

بسم الله الرحمن الرحيم

فصلنامه فصلنامه علمی برنامه ریزی منطقه ای

دوره پانزدهم، شماره ۵۷، بهار ۱۴۰۴

صاحب امتیاز: دانشگاه آزاد اسلامی، واحد مرودشت

فهرست

- ❖ پیچیدگی اقتصادی و امنیت غذایی خانوارهای روستایی در ایران..... ۱-۱۰
 علی سردار شهرکی، هاجر اثنی عشری، محمد حجی پور
- ❖ تعیین سطح توسعه اقتصادی استان های ایران و رابطه آن با سطح باروری با مدل سلسله مراتبی دلفی فازی..... ۱۱-۲۴
 حمید شایان، حمدالله سجاسی قیداری، سودابه احمدی
- ❖ نقش کارآمدی فرهنگ بسیج در توسعه قدرت هوشمند ملی جمهوری اسلامی ایران..... ۲۵-۳۸
 علی حسین منصوری، غفار زارعی، علی محمد حقیقی
- ❖ شناسایی و تحلیل بازیگران کلیدی و مؤثر بر رقابت پذیری منطقه ای در ایران..... ۳۹-۵۴
 محمد مولائی قلیچی، امیر حسینیان راد
- ❖ بررسی تأثیر ارزش افزوده حاصل از شرکت های صنعتی کوچک و متوسط بخش صنعت در پیشرفت اقتصادی ایران..... ۵۵-۶۶
 صادق رضایی منفرد، سید جواد ایرانبان، رضا رادفر، علی حاجیها
- ❖ بررسی رابطه بین شهرنشینی و شکاف درآمد شهری-روستایی در ایران (رهیافت تبدیل موجک پیوسته)..... ۶۷-۷۸
 محسن راجی اسدآبادی، هاشم زارع
- ❖ تحلیل و ارزیابی علل و عوامل مؤثر بر عملکرد جمعیت پذیری شهرهای جدید در ایران..... ۷۹-۹۰
 محمد شالی
- ❖ واکاوی عوامل تأثیر گذار بر کارآفرینی زنان در تعاونی های روستایی خراسان جنوبی..... ۹۱-۱۰۰
 جواد مکانیکی، محمد اسکندری ثانی، نرگس خدمتی
- ❖ شناسایی و تبیین موانع توسعه کشاورزی از دیدگاه کشاورزان منطقه محروم استان همدان..... ۱۰۱-۱۱۴
 هاجر وحدت مودب، موسی اعظمی
- ❖ تحلیل ساختاری زیست پذیری شهری در کلان شهر اهواز با رویکرد آینده پژوهی..... ۱۱۵-۱۲۸
 مینا خندان، نوبخت سبحانی
- ❖ ارزیابی نقش خانه های بوم گردی در توسعه پایدار مناطق گردشگری شهرستان سامان..... ۱۲۹-۱۴۲
 یوسف قنبری، مهشاد ریخته گران، هانیه جهادی

Research Paper

Economic Complexity and Food Security of Rural Households in Iran

Ali Sardar Shahraki: Associate Professor of Agricultural Economics, University of Sistan and Baluchestan, Zahedan, Iran

Hajar Esna Ashari: Assistant Professor of Agricultural Economics, Jiroft University, Jiroft, Iran

Mohammad Hajipour* : Assistant Professor of Geography, Faculty of Literature and Human Sciences, Birjand University, Birjand, Iran

ARTICLE INFO

Received: 2024/09/15

Accepted: 2024/12/27

PP: 1-10

Use your device to scan
and read the article
online

Keywords: *Economic Complexity, Food Security, Autoregressive Distributed Lag*

Abstract

Food is one of the most basic needs of human life. Despite the efforts made to reduce hunger and poverty, there are still many concerns about food security in different societies. Therefore, planning for development, progress and any activity that can increase food security is essential. Economic complexity is one of the new concepts that shows the ability of countries to produce complex goods and use knowledge in the production process through improving the productive structure. The current research is of an applied type, in terms of nature and method, it is descriptive-analytical. The purpose of this research is to investigate the effect of economic complexity on the food security of rural households in Iran. Based on this, the data of Amara period 1380-1401 have been used. Also, by using the vector self-explanatory model with wide breaks, the short-term and long-term relationships between the existing variables have been estimated and analyzed. The results showed that the economic complexity in Both short-term (0.30) and long-term (1.41) periods directly and significantly affect food security, so that economic complexity improves food security. Therefore, the first step to increase the food security of the villagers in the country is to pay attention to the economic complexity; Promotion and improvement of economic complexity increases agricultural production and this has an important effect on improving food security.

Citation: Sardar Shahraki, A., Esna Ashari, H & Hajipour, M. (2025). **Economic Complexity and Food Security of Rural Households in Iran**, *Journal of Regional Planning*, 15(57), 1-10.

DOI: 10.82597/jzpm.1184048.2025

* **Corresponding author:** Mohammad Hajipour, **Email:** mhajipour@birjand.ac.ir, **Tel:** +98 9155623603

Extended Abstract

Introduction

Food security is a critical aspect of development, particularly in rural households where access to sufficient and quality nutrition remains a challenge. The rapid growth of populations and the increasing demand for food have heightened the significance of food security, prompting extensive policy-making and scientific research. This study investigates the impact of economic complexity—a relatively new concept reflecting a country's ability to produce complex goods and utilize knowledge in production processes—on the food security of rural households in Iran over the period from 2001 to 2022. Given that food security is a fundamental component of rural quality of life, this research aims to elucidate the relationship between economic complexity and food security. According to studies, one of the factors affecting food security is economic complexity. Therefore, this study attempts to answer the following question: Does economic complexity affect the food security of rural households in Iran?

Methodology

The study employs a distributed lag regression model to analyze the data collected from various sources, including the Central Bank of Iran and the World Bank. The research utilizes the Autoregressive Distributed Lag (ARDL) approach to assess both short-term and long-term relationships between economic complexity and food security. The model incorporates several variables, including rural GDP, capital stock, population, inflation rate, and trade liberalization, while ensuring the stationarity of the data through unit root tests.

Results and Discussion

Before examining the long-term relationship, a stationarity test was conducted for all variables to ensure that none of them are integrated of order two, or $I(2)$. This step helps avoid misleading results, as the F-statistics calculated are not reliable when $I(2)$ variables are present in the model. The F-test is based on the assumption that all variables in the model are either $I(0)$ or $I(1)$. Therefore, conducting a unit root test in the ARDL model is essential to determine whether any variables are integrated of order one or higher (Tashakini, 2005: 29).

The results of the unit root test indicated that all variables, except for the rural GDP, were stationary at level. The long-term relationship among the variables was examined using the t-test, which confirmed the existence of a long-term relationship. After estimating the dynamic equation, a model was obtained where the dependent variable was represented with a lag. The coefficient of determination was found to be 0.79, and the F-statistic was 5196, indicating the explanatory power of the model. Additionally, the assumptions of no serial autocorrelation, correct specification, normality, and homoscedasticity were confirmed in this model. After estimating the dynamic equation, a test was conducted to ensure the existence of a long-term relationship. The calculated t-value was 4.99, which, in absolute terms, exceeded the critical t-value from the tables for the 5% significance level (4.78), leading to the rejection of the null hypothesis of no long-term relationship and acceptance of its existence. The determined degree in this study was (1, 0, 0, 0, 1, 2, and 1). After confirming the existence of a long-term relationship among the model variables, the long-term relationship was estimated. The results showed that the trade liberalization coefficient has the most significant impact on food security. The coefficients for economic complexity, GDP, and trade liberalization indicated a positive and significant relationship with food security. Conversely, the inflation rate showed a negative and significant relationship with food security.

To analyze how short-term imbalances in food security adjust towards long-term equilibrium, the ECM model was employed. The ECM coefficient indicates the percentage of short-term imbalance in food security that is corrected in each period towards achieving long-term equilibrium. In other words, it reflects how many periods it takes for food security to return to its long-term trend. The error correction term in this model was found to be 0.64, meaning that in each period, 0.65% of the imbalance in food security is corrected, moving closer to its long-term trend.

According to the short-term estimation results, the economic complexity variable has a positive and significant effect on food security. A 1% increase in economic complexity raises the food security of rural residents by approximately 1.41 units. Rural GDP, capital stock in rural

areas, and trade liberalization also have a direct and significant relationship with food security in the short term. The inflation rate, on the other hand, has a negative and significant relationship with food security in the short term.

Conclusion

In this study, the concept of economic complexity was introduced, and the short-term and long-term relationship between economic complexity and food security was examined using time series data for the period 2001-2022 and the ARDL method. The results indicated a positive impact between economic complexity and food security in both the short and long term. An economy with a low level of complexity relies primarily on lower-skilled labor for its production structure and employment; producing simple products with low technology requires minimal skills or knowledge, leading to limited job choices. When a country strives for greater complexity, it shifts its focus toward products that require higher skills, resulting in increased employment and higher income, which provides families with more options for food procurement. Consequently, households can allocate a significant portion of their income to food, ultimately enhancing food security. In a complex economy, individuals benefit from

greater freedom of choice, enhanced capabilities, a variety of ideas, and lifestyles, allowing for better adaptability to people's needs. A complex economy can improve living standards and provide citizens with better education, healthcare, and other necessary social services. Therefore, it can be expected that economic complexity contributes to food security. Several studies, including those by Bian (2022), Li and Wang (2021), Gnan and Gnan (2021), and Millie and Titlebom (2020), have also noted that greater complexity increases human capital accumulation, leading to higher production and increased incomes, thereby enhancing households' ability to purchase quality food. When trade liberalization is in place, the prices of agricultural products in the global market become cheaper than domestic prices. The influx of these products into the Iranian market results in lower prices and increased demand for agricultural products, ultimately improving food security. Countries can strengthen high-complexity products in their economies by implementing tax exemptions for companies with advanced technologies. When a country possesses economic complexity, agricultural exports increase, improving the livelihoods and incomes of rural households, which in turn enhances food security.

فصلنامه علمی برنامه ریزی منطقه‌ای

دوره ۱۵، شماره ۵۷، بهار ۱۴۰۳
شاپا چاپی: ۶۷۳۵-۲۲۵۱ - شاپا الکترونیکی: ۷۰۵۱-۲۴۲۳
<https://sanad.iau.ir/journal/jzpm>

فصلنامه علمی - پژوهشی برنامه ریزی منطقه‌ای	
ردیف	عنوان مقاله
۱	پیشبردگی اقتصادی و امنیت غذایی خانوارهای روستایی در ایران
۲	تحلیل آماری رابطه بین امنیت غذایی و رفاه اجتماعی در استان خراسان جنوبی
۳	بررسی تأثیرات اجتماعی و اقتصادی برنامه‌ریزی منطقه‌ای در استان خراسان جنوبی
۴	تحلیل آماری رابطه بین امنیت غذایی و رفاه اجتماعی در استان خراسان جنوبی
۵	بررسی تأثیرات اجتماعی و اقتصادی برنامه‌ریزی منطقه‌ای در استان خراسان جنوبی
۶	تحلیل آماری رابطه بین امنیت غذایی و رفاه اجتماعی در استان خراسان جنوبی
۷	بررسی تأثیرات اجتماعی و اقتصادی برنامه‌ریزی منطقه‌ای در استان خراسان جنوبی
۸	تحلیل آماری رابطه بین امنیت غذایی و رفاه اجتماعی در استان خراسان جنوبی
۹	بررسی تأثیرات اجتماعی و اقتصادی برنامه‌ریزی منطقه‌ای در استان خراسان جنوبی
۱۰	تحلیل آماری رابطه بین امنیت غذایی و رفاه اجتماعی در استان خراسان جنوبی

مقاله پژوهشی

پیشبردگی اقتصادی و امنیت غذایی خانوارهای روستایی در ایران

علی سردار شهرکی: دانشیار اقتصاد کشاورزی، دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان، ایران
هاجر اثنی عشری: استادیار اقتصاد کشاورزی، دانشگاه جیرفت، جیرفت، ایران
محمد حجی پور*: استادیار گروه جغرافیا، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه بیرجند، بیرجند، ایران

چکیده	اطلاعات مقاله
غذا از اساسی‌ترین نیازهای زندگی بشر می‌باشد. با وجود تلاش‌های صورت گرفته برای کاهش گرسنگی و فقر، هنوز هم نگرانی‌های زیادی در مورد امنیت غذایی در جوامع مختلف وجود دارد. بنابراین، برنامه‌ریزی برای توسعه، پیشرفت و هر گونه فعالیتی که بتواند باعث افزایش امنیت غذایی شود، امری ضروری است. پیشبردگی اقتصادی از مفاهیم جدیدی است که میزان توانایی کشورها در تولید کالاهای پیچیده و کاربری کردن دانش در فرایند تولید از رهگذر بهبود ساختار مولد را نشان می‌دهد. پژوهش حاضر از نوع کاربردی، از نظر ماهیت و روش به صورت توصیفی-تحلیلی می‌باشد. هدف تحقیق حاضر بررسی تأثیر پیشبردگی اقتصادی بر امنیت غذایی خانوارهای روستایی در ایران می‌باشد. بر این اساس از داده‌های اماره دوره ۱۳۸۰-۱۴۰۱ استفاده شده است. همچنین با استفاده از مدل خودتوضیح برداری با وقفه‌های گسترده روابط کوتاه مدت و بلندمدت بین متغیرهای موجود برآورد و مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. نتایج نشان داد که پیشبردگی اقتصادی در هر دو دوره کوتاه‌مدت (۰/۳۰) و بلندمدت (۱/۴۱) به طور مستقیم و معنیداری بر امنیت غذایی تأثیرگذار بوده، به طوری که پیشبردگی اقتصادی باعث می‌شود، امنیت غذایی را بهبود بخشد. لذا اولین اقدام در جهت افزایش امنیت غذایی روستاییان در کشور، توجه به پیشبردگی اقتصادی است؛ ارتقا و بهبود پیشبردگی اقتصادی، تولیدات کشاورزی را افزایش می‌دهد و این در بهبود امنیت غذایی تأثیر مهمی دارد.	تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۶/۲۵ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۰/۰۷ شماره صفحات: ۱-۱۰ از دستگاه خود برای اسکن و خواندن مقاله به صورت آنلاین استفاده کنید واژه‌های کلیدی: پیشبردگی اقتصادی، امنیت غذایی، رگسیون با وقفه‌های توزیعی

استناد: سردار شهرکی، علی؛ اثنی عشری و حجی پور، محمد (۱۴۰۴). پیشبردگی اقتصادی و امنیت غذایی خانوارهای روستایی در ایران، فصلنامه برنامه ریزی منطقه‌ای، ۱۵(۵۷)، ۱-۱۰.

DOI: 10.82597/jzpm.1184048.2025

* نویسنده مسئول: محمد حجی پور، پست الکترونیکی: mhajibour@birjand.ac.ir؛ تلفن: ۰۹۱۵۵۶۲۳۶۰۳

مقدمه

پیچیدگی اقتصادی یک پارادایم بالقوه برای درک مسائل و چالش‌های کلیدی اجتماعی ارائه می‌دهد. ایده اصلی این است که رشد، توسعه، تغییرات تکنولوژیکی، نابرابری درآمد، نابرابری‌های فضایی و انعطاف‌پذیری نتایج قابل مشاهده تعاملات سیستمی پنهان هستند. مطالعه پیچیدگی اقتصادی به دنبال درک ساختار این تعاملات و چگونگی شکل دهی آنها به فرایندهای مختلف اجتماعی-اقتصادی است. در واقع، شواهد نشان می‌دهد که اقتصادهای همدستی بالاتر، سطوح پایین‌تری از نابرابری درآمد، سطوح بالاتر توسعه و سطح بالاتری از انعطاف‌پذیری را تجربه می‌کنند (Ferraz et al, 2018: 839). پیچیدگی اقتصادی برای یک کشور معین به دانش مولد تعبیه شده در کالاهای تولید داخل و همچنین تنوع کالاهای صادراتی اشاره می‌کند (Albeaik et al, 2017: 176). یکی از ویژگی‌های اصلی مفهوم پیچیدگی اقتصادی ارتباط آن با مزیت رقابتی است. یک کشور با سطح پیچیدگی اقتصادی بالا، از مزیت رقابتی در اقتصاد جهانی برخوردار است و از طریق ایجاد محصولات پیچیده در مقایسه با کشورهایی که محصولات کمتر پیچیده تولید می‌کنند- احتمالاً بازدهی بالاتری دارد. تولید کالاهای پیچیده نیاز به طیف وسیعی از قابلیت‌های متنوع و انحصاری دارد. پیچیدگی اقتصادی پیچیدگی ساختار تولیدی یک کشور را اندازه‌گیری می‌کند که منعکس‌کننده تنوع آن، یعنی تعداد محصولات که صادر می‌کند و فراگیر بودن آن محصولات می‌باشد. بنابراین، محصولات زمانی به عنوان «پیچیده» واجد شرایط می‌شوند که کشورهای دیگر به راحتی امکان بازتولید آن را ندارند. همچنین با آنکه چند کشور آن را تولید می‌کنند، ولی منحصر به فرد و متنوع می‌باشند (Le Caous & Huarng, 2020: 13).

غذا یکی از نیازهای اساسی بشر و یک ضرورت برای بقا می‌باشد. امروزه، جهان غذای کافی برای تغذیه هفت میلیارد نفر تولید می‌کند، اما نزدیک به یک میلیارد نفر به دلیل مشکلات مربوط به توزیع نامناسب همچنان گرسنه می‌مانند. امنیت غذایی و تغذیه‌ای به عرضه کافی از نظر کمیت و کیفیت مواد غذایی ایمن، مغذی و سازگار با ترجیحات یا مقبولیت اجتماعی-فرهنگی همه مردم اشاره می‌کند. این شامل ثبات در قیمت‌ها، تحویل و دسترسی، و سایل تولید، ظرفیت خانوارها برای استفاده از غذا در هر زمان، از نظر فیزیکی، اجتماعی و اقتصادی و نحوه استفاده از آن برای برآوردن نیازهای غذایی خود است به گونه‌ای که رشد آنها را تضمین کنند (Pangaribowo, 2013: 2). تحقق امنیت غذایی تحت تأثیر شاخص‌های اقتصادی، اجتماعی، زیست محیطی و امنیتی میسر خواهد بود. تجارت بین‌المللی از راه‌های مختلف بر امنیت غذایی اثرگذار است. تجارت می‌تواند موجب افزایش تولید غذا و تأمین ارزان‌تر نیازهای مصرفی شود. کشورها می‌توانند از افزایش قیمت‌های جهانی به منظور تحریک بخش‌های داخلی برای تولید غذا استفاده کنند از سوی دیگر میزان و تنوع تولید در بخش کشاورزی از شاخص‌های کلیدی تحقق امنیت غذایی می‌باشد و سطح تولید در این بخش ارتباط مستقیمی با میزان و چگونگی استفاده از نهاده‌ها دارد. تنوع تولیدات زراعی می‌تواند از یک سوء، سبب افزایش درآمد زارعان گردد از و سوی دیگر، عرضه غذا را افزایش می‌دهد (Khaledi & Faryadras, 2011: 62). سازمان ملل متحد دومین هدف توسعه پایدار را خواستار پایان دادن به گرسنگی و دستیابی به امنیت غذایی برای همه مردم تا سال ۲۰۳۰ مشخص نموده است. دستیابی به این هدف اکنون با شوک‌های شدید درآمدی، هزینه‌های خانوار، زنجیره ارزش کشاورزی ناشی از ویروس کرونا و غیره به چالش کشیده شده است (Adjognon et al, 2021: 10). امنیت غذایی مسئله جدیدی نیست این موضوع همچنان برای برخی از کشورهای در حال توسعه که اغلب مردم آنها در مناطق روستایی به سر می‌برند یک مسئله مرگ و زندگی است (Keskin & Demirbas, 2022: 2).

پرداختن به مسئله امنیت غذایی در خانوارهای روستایی نیز از این جهت اهمیت و ضرورت پیدا می‌کند که براساس آمار گزارش شده، وضعیت امنیت غذایی در مناطق روستایی ایران چندان مطلوب نیست و تقریباً ۶۶ درصد از خانوارهای روستایی دچار ناامنی غذایی هستند. از این میان ۳۴ درصد از خانوارهای روستایی، با ناامنی غذایی شدید دست و پنجه نرم می‌کنند (آمار مرکزی ایران، ۱۴۰۰). بررسی مطالعات نشان می‌دهد که مسئله امنیت غذایی دارای ابعاد گوناگونی می‌باشد و برای ثبات سیاسی، اقتصادی، اجتماعی یک جامعه دارای اهمیت است و حتی بر امنیت ملی نیز تأثیرگذار می‌باشد. نتایج بسیاری مطالعات نشان می‌دهد که عواملی مثل توزیع عادلانه درآمد، ثروت و مواد غذایی، ضریب خودکفایی محصولات غذایی یا میزان تولید داخلی آنها، دسترسی اقتصادی به غذا از طریق بهبود متغیرهای اقتصادی نظیر اشتغال مناسب و درآمد کافی، رشد اقتصادی، کاهش نرخ تورم و استفاده درست و مناسب از مواد غذایی بر امنیت غذایی تأثیر گذار هستند. با توجه به مطالعات انجام‌شده، یکی از عوامل تأثیر گذار بر امنیت غذایی، پیچیدگی اقتصادی است. بنابراین این مطالعه سعی بر آن دارد که سوال زیر را پاسخ دهد: آیا پیچیدگی اقتصادی بر امنیت غذایی خانوارهای روستایی در ایران تأثیر دارد؟

پیشینه تحقیق و مبانی نظری

پیچیدگی اقتصادی

مفهوم پیچیدگی اقتصادی اخیراً در تحلیل‌های اقتصادی نمایان شده است که درک جامعی از توسعه اقتصادی یک کشور ارائه می‌دهد. این بر ارزیابی ساختارهای تولید اقتصادها با استفاده از شاخص پیچیدگی اقتصادی تمرکز دارد، که قابلیت‌های تولید مبتنی بر دانش و پتانسیل یک کشور را برای تنوع اقتصادی نشان می‌دهد (Mealy et al, 2019: 10). پیچیدگی اقتصادی به عنوان ابزاری ارزشمند برای درک چالش‌های کلیدی پیش روی کشورها در طول سفر توسعه ای خود عمل می‌کند. این فعل و انفعالات سیستمی زیربنایی را که منجر به نتایج مشهودی مانند رشد اقتصادی، پیشرفت‌های تکنولوژیکی، نابرابری، نابرابری‌های منطقه‌ای و انعطاف‌پذیری می‌شود، آشکار می‌سازد (Hidalgo, 2021: 92). اقتصاددانانی که پیچیدگی اقتصادی را مطالعه می‌کنند، سعی می‌کنند تا ماهیت این تعاملات و تأثیر آنها بر توسعه اجتماعی و اقتصادی یک کشور را درک کنند (Sciara et al, 2020: 3). اصطلاح "پیچیدگی اقتصادی" بر شبکه پیچیده‌ای از تعاملات بین افراد تأکید دارد، که فراتر از تمرکز صرفاً بر محصولات و درک اهمیت دانش نهفته در آن محصولات است. بازارها و سازمان‌ها نقش حیاتی در انتشار دانش ایفا می‌کنند، دانش محدود را در دسترس جمعیت وسیع تری قرار می‌دهند و در نتیجه بر ظرفیت تولید ثروت کشور تأثیر می‌گذارند. در نتیجه، پیچیدگی یک اقتصاد با تعاملات متعدد آن با سایر اقتصادها شکل می‌گیرد (Sciara et al, 2020: 3). پیچیدگی اقتصادی به عنوان سطح وابستگی متقابل بین اجزای یک اقتصاد تعریف می‌شود و بروندادی از توانایی کشورها در استفاده از دانش و فناوری در محصولاتشان است (Erkan & Yildirimci, 2016: 524). به کارگیری دانش و فناوری در تولید محصولات باعث افزایش سطح تحقیق و توسعه داخلی، تخصص تر شدن بنگاه‌ها داخلی، بهبود کیفیت نهادهای تولیدی و شکل‌گیری ساختارهای مولد تولیدی می‌شود (Shahabadi & Arghand, 2018: 37). پیچیدگی اقتصادی معیاری برای محاسبه میزان دانش و مهارت در یک جامعه است که از طریق محصولات تولید شده در آن جامعه است؛ بر این اساس اگر ساخت یک محصول، نیازمند نوع خاصی از دانش و مهارت باشد، آنگاه می‌توان گفت که کشورهایی که آن محصول را تولید می‌کنند دانش و مهارت مورد نیاز برای تولید آن را نیز دارا هستند (Bahar et al, 2014: 111). کشورهایی که معمولاً به عنوان توسعه یافته هستند بسیار متنوع در نظر گرفته می‌شوند و انواع مختلفی از محصولات را از بسیار ساده تا بسیار پیچیده صادر می‌کنند. بالعکس کشورهایی که به صورت کلی کمتر توسعه یافته هستند، تنها محصولاتی را صادر می‌کنند که بیشتر کشورها نیز می‌توانند آنها را صادر کنند (Cristelli et al, 2013: 9).

امنیت غذایی

یکی از مهم‌ترین شاخص‌های توسعه پایدار امنیت غذایی است که وضعیت تغذیه جامعه را مشخص می‌کند (Kalbar et al, 2018: 260). در اجلاس جهانی غذا در سال ۱۹۹۶، تعریف بسیار جامعی از امنیت غذایی که ابعاد متفاوتی از آن را مد نظر قرار می‌دهد، به شرح زیر مطرح شد: تمامی افراد، در همه زمان‌ها، توانایی دسترسی فیزیکی و اقتصادی به مقدار کافی از مواد غذایی سالم و مغذی که نیازها و ترجیحات غذایی برای زندگی سالم و فعال آنها را تأمین کند، داشته باشند. امنیت غذایی بخش مهمی از زندگی انسان است زیرا بر سلامت انسان تأثیر می‌گذارد و همچنین بر ثبات اقتصادی و سیاسی دولت تأثیر می‌گذارد. امنیت غذایی چهار رکن دارد: دسترسی، در دسترس بودن، استفاده و ثبات (Napoli et al, 2011: 78). در دسترس بودن: عمدتاً تأمین یا تولید مواد غذایی است. "مقدار غذایی که در یک کشور یا منطقه از طریق تمام اشکال تولید داخلی، واردات، ذخایر غذایی و کمک‌های غذایی وجود دارد" (World Food Programme, 2009). دسترسی: مفهوم دسترسی از نظر امنیت غذایی به «دسترسی فیزیکی، اجتماعی و اقتصادی» اشاره دارد (FAO, 2013). این اصطلاح اولین بار توسط آمارتیا سن در اوایل دهه ۱۹۸۰ پس از قحطی بنگال معرفی شد (Sen, 1982: 78). دسترسی پذیری به معنای توانایی استطاعت است که در آن هر عضو خانواده در هر زمان به غذای کافی برای یک زندگی فعال و سالم دسترسی داشته باشد. استفاده: به معنای مصرف صحیح غذا و تغذیه است. عدم دسترسی به آب آشامیدنی تمیز، محیط نامناسب، عدم رعایت بهداشت، زیرساخت‌های بهداشتی ضعیف منجر به کاهش جذب مواد غذایی مصرفی می‌شود. برای دستیابی به امنیت غذایی، بهداشت محیطی ضروری، مراقبت‌های بهداشتی اولیه و امکانات آب آشامیدنی پاک باید به اندازه کافی در دسترس باشد. عادات آشپزی نیز نیاز به ارزیابی محتاطانه دارد زیرا برخی از روش‌های پخت و پز ممکن است منجر به از دست دادن مواد مغذی ضروری شود (Ahmad et al, 2021: 106). ثبات: ثبات بعد زمانی امنیت غذایی و تغذیه را تعریف می‌کند، به طور جداگانه چارچوب زمانی که در آن امنیت غذایی در نظر گرفته می‌شود. ثبات زمانی فرض می‌شود که عرضه غذا، درآمد و منابع اقتصادی در سطح یک خانوار در طول سال و در بلندمدت ثابت بماند. علاوه بر این، به حداقل رساندن نیز ضروری است. در حقیقت امنیت غذایی بنیان جامعه توسعه یافته و عنصر اصلی سلامت فکری، روانی، جسمی اعضای آن جامعه می‌باشد و همواره یکی از اهداف عمده برنامه های توسعه کشاورزی و روستایی ایران در گذشته و حال بوده و جز اهداف راهبردی و اولویت برنامه‌های (بلندمدت آینده) است (Rostami et al, 2019: 725). به نحوی که یکی از مهم‌ترین دغدغه سیاست‌گذاران جامعه دستیابی به امنیت غذایی پایدار است (Santangelo, 2018).

(75) و از اهداف سازمان ملل متحد پایان دادن به گرسنگی در سطح جهان و دستیابی به امنیت غذایی است (Zho et al, 2022: 52). براساس کنفرانس جهانی غذا، امنیت غذایی زمانی است که تمامی مردم در هر زمان به غذای کافی، سالم و مغذی، دسترسی فیزیکی و اقتصادی داشته باشند و غذای در دسترس، نیازهای یک رژیم تغذیه‌ای سازگار با ترجیحات آنان را برای یک زندگی فعال و سالم فراهم می‌کند (Vipham et al, 2020: 54). در ذیل به ذکر مطالعاتی که در زمینه پیچیدگی اقتصادی است، پرداخته می‌شود:

بین (۲۰۲۲) در مطالعه‌ای به بررسی تأثیر پیچیدگی اقتصادی بر نابرابری درآمد برای ۲۴ کشور آفریقایی پرداخت. نتایج نشان داد که پیچیدگی اقتصادی اثر مثبت و معناداری بر نابرابری درآمد دارد. لی و وانگ^۲ (۲۰۲۱) ارتباط پیچیدگی اقتصادی، نابرابری درآمد و ریسک را در ۴۳ کشور مورد مطالعه قرار دادند که مشخص شده ریسک کشور بر پیوند پیچیدگی-نابرابری تأثیر گذار است. افزایش پیچیدگی اقتصادی در حالی که توزیع برابر تر را در کشورها با ریسک کشوری پایین به ارمغان می‌آورد نابرابری را در کشورهای با ریسک اقتصادی بالا کاهش نمی‌دهد. گنان گنون^۳ (۲۰۲۱) به بررسی تأثیر پیچیدگی اقتصادی بر فقر در کشورهای در حال توسعه از طریق کانال‌های رشد اقتصادی و نابرابری درآمد را بررسی کرده‌اند. نتایج، بر اساس گشتاورهای تعمیم یافته سیستمی دومرحله‌ای، نشان می‌دهد که پیچیدگی اقتصادی فقر را کاهش می‌دهد؛ به‌ویژه در کشورهایی که نرخ رشد اقتصادی بالاتر، سطوح پایین‌تر نابرابری درآمدی و درجه پایین‌تری از نوسانات رشد اقتصادی را تجربه می‌کنند. میلی و تیتلبوم^۴ (۲۰۲۰) به بررسی پیچیدگی اقتصادی و اقتصاد سبز پرداختند نتایج آنها نشان داد که کشورهایی که رتبه بندی بالاتری دارند، حتی پس از کنترل تولید ناخالص داخلی سرانه، نرخ‌های ثبت اختراع زیست‌محیطی بالاتر، انتشار آلودگی کمتر و سیاست‌های زیست‌محیطی سخت‌گیرانه‌تری دارند. چو و هوانگ^۵ (۲۰۲۰) به بررسی اثر پیچیدگی اقتصادی بر نابرابری درآمد را برای ۳۳ کشور بررسی کرده‌اند. نتایج نشان داد که پیچیدگی اقتصادی تأثیر مثبت و معناداری بر نابرابری درآمد داشت، یعنی پیچیدگی اقتصادی نابرابری در توزیع درآمد را بدتر می‌کند. همچنین زمانی که سطح تحصیلات، مخارج دولت و باز بودن تجاری به سطح آستانه معینی می‌رسند، احتمالاً تأثیر مفید افزایش پیچیدگی اقتصادی را بر کاهش نابرابری درآمد تسهیل می‌کنند.

حسنوند و همکاران (۱۴۰۱) اثر پیچیدگی اقتصادی بر نابرابری درآمدی در کشورهای منتخب در حال توسعه را بررسی کرده‌اند. نتایج نشان داد که افزایش پیچیدگی اقتصادی در هر سه مدل در کشورهای مورد مطالعه موجب نابرابری و ناعادلانه‌تر شدن توزیع درآمد شده‌است. مؤتمنی و همکاران (۱۳۹۹) به بررسی پیچیدگی اقتصادی روی نابرابری درآمد ۵۳ کشور منتخب پرداخت. نتایج این تحقیق نشان داد پیچیده تر شدن اقتصاد اثر معنادار و کاهنده بر ضریب جینی دارد؛ بنابراین شاخص پیچیدگی اقتصادی را می‌توان به‌عنوان یک عامل مؤثر در نابرابری درآمد در نظر گرفت. شاه‌آبادی و همکاران (۱۳۹۹) به بررسی تأثیر شاخص پیچیدگی اقتصادی بر بهره‌وری کل عوامل تولید در کشورهای منتخب تولیدکننده علم پرداختند نتایج نشان داد که شاخص‌های پیچیدگی اقتصادی، آمادگی فناورانه و جهانی شدن از قبیل جهانی شدن اقتصادی تأثیر مثبت و معناداری بر بهره‌وری کل عوامل تولید دارد. همچنین شاخص تورم دارای تأثیر منفی و معناداری بر بهره‌وری کل عوامل تولید است. بنابراین توصیه به بسترسازی مناسب جهت بهبود پیچیدگی اقتصادی، استفاده از دانش و فناوری در تولیدات افزایش سطح تعاملات بین المللی در راستای افزایش سهم رشد بهره‌وری کل عوامل تولید می‌گردد.

مواد و روش تحقیق

به منظور بررسی تأثیر پیچیدگی اقتصادی بر امنیت غذایی خانوارهای روستایی در ایران از روش خود توضیح با وقفه گسترده (ARDL (p,q1,...,p2) که توسط پسران و پسران (۱۹۹۷) و پسران و همکاران (۱۹۹۹) ساخته شده‌است، استفاده شد. داده‌های مورد نیاز این مطالعه، برای افق زمانی ۱۳۸۰-۱۴۰۱ از منابع کتابخانه‌ای و بانک مرکزی، بانک جهانی و پایگاه داده رصدخانه پیچیدگی اقتصادی جمع‌آوری گردید. تجزیه و تحلیل روش ARDL، مبتنی بر تفسیر سه اصل به نام پویا، بلند مدت و تصحیح خطاست (Abreshimi, 1996: 38). مدل این مطالعه که به بررسی تأثیر پیچیدگی اقتصادی بر امنیت غذایی خانوارهای روستایی در ایران می‌پردازد، برگرفته از مطالعه گنان گنون (۲۰۲۱) می‌پردازد:

$$LAFHSI_t = \alpha_0 + \alpha_1 LECI_t + \alpha_2 LGDP_t + \alpha_3 LK_t + \alpha_4 LPOP_t + \alpha_5 LINF_t + \alpha_6 LOPEN_t$$

در رابطه فوق،

متغیر وابسته:

¹ Beyene

² Lee & Wang

³ Gnangnon

⁴ Mealy, P. & Teytelboyma

⁵ Chu & Hoang

⁶ Pesaran & Pesaran

LAFHSI، بیانگر امنیت غذایی است که به منظور برآورد امنیت غذایی از شاخص کل امنیت غذایی خانوار استفاده شده است. که فائو آن را بر مبنای کار سن در سال ۱۹۷۶ و بیگمن در سال ۱۹۹۳ به صورت رابطه زیر بسط داده است:

$$AHFSI = 100 - \left[H(G + (1 - G)IP) + \frac{1}{2}CV(1 - H(G + (1 - G)IP)) \right] \times 100$$

$$G = \frac{C_S - C_{AU}}{C_S \times H}, \quad H = \frac{P_U}{P_T}, \quad CV = \frac{S}{\bar{X}}$$

در معادله بالا H و P_U به ترتیب درصد و تعداد افرادی است که کمتر از استاندارد انرژی دریافت کرده اند. P_T نیز تعداد کل جمعیت مورد مطالعه می باشد. G شدت فقر غذایی، C_S انرژی استاندارد، C_{AU} میانگین انرژی دریافتی کمتر از استاندارد، IP ضریب توزیع انرژی بین فقراست که به دلیل در دسترس نبودن ارقام انرژی دریافتی تک تک خانوارهای فقیر از ضریب توزیع مخارج خانوارها استفاده شد. CV ضریب تغییرات عرضه انرژی طی زمان، S انحراف معیار عرضه انرژی طی زمان و $\bar{X}$ میانگین عرضه انرژی طی زمان است.

دامنه‌ی نوسان این شاخص از صفر تا ۱۰۰ می باشد. اگر مقدار شاخص کمتر از ۶۵ درصد باشد کشور در سطح بحرانی امنیت غذایی و اگر بین ۶۵ تا ۷۵ درصد باشد کشور دارای امنیت غذایی کم و اگر بین ۷۵ تا ۸۵ درصد باشد کشور دارای امنیت غذایی بالاست (Andersen & Rajul, 1995: 8).
متغیر مستقل:

LECI: شاخص پیچیدگی اقتصادی که این شاخص بین عدد ۳- (پایین ترین نمره) و ۳ (بالا ترین نمره) قرار دارد که از سایت اطلاس مدیا گردآوری می شود.

متغیرهای کنترلی:

LGDPI: تولید ناخالص داخلی روستاییان، LK: موجودی سرمایه در مناطق روستایی LPOP: جمعیت روستاییان LINF: نرخ تورم، LOPEN: آزادسازی تجارت.

بحث و یافته‌های تحقیق

قبل از بررسی رابطه بلندمدت، آزمون مانایی برای تمامی متغیرها صورت گرفت تا اطمینان حاصل شود که هیچ کدام از متغیرها جمعی از مرتبه دو، یعنی $I(2)$ نیستند و بدین وسیله از نتایج کاذب اجتناب شود، زیرا هنگام وجود متغیرهای $I(2)$ در مدل، آماره‌های F محاسبه شده قابل اعتماد نیستند. آزمون F مبتنی بر این فرض می باشد که تمامی متغیرهای موجود در مدل، $I(0)$ و یا $I(1)$ هستند. لذا انجام آزمون ریشه واحد در مدل ARDL برای تعیین اینکه هیچ یک از متغیرها جمعی از مرتبه یک یا بیشتر هستند یا خیر ضروری می باشد (Tashakini, 2005: 29).

جدول ۱- نتایج آزمون ریشه واحد برای متغیرها

متغیر	آماره دیکی فولر	مقدار بحرانی در سطح ۵ درصد	نتیجه
لگاریتم امنیت غذایی	-۴/۷۹	-۲/۷۶	$I(0)$
لگاریتم پیچیدگی اقتصادی	-۳/۸۹	-۲/۷۶	$I(0)$
لگاریتم تولید ناخالص داخلی روستاییان	-۴/۰۱	-۳/۲۵	$I(1)$
لگاریتم موجودی سرمایه در مناطق روستایی	-۳/۲۱	-۲/۷۶	$I(0)$
لگاریتم جمعیت روستاییان	-۳/۷۴	-۲/۷۶	$I(0)$
لگاریتم نرخ تورم	-۴/۲۹	-۲/۷۶	$I(0)$
لگاریتم آزادسازی تجارت	-۳/۲۱	-۲/۷۶	$I(0)$

مأخذ: یافته‌های تحقیق

در جدول (۱) نتایج حاصل از آزمون ریشه واحد را نشان داد، که تمام متغیرها به جز تولید ناخالص داخلی روستاییان در سطح مانا بودند. رابطه بلندمدت متغیرها با استفاده از آزمون t بررسی می شود که وجود رابطه بلندمدت متغیرها تایید شد به طوری که پس از تخمین معادله پویا، معادله‌ای به دست آمد که در آن متغیر وابسته به شکل با وقفه در جدول (۲) نشان داده شده است. همان طور که جدول (۲) مشاهده می شود، ضریب تعیین ۰/۷۹ درصد و آماره F برابر با ۵۱۹۶ به دست آمد که حاکی از قدرت توضیح دهنده‌ی مدل است. همچنین فرض عدم وجود خود همبستگی سریالی، شکل تصحیح، نرمال بودن و عدم وجود واریانس ناهمسان در این مدل تأیید شدند. پس از تخمین معادله پویا باید با انجام آزمونی از وجود رابطه بلندمدت اطمینان حاصل شود. با انجام این آزمون، t محاسباتی برابر با ۴/۹۹ به دست آمد، که چون از نظر قدر مطلق از t متناظر با جدول برنجی و دولادو و مس تر در سطح ۵ درصد برابر

با ۴/۷۸ بیشتر شده‌است، فرضیه صفر مبنی بر عدم وجود رابطه بلندمدت رد و وجود آن پذیرفته می‌شود. با توجه به جدول (۲) درجه تعیین شده در این مطالعه (۱،۰،۰،۰،۰،۱،۰۲) به دست آمد.

جدول ۲- نتایج بویا (متغیر وابسته، لگاریتم امنیت غذایی)

متغیر	ضرایب	آماره t
لگاریتم امنیت غذایی با وقفه ۱	۱/۱۹	۸/۲۱
لگاریتم امنیت غذایی با وقفه ۲	۰/۸۲	۳/۸۹
لگاریتم پیچیدگی اقتصادی	۱/۴۱	۲/۹۸
لگاریتم پیچیدگی اقتصادی با وقفه ۱	۰/۶۳	۲/۴۳
لگاریتم تولید ناخالص داخلی روستاییان	۰/۴۱	۴/۳۲
لگاریتم تولید ناخالص داخلی روستاییان با وقفه ۱	۰/۱۰	۱/۲۱
لگاریتم موجودی سرمایه در مناطق روستایی	۰/۱۱	۳/۶۵
لگاریتم موجودی سرمایه در مناطق روستایی با وقفه ۱	-۰/۰۹	-۱/۰۱
لگاریتم جمعیت روستاییان	۰/۱۲	۰/۹۶
لگاریتم نرخ تورم	-۰/۳۱	-۳/۱۲
لگاریتم آزادسازی تجارت	۰/۴۰	۲/۷۶
عرض از مبدا	۱۰/۱۲	۷/۶۴
R2		۰/۷۹
آماره F		۵۱۹۶

مأخذ: یافته‌های تحقیق

پس از تأیید وجود رابطه بلندمدت میان متغیرهای مدل، رابطه بلندمدت تخمین زده شد، که نتایج آن در جدول (۳) نمایش داده شده‌است. ضرایب این جدول نشانگر رابطه بلندمدت بین متغیرهای موجود در مدل است. نتایج رابطه بلندمدت نشان می‌دهد، ضریب آزادسازی تجارت دارای بیشترین تأثیر بر امنیت غذایی است. ضریب پیچیدگی اقتصادی و تولید ناخالص داخلی و آزادسازی تجارت رابطه مثبت و معناداری را با امنیت غذایی نشان می‌دهد. ضریب نرخ تورم رابطه منفی و معناداری را با امنیت غذایی نشان می‌دهد.

جدول ۳- نتایج تخمین بلندمدت (متغیر وابسته لگاریتم امنیت غذایی)

متغیر	ضرایب	آماره t
لگاریتم پیچیدگی اقتصادی	۰/۳۰	۲/۳۸
لگاریتم تولید ناخالص داخلی	۰/۱۵	۳/۸۹
لگاریتم موجودی سرمایه	۰/۲۷	۰/۸۵
لگاریتم جمعیت روستاییان	۰/۵۳	۱/۰۱
لگاریتم نرخ تورم	-۰/۲۱	-۲/۴۰
لگاریتم آزادسازی تجارت	۰/۴۳	۴/۰۷
عرض از مبدا	۹/۳۴	۴/۲۳

مأخذ: یافته‌های تحقیق

در ادامه برای بررسی اینکه تعدیل عدم تعادل‌های کوتاه‌مدت در متغیر امنیت غذایی به سمت تعادل بلندمدت به چه صورتی است، از مدل ECM استفاده می‌شود. ضریب ECM نشان دهنده این است که در هر دوره، چند درصد از عدم تعادل کوتاه‌مدت امنیت غذایی در جهت رسیدن به تعادل بلندمدت تعدیل می‌شود. به عبارتی چند دوره طول می‌کشد تا امنیت غذایی به روند بلندمدت خویش برگردد. ضریب جمله تصحیح خطا در این مدل، ۰/۶۴ به دست آمده است. یعنی در هر دوره ۰/۶۵ درصد از عدم تعادل در امنیت غذایی تعدیل شده و به سمت روند بلندمدت خود نزدیک می‌شود. نتایج حاصل از تخمین مدل تصحیح خطا در جدول (۴) ملاحظه می‌شود:

جدول ۴- نتایج حاصل از تخمین کوتاه‌مدت (متغیر وابسته لگاریتم امنیت غذایی)

متغیر	ضرایب	اماره t
تفاضل لگاریتم پیچیدگی اقتصادی	۱/۴۱	۲/۹۸
تفاضل لگاریتم تولید ناخالص داخلی روستاییان	۰/۴۱	۴/۳۲
تفاضل لگاریتم موجودی سرمایه در مناطق روستایی	۰/۱۱	۳/۶۵
تفاضل لگاریتم جمعیت روستاییان	۰/۱۲	۰/۹۶
تفاضل لگاریتم نرخ تورم	-۰/۳۱	-۳/۱۲
تفاضل لگاریتم آزادسازی تجارت	۰/۴۰	۲/۷۶
تفاضل عرض از مبدا	۱۰/۱۲	۷/۶۴
$ECM (-1)$	-۰/۶۱	-۲/۷۶

مأخذ: یافته‌های تحقیق

مطابق نتایج تخمین کوتاه‌مدت در جدول (۴)، متغیر پیچیدگی اقتصادی، اثر مثبت و معناداری بر امنیت غذایی دارد. یک درصد افزایش در پیچیدگی اقتصادی به اندازه ۱/۴۱ واحد بر امنیت غذایی روستاییان می‌افزاید. تولید ناخالص داخلی روستاییان، موجودی سرمایه در مناطق روستایی، آزادسازی تجارت نیز رابطه مستقیم و معناداری در کوتاه‌مدت بر امنیت غذایی دارند. نرخ تورم نیز رابطه منفی و معناداری در کوتاه‌مدت بر امنیت غذایی دارد.

نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادها

در این مطالعه مفهوم پیچیدگی اقتصادی مطرح شد و با استفاده از داده‌های سری زمانی برای دوره ۱۳۸۰-۱۴۰۱ و روش ARDL ارتباط کوتاه‌مدت و بلندمدت پیچیدگی اقتصادی با امنیت غذایی بررسی شد، نتایج نشان داد که هم در کوتاه‌مدت و هم در بلندمدت تأثیر مثبت بین پیچیدگی اقتصادی با امنیت غذایی وجود دارد. یک اقتصادی که با سطح پیچیدگی پایینی قرار دارد، ساختار تولیدی و اشتغال آن عمدتاً به مهارت‌های کمتری بستگی دارد؛ تولید محصولات ساده با فناوری پایین و مهارت یا دانش بالا نیاز چندانی ندارد و انتخاب‌های شغلی نیز محدود خواهد بود. وقتی کشوری سعی در پیچیده تر شدن دارد، تمرکز خود را به سمت محصولات می‌برد که به مهارت‌های بالاتر نیاز دارد، اشتغال بیشتر می‌شود و درآمد نیز بالاتر خواهد بود و امکان انتخاب بیشتری در زمینه تهیه غذا به خانواده می‌دهد. به‌طوری که خانوار می‌تواند بخش مناسبی از درآمد خود را صرف تهیه غذا کند در نهایت امنیت غذایی را بیشتر می‌شود. در اقتصادی که پیچیده باشد، آزادی انتخاب، قابلیت‌های بیشتر، انواع ایده‌ها و سبک زندگی برای افراد فراهم می‌شود و می‌تواند به‌راحتی با نیازهای مردم سازگار شود. یک اقتصاد پیچیده می‌تواند استانداردهای زندگی را افزایش دهد و به شهروندان خود آموزش بهتر، مراقبت‌های بهداشتی و سایر خدمات اجتماعی مورد نیاز را فراهم کند؛ بنابراین، می‌توان انتظار داشت که پیچیدگی اقتصادی بتواند به امنیت غذایی کمک کند. بیشتر مطالعات همچون مطالعه بین (۲۰۲۲)، لی و وانگ (۲۰۲۱)، گنان گنون (۲۰۲۱)، میلی و تیتلیوم (۲۰۲۰)، عزیزی بهلولی (۱۴۰۲)، حمزه‌ئی و همکاران (۱۴۰۱) نیز ذکر کردند که پیچیدگی بیشتر، انباشت سرمایه انسانی را افزایش داده و این منجر به افزایش تولید شده و درآمدها را افزایش می‌دهد و توانایی خانوارها را در خرید برای غذاهای با کیفیت افزایش می‌دهد. هنگامی که آزادسازی تجارتی برقرار باشد، قیمت محصولات کشاورزی در بازار جهانی ارزان‌تر از قیمت داخلی شده و با ورود آن به بازار ایران منجر به کاهش قیمت و افزایش تقاضا برای محصولات کشاورزی و در نهایت امنیت غذایی را افزایش می‌دهد. کشورها می‌توانند از طریق اعمال معافیت‌های مالیاتی بر شرکت‌هایی که دارای فناوری بالا هستند به تقویت محصولات با سطح پیچیدگی بالا در اقتصاد کمک کنند. وقتی کشور دارای پیچیدگی اقتصادی باشد، صادرات بخش کشاورزی بیشتر شده و این باعث بهبود وضعیت معیشتی و افزایش درآمد خانوارهای روستایی شده و در نتیجه امنیت غذایی نیز افزایش می‌یابد.

References

- Ahmad, N., Shah Nawaz, S K., Husain, M., Qamar, S., & Alam, Z, (2021), Food Insecurity: Concept, Causes, Effects and Possible Solutions, IAR J Huma Soc Sci, 2(1): 105-113. [doi:10.47310/jiarjhss.v02i01.016](https://doi.org/10.47310/jiarjhss.v02i01.016)
- Albeaik, S; Kaltenberg, M.. Alsaleh, M & Hidalgo, C.A, (2017), Measuring the Knowledge Intensity of Economies with an Improved Measure of Economic Complexity, The Center for Complex Engineering Systems AT Kacst and Mit. .1707.05826. [doi:10.48550/arXiv.1707.05826](https://doi.org/10.48550/arXiv.1707.05826).
- Andersen, A. and Rajul, P. (1995). Prospects for Future World Food Security. International Rural Development Centre (IRDC), 4-19. [doi: 10.1007/978-94-011-0121-9_6](https://doi.org/10.1007/978-94-011-0121-9_6)
- Adjognon, G., Bloem, J.R., & Sanoh, A. (2021), The coronavirus pandemic and food security: Evidence from Mali, Food Policy, 101, 1-13. [doi: 10.1016/j.foodpol.2021.102050](https://doi.org/10.1016/j.foodpol.2021.102050).

- Azizi Bohloli, H., Anvari, M R., Hafez Rezazadeh, M. (2024). Investigating the Effective Factors and Strategies in Improving the Sustainable Income of Dehyariha in Rural Regions (Case study: Sarbisheh Region), *Journal of Regional Planning*, 13(52), 287-304. [doi: 10.30495/JZPM.2021.28873.3967](https://doi.org/10.30495/JZPM.2021.28873.3967) [In Persian].
- Bahar, D, Hausmann, R., & Hidalgo, C, (2014), Neighbors and the evolution of the comparative advantage of nations: Evidence of international knowledge diffusion, *Journal of International Economics*, 92(1), 111-123. [doi: 10.1016/j.jinteco.2013.11.001](https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2013.11.001)
- Beyene, A.B. (2022) Income Inequality and Economic Complexity in Africa: Interaction Effect of Governance Quality. Preprint Available at Research Square, 2(1), 1-15. [doi:10.21203/rs.3.rs-3129215/v1](https://doi.org/10.21203/rs.3.rs-3129215/v1)
- Chu, L. K., & Hoang, D.P. (2020) How Does Economic Complexity Influence Income Inequality? New Evidence from International Data. *Economic Analysis and Policy*, 68(C), 44-57, [doi: 10.1016/j.eap.2020.08.004](https://doi.org/10.1016/j.eap.2020.08.004)
- Cristelli, M., Gabrielli, A., Tacchella, A., Caldarelli, G., & Pietronero, L. (2013) Measuring the intangibles: A metrics for the economic complexity of countries and products. *ploS one*, 8(8), e70726, [doi: 10.1371/journal.pone.0070726](https://doi.org/10.1371/journal.pone.0070726)
- Erkan, B., & Yildirimci, E. (2016). Economic Complexity and Export Competitiveness: The Case of Turkey. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 195(c), 524-533, [doi:10.1016/j.sbspro.2015.06.262](https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.06.262)
- FAO, IFAD. (2013), WFP, The State of Food Insecurity in the World 2013-The Multiple Dimensions of Food Security. FAO, Rome.
- Ferraz, D., Morales, H.F., Campoli, J.S., De Oliveira, F.C.R., and Rebelatto, D.A.D.N. (2018). Economic Complexity and Human Development: DEA performance measurement in Asia and Latin America. *Gestão Produção*, 25(4), 839–853. [doi:10.1590/0104-530x3925-18](https://doi.org/10.1590/0104-530x3925-18)
- Gnangnon, S. K. (2021). Economic Complexity and Poverty in Developing Countries. *Economic Affairs*, 41 (3), 416-429. [doi:10.20944/preprints202101.0602.v1](https://doi.org/10.20944/preprints202101.0602.v1)
- Hassanvand, A., Karimi, M. Sh., Fallahati, A., & Khanzadi, A. (2022). The Effect of Economic Complexity on Income Inequality in Selected Developing Countries; Dynamic Panel Approach. *Financial Economics*, 16(58), 193-214. [doi: 10.30495/fed.2022.691507](https://doi.org/10.30495/fed.2022.691507) [In Persian].
- Hidalgo, C. A, (2021), Economic complexity theory and applications. *Nature Reviews Physics*, 3(2), 92- 113. [doi:10.1038/s42254-020-00275-1](https://doi.org/10.1038/s42254-020-00275-1)
- Hamzehi, M., Anabestani, A.A., Javan, J., (2022). Impact of Targeted Subsidies Implementation on Poverty and Instability of Rural Household Economy in Iran (Case study: Villages of Neishabour County: *Journal of Regional Planning*. 12 (45): 83-108. [doi: 10.30495/jzpm.2022.4284](https://doi.org/10.30495/jzpm.2022.4284) [In Persian].
- Kalbar, P. P., Birkved, M., Hauschild, M., Kabins, S., & Nygaard, S. E. (2018). Environmental impact of urban consumption patterns: Drivers and focus points. *Resources, Conservation and Recycling*, 137, 260- 269, [doi: 10.1016/j.resconrec.2018.06.019](https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2018.06.019)
- Keskin, B., & Demirbas, N. (2022). Is there a perfect way for food security measurement? Evaluation for Turkey. *Progress in Nutrition*, 24, 2-11, [Doi:10.23751/pn.v24i1.11758](https://doi.org/10.23751/pn.v24i1.11758)
- Khaledi, K., & Faryadras, V. (2011). Simulation of food security based on changing production resources and trade policies. *Agricultural Economics*, 5(1), 61-79. https://www.iranianjae.ir/article_9635.html?lang=en
- Le Caous, E. & Huarng, F. (2020) Economic Complexity and the Mediating Effects of Income Inequality; Reaching Sustainable Development in Developing Contries, *Sustainability*, 12, 2089, [doi:10.3390/su12052089](https://doi.org/10.3390/su12052089)
- Lee, C.C., & Wang, E. Z., (2021) Economic Compiecity and Income Inequality: Does Country Risk Matter? *Social Indicators Research: An International and Interdisciplinary. Journal for Quality of life Measurement*. 154(1), 35-60, [doi:10.1007/s11205-020-02543-0](https://doi.org/10.1007/s11205-020-02543-0)
- Mealy. P. & Teytelboyma. A. (2020) Economic complexity and the green economy. *Research Policy* 51(1):103948, [doi:10.1016/j.respol.2020.103948](https://doi.org/10.1016/j.respol.2020.103948).
- Mealy, P., Farmer, J. D., & Teytelboym, A. (2019). Interpreting economic complexity. *Science advances*, 5(1), 1-8, [doi:10.1126/sciadv.aau1705](https://doi.org/10.1126/sciadv.aau1705)
- Motameni, M., Zobairi, H., and Shirazi, M. (2020). The effect of economic complexity on income inequality. *Development Strategy Quarterly*, 16 (4); 253-235. (In Persian). [doi: 10.22103/jdc.2022.18973.1203](https://doi.org/10.22103/jdc.2022.18973.1203).
- Motevani, M., Zibari, H., & Shirazi, M. (2020). The effect of economic complexity on income inequality. *Development Strategy*, 16(4), 235-253. <http://rahbord-mag.ir/Article/23094>
- Napoli, M., De Muro, P., & Mazziotto, M. (2011). Towards a food insecurity Multidimensional Index (FIMI). *Master in Human Development and Food Security*. <http://www.fao.org/fileadmin/templates/ERP/uni/FIMI.pdf> Accessed.
- Pangaribowo, EH., Gerber, N., & Torero M. (2013). Food and nutrition security indicators: a review. Bonn: University of Bonn, Center for Development Research (ZEF), 108,1-63, [doi:10.2139/ssrn.2237992](https://doi.org/10.2139/ssrn.2237992)
- Pesaran, M. H. & B. Pesaran (1997), *Working with Microfit 4.0: Interactive Econometric Analysis*, Oxford: Oxford University Press. [In Persian].

- Pesaran, M. H., Y. Shin and R. J. Smith (1999), Bounds Testing Approaches to the Analysis of Long-Run Relationships, DAE Working Paper, Department of Applied Economics, University of Cambridge. <https://www.jstor.org/stable/2678547> [In Persian].
- Rostami, H., Shahmoradi, M. & Boghaie, S. (2019). Investigating the factors affecting food security of rural households (case study of Karnachi village, Kermanshah city). *Agricultural Economics and Development Research*, 45 (4); 725-737, [doi: 10.22059/IJAEDR.2014.53846](https://doi.org/10.22059/IJAEDR.2014.53846) [In Persian].
- Santangelo, G. D. (2018). The impact of FDI in land in agriculture in developing countries on host country food security. *Journal of World Business*, 53(1), 75-84, [doi: 10.1016/j.jwb.2017.07.006](https://doi.org/10.1016/j.jwb.2017.07.006).
- Sciarra, C., Chiarotti, G., Ridolfi, L., & Laio, F. (2020). Reconciling contrasting views on economic complexity. *Nature Communications*, 11(1), 1-10, [doi:10.1038/s41467-020-16992-1](https://doi.org/10.1038/s41467-020-16992-1).
- Sen, A. (1982). *Poverty and famines: an essay on entitlement and deprivation*. Oxford university press. [doi:10.1093/0198284632.001.0001](https://doi.org/10.1093/0198284632.001.0001)
- Shahabadi, A., & Amiri, B. (2013). The influence of knowledge components on the total productivity of agents of selected Islamic organization countries. *Journal of Modern Economics and Commerce*, 5(19), 37-50. [doi:10.29252/JEM.2020.100523](https://doi.org/10.29252/JEM.2020.100523) [In Persian]
- Shahabadi, A., & Arghand, H. (2018). The impact of economic complexity on social welfare in selected developing countries. *Business Research*, 23(89), 89-122, (In Persian), [doi: 20.1001.1.17350794.1397.23.89.4.2](https://doi.org/10.1001.1.17350794.1397.23.89.4.2) [In Persian].
- Shahabadi, A., Chayani, T., & Sadeghi Motamedd., Z. (2020). The Effect of the Economic Complexity Index on Total Factor Productivity in the Selected Producing Science Countries. *Journal of Economics and Modelling*, 11(1), 181-205. [doi: 10.29252/jem.2020.100523](https://doi.org/10.29252/jem.2020.100523) [In Persian].
- Tashakini, A. (2005). *Applied econometrics with MICROFIT*. Dibagaran Cultural and Artistic Institute. Tehran. [In Persian].
- Vipham, J. L., Amenu, K., Alonso, S., Ndahetuye, J. B., Zereyesus, Y., Nishimwe, K. & Grace, D. (2020). No food security without food safety: Lessons from livestock related research. *Global Food Security*, 26(9), 100382. [doi: 10.1016/j.gfs.2020.100382](https://doi.org/10.1016/j.gfs.2020.100382)
- World Food Programme. (2009). *Hunger and Markets* (Vol. 3). Earthscan
- Zhao, J., Cao, Y., Yu, L., Liu, X., Yang, R., & Gong, P. (2022). Future global conflict risk hotspots between biodiversity conservation and food security: 10 countries and 7 Biodiversity Hotspots. *Global Ecology and Conservation*, e0203. [doi:10.1016/j.gecco.2022.e02036](https://doi.org/10.1016/j.gecco.2022.e02036)

Research Paper

Determining The Level of Economic Development of Iranian Provinces And Its Relationship With Fertility Level With Fuzzy Delphi Hierarchical Model (FDAHP)

Hamid Shayan* : Professor, Department of Geography, faculty of Letters and Humanities, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran

Hamdollah Sojasi Qeidari: Associate Professor, Department of Geography, faculty of Letters and Humanities, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran

Soodabeh Ahmadi: PhD in Geography and Rural Planning, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran

ARTICLE INFO

Received: 2022/01/25

Accepted: 2022/10/03

PP: 11-24

Use your device to scan
and read the article
online

Keywords: *Economic Development, Fertility Rate, Fuzzy Delphi Hierarchical Model, Provinces of Iran.*

Abstract

Economic development has always been, and will continue to be, one of the world's most important concerns, and its level affects various aspects of life, including the fertility rate of a country's population. Accordingly, the present study was conducted to examine the level of economic development across Iran's provinces and its relationship with fertility levels. This research was designed using a descriptive-analytical method, based on documentary data collection and expert opinions. First, twenty key indicators influencing economic development were identified through consultation with fifteen economics professors, and their weights were determined using the FDAHP model. Next, the VIKOR model was employed to rank the provinces in terms of their level of economic development based on official data from the Statistical Center of Iran. In the final stage, after testing the normality of the data, the relationship between economic development and fertility rate was analyzed using Spearman's correlation coefficient in SPSS software. The results showed that Bushehr, Yazd, and Tehran have the highest levels of economic development, while Kermanshah and Lorestan have the lowest. Although no significant relationship was found between economic development and fertility at the provincial level, economic constraints have clearly played an important role in the overall decline in fertility rates. Therefore, fertility is not solely dependent on economic development, and increasing it above the replacement level at the national scale appears highly unlikely, as incentives and promotional policies in this area are likely to be effective only among a limited segment of society.

Citation: Shayan, H., Sojasi Qeidari, H., & Ahmadi, S. (2025). **Determining The Level of Economic Development of Iranian Provinces And Its Relationship With Fertility Level With Fuzzy Delphi Hierarchical Model (FDAHP)**, *Journal of Regional Planning*, 15(57), 11-24.

DOI:10.30495/jzpm.2022.29839.4050

* **Corresponding author:** Hamid Shayan, **Email:** shayan34@yahoo.com, **Tel:** +98 9155161518

Extended Abstract

Introduction

Fertility phenomenon is one of the most important natural events of the population and one of the important elements of population growth, and to increase it, some countries apply incentive policies and others apply punitive policies. In this regard, fertility, as one of the main components of population growth, is a subject that has always been given attention, and extensive and wide-ranging research has been conducted in the field of knowing the factors affecting it and its relationship with other economic variables in Iran and outside Iran. In this sense, the relationship between the fertility rate and other development variables in each society is not only necessary in population forecasts, which are the basis and infrastructure of economic, social and demographic planning for development, but also In the evaluation of the economic and social conditions of the studied society, it is considered one of the macro and important indicators. In fact, new statistics show that the fertility rate has an inextricable link with economic development. Based on this, the issue of the relationship between fertility rate and economic development has always been the focus of researchers, especially in developing countries. Therefore, the purpose of this study is the level of economic development and its relationship with fertility rate as an important and effective demographic factor on population growth in the scale of Iranian provinces. Therefore, this study seeks to answer this key question: Is there a relationship between the variable of economic development and the fertility rate of the population in the provinces of the country?

Methodology

According to the purpose, the method of this research is descriptive-analytical based on the country's official data. In the descriptive part, the tool for collecting information is documentary and library sources, especially the data of Iran Statistics Center in 2014 and 2015. The geographical scale of the current research is all 31 provinces of Iran, and the necessary information related to 20 selected indicators has been extracted from the website of Iran Statistics Center. In the next step, indicators were designed and provided to the professors of the economics department to assign weight to

them based on their opinions. Then the weight of each index was calculated using the FDAHP model based on Excel program and the provinces were stratified according to the level of economic development using the Vicor model. In order to investigate the relationship between the level of economic development and fertility, Spearman's correlation test was used according to the SPSS software program. Finally, GIS software has been used to draw the shapes.

Results and Discussion

In this section, 15 experts have assigned a score between 1 and 9 to each index, where the numbers 1 and 9 respectively mean the lowest and highest degree of importance of the index in determining the level of economic development according to Iran's conditions. The most important indicator of the unemployment rate in the population of 20 to 29 years old was obtained with a final weight of 0.645 and the least important indicator was the average level of household rainfall (with a final weight of 0.187). According to the decision matrix, the values of the 20 indicators of the provinces were ranked along with their final weight in the Vicor model, based on the value of Q in terms of development indicators, Bushehr, Yazd and Tehran provinces with the lowest value are at the high level. Bushehr and Yazd, especially due to the high percentage of workers in the industry, the added value of the industry sector, and the gross production per capita, which had a very high weight according to experts, have been ranked higher, and the condition of two models is established for them. Also, Bushehr province has the highest rate of economic participation with 76.03%. The negative correlation coefficient of 0.035 shows that there is no significant relationship between economic development and fertility. This result is in line with the research results that failed to find a relationship between fertility and the level of economic development based on regional data.

Conclusion

In the last few decades, Iranian society has experienced significant demographic changes, so that the population structure is indicative of these changes. For the first time, the present research has examined the relationship between the fertility rate and the level of economic

development of the provinces based on the data of 2014 and 2015. Although on the scale of the countries of the world it is possible to observe an inverse relationship between the two mentioned variables, but on the scale of 31 provinces of Iran, such a relationship was not obtained except in a few provinces. Therefore, it should be noted that population policies are not limited to population growth, but different aspects of the population, including the quality of the population, should be included. It should also be emphasized that an economic theory cannot explain all changes in fertility. It is necessary to consider socio-economic

processes resulting from economic development, and family planning policies that affect people's motivations should be formulated. Therefore, it is suggested to pay attention to the multilateralism approach in the analysis in the study of the fertility rate of the population at the geographical level of the country. Fertility rate growth cannot be achieved only through economic transformation and development, but it has various cultural and social roots and many other influencing factors that need to be taken into consideration in the future study.

فصلنامه علمی برنامه ریزی منطقه‌ای

دوره ۱۵، شماره ۵۷، بهار ۱۴۰۳
شاپا چاپی: ۶۷۳۵-۲۲۵۱ - شاپا الکترونیکی: ۷۰۵۱-۲۴۲۳
<https://sanad.iau.ir/journal/jzpm>

مقاله پژوهشی

تعیین سطح توسعه اقتصادی استان‌های ایران و رابطه آن با سطح باروری با مدل سلسله‌مراتبی دلفی فازی (FDAHP)

حمید شایان*؛ استاد گروه جغرافیا، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران
حمدالله سجاسی قیداری؛ دانشیار گروه جغرافیا، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران
سودابه احمدی؛ دانش‌آموخته دکتری، گروه جغرافیا، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران

چکیده	اطلاعات مقاله
توسعه اقتصادی همواره یکی از مهم‌ترین دغدغه‌های جهان بوده و خواهد بود و این سطح توسعه بر ابعاد مختلف زندگی از جمله میزان باروری جمعیت کشورها تأثیر می‌گذارد. بر همین اساس، مطالعه حاضر با هدف بررسی سطح توسعه اقتصادی استان‌های ایران و ارتباط آن با سطح باروری انجام شده است. این پژوهش به روش توصیفی-تحلیلی و با گردآوری داده‌های اسنادی و استفاده از دیدگاه‌های نخبگان طراحی شده است. ابتدا ۲۰ شاخص مؤثر بر توسعه اقتصادی با نظر ۱۵ استاد اقتصاد شناسایی و وزن‌دهی آنها با مدل FDAHP انجام شد. سپس با مدل ویکور، استان‌ها از نظر سطح توسعه اقتصادی بر اساس داده‌های رسمی مرکز آمار ایران رتبه‌بندی شدند. در گام نهایی، پس از آزمون نرمال بودن داده‌ها، ارتباط بین سطح توسعه اقتصادی و نرخ باروری با استفاده از ضریب همبستگی اسپیرمن در نرم‌افزار SPSS تحلیل شد. نتایج نشان داد استان‌های بوشهر، یزد و تهران بالاترین سطح توسعه اقتصادی و کرمانشاه و لرستان پایین‌ترین سطح را دارند. اگرچه رابطه معناداری میان توسعه اقتصادی و باروری در سطح استانی مشاهده نشد، اما تنگنای اقتصادی نقش مهمی در کاهش کلی میزان باروری داشته‌اند. بنابراین باروری تنها وابسته به توسعه اقتصادی نیست و افزایش آن به بیش از سطح جایگزینی در سطح ملی بسیار بعید به نظر می‌رسد؛ زیرا سیاست‌های تشویقی و تبلیغاتی در این زمینه صرفاً بر بخشی از جامعه اثرگذار خواهند بود.	تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۱/۰۵ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۷/۱۱ شماره صفحات: ۱۱-۲۴ از دستگاه خود برای اسکن و خواندن مقاله به صورت آنلاین استفاده کنید واژه‌های کلیدی: توسعه اقتصادی، میزان باروری، مدل سلسله‌مراتبی دلفی فازی، استان‌های ایران.

استناد: شایان، حمید؛ سجاسی قیداری، حمدالله و احمدی، سودابه (۱۴۰۳). تعیین سطح توسعه اقتصادی استان‌های ایران و رابطه آن با سطح باروری با مدل سلسله‌مراتبی دلفی فازی (FDAHP)، فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای، ۱۵(۵۷)، ۱۱-۲۴.

DOI: 10.30495/jzpm.2022.29839.4050

مقدمه

یکی از مسائل مهمی که در سال‌های اخیر نظر اقتصاددانان را به خود مشغول کرده، فرآیند توسعه اقتصادی به همراه پیشرفت‌های حوزه سلامت است که منجر به بهبود استانداردهای زندگی شد و حاصل آن را به راحتی می‌توان در افزایش طول عمر و امید به زندگی افراد در مناطق مختلف جهان مشاهده نمود. به این موضوع باید کاهش نرخ باروری زنان را نیز اضافه نمود؛ که پس از «انفجار زاد و ولد» در جهان جاری بوده و هر ساله از نرخ آن در کشورهای مختلف کاسته شده است (Yavari et al, 2014: 93). پدیده باروری یکی از مهمترین رویدادهای طبیعی جمعیت و یکی از عناصر مهم رشد جمعیت است و برای افزایش آن، برخی از کشورها سیاست‌های تشویقی و برخی دیگر سیاست‌های تنبیهی اعمال می‌کنند. شناخت پویایی باروری و عوامل تأثیرگذار بر آن، که مهمترین مؤلفه جمعیت در دنیای امروز را تشکیل می‌دهند، از ضروریات اجتناب‌ناپذیر در برنامه‌های توسعه است. این امر به ویژه برای کشورهای در حال توسعه که بیشتر نگران توسعه و رشد هستند از اهمیت بالایی برخوردار است. ایران به عنوان یک کشور در حال توسعه، طی دهه گذشته با کاهش سریع باروری روبرو شده است. اگرچه نگرش رایج این است که کاهش باروری در سال‌های اخیر نتیجه فشارهای اقتصادی است و پس از غلبه بر مشکلات اقتصادی، انتظار برای افزایش دوباره باروری وجود دارد. اما عواملی مانند شهرنشینی، سن ازدواج، بهبود آموزش به ویژه در بین زنان، سیاست‌های عمومی تنظیم خانواده و فرهنگ جهانی قطعاً منجر به کاهش باروری بیشتر در دهه آینده خواهد شد و انتظار می‌رود که اگر خانواده‌ها از اقتصاد بهتر برخوردار شوند آنها بیشتر به کیفیت فرزندان خود اهمیت خواهند داد و به تعداد آنها فکر نخواهند کرد (SaberMahani et al, 2017: 139). از این رو، زمینه‌ها و شرایط اقتصادی جامعه به طور کلی و خانواده‌ها به طور خاص، همواره یکی از تعیین‌کننده‌های مهم باروری بوده است و مسائل اقتصادی سهمی در تحولات باروری ایران داشته و حتی از آن به عنوان یکی از دلایل تداوم روند کاهش باروری نام برده شده است (Abbasi Shavazi & Khani, 2014:34) بنابراین کشورها برای دستیابی به توسعه، ابتدا باید عوامل مؤثر برای دستیابی به توسعه را شناسایی کنند. که برخی از این عوامل، به عامل اصلی توسعه اقتصادی نزدیک‌تر و مؤثرتر هستند. از جمله این عوامل، گذار جمعیتی است (Afshari & Torkzaban, 2015: 10). در این راستا تحقیقات گسترده و دامنه‌داری در زمینه شناخت عوامل مؤثر بر باروری به عنوان یکی از اجزای اصلی رشد جمعیت و رابطه آن با دیگر متغیرهای اقتصادی در ایران و خارج از ایران صورت گرفته است. بدین لحاظ رابطه میزان باروری با دیگر متغیرهای توسعه در هر جامعه، نه تنها در پیش‌بینی‌های جمعیتی که اساس و زیر بنای برنامه‌ریزی‌های اقتصادی، اجتماعی و جمعیتی برای امر توسعه لازم است، بلکه در ارزیابی شرایط اقتصادی و اجتماعی جامعه مورد مطالعه نیز از شاخص‌های کلان و مهم به شمار می‌آید. در حقیقت آمارهای تازه نشان می‌دهد که نرخ باروری با توسعه اقتصادی پیوندی ناگسستنی دارد (Mahmoudi et al, 2015: 236).

بررسی‌ها در رابطه با ایران نشان می‌دهد که در طی دهه ۱۹۷۰ کاهش قابل توجهی در باروری و به دنبال آن افزایش باروری در دوره ۱۹۷۶-۱۹۸۴ را تجربه کرده است که بخشی از آن به دلیل تعلیق برنامه تنظیم خانواده توسط دولت بود. از اواسط دهه ۱۹۸۰ باروری کل رو به زوال بود. یعنی از ۷ در سال ۱۹۸۰ به حدود ۶/۳ در سال ۱۹۸۶ و به حدود ۵/۵ در سال ۱۹۸۸ کاهش یافت که تقریباً در طی هشت سال ۵۰ درصد کاهش داشت. این کاهش در تمام استان‌ها و مناطق شهری و روستایی کشور با وجود سطوح مختلف توسعه اقتصادی - اجتماعی مشاهده شده است و چند استان و مناطق شهری و روستایی کشور باروری زیر سطح جایگزینی را تجربه کرده‌اند (Abbasi-Shavazi, McDonald, 2006: 220). طبق گزارش IDHS، بالاترین نرخ باروری کل در ایران برای استان سیستان و بلوچستان (۴/۶۹) ثبت شده است، در حالی که استان گیلان در دوره ۲۰۰۰-۱۹۹۸ نرخ باروری کل ۱/۶۷ را تجربه کرده است. بسیار محتمل است که استان‌های با باروری بالا به استان‌های با باروری پایین بپیوندند، بنابراین شکاف بین استان‌های با باروری بالا و پایین بیشتر کاهش خواهد یافت. این امر باروری را در سطح ملی پایین‌تر می‌آورد. باروری کمتر از حد جایگزینی توسط اکثر استان‌های ایران، حتی اگر ویژگی‌های اجتماعی-اقتصادی مشابه سطح ملی نشود، حاصل خواهد شد (Abbasi-Shavazi, 2002:430). به این معنی که ساختار سنی جمعیت کشور از جوانی به پیری تبدیل می‌شود. از این رو در سال‌های اخیر، کاهش نرخ باروری یکی از مهمترین نگرانی‌های سیاست‌های اجتماعی در ایران بوده است. در این راستا، یکی از دلایل اصلی آن از ساختار اقتصادی کشور سرچشمه می‌گیرد. جمعیت ایران در نیمه دوم قرن بیستم به طرز چشمگیری افزایش یافت و در سال ۲۰۱۶ به حدود ۸۰ میلیون نفر رسید. با این حال، در سال‌های اخیر، میزان زاد و ولد ایران به میزان قابل توجهی کاهش یافته است. پروژه‌های مطالعاتی نشان می‌دهد که سرعت رشد جمعیت ایران تا زمانی که تا سال ۲۰۵۰ به بالای ۱۰۰ میلیون نفر نرسد، کند خواهد شد (Daliri, 2018: 13). طبق آمارهای منتشرشده توسط سازمان‌های بین‌المللی و همچنین سرشماری‌های انجام‌شده توسط مرکز آمار ایران، ساختار سنی جمعیت کشور به سوی سالمندی پیش می‌رود و ایران، از جمله کشورهای در

حال توسعه‌ای است که به شدت با مسئله پیری دست به گریبان است (Miri et al., 2019:629). یکی از بخش‌هایی که بیشترین اثرپذیری از ساختار جمعیتی جوامع را دارد، بخش اقتصادی است. ساختار جمعیتی می‌تواند بر سرمایه‌گذاری، پس‌انداز، مصرف و در نهایت، رشد اقتصادی اثرگذار باشد. سالمندی جمعیت می‌تواند موجب کاهش جمعیت فعال شود و به تبع آن، عرضه نیروی کار را کاهش دهد. کاهش در عرضه نیروی کار بر رشد اقتصادی و رفاه کشور تأثیرگذار است. بنابراین، سالمندی جمعیت در سالهای اخیر نگرانی‌هایی را در میان سیاستگذاران حوزه‌های مختلف ایجاد کرده است (Mirzaie et al., 2017:160). از این رو، تبیین ارتباط بین نرخ باروری به عنوان پایه سرمایه‌انسانی در اقتصاد و توسعه اقتصادی ضروری بوده است.

بر این اساس هدف از این مطالعه سطح توسعه اقتصادی و رابطه آن با نرخ باروری به عنوان یک عامل جمعیت شناختی مهم و مؤثر بر رشد جمعیت در مقیاس استانهای ایران می‌باشد. لذا این مطالعه به دنبال پاسخگویی به این سوال کلیدی می‌باشد که، آیا بین متغیر توسعه اقتصادی با نرخ باروری جمعیت در استان‌های کشور رابطه‌ای وجود دارد؟

پیشینه تحقیق و مبانی نظری

در طول ۶۰ سال گذشته، ارتباط منفی بین توسعه اقتصادی و باروری یکی از محکم‌ترین نظریه‌های تجربی پذیرفته شده در علوم اقتصادی و اجتماعی بوده است. در این مطالعات سعی شده است این ارتباط منفی - معروف به انتقال جمعیتی را از انواع دیدگاه‌های نظری، عقیدتی و انضباطی از جمله زیست‌شناسی، جامعه‌شناسی و اقتصاد توضیح دهد. در ادبیات اقتصادی، دو نوع تئوری اساسی برای تبیین کاهش باروری ایجاد شده است: نظریه‌های فرهنگی و ساختاری. اولی شامل تئوری‌های دیفونیونیست^۱ و نوآوری است که بر ظهور و گسترش ایده‌ها، ارزش‌ها و تکنیک‌های جدید برای محدودکردن باروری تمرکز دارد. دومی شامل تئوری‌های اقتصادی و تقاضا است، که بر تغییر شرایط اجتماعی و اقتصادی تمرکز دارند و باعث می‌شوند زوجها برای محدودکردن باروری خود از جمله افزایش درآمد، سطح تحصیلات عالی و مشارکت روزافزون زنان در بازار کار متمرکز شوند (Lacalle-Calderon et al, 2016: 3).

همچنین برای تبیین تحولات باروری نیز، دیدگاه‌های متفاوتی در کشورهای مختلف جهان ارائه شده است که بسیاری از این نظریه‌ها بر پایه نظریات اقتصادی بنا شده‌اند و به تدریج دامنه و رویکردهای فکری آن گسترش یافته است. از جمله نظریه مایکل تودارو^۲ در تبیین اقتصادی باروری مبتنی بر این فرض است که در جوامع توسعه‌یافته کودک از طرف والدین خود نوعی کالای سرمایه‌ای و در جوامع درحال توسعه نوعی کالای مصرفی تلقی می‌شود (Neizi et al, 2017: 83) مطابق نظریه لیبنشتاین^۳ و بکر و ایتسرلین، اینکه افراد فرزند را منافع و سرمایه تلقی کنند یا آنکه فرزند را هزینه تلقی کنند، نگرش باروری آنها شکل می‌گیرد. بدین ترتیب هنگامی که افراد فرزند را سرمایه تلقی کنند یعنی فرزند را بعنوان نیروی کار و یا عضای دوران کهنولت بدانند نگرش آنها نسبت به فرزند مثبت خواهد بود و اما هنگامی که افراد فرزندان را دارای هزینه‌هایی چون خوراک، تعلیم و تربیت در نظر بگیرند، تلقی منفی از فرزند خواهند داشت. در نتیجه در نظریه‌های مذکور بین تلقی از فرزند بعنوان هزینه یا بعنوان سرمایه، و نگرش آنها نسبت به فرزند رابطه وجود دارد (Ebrahimipoor & Ebadi, 2014: 63). یکی دیگر از مهمترین و بنیادی‌ترین نظریه‌های حوزه باروری، نظریه انتقال جمعیتی است. نظریه انتقال جمعیت رابطه رشد زادوولد و رفاه اقتصادی را توضیح می‌دهد و کاهش باروری را ناشی از فرآیند صنعتی‌شدن، شهرنشینی و به طور کامل توسعه اقتصادی می‌داند. شواهدی وجود دارد که نشان می‌دهد کاهش باروری، که همراه با آخرین مراحل انتقال جمعیتی است، پتانسیل سود سهم جمعیتی و درجه فرصت رشد اقتصادی را ایجاد می‌کند (Karra et al, 2017:237). غالباً در گذشته، انتقال جمعیتی به عنوان تأثیر مثبت بر رشد اقتصادی در نظر گرفته می‌شد، زیرا نسبت گروه سنی فعال بیشتر از گروه غیرفعال بود (Lee & Mason, 2010: 160). با این حال، اخیراً بسیاری از نویسندگان از جمله لوپز و آلبوکرکا^۴ (۲۰۱۴) نشان می‌دهند که پیرشدن جمعیت با ناهمگنی منطقه‌ای قابل توجهی، ساختار سنی نیروی کار را تغییر می‌دهد و بیشتر ادبیات استدلال می‌کنند که بین پیری جمعیت و رشد اقتصادی رابطه منفی وجود دارد (Nagarajan et al, 2016: 7-8). در مورد انتقال باروری در ایران باید گفت که از سال ۱۹۷۲ تا ۲۰۰۰ مراحل مختلفی را طی کرده است. در اوایل دهه ۱۹۷۰ بین مناطق روستایی و شهری از نظر باروری فاصله زیادی وجود داشت. باروری در مناطق روستایی و شهری دو سال قبل از انقلاب افزایش می‌یابد و در سالهای ۱۹۸۰-۱۹۷۹ به اوج خود می‌رسد و سپس در اواسط دهه ۱۹۸۰ رو به زوال است. این کاهش پس از سال ۱۹۸۹ سرعت گرفت. نتیجه بررسی جمعیت شناختی و سلامت ایران نشان داد که باروری تا اواسط دهه ۱۹۹۰ همچنان رو به کاهش است، گرچه اخیراً این روند در مناطق روستایی و شهری کند شده است. شکاف زیاد بین نرخ باروری کل در مناطق روستایی و شهری بطور قابل توجهی کاهش یافته

¹ Diffusionist

² Michael Todaro

³ Leibenstein

⁴ Lopes and Albuquerque

است. نرخ باروری کل در مناطق شهری تا سال ۱۹۹۶ به زیر باروری جایگزین رسیده است. در سال ۲۰۰۰، نرخ باروری در مناطق شهری و روستایی ایران به ترتیب در حدود ۱/۹ و ۲/۴ بود. باروری برای ایران بر اساس نظرسنجی جمعیتی و سلامت ایران در سال ۲۰۰۰ نشان می‌دهد که بیشتر کاهش یافته و در دوره ۱۹۹۸-۲۰۰۰ به سطح جایگزینی (۲/۲۶) رسید. یک احتمال قوی وجود دارد که مشکلات اقتصادی نسبت به آرمانهای مادی از اواسط دهه ۱۹۸۰ سقوط باروری در ایران را تسریع کرد. فشار اقتصادی عامل اصلی به تعویق انداختن ازدواج و سن ازدواج اول بوده است. زیرا ایران بعد از انقلاب، به ویژه دهه پس از جنگ، دچار مشکلات اقتصادی شده است. هزینه‌های زندگی طی سالهای اخیر به طرز چشمگیری افزایش یافته است. جوانان تمایل دارند ازدواج خود را به تأخیر بیندازند تا شغل با حقوق بگیرند تا بتوانند از پس هزینه‌های بالای زندگی برآیند. افزایش هزینه‌های تربیت فرزندان، به ویژه هزینه تحصیل، یکی دیگر از عوامل مهم در تصمیم‌گیری خانواده است. در دهه اخیر همگرایی رفتارهای باروری در ایران وجود داشته است، یعنی زنان چه شهری و چه روستایی و همچنین از طبقه‌های مختلف اجتماعی، فقیر و ثروتمند، بی سواد و باسواد، کم و بیش رفتار باروری مشابه دارند (Abbasi-Shavazi, 2002: 425-429). تا جایی که در سال ۱۳۹۹ میزان باروری کل در ایران به رقم شگفت‌انگیز ۱/۶ یعنی کمتر از میزان باروری ۱/۸ آمریکا رسید. باید اذعان کرد که پویایی انتقال باروری به طور اولیه در یک چارچوب اقتصادی مورد بررسی قرار گرفته است. حتی اگر رویکرد مدرن به باروری، هم از یک مدل رشد مالتوسی و هم از مدل نئوکلاسیک، منجر به ایجاد روابط بسیار متمایز بین رشد اقتصادی و رشد جمعیت شود، هر دو از این نظر که بین رشد اقتصادی و روند باروری رابطه وجود دارد، حمایت می‌کنند (Wang & Sun, 2016: 1).

به جهت اهمیت مطالعه، تاکنون تحقیقات متعددی در ارتباط با توسعه اقتصادی و رابطه آن با باروری به اشکال مختلف در سطح ملی و جهانی انجام شده است، که از جمله آنها می‌توان به موارد زیر اشاره کرد.

تحقیق حامی و تقوی جلودار (۱۳۹۵) با عنوان اثر نرخ رشد اقتصادی در نرخ باروری کل در ایران (۱۳۶۳-۱۳۹۲)، نشان داد که طی این سالها ۱٪ افزایش در نرخ رشد اقتصادی در ایران باعث ۰/۰۱٪ کاهش در نرخ باروری کل در یک دوره بعد و ۰/۰۱ درصد کاهش در نرخ باروری کل در دو دوره بعد شده است. نتایج مطالعه جمنّا^۱ (۲۰۱۵) با عنوان رابطه علی بین توسعه اقتصادی و باروری نشان داد که بین باروری و رشد اقتصادی یک رابطه علی دو بعدی وجود دارد و افزایش هر متغیر تأثیر طولانی مدت بر روی دیگری دارد. نتایج تحلیل عوامل تعیین کننده اقتصادی باروری در ایران توسط معینی و همکاران^۲ (۲۰۱۴) نشان می‌دهد، زندگی در استانهایی که دارای مقدار متوسط بیشتری از ارزش افزوده مؤسسات تولیدی است یا متوسط نرخ اجاره مسکن پایین تر است، احتمال داشتن فرزندان بیشتر بالاتر است. عوامل تعیین کننده اقتصادی در سطح خرد و کلان، توزیع قدرت چانه زنی درون خانوار بین همسران و متغیرهای جمعیتی، رفتار باروری خانوارهای ایرانی را تعیین می‌کند. فاکس و همکاران^۳ (۲۰۱۹) در مطالعه خود با عنوان آیا رابطه مثبتی بین باروری و توسعه اقتصادی در سطح منطقه‌ای در حال ظهور است، بر اساس داده‌های مربوط به ۲۰ کشور اروپایی و ۲۵۶ منطقه، رابطه منفی بین باروری و توسعه اقتصادی در بسیاری از کشورها و رابطه مثبت این دو متغیر را در میان برخی کشورها نشان می‌دهند و بیان می‌کنند که تفاوت قابل توجهی در باروری و سطح توسعه اقتصادی در این کشورها وجود دارد. رشیدا ادريس و همکاران^۴ (۲۰۱۸) در یک تحقیق تجربی با عنوان ارتباط بین توسعه مالی با کاهش باروری در مالزی، رابطه بلندمدت بین نرخ باروری، توسعه اقتصادی، درآمد و مصرف خانوار در مالزی برای دوره ۱۹۷۵ تا ۲۰۱۳ را بررسی کرده که نتایج حاکی از ارتباط منفی بین توسعه مالی و هزینه‌های مصرفی خانوار با باروری است. پن و یانگ^۵ (۲۰۲۰) تأثیر عدم اطمینان اقتصادی بر تصمیم باروری در تایوان را مطالعه کرده و یافته‌های آنها نشان داد که بی‌ثباتی بیشتر درآمد خانوار و عدم قطعیت اقتصادی ممکن است یک عامل مهم در تصمیم‌گیری‌های مربوط به کاهش باروری در تایوان باشد. نتایج تحقیق حسین^۶ (۲۰۲۲) حاکی از آن است که اثرات شوک‌های مثبت و منفی در توسعه مالی، تأثیر منفی و معناداری بر نرخ باروری در بلندمدت دارد. وانگ و ژونگ^۷ (۲۰۲۲) دریافته‌اند که، عدم قطعیت اقتصادی به طور قابل توجهی نرخ باروری را مهار می‌کند و اینکه رفتار باروری تحت تأثیر عدم اطمینان اقتصادی و گذار فرهنگی و فکری است.

¹ Gemna

² Moeeni & etal

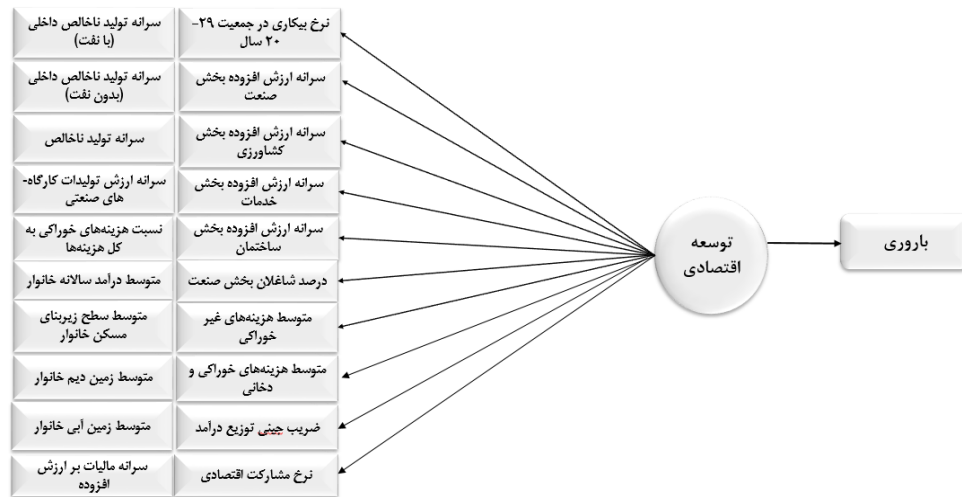
³ Fox

⁴ Rashidah Idris

⁵ Pan & Yang

⁶ Husain

⁷ Wang & Zhong

شکل ۱- مدل مفهومی تحقیق، منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۲

مواد و روش تحقیق

با توجه به هدف، روش این تحقیق توصیفی-تحلیلی بر مبنای داده‌های رسمی کشور است. در بخش توصیفی ابزار گردآوری اطلاعات منابع اسنادی و کتابخانه‌ای به ویژه داده‌های مرکز آمار ایران در سالهای ۱۳۹۴ و ۱۳۹۵ است. در مرحله بعد، شاخص‌هایی طراحی و در اختیار اساتید گروه اقتصاد قرار داده شد تا بر اساس نظرات خود بدانها وزن اختصاص دهند. سپس وزن هر یک از شاخص‌ها با استفاده از مدل FDAHP بر اساس برنامه Excel محاسبه شد و سطح بندی استان‌ها به لحاظ سطح توسعه اقتصادی با استفاده از مدل ویکور انجام گردید. جهت بررسی رابطه بین سطح توسعه اقتصادی با باروری از آزمون همبستگی اسپیرمن طبق برنامه نرم‌افزاری SPSS استفاده شده است. در نهایت برای ترسیم شکل‌ها از نرم‌افزار GIS بهره گرفته شده است.

شاخص‌های تحقیق

مباحث اقتصاد منطقه‌ای از مهم‌ترین موضوعات مرتبط با توسعه اقتصادی یک کشور محسوب می‌شود. حسابهای منطقه‌ای مجموعه‌ای از اطلاعات آماری است که بصورت جامع و هدفمند، مطالعه کمی و منظم فعالیتهای اقتصادی یک منطقه مشخص را برای یک دوره زمانی معین که معمولاً یک سال است امکانپذیر می‌سازد. بر این اساس، در جدول زیر به شاخص‌های توسعه اقتصادی منتخب از سوی ۱۵ استاد اقتصاد و مورد استفاده در تحقیق حاضر اشاره شده است.

جدول ۱- شاخص‌های توسعه اقتصادی بر اساس نظر اساتید اقتصاد

سرانه ارزش تولیدات کارگاه‌های صنعتی	سرانه تولید ناخالص داخلی (با نفت)
سرانه تولید ناخالص داخلی (بدون نفت)	نسبت هزینه‌های خوراکی به کل هزینه‌ها
سرانه تولید ناخالص	متوسط درآمد سالانه خانوار
سرانه ارزش افزوده بخش کشاورزی	متوسط سطح زیربنای مسکن خانوار
سرانه ارزش افزوده بخش صنعت	متوسط زمین دیم خانوار
سرانه ارزش افزوده بخش خدمات	متوسط زمین آبی خانوار
سرانه ارزش افزوده بخش ساختمان	نرخ مشارکت اقتصادی
درصد شاغلان بخش صنعت	نرخ بیکاری در جمعیت ۲۰-۲۹ سال
متوسط هزینه‌های غیر خوراکی	ضریب جینی توزیع درآمد
متوسط هزینه‌های خوراکی و دخانی	سرانه مالیات بر ارزش افزوده

منبع: سایت مرکز آمار ایران، سال‌های ۱۳۹۳-۱۳۹۴

محدوده مورد مطالعه

مقیاس جغرافیایی تحقیق حاضر همه ۳۱ استان ایران است که اطلاعات لازم مرتبط با ۲۰ شاخص منتخب از سایت مرکز آمار ایران استخراج گردیده است. البته، دو شاخص درصد بیکاری در جمعیت ۲۰-۲۹ سال و نرخ مشارکت اقتصادی توسط نویسندگان محاسبه شده‌اند. اولی،

نسبت تعداد بیکاران در جمعیت ۲۹-۲۰ سال به تعداد جمعیت فعال (شاغلان + بیکاران) همان گروه سنی است که براین اساس استان‌های کرمانشاه (۴۸/۵ درصد) و چهارمحال و بختیاری (۴۴/۱۱ درصد) بالاترین میزان بیکاری را به خود اختصاص داده‌اند. سابقه محاسبه نرخ مشارکت اقتصادی در کشور به اجرای اولین سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال ۱۳۳۵ باز می‌گردد. همچنین مرکز آمار ایران از سال ۱۳۷۶ طرح آمارگیری اشتغال و بیکاری و نیز از سال ۱۳۸۴ با اعمال تغییراتی طرح آمارگیری نیروی کار را ویژه‌ی محاسبه‌ی شاخص‌های اصلی بازار کار منطبق بر استانداردهای بین‌المللی طراحی و اجرا می‌نماید. نرخ مشارکت اقتصادی، درصد جمعیت فعال به جمعیت هدف می‌باشد. جمعیت فعال به تمام افرادی گفته می‌شود که در زمان مرجع شاغل یا بیکار (بر اساس تعاریف بین‌المللی) باشند و جمعیت هدف به افراد در سن کار گفته می‌شود که در هر کشوری می‌تواند متفاوت باشد. برای محاسبه نرخ مشارکت در ایران از جمعیت ۱۰ ساله و بیشتر و گاهی ۱۵ ساله و بیشتر استفاده می‌گردد (Bani Hashemi & Mohammadi, 2011:139). بنابراین، نرخ مشارکت اقتصادی عبارت است از نسبت جمعیت فعال (شاغل و بیکار) ۱۰ ساله و بیشتر به جمعیت در سن کار ۱۰ ساله و بیشتر. در این تحقیق، بالاترین نرخ مشارکت اقتصادی متعلق به استان بوشهر با ۷۶/۰۳ درصد به دست آمده است.

مدل سلسله‌مراتبی دلفی‌فازی

روش دلفی‌فازی در سال ۱۹۸۸ توسط کوفمان و گوپتا ارائه شده است. در روش دلفی، پیش‌بینی‌های ارائه شده توسط افراد خبره در قالب اعداد قطعی بیان می‌شوند؛ در حالی که استفاده از اعداد قطعی برای پیش‌بینی‌های بلندمدت، نتیجه‌ی پیش‌بینی را از واقعیت دور می‌سازد. از طرفی افراد خبره از شایستگی‌ها و توانایی‌های ذهنی خود برای پیش‌بینی استفاده می‌کنند و این نشان می‌دهد که عدم قطعیت حاکم بر این شرایط از نوع امکانی است نه احتمالی. امکانی بودن عدم قطعیت با مجموعه‌های فازی سازگاری دارد و بنابراین بهتر است با استفاده از مجموعه‌های فازی به پیش‌بینی بلندمدت و تصمیم‌گیری در دنیای واقعی پرداخت (Ataiee, 2015: 195). ادغام روش سلسله‌مراتبی در مدل‌های دلفی فازی در بخش یافته‌های تحقیق بیان شده است.

مدل ویکور

یکی از روش‌های تصمیم‌گیری چندمعیاره برای حل یک مسئله تصمیم‌گیری گسسته با معیارهای نامتناسب واحدهای اندازه‌گیری مختلف و متعارض، روش ویکور است که توسط اپروکویک و تیزنگ ایجاد شده است. این روش، یک مجموعه‌ی رتبه‌بندی شده از گزینه‌های موجود را با توجه به شاخص‌های متضاد تعیین می‌کند. به‌طوریکه رتبه‌بندی گزینه‌ها بر اساس این هدف صورت می‌گیرد. این جواب سازشی یک شاخص رتبه‌بندی چند معیاره بر اساس نزدیکی به جواب ایده‌آل را مطرح می‌سازد. روش ویکور قادر است تصمیم‌گیرندگان را برای دستیابی به یک تصمیم نهایی یاری دهد. در اینجا جواب سازشی، نزدیکترین جواب موجه به جواب ایده‌آل است (Pourahmad et al, 2015: 55).

بحث و یافته‌های تحقیق

در این بخش به نظرات ۱۵ نفر از خبرگان با توجه به نتایج بدست‌آمده از روش دلفی فازی می‌پردازیم که در جدول ۲ ارائه شده است. در این مرحله هر خبره امتیازی بین ۱ تا ۹ به هر شاخص تخصیص داده است که ۱ و ۹ به ترتیب به معنای کمترین و بیشترین درجه اهمیت شاخص در تعیین سطح توسعه اقتصادی با توجه به شرایط ایران تعریف شده است (جدول ۲).

جدول ۲- نتایج کلی نظرسنجی از خبرگان اقتصادی

شاخص	مُنخَصَص ۱	مُنخَصَص ۲	مُنخَصَص ۳	مُنخَصَص ۴	مُنخَصَص ۵	مُنخَصَص ۶	مُنخَصَص ۷	مُنخَصَص ۸	مُنخَصَص ۹	مُنخَصَص ۱۰	مُنخَصَص ۱۱	مُنخَصَص ۱۲	مُنخَصَص ۱۳	مُنخَصَص ۱۴	مُنخَصَص ۱۵
a1	۷	۳	۹	۷	۷	۷	۷	۷	۵	۵	۷	۹	۷	۹	۷
a2	۷	۳	۹	۷	۷	۹	۷	۹	۹	۵	۹	۹	۷	۹	۹
a3	۷	۵	۹	۹	۵	۹	۹	۹	۷	۹	۹	۹	۷	۹	۹
a4	۹	۷	۷	۷	۹	۵	۷	۷	۷	۷	۵	۹	۵	۷	۹
a5	۹	۷	۷	۷	۹	۷	۷	۷	۹	۷	۹	۹	۵	۷	۹
a6	۹	۷	۷	۷	۹	۷	۷	۷	۵	۷	۹	۹	۵	۷	۹
a7	۵	۷	۷	۷	۷	۷	۷	۵	۷	۷	۵	۹	۵	۷	۹
a8	۷	۹	۹	۹	۷	۷	۹	۷	۷	۵	۷	۹	۷	۹	۹

شاخص	شاخص ۱	شاخص ۲	شاخص ۳	شاخص ۴	شاخص ۵	شاخص ۶	شاخص ۷	شاخص ۸	شاخص ۹	شاخص ۱۰	شاخص ۱۱	شاخص ۱۲	شاخص ۱۳	شاخص ۱۴	شاخص ۱۵
a9	۷	۷	۷	۹	۹	۷	۹	۷	۷	۵	۷	۹	۷	۷	۹
a10	۷	۷	۷	۷	۳	۵	۹	۳	۷	۵	۵	۹	۵	۹	۹
a11	۷	۷	۷	۷	۵	۷	۹	۳	۹	۵	۵	۹	۵	۹	۳
a12	۵	۹	۵	۷	۷	۵	۹	۳	۹	۵	۵	۹	۵	۷	۵
a13	۹	۷	۷	۹	۷	۹	۷	۷	۹	۹	۹	۵	۷	۷	۹
a14	۵	۹	۷	۵	۷	۷	۵	۵	۷	۷	۵	۹	۷	۵	۱
a15	۵	۱	۵	۵	۳	۱	۳	۳	۷	۳	۱	۹	۳	۳	۱
a16	۵	۱	۵	۵	۳	۳	۳	۳	۷	۳	۱	۹	۳	۳	۱
a17	۷	۵	۷	۷	۹	۵	۷	۷	۷	۵	۹	۹	۵	۷	۱
a18	۹	۷	۷	۹	۹	۷	۷	۷	۹	۹	۹	۹	۷	۹	۷
a19	۹	۹	۷	۷	۷	۹	۷	۳	۹	۹	۹	۹	۹	۷	۵
a20	۹	۹	۷	۹	۹	۷	۹	۵	۹	۹	۹	۹	۹	۹	۵

منبع: داده‌های بدست آمده از پرسشنامه خبرگان

سپس با اعمال منطق فازی در قالب الگوی مثلثی، حداقل، میانگین و حداکثر امتیازات ارائه شده به هر شاخص محاسبه و نتایج نهایی در جدول ۴ قابل مشاهده است. نحوه محاسبه به این گونه است که در مرحله نخست، نسبت برتری درجه اهمیت هر شاخص با سایر شاخص‌ها مقایسه زوجی شده است و ۱۵ جدول که هر کدام مبین نظر یک خبره است، تهیه شد. این جداول ۱۵ گانه در مرحله دوم به یک جدول شامل کمترین، بیشترین و میانگین هندسی نسبت برتری هر شاخص در مقایسه با سایر شاخص‌ها تبدیل شد. بر اساس این جدول، ارقام سه‌گانه ذکر شده برای هر شاخص در هم ضرب و نتیجه در جدول ۳، سه ستون سمت چپ، ارائه گردید. البته، به دلیل حجم بالا از ارائه ۱۶ جدول مزبور پرهیز شده است. در جدول ۳، سه ستون سمت راست به ترتیب، میانگین‌های هندسی سه‌گانه مرحله قبل هستند. بزرگترین این مقادیر سه‌گانه (۲/۵۱، ۱/۲۵ و ۰/۸۵) مربوط به نرخ بیکاری در جمعیت ۲۰ تا ۲۹ سال (a18) می‌باشند. تبدیل این سه مقدار فازی به وزن نهایی به این صورت بوده است که حد بالای داده فازی (۲/۵۱) بر مجموع حداقل‌ها (۱۰/۵۹)، حد متوسط (۱/۲۵) بر مجموع متوسط‌ها (۲۰/۶۷) و حد پایین (۱/۲۵) بر مجموع حداکثرها (۴۳/۸۱) تقسیم شده‌اند و سپس میانگین هندسی حاصل تقسیم‌های سه‌گانه مزبور برابر با ۰/۶۴۵ محاسبه شده است که در واقع وزن نهایی یا غیرفازی شده ی نرخ بیکاری در جمعیت ۲۰ تا ۲۹ سال می‌باشد (جدول ۴). شاخص‌های سرانه ارزش‌افزوده بخش صنعت، درصد شاغلان بخش صنعت، ضریب جینی توزیع درآمد دارای بالاترین درجه یا وزن و سرانه زمین دیم و آبی کمترین درجه اهمیت را برای تعیین سطح توسعه اقتصادی در ایران شده‌اند.

جدول ۳- تبدیل درجه اهمیت شاخص‌ها به اعداد فازی سه‌گانه

z	Min.	Ave.	Max.	zi	Min.	Ave.	Max.
a1	۰/۰۰۰۰	۲/۱۷	۱۵۹۴۵۱۶/۲۹	a1	۰/۴۶	۱/۰۴	۲/۰۴
a2	۰/۰۰۰۰	۱۸/۱۲	۷۵۲۹۷۳۲۸/۳۱	a2	۰/۴۹	۱/۱۶	۲/۴۸
a3	۰/۰۰۰۲۱	۶۹/۹۷	۱۴۷۵۸۲۷۶۳/۴۹	a3	۰/۶۵	۱/۲۴	۲/۵۶
a4	۰/۰۰۰۴۱	۵/۹۸	۶۴۸۲۴۳۶۷/۰۹	a4	۰/۶۸	۱/۰۹	۲/۴۶
a5	۰/۰۰۹۸۴	۲۸/۶۹	۱۵۰۰۲۲۱۰۶/۶۹	a5	۰/۷۹	۱/۱۸	۲/۵۶
a6	۰/۰۰۰۲۲	۱۳/۱۰	۸۳۳۴۵۶۱۴/۸۳	a6	۰/۶۶	۱/۱۴	۲/۴۹
a7	۰/۰۰۰۲۹	۱/۹۵	۱۸۱۵۰۸۲۲/۷۹	a7	۰/۶۷	۱/۰۳	۲/۳۱
a8	۰/۰۰۲۸۰	۴۰/۱۰	۸۳۳۴۵۶۱۴/۸۳	a8	۰/۷۵	۱/۲۰	۲/۴۹
a9	۰/۰۰۱۶۹	۲۰/۵۲	۶۴۸۲۴۳۶۷/۰۹	a9	۰/۷۳	۱/۱۶	۲/۴۶
a10	۰/۰۰۰۰	۰/۴۰	۸۴۳۵۲۸/۸۲	a10	۰/۴۴	۰/۹۶	۲/۲۲
a11	۰/۰۰۰۰	۰/۴۰	۱۷۴۹۹۲/۸۹	a11	۰/۴۶	۰/۹۶	۱/۸۳
a12	۰/۰۰۰۰	۰/۳۲	۲۴۰۰۶۱۱/۴۵	a12	۰/۵۲	۰/۹۴	۲/۰۸
a13	۰/۰۰۰۰۱	۴۰/۱۰	۱۱۶۶۸۳۸۶۰/۷۶	a13	۰/۵۷	۱/۲۰	۲/۵۳

z	Min.	Ave.	Max.	zi	Min.	Ave.	Max.
a14	۰/۰۰۰۰	۰/۰۶	۴۴۴۶۱۱/۵۷	a14	۰/۲۰	۰/۸۷	۱/۹۲
a15	۰/۰۰۰۰	۰/۰۰	۳/۵۳	a15	۰/۱۳	۰/۴۴	۱/۰۷
a16	۰/۰۰۰۰	۰/۰۰	۱۰/۵۸	a16	۰/۱۴	۰/۴۷	۱/۱۳
a17	۰/۰۰۰۰	۰/۲۰	۵۲۴۹۷۸/۶۸	a17	۰/۲۰	۰/۹۲	۱/۹۳
a18	۰/۰۱۷۹۳	۸۷/۸۱	۹۸۸۳۱۱۴۶/۲۸	a18	۰/۸۲	۱/۲۵	۲/۵۱
a19	۰/۰۰۰۰	۱۸/۱۲	۲۵۰۹۹۱۰۹/۴۴	a19	۰/۵۳	۱/۱۶	۲/۲۴
a20	۰/۰۰۰۷۹	۹۷/۸۳	۴۱۸۳۱۸۴۹/۰۶	a20	۰/۷۰	۱/۲۶	۲/۴۰
				مجموع z.i	۱۰/۵۹	۲۰/۶۷	۴۳/۸۱

منبع: یافته‌های پژوهش

بر اساس جدول ۴ مهم‌ترین شاخص نرخ بیکاری در جمعیت ۲۰ تا ۲۹ سال با وزن نهایی با غیرفازی شده ۶۴۵ و ۰/۰ کم اهمیت‌ترین شاخص، متوسط سطح دیم خانوار (با وزن نهایی ۱۸۷ و ۰/۰) است. بدیهی است با توجه به اثر منفی شاخص‌های ضریب جینی، میزان بیکاری، نسبت هزینه‌های خوراکی به کل هزینه‌ها، وزن آنها با ضریب منفی در تعیین سطح توسعه لحاظ شده است.

جدول ۴- وزن نهایی یا غیرفازی شده شاخص‌های تحقیق

شاخص‌ها	وزن نهایی	شاخص‌ها	وزن نهایی
نرخ بیکاری در جمعیت ۲۰-۲۹ سال	۰/۰۶۴۵	سرانه مالیات بر ارزش افزوده	۰/۰۵۳۳
سرانه ارزش افزوده بخش صنعت	۰/۰۶۳۱	سرانه تولید ناخالص داخلی (بدون نفت)	۰/۰۵۲۷
درصد شاغلان بخش صنعت	۰/۰۶۱۵	نسبت هزینه‌های خوراکی به کل هزینه‌ها	۰/۰۴۷۵
ضریب جینی توزیع درآمد	۰/۰۶۰۴	سرانه تولید ناخالص داخلی (با نفت)	۰/۰۴۶۷
سرانه ارزش تولیدات کارگاه‌های صنعتی	۰/۰۶۰۱	متوسط هزینه‌های غیرخوراکی	۰/۰۴۶۱
سرانه تولید ناخالص	۰/۰۶۰۰	متوسط هزینه‌های خوراکی و دخانی	۰/۰۴۳۶
سرانه ارزش افزوده بخش خدمات	۰/۰۵۷۹	نرخ مشارکت اقتصادی	۰/۰۳۳۳
سرانه ارزش افزوده بخش کشاورزی	۰/۰۵۷۵	متوسط سطح زیربنای مسکن خانوار	۰/۰۳۲۵
متوسط درآمد سالانه خانوار	۰/۰۵۶۶	متوسط زمین آبی خانوار	۰/۰۱۹۹
سرانه ارزش افزوده بخش ساختمان	۰/۰۵۴۹	متوسط سطح دیم خانوار	۰/۰۱۸۷

منبع: یافته‌های پژوهش

رتبه‌بندی سطح توسعه اقتصادی استان‌ها

جهت رتبه‌بندی استان‌های کشور در مرحله اول با استفاده از مدل FDAHP، وزن نهایی شاخص‌ها بر اساس نظر ۱۵ استاد رشته اقتصاد محاسبه شد. در مرحله دوم طبق ماتریس تصمیم‌گیری، مقادیر شاخص‌های ۲۰ گانه استانها همراه با وزن نهایی آنها در مدل ویکور قرار داده شد و میزان توسعه‌یافتگی هر استان محاسبه گردید. رتبه‌بندی بر اساس ارزش Q صورت گرفته به گونه‌ای که کمترین ارزش، بالاترین اولویت را به خود اختصاص داده است. برای تحلیل یک سیستم چند معیاره باید عناصر آن را به خوبی شناخت و آن‌ها را به‌طور دقیق تعریف کرد و سپس به مدلسازی و تجزیه و تحلیل آن پرداخت. به‌طور کلی می‌توان گفت مسائل تصمیم‌گیری چند معیاره MCDM شامل ۶ مؤلفه می‌باشند:

۱. یک هدف یا مجموعه‌ای از اهداف
 ۲. تصمیم‌گیرنده (DM) یا گروهی از تصمیم‌گیران
 ۳. مجموعه‌ای از معیارهای ارزیابی
 ۴. مجموعه‌ای از گزینه‌های تصمیم
 ۵. مجموعه‌ای از متغیرهای مجهول یا متغیرهای تصمیم
 ۶. مجموعه‌ای از نتایج حاصل شده از هر زوج گزینه - معیار
- شرط یک ویکور: اگر گزینه A1 و A2 در میان m گزینه رتبه اول و دوم را داشته باشند، باید رابطه ۶ برقرار باشد.

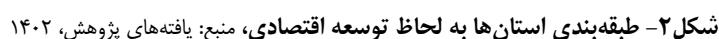
شرط دو ویکور: گزینه A1 باید حداقل در یکی از گروه‌های R و S به عنوان رتبه برتر شناخته شود.

جدول ۵- رتبه‌بندی استان‌ها بر اساس شاخص‌های توسعه اقتصادی

رتبه	R	S	Q	استان	رتبه	R	S	Q	استان
۱۷	۰/۰۶۱	۰/۷۱۲	۰/۷۷۵	خراسان شمالی	۱	۰/۰۶۱	۰/۵۶۷	۰/۵۵۷	بوشهر
۱۸	۰/۰۶۳	۰/۷۰۵	۰/۷۶۶	گلستان	۲	۰/۰۶۰	۰/۵۷۳	۰/۶۰۷	یزد
۱۹	۰/۰۶۲	۰/۷۱۳	۰/۷۷۶	ایلام	۳	۰/۰۵۸	۰/۵۸۶	۰/۶۲۳	تهران
۲۰	۰/۰۶۳	۰/۷۱۵	۰/۷۷۸	سیستان و بلوچستان	۴	۰/۰۵۹	۰/۵۹۱	۰/۶۲۹	مرکزی
۲۱	۰/۰۶۲	۰/۷۱۸	۰/۷۸۲	اردبیل	۵	۰/۰۶۰	۰/۶۱۶	۰/۶۵۹	سمنان
۲۲	۰/۰۶۲	۰/۷۲۵	۰/۷۹۰	خراسان جنوبی	۶	۰/۰۵۹	۰/۶۱۹	۰/۶۶۳	قزوین
۲۳	۰/۰۶۰	۰/۷۳۲	۰/۷۹۹	قم	۷	۰/۰۶۰	۰/۶۲۰	۰/۶۶۴	کرمان
۲۴	۰/۰۶۱	۰/۷۳۴	۰/۸۰۲	کهگیلویه و بویر احمد	۸	۰/۰۵۹	۰/۶۴۳	۰/۶۹۲	خوزستان
۲۵	۰/۰۶۱	۰/۷۳۶	۰/۸۰۴	گیلان	۹	۰/۰۶۱	۰/۶۴۸	۰/۷۶۹	هرمزگان
۲۶	۰/۰۶۰	۰/۷۳۸	۰/۸۰۷	البرز	۱۰	۰/۰۵۶	۰/۶۵۰	۰/۷۰۰	اصفهان
۲۷	۰/۰۶۲	۰/۷۴۳	۰/۸۱۳	آذربایجان غربی	۱۱	۰/۰۶۰	۰/۶۷۷	۰/۷۳۳	زنجان
۲۸	۰/۰۶۳	۰/۷۴۸	۰/۸۱۸	کردستان	۱۲	۰/۰۶۰	۰/۶۸۰	۰/۷۳۶	فارس
۲۹	۰/۰۶۲	۰/۷۵۰	۰/۸۲۱	چهارمحال محال و بختیاری	۱۳	۰/۰۶۱	۰/۶۹۰	۰/۷۴۸	خراسان رضوی
۳۰	۰/۰۶۳	۰/۷۵۴	۰/۸۲۶	لرستان	۱۴	۰/۰۶۳	۰/۶۹۳	۰/۷۵۳	همدان
۳۱	۰/۰۶۴	۰/۷۸۰	۰/۸۵۷	کرمانشاه	۱۵	۰/۰۵۹	۰/۷۰۲	۰/۷۶۳	آذربایجان شرقی
					۱۶	۰/۰۶۱	۰/۷۰۳	۰/۷۶۴	مازندران

منبع: یافته‌های پژوهش

بر اساس مقدار Q از نظر شاخص‌های توسعه، استان‌های بوشهر، یزد و تهران با کمترین مقدار در سطح بالایی قرار گرفته‌اند. بوشهر و یزد به ویژه به دلیل درصد بالای شاغل در صنعت، ارزش افزوده بخش صنعت و سرانه تولید ناخالص که وزن بسیار بالایی از نظر خبرگان نیز داشته‌اند دارای رتبه‌های برتر شده‌اند و شرط دو مدل برای آنها برقرار است. میزان شاخص باروری این استان‌ها در سال ۱۳۹۵ (۲/۳۳)، ۲/۴۸، ۱/۵۶ در رتبه‌های ۸، ۵ و ۲۸ قرار دارند که نشان از آن دارد که میزان باروری در یزد و بوشهر با سطح توسعه اقتصادی آنها رابطه مستقیم دارد، از سوی دیگر استان‌های کرمانشاه، گیلان، البرز، آذربایجان غربی و کردستان، باروری پایین‌تر از سطح جایگزینی همراه با سطح توسعه اقتصادی پایین داشته‌اند. سایر استانها فاقد چنین انطباقی هستند و به همین دلیل وجود همبستگی بین دو متغیر قابل تصور نیست. البته، در رابطه با استان بوشهر باید اشاره شود که تولید ناخالص داخلی آن در سال ۹۳، ۴۴۶۱۲۵۹۷۵ میلیون ریال (۳/۹ درصد کشور) با سهم جمعیتی فقط ۱/۴ درصد بوده است که به علت فعالیت‌های نفت و گاز بوده که منافع آن عمدتاً وارد خزانه ملی می‌شود. چنانچه ارزش افزوده فعالیت‌های نفت و گاز را از تولید ناخالص داخلی کم کنیم سهم استان از کشور به ۱/۲ درصد می‌رسد که کمتر از سهم جمعیتی آن است (Economic, Social and Cultural Report of Bushehr Province, 2022:82) همچنین، استان بوشهر بالاترین نرخ مشارکت اقتصادی با میزان ۷۶/۰۳ درصد را به خود اختصاص داده است. در مجموع، اگر چه این استان از نظر توسعه اقتصادی طبق شاخص‌های ۲۰ گانه در رتبه اول قرار گرفته است، اما با توجه به دلایل ذکر شده به معنای ذینفع بودن آحاد جمعیت آن نبوده است. موضوعی که باید توسط سیاست‌گذاران به ویژه برای مناطق دارای ذخایر نفت و گاز مورد ملاحظه واقع شود. تحلیل‌های مطالعات استان کرمانشاه نشان می‌دهد به دلیل عدم توسعه‌یافتگی بخش‌های مختلف اقتصادی، بخش عمده‌ای از مشاغل بصورت غیررسمی و در قالب شبکه‌های نامتعارف و بعضاً مضر اقتصادی شکل گرفته است (Ministry of Cooperatives, Labor and Social Welfare, 2017). در این تحقیق نشان داده شد که این استان بالاترین نرخ بیکاری در گروه سنی مهم ۲۰-۲۹ سال را دارد و در نهایت، توسعه‌نیافته‌ترین استان به لحاظ شاخص‌های مورد بررسی است. در گزارش توسعه اقتصادی-اجتماعی استان لرستان ۱۳۹۴، نکته قابل توجه، اختلاف شدید تولید سرانه استان با کشور با نسبت ۵۵/۰ است و استان از نظر این شاخص رتبه ۲۵ و در تولید ناخالص داخلی در رتبه ۲۱ می‌باشد (Lorestan Province Economic Development Report in the Fifth Development Plan, 2015).

استان ها	باروری کل	رتبه	استان ها	باروری کل	رتبه
سیستان و بلوچستان	۳/۹۶	۱	کردستان	۲/۰۳	۱۷
خراسان جنوبی	۲/۸۵	۲	اردبیل	۱/۹۹	۱۸
خراسان شمالی	۲/۸۴	۳	آذربایجان غربی	۱/۹۸	۱۹
هرمزگان	۲/۶۴	۴	ایلام	۱/۹۸	۱۹
یزد	۲/۴۸	۵	همدان	۱/۹۷	۲۰
خراسان رضوی	۲/۴۱	۶	قزوین	۱/۹۱	۲۱
گلستان	۲/۳۸	۷	سمنان	۱/۸۸	۲۲
بوشهر	۲/۳۳	۸	فارس	۱/۸۳	۲۳
کرمان	۲/۳۲	۹	مرکزی	۱/۸۱	۲۴
کهگیلویه و بویر احمد	۲/۲۹	۱۰	کرمانشاه	۱/۷۵	۲۵
خوزستان	۲/۲۸	۱۱	اصفهان	۱/۷۴	۲۶
چهارمحال محال و بختیاری	۲/۲۷	۱۲	البرز	۱/۶۱	۲۷
قم	۲/۲۳	۱۳	تهران	۱/۵۶	۲۸
آذربایجان شرقی	۱/۲۲	۱۴	مازندران	۱/۵۱	۲۹
زنجان	۲/۱۱	۱۵	گیلان	۱/۳۸	۳۰
لرستان	۲/۱۰	۱۶			

رابطه سطح توسعه اقتصادی و میزان باروری استان‌ها

آزمون کلموگروف - اسمیرنف، نرمال بودن شاخص‌های توسعه را بر خلاف میزان باروری تأیید نکرده است. به عبارتی، استان‌های ایران از نظر باروری دارای توزیع نرمال هستند ولی از نظر سطح توسعه اقتصادی دارای توزیع غیرنرمال هستند. طبق جدول ۷ در سال ۱۳۹۵ از ۳۱ استان ۱۶ استان میزان باروری کل بالای سطح جایگزینی داشته‌اند و لذا در کل ایران نیز باروری نزدیک به همین سطح بوده است. به طور قطع، با رسیدن میزان باروری کل به عدد ۱/۶ در سال ۱۳۹۹، همگونی استانها از این نظر به حداکثر سطح ممکن نزدیک شده است. انتظار

می‌رود این همگونی در زمینه سطح توسعه اقتصادی با اعمال سیاست‌های غیرمتمرکز با تمرکز بر استانهای آذربایجان غربی، کردستان، کرمانشاه، لرستان، کهگیلویه و بویر احمد، چهارمحال و بختیاری و سیستان و بلوچستان هر چه زودتر تحقق یابد.

جدول ۷- آزمون نرمال بودن دو متغیر توسعه و باروری

تعداد	میانگین	انحراف معیار	S-K	سطح معناداری
۳۱	۰/۷۳۵	۰/۱۱	۰/۱۶۷	۰/۰۲
۳۱	۲/۱۴	۰/۴۹	۰/۱۳۷	۰/۱۴

منبع: یافته‌های پژوهش

با توجه به غیرنرمال بودن متغیر سطح توسعه از آزمون ضریب همبستگی اسپیرمن برای بررسی رابطه بین دو متغیر توسعه و باروری استفاده شده است. ضریب همبستگی منفی ۰/۰۳۵ نشان از این دارد که بین توسعه اقتصادی و باروری رابطه معناداری وجود ندارد. این نتیجه در راستای نتایج تحقیقاتی است که نتوانسته‌اند بین باروری و سطح توسعه اقتصادی بر اساس داده‌های منطقه‌ای رابطه‌ای ملاحظه نمایند. با این وجود با توجه به تداوم فشارهای اقتصادی در دهه اخیر و به تبع آن، تقویت باور عمومی بر اولویت تقدم معیارهای کیفی بر کمی، کاهش باروری در میان اقشار و مناطق مختلف کشور بیشتر و همگون‌تر شده است. حتی اگر داده‌های جدیدتری منطبق با سال ۱۴۰۰ در دسترس می‌بود، باز هم رابطه بین دو متغیر حاصل نمی‌شد زیرا واقعیات اقتصادی با داده‌های رسمی آشکار نمی‌شوند. برای نمونه، شاخص‌هایی مانند درصد بیکاری جوانان، درصد اشتغال صنعتی، ضریب جینی توزیع درآمد برای تعیین سطح توسعه اقتصادی معتبرند ولی رفتارهای باروری بیشتر تابع ادراکاتی است که با ارزیابی تناسب هزینه‌ها با درآمدها، تصور از آینده، تحقق‌پذیری آرزوها، سطح تورم و... بر تصمیم‌گیری افراد تأثیرگذارند. ضمن این که ارقامی مانند درصد بیکاری، درصد اشتغال صنعتی و ضریب جینی نمی‌توانند ماهیت واقعی اشتغال با درآمد مکفی و اطمینان از تأمین حداقل نیازهای نسل آینده را منعکس نمایند.

جدول ۸- همبستگی بین سطح توسعه اقتصادی و باروری

همبستگی اسپیرمن			
باروری		توسعه	باروری
باروری	همبستگی اسپیرمن	۱	-۰/۰۳۵
	سطح معناداری		۰/۸۵۳
	N	۳۱	۳۱

منبع: یافته‌های پژوهش

نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادها

مطالب ارائه شده در این تحقیق حاصل یک رویکرد بین رشته‌ای و توجه به باروری و عوامل اقتصادی است که نتایج زیر از آن استنتاج می‌شود: در چند دهه اخیر جامعه ایران تحولات جمعیتی چشمگیری را تجربه کرده است به طوری که ساختار جمعیت گویای این تغییرات است. عوامل اقتصادی می‌تواند به عنوان یکی از مفروض‌های مهم و اساسی در مطالعات باروری مطرح باشد.

یافته‌ها نشان می‌دهد که در سطح جهان بین زاد و ولد و برخورداری یا محرومیت از درجه رفاه و توسعه، رابطه وجود دارد؛ یعنی در مناطق محروم، زاد و ولد و میزان باروری بالاست و به موازات دسترسی به رفاه و توسعه مورد نظر، از میزان باروری کاسته می‌شود. تحقیق حاضر برای نخستین بار بر مبنای داده‌های سال‌های ۱۳۹۴ و ۱۳۹۵ رابطه میزان باروری با سطح توسعه اقتصادی استانها را بررسی کرده است. اگر چه در مقیاس کشورهای جهان می‌توان رابطه معکوسی بین دو متغیر مزبور را ملاحظه کرد ولی در مقیاس ۳۱ استان ایران چنین رابطه‌ای به جز در حد چند استان به دست نیامد.

همسویی نتایج تحقیق حاضر با نتایج سایر مطالعات بررسی گردید و نشان داد که نتایج مطالعه حاضر با مطالعه چنگ و همکاران (۲۰۲۲) در زمینه وجود همبستگی ضعیف بین توسعه اقتصادی و باروری هم‌راستا است.

همچنین نتایج تحقیق حاضر با مطالعه پن و یانگ (۲۰۲۰) همسو می‌باشد. به عبارتی، نتایج این گزاره را تأیید می‌کند که عدم قطعیت اقتصادی ممکن است یک عامل مهم در تصمیم‌گیری‌های مربوط به باروری باشد. به نظر می‌رسد این عدم قطعیت بیش از این که با داده‌های اقتصاد منطقه‌ای منطبق باشد با سطح تورم، تحلیل درآمد- هزینه، ارزش پول ملی و... در ارتباط است. نتایج مطالعه فاکس و همکاران (۲۰۱۹) رابطه منفی بین باروری و توسعه اقتصادی در بسیاری از کشورها و رابطه مثبت این دو متغیر را در میان برخی کشورها نشان داده است. این مورد نیز در مقیاس کشورها صدق کرده است و لذا نتیجه‌ای متفاوت از تحقیق حاضر به جز در استان سیستان و بلوچستان و تا

حدی خراسان جنوبی و گلستان به صورت رابطه منفی دارد. لذا رشد نرخ باروری جمعیت در ایران، در دوراهی مهمی قرار گرفته است. زیرا از یک طرف فشارهای اقتصادی، انگیزه‌های باوری جمعیت را کاهش داده است و از طرف دیگر توسعه اقتصادی در استان‌های کشور نیز نتوانسته زمینه‌ساز افزایش نرخ باروری جمعیت گردد. زیرا در استان‌هایی که از درآمد مناسب بهره‌مند هستند، میزان فرزند آوری آنها کمتر است و این موضوع ثابت می‌کند که اقتصاد عامل اصلی در تمایل به باروری نبوده و باید به دنبال ریشه‌های فرهنگی در ارتقا نرخ باروری جمعیت استانها بود. زیرا به نظر می‌رسد، افزایش توسعه اقتصادی، نشان دهنده رفاه‌طلبی بیشتر خانوارها و سطح اشتغال بالا بخصوص اشتغال زنان انگیزه باروری را کاهش می‌دهد. همچنین بر اساس نظریه انتقال جمعیتی بلاکر، کاهش نرخ باروری در استانهای ایران و عدم رابطه آن با توسعه اقتصادی از طریق رشد نرخ شهرنشینی در ایران و صنعتی‌شدن جامعه ایران قابل تبیین است. خلاصه کلام این که ایران طی سه دهه گذشته تغییرات عمده فرهنگی، مذهبی، سیاسی، اقتصادی و جمعیتی را تجربه کرده است. سه دهه پس از سرشماری ۱۹۶۶ بسیار مهم است زیرا تغییرات جمعیتی ناشی از سیاست‌های مختلف جمعیت در ایران را نشان می‌دهد: Abbasi-Shavazi, McDonald, 2006: 222). بررسی‌های گوناگون نشان داده‌اند که این سیاست‌ها نقش مهمی در باروری دارند، این در حالی است که تحلیل‌های اقتصادی از این مسئله غافل‌اند. بنابراین لازم است اندیشمندان اقتصادی در نظریه‌های تحلیل نرخ باروری، به نقشی که سیاست‌ها در شاخص‌های توسعه و به تبع آن تصمیم به باروری دارند، بیشتر توجه کنند. همچنین باید توجه داشت که سیاست‌های جمعیتی صرفاً در افزایش جمعیت خلاصه نمی‌شود، بلکه جنبه‌های مختلف جمعیت از جمله کیفیت جمعیت را باید شامل شود. همچنین باید تأکید کرد که یک نظریه اقتصادی نمی‌تواند همه تغییرات باروری را توضیح دهد. لازم است فرآیندهای اقتصادی-اجتماعی حاصل از توسعه اقتصادی در نظر گرفته شود و سیاست‌های تنظیم خانواده که بر انگیزه‌های افراد تأثیر می‌گذارد باید تدوین شود. لذا پیشنهاد می‌گردد در مطالعه نرخ باروری جمعیت در سطح جغرافیای کشور، به رویکرد چندجانبه‌گرایی در تحلیل‌ها توجه کرد. رشد نرخ باروری تنها نمی‌تواند از طریق تحول و توسعه اقتصادی حاصل شود، بلکه ریشه‌های فرهنگی و اجتماعی گوناگونی داشته و عوامل متعدد دیگری تأثیرگذار است که در مطالعه آینده لازم است مورد توجه قرار گیرد.

References

- Abbasi Shavazi, M.J., & Khani, S. (2014). Economic Insecurity and Fertility: Case Study of Married Women in Sanandaj District Letter of the Iranian Demographic Association 9(17), 37-76. <https://doi:20.1001.1.1735000.1393.9.17.2.8> [In Persian].
- Abbasi-Shavazi, M. J. (2002). Recent changes and the future of fertility in Iran. In united nation's population division, completing the fertility transition, New york, 425-439 .
- Abbasi-Shavazi, M. J., & McDonald, P. (2006). Fertility Decline in the Islamic republic of Iran: 1972–2000. Asian Population Studies, 2(3), 217-237. <https://doi:10.1080/17441730601073789>
- Afshari, Z., & Torkzaban, M. (2015). Economic Development and Demographic Transition in the Selected Countries Using DOLS Technique. Al-Zahra University Economic Development Policy Quarterly 3(2), 9-27. <https://10.22051/edp.2016.2457> [In Persian].
- Ataiee, M. (2015). Fuzzy Multi-Criteria Decision Making, Shahroud University Press, Second Edition, 2015, Shahroud. [In Persian].
- Bani Hashemi, F., & Mohammadi, M. (2011). Analysis of Economic Participation Rates in Iran, Journal of Official Statistics of Iran, 2 (22), 137-146. [In Persian].
- Cheng, H., Luo, W., Si, Sh., Xin, X., Peng, Z.H., Zhou, H., Liu, H., Yu, Y. (2022). Global trends in total fertility rate and its relation to national wealth; life expectancy and female education. BMC Public Health, 22, 1-13. <https://doi.org/10.1186/s12889-022-13656-1>
- Daliri, H. (2018). The Impact of Economic Variables on Fertility Rate in Iran's Provinces. Economics and Regional Development Journal of Faculty of Economic and Administrative Sciences, 25(15), 67-95. <https://doi:10.22067/erd.v25i15.64057> [In Persian].
- Ebrahimpoor, M., & Ebadi, S. (2014). Generational Differences and Preferences in Childbearing in the City of Sari (Opinions and Attitudes). Letter of the Iranian Demographic Association, 8(16), 55-78. <https://doi:20.1001.1.1735000.1392.8.16.3.0> [In Persian].
- Economic, Social and Cultural Report of Bushehr Province. (2022). Bushehr Province Management and Planning Organization, Publication details: Tehran: Planning and Budget Organization, 2022, ISBN: 6-146-203-622-978. [In Persian].
- Fox, J., Klüsener, S., & Myrskylä, M. (2019). Is a Positive Relationship Between Fertility and Economic Development Emerging at the Sub-National Regional Level? Theoretical Considerations and Evidence from Europe. Public health in the Progressive Era, 35(3), 487–518. <https://doi:10.1007/s10680-018-9485-1>

- Hami, M., & Taghavi Jelodar, M. (2016). Effect of Economic Growth on Total Fertility Rate in Iran (1984-2013). *Iranian Journal of Obstetrics and Gynecology*, 19(14), 20-28. <https://doi.org/10.22038/ijogi.2016.7382> [In Persian].
- Husain, H. (2022). The dynamics of asymmetry among fertility, income inequality and financial development in Bangladesh. *World Development Sustainability*, 1, 2022, 100014 1-9. <https://doi.org/10.1016/j.wds.2022.100014>
- Jemna, D. (2015). Causality Relationship between Economic Development and Fertility in Romania on Regional Level. *Procedia Economics and Finance*, 20, 334-341. [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(15\)00081-7](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(15)00081-7)
- Karra, M., Cannin, D., & Wilde, J. (2017). The Effect of Fertility Decline on Economic Growth in Africa: A Macrosimulation Model. *Review, the Population Council, Inc*, 43, 237-263. <https://doi.org/10.1111/padr.12009>
- Lacalle-Calderon, M.,_ Perez-Trujillo, M., & Neira, I. (2016). Fertility and Economic Development: Quantile Regression Evidence on the Inverse J-shaped Pattern. *European Journal of Population*, 13, 33(1), 1-31. <https://doi.org/10.1007/s10680-016-9382-4>
- Lee, R., & Mason, A. (2010). Fertility, Human Capital, and Economic Growth over the Demographic Transition, Springer. *European Journal of Population*, 26(2), 159-182. <https://doi.org/10.1007/s10680-009-9186-x>
- Lorestan Province Economic Development Report in the Fifth Development Plan. (2015). Available at: <https://lorestan.mporg.ir/848a73a2-f5eb-48f1-af33-b7e530e8860f/wid/a1e57918-3ab2-425c-abd6-2baebacf2fcf/id/aa247f8b-bcd8-4c30-a9c5-2f25c3132a87/>. [In Persian].
- Mahmoudi, M.J., Ahrari, M., & NikooNesbati, A. (2015). Economy and Fertility (Theory and Critiques). *Women and Family's Socio - Cultural Council Quarterly* 18(69), 213-245. <https://doi.org/10.1001.1.20082827.1394.18.0.15.3>
- Ministry of Cooperatives, Labor and Social Welfare, (2017). Management Summary of Provincial Studies of Business Development and Sustainable Employment Plan (Takapoo) in Kermanshah Province. [In Persian].
- Miri N, Maddah M, & Raghfar H. (2019). Aging and Economic Growth. *Salmand: Iranian Journal of Ageing*, 13 (5), 626-637. <http://salmandj.uswr.ac.ir/article-1-1695-en.html> [In Persian].
- Mirzaie M, Darabi S. Population Aging in Iran and Rising Health Care Costs. *Salmand: Iranian Journal of Ageing*, 12 (2), 156-169. <http://salmandj.uswr.ac.ir/article-1-1226-en.html> [In Persian].
- Moeeni, M., Pourreza, A.G., Torabi, F., Heydari, H., & Mahmoodi, M. (2014). Analysis of economic determinants of fertility in Iran: a multilevel approach. *International Journal of Health Policy and Management*, 3(3), 135-144. <https://doi.org/10.15171/ijhpm.2014.78>
- Nagarajan, N. R., Teixeira, A. A. C., & Silva, S. T. (2016). The impact of an ageing population on economic growth: an exploratory review of the main mechanisms. *Análise Social*, 51(218), 4-35. <https://doi.org/10.31447/AS00032573.2016218.01>
- Neizi, M., Torenjipoor, F., Noroozi, M., & Asgarikaviri, A. (2017). Meta-analysis of social factors affecting fertility in Iran. *Welfare and Social Development Planning*, 7(29), 69-119. <https://doi.org/10.22054/qjsd.2016.7886> [In Persian].
- Pan, J-N., & Yang, Y-J. (2020). the impact of economic uncertainty on the decision of fertility: Evidence from Taiwan. *The North American Journal of Economics and Finance*, 54(2), 101090, 1-9. <https://doi.org/10.1016/j.najef.2019.101090>
- Pourahmad, A., Shahbazpoor, A., & Khaleji, M.A. (2015). Utilizing Multi-Criteria Decision Making Models in Evaluating Tourism Potential (Case study: Semnan Province). *Geographical studies of arid regions*, 6(21), 50-66. <https://sid.ir/paper/190668/en> [In Persian].
- Rashidah Idris, A., Shah Habibullah, M., & Haji Din, B. (2018). Does Financial Development Contribute To Fertility Decline in Malayaia? An Empirical Investigation. *Jurnal Ekonomi Malaysia*, 52(1), 209 - 221. <http://dx.doi.org/10.17576/JEM-2018-5201-16>
- Sabermahani, A., Goudarzi, R., & Nasiri, S. (2017). Factors Affecting Fertility Rate in Iran (Panel Data 1966-2013): A Survey Study. *Journal of Family and Reproductive Health*, 11(3), 138-145. [In Persian]. <https://sid.ir/paper/9983/fa>
- Statistics Center of Iran, Development Indicators, Economic, Social and Cultural Status of the Provinces of the Country, (2015-2016). [In Persian]. <https://www.amar.org.ir>
- Statistics Center of Iran, fertility rate National, (2016). *Statistics Portal of Iran, Statistical Yearbook*, (2016). <https://www.amar.org.ir>. [In Persian].
- Wang, Q., & Sun, X., (2016). The Role of Socio-political and Economic Factors in Fertility Decline: A Cross-country Analysis. *World Development*. 87, 360-370. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2016.07.004>
- Wang, SH., & Zhong, SH. (2022). Economic Uncertainty, Cultural and Ideational Transition, and Low Fertility. *Sustainability*, 14(14), 8344, <https://doi.org/10.3390/su14148344>
- Yavari, K., Baskha, M., Sadeghi, H., & Naseri, A.R. (2014). A Look at the Economic Impact of the Aging Phenomenon, *Elderly Journal*, 10(1), 92-105. <http://salmandj.uswr.ac.ir/article-1-702-fa.html> [In Persian].

Research Paper

Investigating the Role of Non-Governmental Organizations in Promoting and Supporting Women's Citizenship Rights in Iran

Ali hossein Mansouri: PhD student of Political Science, Lamerd Branch, Islamic Azad University, Lamerd, Iran

Ghaffar Zarei*: Assistant Professor, Department of Political Science, Lamerd Branch, Islamic Azad University, Lamerd, Iran

Ali Mohammad Haghighi: Assistant Professor, Department of Political Science, Lamerd Branch, Islamic Azad University, Lamerd, Iran

ARTICLE INFO

Received: 2024/12/19

Accepted: 2025/02/21

PP: 25-38

Use your device to scan
and read the article
online

Keywords: Non-Governmental Organizations (NGOs), Citizenship Rights, Foresight, Scenarios.

Abstract

Non-governmental organizations (NGOs), as one of the main pillars of society and manifestations of civil institutions, play a prominent role in supporting marginalized groups—particularly women—on the path to realizing their citizenship rights. Among the various dimensions of citizenship, the social aspect holds special importance, as it is deeply connected with the public sphere, social participation, and collective interactions. These organizations, by creating the necessary foundations for strengthening women's presence and participation in social arenas, can pave the way for effective citizenship for them. However, the path toward achieving this goal is influenced by various factors that can either facilitate or hinder the effectiveness of these organizations' activities. The aim of this study is to analyze the role of NGOs in promoting women's citizenship rights and to evaluate their performance, capacities, and challenges in improving the social, legal, and economic status of women. This applied research adopts a descriptive-analytical approach, employing both quantitative and qualitative methods. After extracting relevant indicators from previous studies, data were collected through two questionnaires and the input of 30 experts. The data were analyzed using T-tests and scenario planning with the Scenario Wizard software to map out possible and probable futures. The findings indicate that under current conditions, NGOs play a limited role in supporting women's citizenship rights, particularly in areas such as employment and improving the economic situation of women, especially female-headed households. Their activities are predominantly concentrated in cultural, counseling, and supportive domains. The scenario analysis suggests a continuation of the current situation, with the potential for further weakening of their economic roles. In the best-case scenario, these organizations could contribute to enhancing women's citizenship rights only with legal, financial, and institutional support from the government, as well as the participation of the private sector and international organizations.

Citation: Mansouri, A. H., Zarei, G., & Haghighi, A. M. (2025). **Investigating the Role of Non-Governmental Organizations in Promoting and Supporting Women's Citizenship Rights in Iran**, *Journal of Regional Planning*, 15(57), 25-38.

DOI:10.82597/jzpm.1193938.2025

* **Corresponding author:** Ghaffar Zarei, **Email:** ghafarzarei@yahoo.com, **Tel:** +989177822518

Extended Abstract

Introduction

In recent years, with the expansion of concepts such as globalization, inclusive development, and the strengthening of civil society, the significance of citizenship rights—particularly for women—has garnered increasing attention. Women, as half of the population, play a vital role in achieving sustainable development goals; however, they continue to face challenges in accessing equal rights and opportunities. In this context, non-governmental organizations (NGOs), as influential actors within civil society, have played an essential role in raising awareness and empowering women through legal education, counseling, social support, and advocacy. Despite some progress in Iran, cultural, legal, and institutional barriers still hinder the full realization of women's citizenship rights. This study aims to examine the role of NGOs in promoting women's citizenship rights by analyzing the extent of their impact on improving women's social, legal, and economic conditions. It emphasizes the need for broader support and more in-depth research in this critical area.

Methodology

This research is applied in nature and descriptive-analytical in terms of its methodology. In the first stage, key components and indicators were extracted through text mining and reviewing previous studies on non-governmental organizations (NGOs) and women's civil rights. Then, two separate questionnaires were designed (one to assess the current status and the other to predict future scenarios of each descriptor), and the opinions of 30 experts and specialists in this field were collected. In the analysis, the role and impact of NGOs in supporting women's civil rights were measured using a one-sample T-test and statistical methods. Subsequently, using future studies methods, especially scenario writing and the Scenario Wizard software, an attempt was made to predict the future status of NGOs in supporting women's civil rights.

Results and Discussion

In this research, various indicators were examined to assess the status of non-governmental organizations (NGOs) in

supporting women's civil rights, with the most important of these including education and awareness raising, impact on women's economic status, participation and empowerment of women, effectiveness and sustainability of programs, cultural and social indicators, international cooperation, legal and legal support, impact on women's employment, access and service coverage levels, and the ability to address challenges and obstacles. The results of the one-sample t-test showed that in some indicators, such as the impact on women's economic status and employment, the performance of NGOs is below average, while in indicators like education and awareness raising and women's participation, the performance is acceptable and above average. The analysis of future scenarios using the Scenario Wizard software revealed that in most scenarios, NGOs will continue to operate in the status quo. The most likely scenarios indicate that in the near future, descriptors such as the impact on women's economic status and employment will remain ineffective, while some indicators such as access to services and NGOs' ability to address challenges will not show significant improvement.

Conclusion

This research examines the role of non-governmental organizations (NGOs) in promoting and supporting women's civil rights in Iran. Initially, key indicators were extracted through text mining and the review of similar domestic and international studies, followed by the collection of expert opinions and insights from activists in the field of NGOs using questionnaires. The analysis of the current conditions revealed that NGOs have a weak performance in promoting women's civil rights, especially in the areas of economy and employment. Their focus is primarily on cultural, advisory, legal activities, and the distribution of livelihood packages. The analysis of the future prospects of these organizations using scenario writing methods showed that in the most likely scenario, the current conditions will persist, and the economic and employment situation for women will worsen compared to the current state. Only through collaboration with the public sector and securing legal and material support will these organizations be able to reach normal cultural and social conditions.

فصلنامه علمی برنامه ریزی منطقه‌ای

دوره ۱۵، شماره ۵۷، بهار ۱۴۰۳
شاپا چاپی: ۶۷۳۵-۲۲۵۱ - شاپا الکترونیکی: ۷۰۵۱-۲۴۲۳
<https://sanad.iau.ir/journal/jzpm>

فصلنامه علمی: پژوهشی	
برنامه ریزی منطقه‌ای	
ردیف	عنوان مقاله
۱	نقش کارآمدی فرهنگ مشارکت‌های مردمی در توسعه قدرت هوشمند ملی جمهوری اسلامی ایران
۲	تحلیل وضعیت اقتصادی و اجتماعی زنان در استان تهران
۳	بررسی نقش سازمان‌های غیردولتی (NGO) در توسعه حقوق شهروندی
۴	تحلیل نقش سازمان‌های غیردولتی (NGO) در توسعه حقوق شهروندی
۵	تحلیل نقش سازمان‌های غیردولتی (NGO) در توسعه حقوق شهروندی
۶	تحلیل نقش سازمان‌های غیردولتی (NGO) در توسعه حقوق شهروندی
۷	تحلیل نقش سازمان‌های غیردولتی (NGO) در توسعه حقوق شهروندی
۸	تحلیل نقش سازمان‌های غیردولتی (NGO) در توسعه حقوق شهروندی
۹	تحلیل نقش سازمان‌های غیردولتی (NGO) در توسعه حقوق شهروندی
۱۰	تحلیل نقش سازمان‌های غیردولتی (NGO) در توسعه حقوق شهروندی

مقاله پژوهشی

نقش کارآمدی فرهنگ مشارکت‌های مردمی در توسعه قدرت هوشمند ملی جمهوری اسلامی ایران

علی حسین منصوری: دانشجوی دکتری علوم سیاسی، واحد لامرد، دانشگاه آزاد اسلامی، لامرد، ایران
غفار زارعی: استادیار گروه علوم سیاسی، واحد لامرد، دانشگاه آزاد اسلامی، لامرد، ایران
علی محمد حقیقی: استادیار گروه علوم سیاسی، واحد لامرد، دانشگاه آزاد اسلامی، لامرد، ایران

چکیده

سازمان‌های مردم‌نهاد به عنوان یکی از ارکان اصلی جامعه و تجلی نهادهای مدنی، نقش برجسته‌ای در حمایت از اقشار به حاشیه رانده شده، به ویژه زنان، در مسیر تحقق حقوق شهروندی ایفا می‌کنند. در میان ابعاد گوناگون حقوق شهروندی، بعد اجتماعی اهمیت ویژه‌ای دارد؛ چراکه ارتباطی مستقیم با فضای عمومی، مشارکت اجتماعی و تعاملات جمعی برقرار می‌کند. این سازمان‌ها با فراهم‌سازی بسترهای لازم برای تقویت حضور و مشارکت زنان در عرصه‌های اجتماعی، می‌توانند زمینه‌ساز تحقق شهروندی مؤثر برای آنان باشند. با این حال، دستیابی به این هدف تحت تأثیر عواملی است که می‌تواند روند اثربخشی فعالیت‌های این نهادها را تسهیل یا تضعیف کند. هدف این پژوهش، تحلیل نقش سازمان‌های غیردولتی در ارتقای حقوق شهروندی زنان و ارزیابی عملکرد، ظرفیت‌ها و چالش‌های آن‌ها در بهبود وضعیت اجتماعی، حقوقی و اقتصادی زنان است. این مطالعه از نوع کاربردی و با رویکرد توصیفی-تحلیلی و ترکیب روش‌های کمی و کیفی انجام شده است. پس از استخراج شاخص‌ها از منابع پیشین، داده‌ها با استفاده از دو پرسشنامه و نظر ۳۰ کارشناس گردآوری و با آزمون T و سناریونویسی در نرم‌افزار Scenario Wizard تحلیل شد تا آینده ممکن و محتمل ترسیم گردد. نتایج نشان داد سازمان‌های غیردولتی در وضعیت موجود نقشی محدود در حمایت از حقوق شهروندی زنان دارند، به ویژه در شاخص‌هایی چون اشتغال و بهبود وضعیت اقتصادی زنان، به خصوص زنان سرپرست خانوار. عملکرد این سازمان‌ها عمدتاً بر حوزه‌های فرهنگی، مشاوره‌ای و حمایتی متمرکز است. تحلیل سناریوهای آینده نیز بیانگر تداوم وضعیت کنونی و حتی احتمال تضعیف بیشتر نقش آن‌ها در حوزه اقتصادی است. در بهترین حالت، این سازمان‌ها تنها در صورت برخورداری از حمایت قانونی، مالی و نهادی دولت و مشارکت بخش خصوصی و نهادهای بین‌المللی می‌توانند به بهبود وضعیت حقوق شهروندی زنان کمک کنند.

اطلاعات مقاله

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۹/۲۹
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۰۳
شماره صفحات: ۲۵-۳۸

از دستگاه خود برای اسکن و خواندن مقاله به صورت آنلاین استفاده کنید

واژه‌های کلیدی:

سازمان‌های غیردولتی (NGO)، حقوق شهروندی، آینده پژوهی، سناریوها.

استناد: منصوری، علی حسین؛ زارعی، غفار و حقیقی، علی محمد (۱۴۰۴). بررسی نقش سازمان‌های غیردولتی در ترویج و حمایت از حقوق شهروندی زنان در ایران، فصلنامه علمی برنامه ریزی منطقه‌ای، ۱۵ (۵۷)، ۲۵-۳۸.

DOI: 10.82597/jzpm.1193938.2025

مقدمه

در سال‌های اخیر، همگام با گسترش اطلاعات، ارتباطات و برجسته شدن پدیده‌هایی چون جهانی شدن، توسعه‌ی فراگیر و استحکام جامعه‌ی مدنی، اهمیت مفهوم شهروندی و حقوق مرتبط با آن بیش از پیش نمایان شده است. تحقق و اجرای این حقوق به‌عنوان معیاری برای تفکیک جامعه‌ی مدنی از سایر ساختارهای اجتماعی مطرح می‌شود؛ چرا که اجرای مؤثر حقوق شهروندی بیانگر حضور داوطلبانه‌ی تمامی افراد جامعه، اعم از زن و مرد، در تمامی عرصه‌های سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی است (Mirshakari et al, 2015). از سوی دیگر، جامعه‌ای توسعه‌یافته به شمار می‌رود که در آن، کلیه‌ی شهروندان فارغ از تفاوت‌هایی نظیر نژاد، رنگ، مذهب و به ویژه جنسیت، ضمن برخورداری از نظم، امنیت و آرامش، بتوانند به‌طور برابر از حقوق شهروندی بهره‌مند شوند و به صورت یکسان از فرصت‌ها، منابع و ظرفیت‌های جامعه استفاده نمایند (Jahangir, & Kaveh Pishghadam, 2019). در دهه‌های اخیر، اهمیت حقوق شهروندی زنان به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های اصلی توسعه انسانی و اجتماعی در سطح ملی و بین‌المللی مورد توجه فزاینده‌ای قرار گرفته است. زنان به‌عنوان نیمی از جمعیت جامعه، نقشی بی‌بدیل در پیشبرد اهداف توسعه‌ای ایفا می‌کنند و تضمین حقوق آنان در ابعاد مختلف اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و سیاسی، زمینه‌ساز برقراری عدالت اجتماعی و تحکیم دموکراسی است. با این حال، دستیابی به برابری حقوق و فرصت‌ها برای زنان، همواره با چالش‌ها و موانعی ساختاری، فرهنگی و حقوقی همراه بوده است (Al-Kazi, 2011). در این میان، سازمان‌های غیردولتی (NGO) به عنوان یکی از بازیگران مهم جامعه مدنی، نقش مؤثری در ارتقای آگاهی‌های حقوقی، مطالبه‌گری اجتماعی، توانمندسازی زنان و حمایت از حقوق شهروندی آنان ایفا کرده‌اند.

در ایران، با وجود دستاوردهای قابل توجهی در حوزه حقوق زنان، هنوز فاصله معناداری میان قوانین رسمی و اجرای مؤثر آن‌ها وجود دارد. محدودیت‌های فرهنگی، ضعف‌های قانونی، نبود نهادهای حمایتی کافی و موانع اقتصادی، از جمله عواملی هستند که تحقق کامل حقوق شهروندی زنان را با چالش مواجه کرده‌اند. در چنین فضایی، سازمان‌های غیردولتی با رویکردهای متنوعی نظیر آموزش حقوقی، ارائه خدمات مشاوره‌ای، حمایت از قربانیان خشونت، ارتقای مشارکت اجتماعی و فعالیت‌های حمایتی و مطالبه‌گرانه، توانسته‌اند نقش مکمل و گاه جایگزینی برای نهادهای رسمی ایفا نمایند. از دهه ۱۳۷۰ به بعد، شاهد گسترش تدریجی و معنادار سازمان‌های مردم‌نهاد در بستر جامعه ایران بوده‌ایم (Mahbobishariyatpanahi et al, 2022). این روند با تلاش‌های گسترده‌ای از سوی نهادهای دولتی و غیردولتی برای حمایت، تقویت و قانون‌مندسازی فعالیت این سازمان‌ها همراه بوده است، به‌گونه‌ای که امروز نقش آن‌ها در فرآیندهای توسعه اجتماعی و فرهنگی کشور به‌مراتب پررنگ‌تر شده است. در سطح سیاست‌گذاری کلان نیز، به‌ویژه در اسناد راهبردی، بر اهمیت بهره‌مندی همه اقشار جامعه از حقوق شهروندی - به‌ویژه زنان - تأکید فراوانی شده است. در سند چشم‌انداز ۱۴۰۴، تحقق حقوق شهروندی به‌عنوان یکی از محورهای بنیادین توسعه پایدار مطرح شده و به نقش مؤثر سازمان‌های مردم‌نهاد در این فرآیند اشاره شده است. ماهیت و هدف اصلی از ایجاد و تقویت این نهادهای مردمی، توانمندسازی نظام اجتماعی از طریق بسترسازی برای دستیابی به عدالت اجتماعی و بالفعل‌سازی ظرفیت‌های پنهان در میان گروه‌های مختلف جامعه، از جمله زنان، است. در همین راستا، ارتقاء مشارکت سمن‌ها به‌منظور تسهیل دسترسی زنان به حقوق اجتماعی در ابعاد مختلف، می‌تواند به‌عنوان یکی از گام‌های مؤثر در جهت تحقق حقوق شهروندی آنان در نظر گرفته شود. با این حال، بررسی مطالعات پیشین نشان می‌دهد که هنوز خلأ قابل توجهی در حوزه پژوهش‌های علمی پیرامون نقش واقعی سازمان‌های مردم‌نهاد در ارتقای دسترسی زنان به حقوق اجتماعی وجود دارد که لزوم انجام مطالعات عمیق‌تر و دقیق‌تر در این زمینه را نشان می‌دهد.

در این راستا هدف این پژوهش، بررسی نقش و میزان تأثیر سازمان‌های غیردولتی در ترویج و حمایت از حقوق شهروندی زنان و تحلیل چگونگی عملکرد این سازمان‌ها در بهبود وضعیت حقوقی، اجتماعی و اقتصادی آنان در جامعه ایران است. پژوهش حاضر تلاش می‌کند با شناسایی روش‌ها، راهکارها و برنامه‌های این سازمان‌ها، به درک دقیق‌تری از ظرفیت‌ها و چالش‌های پیش‌روی آن‌ها در زمینه‌ی ارتقای جایگاه زنان دست یابد.

پیشینه تحقیق و مبانی نظری

سازمان‌های مردم‌نهاد

سازمان‌های غیردولتی که از نام آن‌ها نیز برمی‌آید، نهادهایی مستقل از ساختار دولت و متمایز از سازمان‌های بین‌المللی دولتی هستند. تعریف دقیقی که به‌طور جامع بتواند تمام ویژگی‌های این نوع سازمان‌ها را دربر گیرد، به دلیل تنوع گسترده حوزه‌های فعالیت آن‌ها، آسان نیست. این سازمان‌ها در زمینه‌هایی چون حقوق بشر، کمک‌های بشردوستانه، مسائل زیست‌محیطی، توسعه و بسیاری دیگر فعالیت می‌کنند. از لحاظ تاریخی، نخستین نمونه‌های این سازمان‌ها بیشتر ماهیتی مذهبی داشتند و معمولاً در امور آیینی مانند خاک‌سپاری مشارکت می‌کردند. اما به‌مرور، دامنه عملکرد آن‌ها به حوزه‌های اجتماعی، حقوقی، علمی و محیط‌زیستی گسترش یافت و اکنون در سطوح مختلف محلی، ملی،

منطقه‌ای و جهانی حضور دارند. از این‌رو، در نظام‌های حقوق داخلی و بین‌المللی، تعاریف متعددی برای آن‌ها مطرح شده است (Fathollahi, 2021 & Jamshidi). برای نمونه، مؤسسه حقوق بین‌الملل - که خود نیز یک نهاد غیردولتی است - در یادداشت‌هایی در دهه‌های ۱۹۳۰ و ۱۹۵۰ تعاریفی ارائه داده که به‌گفته قاضی رانجوا، نوعی «وضعیت حداقلی» برای شناسایی این سازمان‌ها ایجاد کرده و مبنای اقدام‌های بعدی در این زمینه بوده است. بر اساس این تعاریف، انجمن‌های بین‌المللی گروه‌هایی هستند که از طریق ابتکار خصوصی و بدون هدف سودآوری تشکیل می‌شوند و فعالیت‌هایی در جهت منافع عمومی انجام می‌دهند، بی‌آنکه وابستگی به نهادهای دولتی داشته باشند. همچنین، شورای اقتصادی و اجتماعی سازمان ملل متحد اعلام کرده که سازمان‌های غیردولتی نهادهایی هستند که تحت معاهدات بین‌المللی شکل نگرفته‌اند و حتی اگر برخی اعضای آن‌ها از مقامات دولتی انتخاب شوند، نباید استقلال عملکرد سازمان را تحت تأثیر قرار دهند. ویژگی اصلی این سازمان‌ها، غیرانتفاعی بودن آن‌هاست؛ بدین معنا که برخلاف شرکت‌های تجاری، هدفشان کسب سود مالی نیست. سه ویژگی اصلی یعنی نبود هدف سودآوری، داوطلبانه بودن فعالیت‌ها، و پیگیری منافع عمومی، از مهم‌ترین معیارها برای شناسایی این سازمان‌ها و تمایز آن‌ها از نهادهایی مانند شرکت‌های چندملیتی به‌شمار می‌رود (Ramazani Ghavamabadi, 2015).

شهروندی و حقوق شهروندی

در دانشنامه علوم اجتماعی، شهروندی به‌عنوان موقعیتی حقوقی تعریف شده که از سوی دولت به افراد اعطا می‌شود. کوپر و کوپر (۲۰۰۱) تأکید کرده‌اند که در دنیای امروز، برابری در حقوق و مسئولیت‌ها باید برای همه شهروندان بدون تبعیض اعمال گردد؛ زیرا ایجاد تمایز میان شهروندان بر پایه معیارهایی مانند محل تولد، اقامتگاه، جنسیت، باورهای فردی، نژاد یا جایگاه اجتماعی دیگر پذیرفتنی نیست. سازمان برنامه اسکان بشر وابسته به سازمان ملل متحد در سال ۲۰۱۶، تعریفی ساده و مختصر از شهروندی ارائه کرده است و بیان می‌دارد که هر فردی که در محدوده قانونی یک شهر ثبت شده و در آن اقامت دارد، شهروند آن شهر به‌شمار می‌رود. در همین زمینه، یونسکو در سال ۲۰۱۴ نگاه گسترده‌تری به این مفهوم داشته و شهروندی را پدیده‌ای چندبعدی معرفی می‌کند که مستقیماً با گسترش همبستگی‌ها و پیوندهای اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی بین کشورها مرتبط است؛ پیوندهایی که در زمینه‌هایی چون تجارت جهانی، مهاجرت و فناوری‌های ارتباطی نقش بسزایی دارند. از این منظر، شهروندی مجموعه‌ای از حقوق و مسئولیت‌هاست که دسترسی فرد به منابع اقتصادی و اجتماعی جامعه‌اش را مشخص می‌کند (Mahbobishariyatpanahi et al, 2022).

برخی اندیشمندان بر این باورند که حقوق شهروندی به مجموعه‌ای از حقوق اطلاق می‌شود که فرد بر اساس وابستگی تابعیتی خود با یک حکومت از آن برخوردار می‌شود. این حقوق در سه حوزه اساسی طبقه‌بندی می‌گردد: حقوق مدنی که آزادی‌های فردی را تضمین می‌کند، حقوق سیاسی که مشارکت در فرآیندهای حکومتی را ممکن می‌سازد، و حقوق اجتماعی که حمایت دولت از شهروند را در جنبه‌های مختلف زندگی اجتماعی شامل می‌شود (Mohammadzadeh, 2010). نحوه شناسایی و اعمال این حقوق، به وسیله قوانین اساسی و مدنی کشورها مشخص می‌گردد (Taghizadeh, 2010). در دیدگاهی دیگر، حقوق شهروندی به عنوان مجموعه‌ای از حقوق قانونی تعریف می‌شود که قانون‌گذار در حوزه‌های گوناگون زندگی فردی و اجتماعی برای هر شهروند، به عنوان عضوی از جامعه، به رسمیت شناخته است. این حقوق در اصول متعددی از قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران و قوانین عادی کشور بازتاب یافته‌اند و طبق برخی برآوردها، در قانون اساسی حدود ۱۰۰ تا ۱۵۰ مورد به حقوق فردی و عمومی مردم اختصاص یافته است (Shahroudi, 2005).

مطالعات زیادی در زمینه نقش سازمان‌های غیر دولتی در ترویج و حمایت از حقوق شهروندی زنان انجام شده است. این سازمان‌ها در کشورهای مختلف، به‌ویژه در ایران، در راستای ارتقای آگاهی حقوقی زنان، حمایت از حقوق آن‌ها در برابر تبعیض‌ها و ارتقای مشارکت اجتماعی‌شان نقش مؤثری ایفا کرده‌اند. پژوهش‌ها نشان داده‌اند که سازمان‌های غیر دولتی می‌توانند با ارائه آموزش‌های حقوقی، خدمات مشاوره‌ای و ایجاد فضاهای حمایتی، زنان را در دستیابی به حقوق شهروندی‌شان یاری کنند. بررسی این مطالعات می‌تواند به درک بهتر از چالش‌ها و فرصت‌های موجود در این حوزه کمک کند.

کیلی (۲۰۱۱) تأکید می‌کند که سازمان‌های مردم‌نهاد در اثربخشی فعالیت‌های خود با موانع سازمانی مواجه‌اند. رائو و جین (۲۰۱۱) نیز نشان می‌دهند که نبود قدرت چانه‌زنی و عدم پذیرش رسمی این سازمان‌ها از سوی دولت، از جمله محدودیت‌های کلیدی آن‌هاست. ابورمدان (۲۰۱۳) در مطالعه‌ای در نوار غزه پیشنهاد می‌کند که برخورداری از منابع مالی پایدار و نیروی انسانی متخصص لازمه موفقیت این نهادهاست. در پژوهشی که توسط کوماری و همکاران (۲۰۱۸) در منطقه باگالپور ایالت بیهار انجام شد، موانع فعالیت سازمان‌های مردم‌نهاد در توانمندسازی زنان روستایی مورد بررسی قرار گرفت. نتایج نشان داد مشکلاتی چون تأخیر در پرداخت و کمبود بودجه، دشواری در جذب نیروی داوطلب و متخصص، و بی‌توجهی دولت، مهم‌ترین محدودیت‌های این سازمان‌ها در ایفای نقش مؤثرشان محسوب می‌شوند. پژوهش گوپتا (۲۰۲۱) با

هدف بررسی نقش سازمان‌های مردم‌نهاد در توانمندسازی زنان از طریق تأمین معیشت پایدار انجام شد. یافته‌ها نشان داد آموزش، ایجاد انگیزه، اطلاع‌رسانی درباره سیاست‌های حمایتی و ارتباط با گروه‌های خودیاری، نقش مهمی در توان‌افزایی زنان برای ورود به عرصه کارآفرینی ایفا می‌کنند. او بر ضرورت بهبود سیاست‌های موجود و فراهم‌سازی فرصت‌های برابر برای مشارکت زنان در اقتصاد تأکید دارد.

لطفی و همکاران (۱۳۹۸) در پژوهشی با بررسی منشور حقوق شهروندی، دریافتند که علی‌رغم تلاش دولت‌ها از دوران مشروطه برای بهبود حقوق زنان، همچنان چالش‌هایی جدی وجود دارد. برخی مفاد منشور با قوانین موجود در تضاد هستند و نبود آموزش مؤثر، فقدان ضمانت اجرایی و بی‌توجهی به خشونت علیه زنان، از موانع اصلی اجرای آن به شمار می‌روند. آن‌ها نتیجه‌گیری کردند که تحقق حقوق شهروندی زنان مستلزم درک تاریخی، فرهنگی و اجتماعی عمیق است و تحقق این حقوق تنها با تدوین قانون ممکن نیست، بلکه نیازمند نهادینه‌سازی فرهنگ شهروندی در جامعه است. مهربخش چوبری و همکاران (۱۴۰۱) در پژوهشی به بررسی نقش سازمان‌های مردم‌نهاد در ساختار سیاسی و اجتماعی ایران و کانادا با تمرکز بر حمایت از زنان بزه‌دیده پرداختند. نتایج این تحقیق نشان داد که سازمان‌های غیردولتی می‌توانند در تغییر سیاست‌ها، اصلاح قوانین و افزایش آگاهی قانون‌گذاران نقش مؤثری ایفا کنند. این سازمان‌ها با بهره‌گیری از تخصص‌های حقوقی، توانایی مشارکت در تدوین پیش‌نویس قوانین حمایتی علیه خشونت‌های مبتنی بر جنسیت را دارند. همچنین، ارائه خدمات حمایتی مانند پناهگاه، مشاوره و کمک مالی برای زنان آسیب‌دیده از دیگر اقدامات مهم این نهادهاست. پژوهش فوق بر اهمیت مشارکت فعال سازمان‌های مردم‌نهاد در فرآیندهای قانون‌گذاری و نقش آن‌ها در تضمین حقوق زنان تأکید کرده و بیان می‌دارد که علی‌رغم تلاش‌ها، خشونت علیه زنان همچنان معضل جدی است که نیازمند توجه مستمر این نهادها در عرصه‌های داخلی و بین‌المللی می‌باشد.

مواد و روش تحقیق

این پژوهش از نوع کاربردی و از نظر ماهیت توصیفی تحلیلی می‌باشد. در مرحله اول با متن کاوی و بررسی مطالعات پیشین در زمینه سازمان‌های غیر دولتی و حقوق شهروندی بانوان، بهترین مولفه و شاخص‌ها استخراج شود. سپس با طراحی دو پرسشنامه مجزا (سنجش شرایط موجود و پیشبینی وضعیت‌های آینده هر توصیفگر)، نظر ۳۰ نفر از کارشناسان و متخصصان این حوزه پرسیده شد. در تجزیه و تحلیل‌ها سعی شد که وضعیت موجود نقش یا میزان تاثیر سازمان‌های غیر دولتی در حمایت از حقوق شهروندی بانوان با استفاده از روش‌های آماری و آزمون T تک نمونه‌ای سنجیده شود و در ادامه با روش‌های آینده پژوهش و به طور مشخص با روش سناریو نویسی و استفاده از نرم افزار سناریو ویزارد تلاش شد تا وضعیت آینده سازمان‌های غیر دولتی در حمایت از حقوق شهروندی بانوان تا حد ممکن پیش بینی شود. یکی از تقسیم بندی‌های روش‌های آینده پژوهی را در سال ۲۰۰۸ محمد صالح و همکارانش در دانشگاه قاهره انجام دادند. این گروه پژوهشی تأکید داشتند که آینده‌پژوهی برای اتخاذ تصمیم‌های مناسب در جهانی پیچیده، ناپایدار و پرشتاب، ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است. آن‌ها روش‌های آینده‌پژوهی را به سه گروه کلی تقسیم کردند: روش‌های کیفی، کمی و ترکیبی. در این طبقه‌بندی، ابزارهایی مانند نرم‌افزار "سناریو ویزارد" هم در زمره روش‌های کیفی و هم در دسته‌بندی روش‌های ترکیبی قرار داده شده‌اند (Mohamed Saleh et al., 2008: 38-46). یکی از رویکردهای نوین و جامع که پژوهشگران برای این هدف به کار می‌گیرند، بهره‌گیری از تحلیل‌های کیفی و تکنیک سناریونویسی است. این روش به آن‌ها امکان می‌دهد شرایط شاخص‌های مختلف را در آینده پیش‌بینی کرده و برای هر سناریو راهکارهای مناسبی ارائه دهند. در این پژوهش تلاش شد تا با روش‌های ترکیبی و استفاده از روش‌های کمی و آماری و همچنین استفاده از روش‌های کیفی سناریو نویسی، با طراحی پرسشنامه و استفاده از نظر کارشناسان، شرایط فعلی و آینده متغیرها بررسی شود. برای طراحی پرسشنامه، از روش ماتریس اثرات متقابل و با استفاده از نرم‌افزار سناریو ویزارد بهره گرفته شد. انتخاب این روش به دلیل توانایی آن در بازتاب پیچیدگی‌های دنیای واقعی و ارائه بینش‌های جایگزین درباره آینده، بر اساس ترتیب منطقی رویدادها، صورت گرفت. بنابراین، می‌توان سناریوها را به‌عنوان تصاویری از آینده‌های ممکن توصیف کرد (ناظمی و قدیری، ۱۳۸۵). در نهایت، با تحلیل خروجی نرم‌افزار، آینده‌های ممکن (سازگاری ضعیف)، باورپذیر (سازگاری متوسط) و محتمل (سازگاری قوی) شناسایی شدند.

بحث و یافته‌های تحقیق

مهمترین شاخص این پژوهش ۱- آموزش و آگاهی بخشی ۲- تاثیر بر وضعیت اقتصادی بانوان ۳- مشارکت و توانمند سازی زنان ۴- کارآیی و پایداری برنامه‌های NGO ۵- شاخص‌های فرهنگی و اجتماعی ۶- همکاری‌های بین المللی سازمان‌ها ۷- حمایت حقوقی و قانونی ۸- تاثیر بر اشتغال بانوان به ویژه بانوان سرپرست خانوار ۹- دسترسی و سطح پوشش خدمات ۱۰- توانایی سازمان‌های غیر دولتی در رفع چالش‌ها و موانع.

درحقیقت می‌توان از این شاخص‌ها تحت عنوان توصیف گره‌های پژوهش نیز یاد کرد. در ابتدا تلاش گردید تا وضعیت موجود سازمان‌های مردم نهاد فعال در بخش زنان با آزمون T تک نمونه‌ای سنجیده شود و سپس با استفاده از تحلیل سناریوهای مختلف از وضعیت‌های آینده این توصیف گره‌ها، به پیش‌بینی وضعیت آینده این سازمان‌ها پرداخته شود.

الف: بررسی وضعیت موجود سازمان‌های مردم نهاد در توصیف گره‌های پژوهش

با توجه به داده‌های جدول ۱ که نتایج آمار توصیفی و میزان خطای استاندارد را در خصوص وضعیت موجود سازمان‌های مردم‌نهاد در توصیف‌گره‌های مختلف پژوهش نشان می‌دهد، می‌توان تحلیل زیر را ارائه داد: نتایج حاکی از آن است که میانگین بالاترین نمره مربوط به همکاری‌های بین‌المللی سازمان‌ها (۳,۶۶) است که نشان‌دهنده ارزیابی نسبتاً مثبت از ظرفیت یا تجربه همکاری این سازمان‌ها در سطح محدود اما مؤثر است. پس از آن، شاخص‌های اجتماعی (۳,۴۳)، مشارکت زنان (۳,۴۰) و دسترسی به خدمات (۳,۴۶) نیز در وضعیت نسبتاً مناسبی قرار دارند که بیانگر تلاش قابل قبول سازمان‌های مردم‌نهاد در زمینه‌های فرهنگی، مشارکتی و گسترش دسترسی به خدمات است. در مقابل، پایین‌ترین میانگین‌ها مربوط به مؤلفه‌های اقتصادی (۲,۰۳) و اشتغال زنان (۲,۲۳) است که نشان‌دهنده ضعف محسوس در اثرگذاری سازمان‌ها بر بهبود شرایط اقتصادی و ایجاد اشتغال برای زنان، به‌ویژه زنان سرپرست خانوار است. همچنین شاخص «چالش‌ها و موانع» با میانگین (۲,۷۰) وضعیت نسبتاً نامناسبی دارد که نشان می‌دهد سازمان‌ها همچنان در مقابله با مشکلات ساختاری و اجرایی ناتوان هستند یا دسترسی محدود دارند. به طور کلی، وضعیت موجود سازمان‌های مردم‌نهاد در بیشتر مؤلفه‌ها متوسط و قابل قبول ارزیابی شده، اما در محورهای اقتصادی، اشتغال و رفع چالش‌ها نیازمند تقویت جدی و برنامه‌ریزی راهبردی هستند. توجه به توانمندسازی اقتصادی زنان و توسعه ظرفیت‌های حمایتی می‌تواند نقش این سازمان‌ها را در توسعه پایدار و مشارکت اجتماعی زنان مؤثرتر سازد.

جدول ۱- آمار توصیفی آزمون و میزان خطای استاندارد

	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
آموزش	30	3.3333	.80230	.14648
اقتصاد	30	2.0333	.61495	.11227
مشارکت	30	3.4000	.72397	.13218
کارآیی	30	3.1000	.60743	.11090
اجتماعی	30	3.4333	.72793	.13290
همکاری	30	3.6667	.54667	.09981
حقوقی	30	3.2000	.92476	.16884
اشتغال	30	2.2333	.85836	.15671
دسترسی	30	3.4667	.50742	.09264
چالش‌ها	30	2.7000	.53498	.09767

منبع: یافته‌های تحقیق

جدول ۲- نتایج آزمون تی تک نمونه‌ای

	Test Value = 3					
	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	میزان اختلاف در سطح اطمینان ۹۰ درصد	
					Lower	Upper
آموزش	2.276	29	.030	.33333	.0338	.6329
اقتصاد	-8.610	29	.000	-.96667	-1.1963	-.7370
مشارکت	3.026	29	.005	.40000	.1297	.6703
کارآیی	.902	29	.375	.10000	-.1268	.3268
اجتماعی	3.261	29	.003	.43333	.1615	.7051
همکاری	6.679	29	.000	.66667	.4625	.8708
حقوقی	1.185	29	.246	.20000	-.1453	.5453
اشتغال	-4.892	29	.000	-.76667	-1.0872	-.4461
دسترسی	5.037	29	.000	.46667	.2772	.6561
چالش‌ها	-3.071	29	.005	-.30000	-.4998	-.1002

منبع: یافته‌های تحقیق

تحلیل آزمون T تک نمونه‌ای از شاخص‌های مورد بررسی که با هدف شناخت وضعیت کنونی سازمان‌های مردم نهاد از دیدگاه کارشناسان انجام گرفت نشان داد که سازمان‌های غیر دولتی یا مردم نهاد در ترویج و حمایت از حقوق شهروندی بانوان در شاخص‌های تاثیر بر وضعیت اقتصادی بانوان، تاثیر بر اشتغال بانوان به ویژه زنان سرپرست خانوار و توانایی سازمان‌های غیر دولتی در رفع موانع و چالش‌ها، پایین تر حد متوسط و معنادار است. این بدین معنی است که از دیدگاه اکثر متخصصان هنوز سازمان‌های غیر دولتی تاثیر گذاری مطلوب و چندانی در برطرف کردن مشکلات اقتصادی و اشتغال بانوان و همچنین برطرف کردن موانع و چالش‌ها در ایران نداشته‌اند و در این شاخص‌ها، به نسبت مشکلات اصلی بانوان که در بخش‌های اقتصادی و اشتغال است، عملکرد مناسبی نداشته‌اند. همچنین شاخص کارآیی و پایداری برنامه‌های سازمان‌های مردم نهاد و حمایت حقوقی و قانونی از بانوان، عملکردی در حد متوسط داشته‌اند و در این دو شاخص سطح معنی داری بیش از ۰/۰۵ می باشد. در سایر شاخص‌های مورد بررسی مانند: آموزش و آگاهی بخشی، جلب مشارکت بانوان، شاخص‌های فرهنگی و اجتماعی، همکاری‌های بین المللی، دسترسی و سطح پوشش خدمات، از دیدگاه متخصصان سازمان‌های مردم نهاد در ایران عملکرد در حد قابل قبول و بالاتر از متوسط و معناداری داشته‌اند. شاخص دسترسی و سطح پوشش خدمات بالاترین امتیاز را در نتایج آزمون کسب کرده البته طبق نتایج جدول اول نظرات و بازه امتیازات در این شاخص متنوع و متفاوت‌تر از سایر شاخص‌های پژوهش نشان داده شده است.

ب: پیشبینی وضعیت آینده سازمان‌های مردم نهاد در توصیف گره‌های پژوهش

تجزیه و تحلیل‌های صورت گرفته با استفاده از نرم افزار Scenario Wizard در جهت پیشبینی وضعیت سازمان‌های غیر دولتی در ترویج و حمایت از حقوق شهروندی بانوان با استفاده از نظر کارشناسان وضعیت احتمالی آینده هر توصیف گر ذکر شده و از کارشناسان خواسته شد که نظر خود را با مقایسه شرایط هر توصیف گر در وضعیت‌های مختلف امتیاز دهی کنند. در شکل زیر وضعیت‌های احتمالی هر توصیف گر نشان داده شده است.

Edit analysis structure					
Descriptors:	variant [1]	variant [2]	variant [3]	variant [4]	variant [5]
آموزش و آگاهی بخشی	وضعیت پیشرفته	وضعیت مطلوب یا متوازن	تداوم وضعیت موجود	وضعیت نامطلوب	
تاثیر بر وضعیت اقتصادی بانوان	وضعیت نوآورانه	وضعیت مطلوب	تداوم وضعیت موجود	وضعیت مقاومتی	
مشارکت و توانمند سازی زنان	مشارکت و توانمندی	مشارکت متوسط و قابل قبول	مشارکت مقطعی و ناپایدار	مشارکت حداقلی	
کارآیی و پایداری برنامه های سازمان	وضعیت کارایی مطلوب و پایداری	وضعیت تحولی	وضعیت مقاومتی	وضعیت ناپایدار و موقت	
شاخص های فرهنگی و اجتماعی	پیشرفته	وضعیت مطلوب	تداوم وضعیت موجود	وضعیت نامطلوب	
همکاری های بین المللی سازمان ها	همکاری قوی و موثر	تداوم همکاری در حد موجود	همکاری های محدود و موزدی	عدم همکاری	وضعیت تعارضی
حمایت حقوقی و قانونی از بانوان	حداکثر حمایت موثر	وضعیت گذار	تداوم شرایط موجود	حمایت ضعیف و کم اثر	
تاثیر بر اشتغال بانوان به ویژه بانوان سرپرست خانوار	وضعیت مطلوب و تحولی	تداوم وضعیت موجود	وضعیت مقاومتی	ایجاد اشتغال ناچیز	
دسترسی و سطح پوشش خدمات سازمان ها	حداکثر دسترسی و پوشش در سطح ملی	دسترسی فقط در پایتخت و کلانشهرها	دسترسی و پوشش محدود و موزدی	عدم پوشش و دسترسی مناسب	
توانایی سازمان های غیر دولتی در رفع چالش ها و موانع	وضعیت نوآورانه	حداکثر توان در رفع موانع	وضعیت همکاری با بخش دولتی	وضعیت نامطلوب	

شکل ۱- وضعیت‌های احتمالی توصیف گره‌ها در آینده

در ادامه تحلیل سناریوهای آینده در سه سطح سازگاری (ضعیف، متوسط و سازگاری قوی) انجام گرفت. در شرایط با سازگاری ضعیف نرم افزار تعداد ۱۰ سناریو را شناسایی کرده که ویژگی‌های کلی این ۱۰ سناریو در جدول زیر نشان داده شده است. همانگونه که ملاحظه می‌گردد در سناریوهای پیشبینی شده با نرخ ناسازگاری ضعیف یا آینده‌های ممکن بیشتر توصیف‌گرها شرایط مطلوبی نخواهند داشت و در توصیف گرهایی مانند شاخص‌های فرهنگی و اجتماعی و توانایی سازمان‌های غیر دولتی در رفع چالش‌ها و موانع در هر ۱۰ سناریو وضعیت موود تداوم خواهد داشت. فقط در توصیف‌گر مشارکت و توانمندسازی زنان در دو سناریو میزان مشارکت در حد متوسط و قابل قبول خواهد بود و در توصیف‌گر آموزش و آگاهی بخش نیز در دو سناریو شرایط مطلوب یا متوازن خواهد بود.

جدول ۳ نشان می‌دهد که سناریوهای طراحی شده در اکثر توصیف‌گرهای پژوهش در وضعیت‌های میانی یا ضعیف قرار دارند و هیچ‌یک از آن‌ها به سطح «نوآورانه»، «پیشرفته» یا «حداکثر توانمندی» نرسیده‌اند. در شاخص‌هایی مانند آموزش و آگاهی بخشی، شاخص‌های فرهنگی- اجتماعی، حمایت حقوقی، توانایی سازمان‌های مردم‌نهاد و اشتغال زنان، بیشترین سناریوها در وضعیت «تداوم وضع موجود» یا «وضعیت مقاومتی» قرار دارند که نشان‌دهنده رکود و نبود تحول ساختاری است. وضعیت مشارکت زنان اغلب «مقطعی و ناپایدار» بوده و در شاخص کارآیی برنامه‌های سازمانی نیز تعادل بین وضعیت «ناپایدار» و «مقاومتی» وجود دارد. همچنین وضعیت همکاری‌های بین‌المللی عمدتاً «محدود

و موردی» یا «عدم همکاری» است. تنها شاخص نسبتاً مثبت در میان داده‌ها، میزان دسترسی به خدمات است که در ۷ سناریو، سطح آن در پایتخت و کلان‌شهرها گزارش شده، هرچند همچنان از پوشش ملی فاصله دارد. در مجموع، نتایج جدول گویای آن است که وضعیت موجود سازمان‌های مردم‌نهاد از منظر سناریوهای ترسیم‌شده، نیازمند اصلاحات بنیادین، حمایت‌های قانونی گسترده‌تر، بهبود تعاملات بین‌المللی و تمرکز بر اثربخشی اقتصادی و اشتغال‌زایی است.

جدول ۳- تعداد سناریوها در وضعیت‌های مختلف

تعداد سناریوها در وضعیت‌ها				توصیف‌گرها
وضعیت پیشرفت	وضعیت مطلوب یا متوازن	تداوم وضعیت موجود	وضعیت نامطلوب	آموزش و آگاهی بخشی
۰	۲	۸	۰	
وضعیت نوآورانه	وضعیت مطلوب	تداوم وضعیت موجود	وضعیت مقاومتی	تاثیر بر وضعیت اقتصادی بانوان
۰	۰	۳	۷	
حداکثر مشارکت و توانمندی	مشارکت متوسط و قابل قبول	مشارکت مقطعی و ناپایدار	مشارکت حداقلی	مشارکت و توانمند سازی زنان
۰	۲	۸		
وضعیت کارایی مطلوب و پایدار	وضعیت تحولی	وضعیت مقاومتی	ناپایدار و موقت	کارایی و پایداری برنامه‌های NGO
۰	۰	۵	۵	
پیشرفته	وضعیت مطلوب	تداوم وضعیت موجود	نامطلوب	شاخص‌های فرهنگی و اجتماعی
۰	۰	۱۰	۰	
همکاری قوی و موثر	تداوم همکاری در وضع موجود	عدم همکاری	وضعیت تعارضی	همکاری‌های بین‌المللی سازمان‌ها
۰	۰	۸	۲	
حداکثر حمایت	وضعیت گذار	تداوم شرایط موجود	حمایت ضعیف و کم اثر	حمایت حقوقی و قانونی
۰	۰	۱۰	۰	
مطلوب و تحولی	تداوم وضعیت موجود	وضعیت مقاومتی	ایجاد اشتغال ناچیز	تاثیر بر اشتغال بانوان به ویژه بانوان سرپرست خانوار
۰	۰	۲	۸	
حداکثر دسترسی و پوشش در سطح ملی	دسترسی فقط در پایتخت و کلانشهرها	دسترسی و پوشش محدود و موردی	عدم پوشش و دسترسی مناسب	دسترسی و سطح پوشش خدمات
۰	۷	۳	۰	
وضعیت نوآورانه	حداکثر توان در رفع موانع	همگرایی با بخش دولتی	وضعیت نامطلوب	توانایی سازمان‌های غیر دولتی در رفع چالش‌ها و موانع
۰	۰	۱۰	۰	

منبع: یافته‌های پژوهش

شکل ۲ سناریوهای با ناسازگاری ضعیف نشان می‌دهد که اگرچه در برخی زمینه‌ها مانند آموزش و آگاه‌سازی و وضعیت اقتصادی مقاومتی زنان، روندی نسبتاً مطلوب دیده می‌شود، اما در سایر شاخص‌ها نظیر مشارکت پایدار، کارایی و پایداری برنامه‌ها، حمایت قانونی، پوشش خدمات و همکاری‌های بین‌المللی، وضعیت همچنان در سطح موجود یا ناپایدار باقی مانده است. این امر حاکی از آن است که بسیاری از برنامه‌های توانمندسازی زنان به‌ویژه بانوان سرپرست خانوار، از جامعیت، پایداری و پوشش کافی برخوردار نیستند و در نتیجه، تحقق توسعه پایدار اجتماعی و اقتصادی با موانعی جدی مواجه است.

Scenario No. 1	Scenario No. 2	Scenario No. 3	Scenario No. 4	Scenario No. 5	Scenario No. 6	Scenario No. 7	Scenario No. 8	Scenario No. 9	Scenario No. 10
آموزش و آگاهی بخشی: وضعیت مطلوب یا متوازن	آموزش و آگاهی بخشی: تداوم وضعیت موجود						آموزش و آگاهی بخشی: وضعیت مطلوب یا متوازن	آموزش و آگاهی بخشی: تداوم وضعیت موجود	
تاثیر بر وضعیت اقتصادی بانوان: وضعیت مقاومتی	تاثیر بر وضعیت اقتصادی بانوان: تداوم وضعیت موجود	تاثیر بر وضعیت اقتصادی بانوان: وضعیت مقاومتی	تاثیر بر وضعیت اقتصادی بانوان: تداوم وضعیت موجود	تاثیر بر وضعیت اقتصادی بانوان: وضعیت مقاومتی			تاثیر بر وضعیت اقتصادی بانوان: تداوم وضعیت موجود	تاثیر بر وضعیت اقتصادی بانوان: وضعیت مقاومتی	تاثیر بر وضعیت اقتصادی بانوان: وضعیت مقاومتی
مشارکت و توانمند سازی زنان: مشارکت مقطعی و ناپایدار					مشارکت و توانمند سازی زنان: مشارکت متوسط و قابل قبول		مشارکت و توانمند سازی زنان: مشارکت مقطعی و ناپایدار		
کارایی و پایداری برنامه های سازمان: وضعیت ناپایدار و موقت	کارایی و پایداری برنامه های سازمان: وضعیت مقاومتی		کارایی و پایداری برنامه های سازمان: وضعیت ناپایدار و موقت		کارایی و پایداری برنامه های سازمان: وضعیت مقاومتی	کارایی و پایداری برنامه های سازمان: وضعیت ناپایدار و موقت		کارایی و پایداری برنامه های سازمان: وضعیت مقاومتی	
شاخص های فرهنگی و اجتماعی :تداوم وضعیت موجود									
همکاری های بین المللی سازمان ها: همکاری های محدود و موردی					همکاری های بین المللی سازمان ها: عدم همکاری		همکاری های بین المللی سازمان ها: همکاری های محدود و موردی		
حمایت حقوقی و قانونی از بانوان :تداوم شرایط موجود									
تاثیر بر اشتغال بانوان به ویژه بانوان سرپرست خانوار: وضعیت مقاومتی	تاثیر بر اشتغال بانوان به ویژه بانوان سرپرست خانوار: ایجاد اشتغال ناچیز						تاثیر بر اشتغال بانوان به ویژه بانوان سرپرست خانوار: وضعیت مقاومتی	تاثیر بر اشتغال بانوان به ویژه بانوان سرپرست خانوار: ایجاد اشتغال ناچیز	
دسترسی و سطح پوشش خدمات سازمان ها :دسترسی فقط در پایتخت و کلانشهرها							دسترسی و سطح پوشش خدمات سازمان ها :دسترسی و پوشش محدود و موردی		
توانایی سازمان های غیر دولتی در رفع چالش ها و موانع: وضعیت همگرایی با بخش دولتی									

شکل ۲- تابلو سناریوهای با ناسازگاری ضعیف، منبع: یافته‌های تحقیق

در شکل‌های زیر که حاصل تحلیل و خروجی نرم افزار Scenario Wizard می‌باشد وضعیت توصیفگرها با نرخ ناسازگاری متوسط محاسبه و نمایش داده شده است. همانگونه که ملاحظه می‌گردد تعداد سه سناریو آینده‌های باور پذیر شناسایی شد که احتمال وقوع آن‌ها بیشتر از سناریوهای با نرخ ناسازگاری ضعیف می‌باشد. تحلیل این سناریوهای را می‌توان به این شکل انجام داد که در آینده سازمان‌های غیر دولتی در جهت ترویج و حمایت از حقوق شهروندی بانوان سه سناریو را می‌توان متصور بود:

سناریوی ۱: در این سناریو توصیفگر آموزش و آگاهی بخشی در شرایط تداوم وضعیت موجود، تاثیر بر وصیت اقتصادی بانوان در وضعیت تداوم وضعیت موجود، مشارکت و توانمندسازی زنان در وضعیت مشارکت مقطعی و ناپایدار، توصیفگر کارایی و پایداری برنامه‌های سازمان در وضعیت مقاومتی، شاخص‌های فرهنگی و اجتماعی در وضعیت تداوم وضع موجود، همکاری‌های بین‌المللی سازمان‌ها در وضعیت همکاری محدود و موردی، حمایت حقوقی و قانونی از بانوان در وضعیت تداوم شرایط موجود، تاثیر بر اشتغال بانوان به ویژه بانوان سرپرست خانوار در وضعیت ایجاد اشتغال ناچیز، دسترسی و سطح پوشش خدمات سازمان در وضعیت دسترسی فقط در پایتخت و کلانشهرها، توانایی سازمان‌های غیر دولتی در رفع چالش‌ها و موانع در وضعیت همکاری با بخش دولتی است.

سناریو ۲: در این سناریو اکثر شاخص‌ها در وضعیت تداوم شرایط موجود قرار داشته و فقط در شاخص تاثیر بر وضعیت اقتصادی بانوان در وضعیت مقاومتی یا نامطلوب تری نسبت به سناریو اول است.

سناریو ۳: در این سناریو نیز اکثر توصیفگرها در شرایط تداوم وضعیت موجود می‌باشد و فقط در توصیفگر دسترسی و سطح پوشش خدمات در وضعیت دسترسی و پوشش محدود و موردی با دو سناریوی دیگر تفاوت دارد.

Evaluation protocol	
Scenario No. 1 Consistency value : -5 Incons. descript. : 1 Total impact score: 196	
تداوم وضعیت موجود :	آموزش و آگاهی بخشی
تداوم وضعیت موجود :	تاثیر بر وضعیت اقتصادی بانوان
مشارکت مقطعی و ناپایدار :	مشارکت و توانمند سازی زنان
وضعیت مقاوم :	کارایی و پایداری برنامه های سازمان
تداوم وضعیت موجود :	شاخص های فرهنگی و اجتماعی
همکاری های حدود و موردی :	همکاری های بین المللی سازمان ها
تداوم شرایط موجود :	حمایت حقوقی و قانونی از بانوان
تداوم شرایط موجود :	تاثیر بر اشتغال بانوان به ویژه بانوان سرپرست خانوار: ایجاد اشتغال ناچیز
دسترسی و سطح پوشش خدمات سازمان ها :	دسترسی و سطح پوشش خدمات سازمان ها
توانایی سازمان های غیر دولتی در رفع چالش ها و موانع :	وضعیت همکاری با بخش دولتی
Scenario No. 2 Consistency value : -5 Incons. descript. : 2 Total impact score: 186	
تداوم وضعیت موجود :	آموزش و آگاهی بخشی
وضعیت مقاوم :	تاثیر بر وضعیت اقتصادی بانوان
مشارکت مقطعی و ناپایدار :	مشارکت و توانمند سازی زنان
وضعیت مقاوم :	کارایی و پایداری برنامه های سازمان
تداوم وضعیت موجود :	شاخص های فرهنگی و اجتماعی
همکاری های حدود و موردی :	همکاری های بین المللی سازمان ها
تداوم شرایط موجود :	حمایت حقوقی و قانونی از بانوان
تداوم شرایط موجود :	تاثیر بر اشتغال بانوان به ویژه بانوان سرپرست خانوار: ایجاد اشتغال ناچیز
دسترسی و سطح پوشش خدمات سازمان ها :	دسترسی و سطح پوشش خدمات سازمان ها
توانایی سازمان های غیر دولتی در رفع چالش ها و موانع :	وضعیت همکاری با بخش دولتی
Scenario No. 3 Consistency value : 5 Incons. descript. : 0 Total impact score: 212	
تداوم وضعیت موجود :	آموزش و آگاهی بخشی
تداوم وضعیت موجود :	تاثیر بر وضعیت اقتصادی بانوان
مشارکت مقطعی و ناپایدار :	مشارکت و توانمند سازی زنان
وضعیت مقاوم :	کارایی و پایداری برنامه های سازمان
تداوم وضعیت موجود :	شاخص های فرهنگی و اجتماعی
همکاری های حدود و موردی :	همکاری های بین المللی سازمان ها
تداوم شرایط موجود :	حمایت حقوقی و قانونی از بانوان
تداوم شرایط موجود :	تاثیر بر اشتغال بانوان به ویژه بانوان سرپرست خانوار: ایجاد اشتغال ناچیز
دسترسی و سطح پوشش خدمات سازمان ها :	دسترسی و سطح پوشش خدمات سازمان ها
توانایی سازمان های غیر دولتی در رفع چالش ها و موانع :	وضعیت همکاری با بخش دولتی

شکل ۳- وضعیت توصیفگرها و سناریوهای با نرخ ناسازگاری متوسط منبع: یافته‌های پژوهش

Scenario No. 1	Scenario No. 2	Scenario No. 3
آموزش و آگاهی بخشی :تداوم وضعیت موجود		
تاثیر بر وضعیت اقتصادی بانوان: تداوم وضعیت موجود	تاثیر بر وضعیت اقتصادی بانوان: وضعیت مقاومتی	تاثیر بر وضعیت اقتصادی بانوان: تداوم وضعیت موجود
مشارکت و توانمند سازی زنان :مشارکت مقطعی و ناپایدار		
کارآیی و پایداری برنامه های سازمان :وضعیت مقاومتی		
شاخص های فرهنگی و اجتماعی:تداوم وضعیت موجود		
همکاری های بین المللی سازمان ها:همکاری های محدود و موردی		
حمایت حقوقی و قانونی از بانوان :تداوم شرایط موجود		
تاثیر بر اشتغال بانوان به ویژه بانوان سرپرست خانوار:ایجاد اشتغال ناچیز		
دسترسی و سطح پوشش خدمات سازمان ها:دسترسی فقط در پایتخت و کلانشهرها	دسترسی و سطح پوشش خدمات سازمان ها:دسترسی و پوشش محدود و موردی	
توانایی سازمان های غیر دولتی در رفع چالش ها و موانع :وضعیت همگرایی با بخش دولتی		

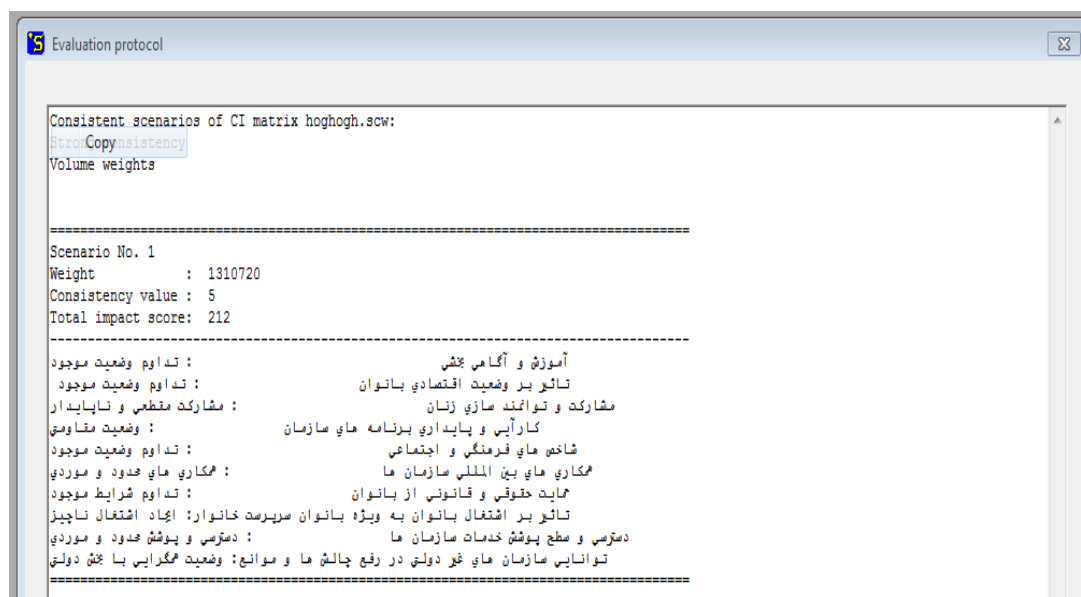
شکل ۴- تابلو سناریوهای با ناسازگاری متوسط، منبع: یافته‌های تحقیق

سناریوی اول: این سناریو شامل مفروضات با پشتوانه ضعیف است. به همین دلیل باید ساخت سناریو را ناسازگار درونی توصیف کرد. با این حال، تنها یک توصیفگر (دسترسی و سطح پوشش خدمات سازمان ها) ناسازگار است. به شرطی که فرض ناسازگار (دسترسی فقط در پایتخت و کلانشهرها) توسط یک نفوذ خارجی اضافی پشتیبانی شود، سناریو ممکن است ثبات کافی به دست آورد.

سناریوی دوم: این سناریو شامل مفروضات با پشتوانه ضعیف است. به همین دلیل باید ساخت سناریو را ناسازگار درونی توصیف کرد. سناریوی سوم: عناصر سناریوی گزارش شده مجموعه کاملی از مفروضات پشتیبان متقابل را تشکیل می دهند. بنابراین، سناریو را می توان از نظر درونی سازگار ارزیابی کرد.

در نهایت محتمل ترین سناریو با سازگاری بسیار قوی توسط نرم افزار کشف و ارائه شد. همانگونه که در شکل زیر و تابلوی سناریوی ملاحظه می گردد و می توان گفت این سناریو کاملاً سازگار است یعنی عناصر سناریو مجموعه ای از عناصر پشتیبان متقابل را ارائه می دهد که کمترین تعارض یا اختلاف ممکن بیت توصیفگرها در وضعیت های مختلف مورد بررسی را دارد.

امتیاز کل تاثیر سناریو ۲۱۲ و محتمل ترین سناریو آینده از دیدگاه متخصصان است. طبق نتایج به دست آمده در محتمل ترین سناریو توصیفگر آگاهی و اثر بخشی در شرایط: تدام وضع موجود، توصیفگر تاثیر بر وضعیت اقتصادی بانوان در شرایط: تداوم وضع موجود، مشارکت و توانمندی سازی زنان در شرایط: تداوم وضع موجود، کارآیی و پایداری برنامه های سازمان در شرایط: وضعیت مقاومتی، شاخص های فرهنگی و اجتماعی در شرایط: تداوم وضعیت موجود، همکاری های بین المللی در شرایط: همکاری محدود و موردی، حمایت حقوقی و قانونی از بانوان در شرایط: تداوم وضع موجود، تاثیر بر اشتغال بانوان به ویژه بانوان سرپرست خانوار در شرایط: ایجاد اشتغال ناچیز، دسترسی و سطح پوشش خدمات سازمان ها در شرایط: دسترسی و پوشش محدود و موردی، توانایی سازمان های غیر دولتی در رفع چالش ها و موانع در شرایط: همگرایی با بخش دولتی خواهد بود.

شکل ۵- وضعیت توصیفگرها و سناریوهای با سازگاری بسیار قوی

Scenario No. 1
آموزش و آگاهی بخشی: تداوم وضعیت موجود
تأثیر بر وضعیت اقتصادی بانوان: تداوم وضعیت موجود
مشارکت و توانمند سازی زنان: مشارکت مقطعی و ناپایدار
کارآیی و پایداری برنامه های سازمان: وضعیت مقاومتی
شاخص های فرهنگی و اجتماعی: تداوم وضعیت موجود
همکاری های بین المللی سازمان ها: همکاری های محدود و موردی
حمایت حقوقی و قانونی از بانوان: تداوم شرایط موجود
تأثیر بر اشتغال بانوان به ویژه بانوان سرپرست خانوار: ایجاد اشتغال ناچیز
دسترسی و سطح پوشش خدمات سازمان ها: دسترسی و پوشش محدود و موردی
توانایی سازمان های غیر دولتی در رفع چالش ها و موانع: وضعیت همکاری با بخش دولتی

شکل ۶- تابلو سناریوهای با ناسازگاری متوسط، منبع: یافته‌های تحقیق

در جدول زیر نرخ سازگاری توصیفگرها در وضعیت‌های یا فرض‌های احتمالی تحقیق آورده شده و همانگونه که ملاحظه می‌گردد بیشترین سازگاری را توصیفگرهای توانایی سازمان‌ها غیر دولتی در رفع چالش‌ها و موانع با نرخ ۱۰ و توصیفگر مشارکت و توانمندسازی زنان با نرخ

۹ داشته و کمترین سازگاری را توصیف‌گرهای تاثیر بر وضعیت اقتصادی بانوان با نرخ ۶ و دسترسی و سطح پوشش خدمات سازمان‌ها با نرخ ۵ دارند. این موضوع نشان دهنده سازگاری مناسب و بالای اکثر توصیف‌گرها در محتمل‌ترین سناریو می‌باشد.

جدول ۴- نرخ سازگاری توصیف‌گرها در وضعیت‌های احتمالی (فرض) آینده

نرخ سازگاری	فرض (وضعیت)	توصیف‌گر
10	وضعیت همگرایی با بخش دولتی	توانایی سازمان‌های غیر دولتی در رفع چالش‌ها و موانع
9	مشارکت مقطعی و ناپایدار	مشارکت و توانمندسازی زنان
9	همکاری‌های محدود و موردی	همکاری‌های بین‌المللی سازمان‌ها
9	ایجاد اشتغال ناچیز	تاثیر بر اشتغال بانوان به ویژه بانوان سرپرست خانوار
8	تداوم وضعیت موجود	آموزش و آگاهی بخشی
8	تداوم وضعیت موجود	شاخص‌های فرهنگی و اجتماعی
8	تداوم شرایط موجود	حمایت حقوقی و قانونی از بانوان
7	وضعیت مقاومتی	کارایی و پایداری برنامه‌های سازمان
6	تداوم وضعیت موجود	تاثیر بر وضعیت اقتصادی بانوان
5	دسترسی و پوشش محدود و موردی	دسترسی و سطح پوشش خدمات سازمان‌ها

منبع: یافته‌های تحقیق

در مجموع عناصر سناریوی گزارش شده مجموعه کاملی از مفروضات پشتیبان متقابل را تشکیل می‌دهند. بنابراین، سناریو را می‌توان از نظر درونی سازگار دانست. بنابر این می‌توان گفت محتمل‌ترین سناریو حکایت از عدم تغییر چندان شرایط و حتی نامناسب‌تر شدن شرایط برخی از شاخص‌ها در آینده دارد.

نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادها

با توجه به هدف این پژوهش که بررسی نقش سازمان‌های غیر دولتی در ترویج و حمایت از حقوق شهروندی بانوان در ایران و تحلیل وضعیت موجود عملکرد این سازمان‌ها و پیش‌بینی شرایط آن‌ها در آینده بود، در ابتدا با متن کاوی و بررسی پژوهش‌های مشابه داخلی و خارجی، اقدام به استخراج مهمترین شاخص‌ها و یا توصیف‌گرهایی که باید مورد بررسی قرار گیرند شد. سپس با طراحی پرسشنامه نظر کارشناسان و متخصصان و فعالین در حوزه سازمان‌های مردم‌نهاد پرسیده شد. تحلیل شرایط موجود با استفاده از آزمون T تک نمونه‌ای و نرم افزار SPSS انجام گرفت که نتایج آن بیانگر عملکرد ضعیف سازمان‌های غیر دولتی یا مردم‌نهاد در ترویج و حمایت از حقوق شهروندی بانوان در شاخص‌های تاثیر بر وضعیت اقتصادی بانوان، تاثیر بر اشتغال بانوان به ویژه زنان سرپرست خانوار و توانایی سازمان‌های غیر دولتی در رفع موانع و چالش‌ها است. بهترین شرایط را نیز شاخص دسترسی بانوان به خدمات و امکانات سازمان‌های مردم‌نهاد در شرایط کنونی دارد. می‌توان گفت سازمان‌های مردم‌نهاد غیر دولتی از دیدگاه کارشناسان تاثیر چندان بر مرتفع کردن مشکلات اقتصادی و اشتغال بانوان ندارند و بیشتر عملکرد آن‌ها معطوف به فعالیت‌های فرهنگی و پاره‌ای خدمات مشاوره‌ای و حقوقی و نهایتاً توزیع بسته‌های معیشتی در میان زنان سرپرست خانوار است.

تحلیل شرایط آینده سازمان‌های غیر دولتی در ترویج و حمایت از حقوق شهروندی بانوان در ایران با استفاده از روش سناریو نویسی و نرم افزار سناریو ویزارد، نشان داد که در محتمل‌ترین سناریو که سازگاری قوی بین اجزای آن باشد، اکثر توصیف‌گرها و متغیرهای مورد بررسی در شرایط تدام وضعیت موجود خواهند بود و با توجه به شرایط موجود و قوانین و میزان فعالیت‌های اقتصادی این سازمان‌ها ادامه یافتن شرایط موجود دور از ذهن نیست. حتی در توصیف‌گرهای اقتصادی و بخصوص توصیف‌گر "تاثیر بر اشتغال بانوان به ویژه بانوان سرپرست خانوار"،

شرایط بدتر از وضعیت موجود و ایجاد اشتغال یا تاثیر اقتصادی این سازمان‌های غیر دولتی در حمایت از حقوق اقتصادی شهروندی بانوان ناچیز خواهد بود. شاید بتوان گفت در بهترین وضعیت، سازمان‌های غیر دولتی فقط با همگرایی با بخش دولتی و جلب حمایت‌های حقوقی، قانونی و مادی و بین المللی، دسترسی و سطح پوشش خدمات و فعالیت فرهنگی اجتماعی شرایط نرمالی خواهند داشت. نتایج پژوهش بسیار نزدیک به مطالعات اجتماعی بانوان و فعالیت‌های سازمان‌های غیر دولتی در سایر کشورها مانند مطالعه (Gupta, 2021 & Kumari) است. علاوه بر این وجه تمایز این تحقیق با سایر مطالعات مشابه در استفاده ترکیبی از روش‌های آماری برای سنجش شرایط موجود و استفاده از روش‌های آینده پژوهی با نرم افزار سناریو ویزارد می‌باشد که به نوعی تکمیل کننده یکدیگر هستند. بنابراین توجه ویژه به نقش سازمان‌های غیر دولتی و تاثیر آن‌ها در ترویج و حمایت از حقوق شهروندی بانوان با شرایط کنونی آینده مطلوبی نخواهد داشت و اثر گذاری آن‌ها در جهت حفظ حقوق شهروندی بانوان در حد موجود و حتی کمتر و کمرنگ‌تر خواهد بود. این موضوع لزوم توجه بیشتر به این سازمان‌ها از سوی دولت و بخصوص قانون گذاران را نشان می‌دهد تا با تسهیل شرایط و اصلاح قوانین زمینه فعالیت بیشتر و موثر تر این سازمان‌ها را بخصوص در زمینه‌های اقتصادی و ایجاد اشتغال برای بانوان در جهت حفظ حقوق شهروندی و کرامت انسانی آن‌ها گام‌های موثری بردارند. این مهم با همکاری بیشتر بخش دولتی با این سازمان، جلب مشارکت خیرین و بخش خصوصی، جذب کمک و سرمایه از صنایع و معادن و کارخانه‌های بزرگ از طریق بخش مسئولیت اجتماعی این سازمان‌ها و بخصوص مشارکت و همکاری سازمان‌های بین المللی فراهم خواهد شد.

References

- Abu Ramadan, J. L. (2013). Assessing the evaluation of women projects implemented by NGOs in Gaza Strip: Projects coordinators perspective (Master's thesis, Islamic University-Gaza, Faculty of Commerce, Business Administration Department).
- Al-Kazi, L. (2011). Women and non-governmental organizations in Kuwait: a platform for human resource development and social change. *Human Resource Development International*, 14(2), 167–181. <https://doi.org/10.1080/13678868.2011.558313>
- Fathollahi, S. S., & Jamshidi, N. (2021). Participation of non-governmental organizations with the police in ensuring citizens' rights (Case study: Alborz Province). *Police Criminology Studies*, 2(4), 67–91. [In Persian]
- Gupta, M. (2021). Role of NGOs in women empowerment: Case studies from Uttarakhand, India. *Journal of Enterprising Communities: People and Places in the Global Economy*, 15(1), 26–41. <https://doi.org/10.1108/JEC-04-2020-0066>
- Jahangir, Z., & Kaveh Pishghadam, M. K. (2019). Comparative Study of the Status of Women's Citizenship Rights in the Constitution and the Charter on Citizens' Rights of the Islamic Republic of Iran. *Quarterly Journal of Woman and Society*, 10(38), 119-148. [In Persian]
- Kumari, R., Rai, C. R., & Kumari, A. (2018). Constraints faced by NGOs in empowering rural women. *International Journal of Current Microbiology and Applied Sciences*, 7(5), 2482–2487. <https://doi.org/10.20546/ijcmas.2018.705.285>
- Lotfi, T., Ebrahimian, H., & Ranjbar, M. (2020). Charter of citizenship rights and challenges of women's rights in Iran. *Bioethics Journal (Akhlaq-i Zisti)*, 10(1), 105–117. [In Persian]. <https://doi.org/10.22037/bioeth.v10i1.31023>
- Mahbobishariyatpanahi, N., Eftekhari, A., & Falahati, L. (2022). Studying the relationship of factors affecting the participation of non-governmental organizations (NGOs) in women's access to citizenship in Iran. *Intercultural Studies Quarterly*, 16(49), 61-88. [In Persian] . <https://dorl.net/dor/20.1001.1.17358663.1400.16.49.3.7>
- Mehrbakhshchobari, K., Ramezani, A., moazami, S. and Farahbakhsh, M. (2023). Investigating the role of non-governmental organizations in the political and social environment of Iran and Canada regarding the support of victimized women. *Political Sociology of Iran*, 5(12), 1162-1192. [doi: 10.30510/psi.2022.349938.3677](https://doi.org/10.30510/psi.2022.349938.3677). [In Persian].
- Mirshakari, A., Farahani, J., & Mokhtari, M. (2015). Description of women's citizenship rights in the Constitution. In *Proceedings of the National Conference on Explaining Citizenship Rights (Vol. 1)*. Urmia: Academic Center for Education, Culture and Research. [In Persian].
- Mohammadzadeh, N. (2017). Women and citizenship rights. *Human Rights Research Quarterly*, 3(10), 73–108. [In Persian]
- Nazemi, A., & Ghadiri, R. (2006). *Foresight: From concept to implementation*. Tehran: Center for Modern Industries Press. [In Persian]
- Ramazani Ghavamabadi, M. H. (2015). Comparative study of the legal status of NGOs in Iran and France: from the establishment to work. *Comparative Law Review*, 6(2), 541-567. [doi: 10.22059/jcl.2015.55775](https://doi.org/10.22059/jcl.2015.55775)
- Rao, S. M., & Jain, G. K. (2011). Role of non-governmental organizations in India. *International Journal of Transformations in Business Management*, 1(4).

- Saleh, M., Agami, N., Omran, A., & El-Shishiny, H. (2008, March). A survey on futures studies methods. In The 6th International Conference on Informatics and Systems, INFOS, IEEE.
- Shahrودي, M. (2005). Part of Ayatollah Shahrودي's speech at the National Conference of Judges of Iran and Europe. Tehran: University of Tehran Press. [In Persian]
- Taghizadeh, A. (2010). Explaining the position of citizenship rights in maintaining and promoting urban health. Proceedings of the First National Conference on Urban Health, May 4–5. [In Persian]

Research Paper

Identifying and Analyzing the Key Actors Affecting Regional Competitiveness in Iran

Mohamad Molaei Qelichi*: Assistant Professor, Faculty of Encyclopedia Research, Institute for Humanities and Cultural Studies, Tehran, Iran.

Amir Hoseinianrad: Assistant Professor, Department of Geography, Faculty of Literature and Humanities, Lorestan University, Khoramabad, Iran.

ARTICLE INFO

Received: 2022/07/08

Accepted: 2023/03/11

PP: 39-54

Use your device to scan
and read the article
online

Keywords:

Competitiveness;
Regional Development;
Actor Analysis;
Mactor.

Abstract

The rise of globalization and rapid transformations in the global environment have highlighted the increasingly pivotal role of regional competitiveness in accelerating regional progress. Unfortunately, regional competitiveness in Iran has not received the attention it deserves, leading to uneven development across many regions. Some regions are unable to fully utilize their economic potential due to factors such as political challenges, a lack of focus on regional planning, a shortage of foresight and future-oriented research, and other unrelated issues that hinder regional development, ultimately wasting the economic capacity of these areas and keeping them out of the competitive arena. In light of the growing importance of regional competitiveness in regional development—and its role as a driver of growth and advancement across a wide array of economic sectors and social welfare—it is essential to identify the key actors that form the foundation of regional and community competitiveness. Therefore, the aim of this research is to analyze the key actors influencing regional competitiveness in Iran. This study employs a descriptive-analytical research method with an applied research purpose. Data collection methods include document analysis (library research) and surveys (interviews), with the MACTOR tool used to assess the position and influence of the actors. The results show that the Islamic Consultative Assembly and the Ministry of Agriculture Jihad are the most influential actors (with competitiveness ratios of 2.12 and 1.93, respectively) and are considered dominant. In contrast, universities and research centers have had minimal influence on improving regional competitiveness (with a competitiveness ratio of 0.02). Finally, the study presents effective solutions for enhancing regional competitiveness in Iran.

Citation: Molaei Qelichi, M., & Hoseinianrad, A. (2025). **Identifying and Analyzing the Key Actors Affecting Regional Competitiveness in Iran.** *Journal of Regional Planning*, 15(57), 39-54.
DOI: 10.30495/jzpm.2023.30697.4127

* **Corresponding author:** Mohamad Molaei Qelichi, **Email:** M.molaei@ihcs.ac.ir, **Tel:** +982124862146

Extended Abstract

Introduction

In economic life, competition is one of the most fundamental sources of creativity and has a significant impact on regional growth and development. Regional competitiveness is a complex concept that encompasses various economic, social, cultural, and environmental factors. It refers to a region's ability to attract and retain jobs, talent, and investment. In Iran, regional aspects and development have received attention since the beginning of national development planning. Since the Third Development Plan, regional thinking, particularly the concept of decentralization, has been included in planning documents and has continued to the present. However, despite these efforts, the national development plans have not been very successful in regionalizing development and strengthening regional competitiveness. This is because they have failed to reduce various economic, social, and spatial inequalities between regions, address extreme poverty in some areas of the country, or correct the unequal distribution of job opportunities and facilities. As a result, continued migration from peripheral areas to central regions remains a key challenge to national development. Therefore, several decades after the introduction of national planning in Iran, achieving balanced development with an emphasis on competitive advantage and the decentralization of population, economic activity, and public services remains a central concern for the country's planners and policymakers. Based on this, the article seeks to answer the fundamental question: Who are the key players in the process of regional competitiveness in Iran, and which ones have played a more significant role?

Methodology

The current research is a descriptive-analytical study. The required information was collected using two methods: library research (document analysis) and survey research (field study). To analyze the collected data, quantitative methods based on questionnaires and the use of MACTOR software were employed. MACTOR is designed to analyze actors and their power relations. The study examined the roles of key stakeholders within the system under study, focusing on their intentions and goals, past

strategic behavior, current projects, preferences and motivations, limitations, benefits, and potential strategic actions. Through the review of Five-Year Development Plans, land use plans, and other relevant sources, the main actors in regional competitiveness were identified and analyzed. In addition, a survey was conducted with 50 specialists and experts in the field of regional planning. Virtual interviews were held with two groups of 25 participants, and the questionnaires were completed accordingly.

Results and Discussion

The rainbow diagram for actor classification reveals that in the first quadrant are actors who exert strong influence over others while receiving little influence in return. This analysis identifies the Islamic Consultative Assembly and the Ministry of Agriculture Jihad as the dominant actors in regional competitiveness in Iran. Actors located in the second quadrant both significantly influence other actors and are strongly influenced by them. Those in the third quadrant are considered subordinate or marginal actors; they exert little influence but are highly influenced by others. Finally, the fourth quadrant includes actors who neither influence others nor are influenced by them, operating independently within the competitive system. These actors include the Ministry of Information and Communications Technology, the Housing Foundation of the Islamic Revolution, and universities and research centers. The competitiveness index of actors further supports this classification. The Islamic Consultative Assembly holds the highest competitiveness score (2.12), while universities and research centers have the lowest (0.02). Actors with a competitiveness score above 1 are considered above average in terms of influence. These include the Islamic Consultative Assembly, Ministry of Agriculture Jihad, Ministry of Industry, Mine and Trade, Planning and Budget Organization, Deputy Governor's Construction Department, the private sector and general public, and the Ministry of Roads and Urban Development. Other actors demonstrate relatively low competitiveness. In the goal convergence map, actors positioned on the right side of the diagram show the highest alignment with the objectives of enhancing regional competitiveness. These actors include the private sector and general public, public

institutions, the Islamic Consultative Assembly, the Ministry of Agriculture Jihad, the Ministry of Economic Affairs and Finance, the Ministry of Roads and Urban Development, and the Deputy Governor's Construction Department, among others. Conversely, actors on the left side of the diagram show lower convergence with regional competitiveness goals. In the convergence diagram, the red color indicates the highest level of goal alignment.

Conclusion

The research results indicate that the Islamic Consultative Assembly has the highest level of competitiveness (2.12), while universities and research centers show the lowest level of competitiveness (0.02) among the actors involved in the process of regional competitiveness in Iran. Furthermore, the findings reveal a high degree of convergence among key actors toward achieving regional competitiveness goals, particularly among the Provincial Planning and Development Council, the Islamic Consultative Assembly, the

Ministry of Agriculture Jihad, and the Industry and Mine Organization. In addition, the most important shared goal among actors in strengthening regional competitiveness is active participation in provincial development. Therefore, it can be argued that the uniform and simultaneous adoption of up-to-date technologies, along with access to robust macroeconomic infrastructure, is essential. In other words, scientific and technological innovation, the development of human resources, economic growth, and improved access to infrastructure are key factors contributing to regional competitiveness, as demonstrated both by the findings of this study and by previous research (Sharifzadegan & Nadayi-Tousi, 2015; Sotoudeh et al., 2014; Rahimi & Hosseinzadeh, 2014; Neira & Ramos, 2021; Gheorghiu et al., 2021). Policymakers and regional planners should incorporate these factors into their strategies for regional development.

فصلنامه علمی برنامه ریزی منطقه‌ای

دوره ۱۵، شماره ۵۷، بهار ۱۴۰۳
شاپا چاپی: ۶۷۳۵-۲۲۵۱ - شاپا الکترونیکی: ۷۰۵۱-۲۴۲۳
<https://sanad.iau.ir/journal/jzpm>

مقاله پژوهشی

شناسایی و تحلیل بازیگران کلیدی و مؤثر بر رقابت پذیری منطقه‌ای در ایران

محمد مولائی قلیچی*، استادیار، گروه مطالعات میان‌رشته‌ای، پژوهشکده دانشنامه‌نگاری، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران، ایران.
امیر حسینیان راد: استادیار، گروه جغرافیا، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه لرستان، خرم‌آباد، ایران.

اطلاعات مقاله	چکیده
تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۴/۱۷ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۲/۲۰ شماره صفحات: ۵۴-۳۹	با رشد جهانی شدن و تغییرات سریع در فضای جهانی، موضوع رقابت‌پذیری منطقه‌ای از اهمیت فزاینده‌ای برای شتاب بخشیدن به توسعه منطقه‌ای برخوردار شده است. رقابت‌پذیری منطقه‌ای در ایران، آن‌چنان‌که باید به آن پرداخته نشده است و بسیاری از مناطق با توسعه ناموزون رشد کرده‌اند و مناطقی را که می‌توان به خاطر فعالیت‌های کارکردی توسعه داد، به دلیل مسائلی از قبیل سیاسی، عدم توجه برنامه‌ریزی منطقه‌ای، عدم آینده‌نگاری و آینده‌پژوهی و دیگر مسائل به فعالیت‌های نامربوط در آن پرداخته شده است که باعث هدر رفتن توان اقتصادی مناطق شده و آن‌ها را از صحنه رقابتی دور می‌سازد. درواقع با توجه به اهمیت روزافزون رقابت‌پذیری منطقه‌ای در توسعه منطقه و همچنین اهمیت بحث رقابت‌پذیری به‌عنوان ابزاری در جهت رشد و ارتقای بخش‌های مختلف اقتصادی و رفاه اجتماعی، شناسایی بازیگرانی که زمینه‌ساز رقابتی شدن جوامع و مناطق است ضروری می‌باشد، در همین راستا، هدف از پژوهش حاضر بررسی و تحلیل بازیگران کلیدی مؤثر بر رقابت‌پذیری منطقه‌ای در ایران است. پژوهش از نظر هدف، کاربردی و نوع روش پژوهش توصیفی-تحلیلی است. روش گردآوری داده‌ها و اطلاعات به صورت کتابخانه‌ای، اسنادی و پیمایشی (مصاحبه) است و از ابزار مکتور برای سنجش مواضع و قدرت بازیگران بهره گرفته شده است. نتایج پژوهش نشان داد مجلس شورای اسلامی و وزارت جهاد کشاورزی اثرگذارترین بازیگر (میزان رقابت‌پذیری ۲/۱۲- و ۱/۹۳) در واقع بازیگران مسلط محسوب می‌شوند. همچنین دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی در بهبود رقابت‌پذیری منطقه‌ای قدرت نفوذ پایینی (میزان رقابت‌پذیری ۰/۰۲-) داشته‌اند. در انتهای پژوهش نیز راهکارهای مؤثر بر تقویت رقابت‌پذیری منطقه‌ای در ایران ارائه شده است.

واژه‌های کلیدی:

رقابت‌پذیری، توسعه منطقه‌ای، تحلیل بازیگران، مکتور.

استاد: مولائی قلیچی، محمد و حسینیان راد، امیر (۱۴۰۴). شناسایی و تحلیل بازیگران کلیدی و مؤثر بر رقابت‌پذیری منطقه‌ای در ایران، فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای، ۱۵(۵۷)، ۳۹-۵۴.

DOI: 10.30495/jzpm.2023.30697.4127

مقدمه

منطقه بخشی از یک محدوده جغرافیایی و سرزمینی است که به دلیل وجود تشابهاتی در زمینه طبیعی، اقتصادی و اجتماعی، از محیط اطراف خود متمایز می‌شود و می‌تواند فضای یکپارچه و هماهنگی را خلق کند (Mirzaei et al, 2016). منطقه به‌عنوان نهادی دولتی برای مفاهیم سیاست ملی و منطقه‌ای در طول چند سال اخیر اهمیت یافته و زمینه‌ای مناسب برای فعالیت‌های آینده‌نگاری را به وجود آورده است. آینده‌نگاری تلاشی است روشمند است برای بررسی آینده‌ی بلندمدت علم، تکنولوژی، محیط، اقتصاد و غیره به‌منظور شناسایی تکنولوژی‌های عام نوظهور و همچنین حوزه‌های زیربنایی تحقیقات استراتژیک که شاید بیشترین منافع اقتصادی و اجتماعی را در پی خواهند داشت (Zali, 2003: 5; Ali Ahmadi and ghazi nouri, 2009: 39). آینده‌نگاری درواقع یک ظرفیت بشری عام است که فرد را قادر می‌سازد تا در باب آینده بیندیشد و احتمالات آینده را بررسی، مدل‌سازی و خلق کرده و در مقابلش نشان دهد (Pourmohammadi et al, 2020: 69). رشد شهرنشینی و جهانی‌شدن شبکه شهرها، رقابت اقتصادی برای ارتقاء جایگاه رقابت‌پذیری را میان شهرها اجتناب‌ناپذیر کرده است (Aliakbari et al, 2018: 13). در حیات اقتصادی، رقابت یکی از اساسی‌ترین منابع برای خلاقیت است و اثر مهمی بر رشد و توسعه منطقه‌ای دارد. در واقع رقابت‌پذیری یک مفهوم است که بخش بزرگی از اقتصاد را اشغال کرده است (Aliakbari et al, 2018: 3). رویکردهای بسیار گوناگونی در ارتباط با رقابت‌پذیری وجود دارد. بااین‌وجود، سنجش رقابت‌پذیری کشورها و مناطق کاری دشوار است؛ زیرا تابعی پیچیده از متغیرها و عوامل مختلفی است که اهمیت هریک در طول زمان تغییر می‌کند (Poursafavi, 2017: 808). از سوی دیگر در مورد رقابت‌پذیری تعریف واحدی وجود ندارد، اما در اغلب تعاریف ارائه‌شده، این وجه مشترک وجود دارد که رقابت‌پذیری، قابلیت‌ها و توانمندی‌هایی است که یک بنگاه، صنعت یا کشور دارا بوده و قادر به حفظ آن می‌باشند تا بتوانند در عرصه بین‌المللی سهم بازار خود را افزایش دهند و از سودآوری بلندمدت بهره‌مند شوند. برخی دیگر رقابت‌پذیری را از دیدگاه منابع ایجادکننده آن بررسی کرده و سه منبع فناوری، بنگاه و نیروی انسانی را منشأ رقابت‌پذیری می‌دانند و اعتقاددارند که رقابت‌پذیری با منشأ نیروی انسانی بسیار پایدارتر از سایر منابع است، زیرا کمتر مورد تقلید قرار می‌گیرد (Asgari, 2019: 39).

رقابت‌پذیری منطقه‌ای مفهومی پیچیده است که عوامل مختلف اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و محیطی را در بر می‌گیرد و به توانایی یک منطقه برای جذب و حفظ مشاغل، استعدادها و سرمایه‌گذاری اشاره دارد. رقابت‌پذیری منطقه‌ای برای توسعه یک منطقه و توانایی آن برای رقابت با سایر مناطق در مقیاس ملی و جهانی بسیار مهم است. با وجود اهمیت رقابت‌پذیری منطقه‌ای برای رشد اقتصادی، ایجاد شغل، نوآوری و پایداری، بسیاری از مناطق هنوز با مشکلاتی برای رقابت موفق در مقیاس جهانی روبه‌رو هستند که این امر به دلیل عواملی از جمله دسترسی محدود به سرمایه، مهارت و فناوری، زیرساخت نامناسب، پشتیبانی ناکافی از نهادها و کمبود فرهنگ کارآفرینی است (Krugman & Schiller, 2020; Capello & Nijkamp, 2018: 63). علاوه بر این، با وجود اینکه برخی از مناطق به طور موفقیت آمیز توسعه پیدا کرده‌اند و راهبردهای تخصصی شدن را اجرا کرده‌اند، اما برخی دیگر هنوز به طور کامل از این رویکرد بهره‌برداری نکرده‌اند و این می‌تواند حداکثر قابلیت رشد و رقابت‌پذیری آنها را محدود کند (Crescenzi & Rodríguez-Pose, 2021: 734). بنابراین، نیاز به فهم بیشتر و رفع موانع رقابتی مناطق و ترویج توسعه‌ی سیاست‌ها و راهبردهای مؤثر برای افزایش رقابت‌پذیری مناطق مختلف و در نظر گرفتن ویژگی‌ها و نقاط قوت آنها وجود دارد (Brakman et al, 2021: 149). در کشور ما از آغاز برنامه‌ریزی توسعه ملی، همواره به جنبه‌های منطقه‌ای و توسعه توجه شده و از برنامه عمرانی سوم، عملاً تفکر منطقه‌ای به‌ویژه مفهوم تمرکززدایی وارد متون برنامه‌ریزی شده و تاکنون ادامه داشته است. با این همه برنامه‌ریزی‌های توسعه ملی توفیق چندانی در منطقه کردن توسعه و تقویت رقابت‌پذیری منطقه نداشتند چراکه نتوانستند نابرابری‌های مختلف اقتصادی اجتماعی و فضایی بین مناطق را کاهش دهند و فقر شدید در برخی مناطق کشور، نابرابری فرصت‌های شغلی، توزیع نابرابر امکانات و در نتیجه سیل مهاجرت از پیرامون به مرکز کماکان مسئله اصلی توسعه کشور محسوب می‌شود. از این‌رو باگذشت چند دهه از ورود مفهوم برنامه‌ریزی در ایران، نیل به توسعه متوازن با تأکید بر مزیت رقابتی، تمرکززدایی از جمعیت، فعالیت و امکانات همچنان دغدغه اصلی برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران در این کشور است؛ بر این اساس، مقاله حاضر به دنبال پاسخ‌گویی به این پرسش اساسی است که بازیگران کلیدی در فرایند رقابت‌پذیری منطقه‌ای در ایران کدام‌اند و کدام یک نقش مهم‌تری در این فرایند داشته‌اند؟ بدین منظور از ابزار مکتور استفاده شده است. این روش از یک‌سو به طبقه‌بندی بازیگران بر مبنای تأثیرگذاری و تأثیرپذیری آن‌ها از یکدیگر و از سوی دیگر به شناسایی موضع هر یک از بازیگران در رابطه با اهداف مرتبط با مسئله می‌پردازد.

پیشینه تحقیق و مبانی نظری

جهان امروز با چالش‌های متعددی برای غلبه بر آن مواجه است، از جمله نابرابری‌های اقتصادی، اجتماعی و فضایی و رقابت شدید نه تنها بین کشورها، بلکه بین مناطق همان کشور از یک سو، در جذب سرمایه‌گذاری، تمرکز چشمگیر فعالیت‌های تولیدی در مناطق خاص تجربه می‌شود و از سوی دیگر، مناطق فقیری که سرنوشت آن‌ها با انقباض فعالیت‌های تولیدی، کاهش جمعیت، بیابان‌زایی و در نهایت بحران اقتصادی و اجتماعی در نظر گرفته شده است (Krstić & Radivojević, 2022: 151).

درهم‌تنیدگی سرنوشت و مسیر حرکت دست جمعی در راستای رسیدن به رفاه اجتماعی و اقتصادی باعث ظهور رویکرد جدید با عنوان رقابت‌پذیری منطقه‌ای شد (Sotoudeh et al, 2022: 39). رقابت منطقه‌ای به عنوان یک عامل اصلی توسعه محسوب می‌شود (Bocci et al, 2022: 9). طبق تعریف مجمع جهانی اقتصاد، رقابت‌پذیری 'مجموعه‌ای از نهادها، سیاست‌ها و عواملی است که سطح بهره‌وری یک کشور را تعیین می‌کند' (Schwab, K., & Porter, 2018: 108; Radivojević, 2018: 141). در سطح خرد، رقابت‌پذیری به عنوان توانایی مناطق برای رقابت، رشد و سودآور بودن تعریف می‌شود (Powell, 2001: 880; Martin et al, 2006: 39)، یا توانایی یک شرکت یا منطقه برای تولید و فروش محصولات و خدمات با قیمت پایین‌تر از رقابت (International Institute of Management Development, 2000: 201). بین سطح خرد و کلان رقابت‌پذیری، رقابت‌پذیری منطقه‌ای تعریف می‌شود. یکی از پرکاربردترین تعاریف رقابت‌پذیری منطقه‌ای، تعریف کمیسیون اروپا است که بر اساس آن، رقابت‌پذیری یک منطقه توانایی آن در تولید کالاها و خدماتی است که نیازهای بازار داخلی و جهانی را از نظر قیمت و کیفیت برآورده می‌کند و غیره، حفظ سطح بالا و پایدار درآمد، یا به طور کلی، توانایی منطقه برای ایجاد، تحت فشارهای رقابتی خارجی، سطح نسبتاً بالایی از درآمد و اشتغال (Commission of the European Communities, 1999: 75). آنچه باید به آن اشاره شود این است که مفهوم رقابت‌پذیری منطقه‌ای در طول زمان گسترش یافته است، به طوری که شامل پتانسیل (یا قدرت) منطقه یا محلی برای ایجاد سطح کافی از صادرات برای دستیابی به سطح درآمد پایدار (و اشتغال کامل) جمعیت است. از سوی دیگر، رقابت‌پذیری منطقه‌ای در نتیجه تأثیر عوامل متعددی مشاهده و تحلیل می‌شود و مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از: (۱) زیرساخت‌های تجاری. (۲) در دسترس بودن و کیفیت منابع انسانی؛ (۳) محیط تولید و غیره. کیتسون^۲ و همکاران (۲۰۰۴) پیشنهاد می‌کنند که اگرچه نظریه پردازان اغلب از اصطلاح «رقابت منطقه‌ای» استفاده می‌کنند، اما همچنان پیچیده و بحث‌برانگیز است. «ما از یک اجماع در مورد اینکه منظور از این اصطلاح چیست فاصله داریم. این با تعاریف متعددی از رقابت منطقه‌ای که در ادبیات رقابت‌پذیری یافت می‌شود تأیید می‌شود. به عنوان مثال، هاگینز معتقد است که رقابت منطقه‌ای (یا محلی) به شرایطی اشاره دارد که به شرکت‌ها اجازه می‌دهد در بازارهای انتخاب شده رقابت کنند و در یک منطقه خاص ارزش ایجاد کنند (Huggins, 2003: 92). ایمره لنگیل و میکوش لوکوویچ با استفاده از شاخص‌هایی مانند: تولید ناخالص داخلی سرانه، بهره‌وری نیروی کار، نرخ اشتغال و غیره مروری بر رقابت‌پذیری مناطق مجارستان ارائه کردند (Lengyel & Lukovics, 2006: 335). هاگینز و دیویس شاخص رقابت‌پذیری اروپا را ایجاد کردند که رقابت‌پذیری ۲۷ کشور اروپایی و ۱۱۸ منطقه را اندازه‌گیری می‌کند. در این گزارش، نویسندگان بر نقش دانش، خلاقیت و زیرساخت برای تحلیل رقابت‌پذیری منطقه‌ای تأکید می‌کنند (Huggins, R., & Davies, 2006: 59). شاخص رقابت‌پذیری منطقه‌ای لهستان توسط برونیز، هیمن و میزچوک محاسبه شد. آن‌ها ۱۶ منطقه لهستان را بر اساس سیستم وزن دهی مورد استفاده در محاسبه ارزش نهایی شاخص رقابت‌پذیری منطقه‌ای رتبه‌بندی کردند (Bronisz et al, 2008: 5). توره^۳ و همکاران (۲۰۱۴) رقابت‌پذیری مناطق را به عنوان "ظرفیت آن‌ها برای ایجاد و توسعه فعالیت‌های اقتصادی و جذب و حفظ سرمایه و افراد ماهر در قلمرو خود" تعریف می‌کنند. کامانی^۴ (۲۰۰۲) رقابت منطقه‌ای را این گونه تعریف می‌کند: "قدرت جذب سرزمین‌ها و ظرفیت آن‌ها برای برآوردن نیازهای شهروندان و نیازهای مشاغل از نظر رفاه و کارایی جمعی". این نویسنده مزیت مطلق منطقه را در ظرفیت آن برای برخورداری از دارایی‌های برتر فن‌آوری، اجتماعی، فیزیکی و نهادی خلاصه می‌کند. به اعتقاد ساسانی و همکاران (۱۳۹۹) مهم‌ترین عامل تغییر ذهنیت ذی‌نفعان به کارآمدی قابلیت‌های کارآفرینی دانش‌بنیان به عنوان مقوله کانونی مدل رقابت‌پذیری منطقه‌ای می‌باشد که در صورت تحقق راهبردها در سایه شرایط محیطی و واسطه‌ای حاکم بر آن، سبب رقابت‌پذیری مناطق و جذب منابع تولید و ایجاد ثروت می‌شوند. نتایج تحقیق مولایی (۱۳۹۸) مشخص کرد «اصالت، وجهه و شهرت جهانی» و «خلاقیت و نوآوری» مهم‌ترین عوامل مؤثر بر رقابت‌پذیری شهر تبریز می‌باشد.

یافته‌های تحلیل خوشه‌ای در سه سطح و هفت عرصه رقابت‌پذیری به نظر پورصفوی و جعفری (۱۳۹۶) شامل ترکیب و تخصص‌گرایی صنعتی، محیط کارآفرین، ظرفیت نوآوری، نیروی کار ماهر، استخدام‌پذیری، سن و اندازه بنگاه است. این خوشه‌ها، با ایجاد صرفه‌های تجمع

¹ Competitiveness

² Kitson

³ Torre

⁴ Camagni

لازم می‌تواند جریانی از سرمایه‌گذاری‌ها را به‌سوی خود جلب کند و در نتیجه، محیطی کارآفرین را خلق کند. در این میان برخی پژوهشگران به نقش سرمایه انسانی در رقابت‌پذیری منطقه‌ای اشاره کرده‌اند و معتقدند در درازمدت، سرمایه انسانی باعث پیشرفت فناوری و افزایش بهره‌وری می‌شود. سرمایه‌گذاری در سرمایه انسانی کیفیت نیروی کار را با تمام نتایج مثبت افزایش می‌دهد (Radivojević et al, 2019: 480) بروکس بانک و پیکرنل^۱ (۱۹۹۹) مناطق بریتانیا را بر اساس شاخص‌های انتخابی آموزش (که نشان‌دهنده سرمایه انسانی است) رتبه‌بندی کردند. گاردینر شاخص‌های مختلف رقابت‌پذیری منطقه‌ای را مرتبط با دانش و نوآوری در نظر می‌گیرد و آن‌ها را در مجموعه‌ای از شاخص‌های سرمایه علمی، ظرفیت نوآوری و محصولات جامعه دانش طبقه‌بندی می‌کند تا تصویر دقیق‌تری از این مقولات به دست آورد (Gardiner. 2003: 33). تحلیل مقایسه‌ای رقابت‌پذیری هشت منطقه رومانیایی بر اساس شاخص‌های منابع انسانی توسط کنستانتین و بانیکا انجام شد (Constantin & Banica, 2007: 67). همچنین سرمایه انسانی به‌عنوان عامل تعیین‌کننده رقابت‌پذیری و توسعه اقتصادی در سطوح مختلف توسط ماریا بوسلیچ در کتاب دانش و رقابت‌پذیری مورد تأکید قرار گرفته است. (Bušelić, 2007: 174).

در حال حاضر ما با تحول بزرگی در مفهوم رقابت‌پذیری، ملی و منطقه‌ای مواجه هستیم. از یک‌سو، این مفهوم از مفهومی که به‌شدت بر تجارت خارجی متمرکز شده است، به چشم‌اندازی گسترده‌تر برای برآوردن نیازها و خواستارهای رو به رشد شهروندان و مشاغل، از نظر رفاه و توسعه، کارایی جمعی، حتی انسجام اجتماعی تبدیل شده است. از سوی دیگر، درحالی‌که رقابت‌پذیری در گذشته تنها بر اساس سطوح هزینه‌های تولید بود، امروزه برعکس مبتنی بر ساعت استراتژیک و هوشمندی اقتصادی، انعطاف‌پذیری، تنوع، تمایز و تخصص، کیفیت و نوآوری است. بر اساس این منطق جدید رقابت‌پذیری، منطقه می‌تواند حرف خود را مستقلاً بزند (Sadki et al, 2020: 189) پژوهشگران از یک‌سو رقابت بنیادی را به‌عنوان بهره‌وری یا سطح تولید کارگران تصور می‌کنند، از سوی دیگر بر شکوفایی یک منطقه یا کشور تأکید می‌کنند که امکان کیفیت زندگی را برای کارگران به‌عنوان یک رقابت جهانی فراهم می‌کند. بزند (Sadki et al, 2020: 189).

از نظر کروگمن^۲ (۱۹۹۸)، رقابت‌پذیری یک منطقه عبارت است از: توانایی آن برای جذب سرمایه و نیروی کار از طریق بهره‌وری آن‌ها و بازدهی که می‌تواند به این عوامل تولید ارائه دهد. بنابراین برای اینکه یک منطقه رقابتی باشد، باید نیروی کار و سرمایه را از مناطق دیگر جذب و حفظ کند، و این جریان‌ها عوامل باعث افزایش بیشتر بهره‌وری «مطلق» آن منطقه می‌شوند.

نظریه رشد درون‌زای منطقه‌ای: در سطح منطقه‌ای و فراملی، نظریه رشد درون‌زا، بر نقش دانش و تغییرات تکنولوژیکی به‌عنوان منابع مزیت رقابتی منطقه‌ای تأکید دارد. طبق نظر مارتین^۳ (۲۰۰۵) نظریه رشد درون‌زا دیدگاه جدیدی را در تبیین نظری عوامل رشد یک منطقه و پویایی‌های زیربنایی آن ارائه می‌دهد، با توجه به اینکه عوامل کلیدی مورد تأکید نظریه مذکور، افزایش بازده، سرمایه انسانی و فناوری، در فضای اقتصادی به‌طور نابرابر توسعه یافته و در سطح محلی و منطقه‌ای متمایز شود. در این ارتباط پورتر^۴ (۱۹۹۸) مدل "انباشت دانش فناورانه" را توسعه داد، که در آن معتقد است انباشت سرمایه دانش از طریق سرمایه‌گذاری، در سطح هر شرکت، موجودی دانش موجود در اقتصاد را بهبود می‌بخشد. این امر با تجربه به‌دست‌آمده، یعنی «یادگیری از طریق انجام دادن» ممکن می‌شود و می‌تواند باوجود مکمل‌های بین شرکت‌ها یا فعالیت‌ها و با انتشار دانش و اطلاعات موردپسند قرار گیرد. همچنین، انتشار دانش با انباشته شدن شرکت‌ها و بخش‌های تکمیلی که به ترتیب منجر به «عوامل خارجی تراکم» و «عوارض خارجی بخشی» می‌شود، تسهیل می‌شود. این نظریه اولویت نوآوری را به‌عنوان کلید مزیت رقابتی منطقه‌ای تضمین می‌کند. نوآوری منجر به رقابت می‌شود و رقابت، نوآوری را تحریک می‌کند. عوامل تعیین‌کننده محلی نوآوری و کارآفرینی، به‌عنوان یک منبع کلیدی از فعالیت‌های نوآورانه محسوب می‌شود، بنابراین نقش محوری در توضیح تفاوت‌های منطقه‌ای در مزیت رقابتی می‌باشد. در مجموع، برای اینکه یک منطقه مزیت رقابتی خود را در طول زمان حفظ کند، باید به‌طور مداوم نرخ بالایی از نوآوری را در مقایسه با مناطق رقیب حفظ کند (Martin et al, 2005: 1210). نتایج تحقیق مارتین و همکاران بر اساس نظریه رشد درون‌زای منطقه‌ای نشان داده‌اند که تفاوت در رشد بین کشورها یا بین مناطق در طول زمان ادامه دارد و گسترش می‌یابد و همگرایی رشد بین کشورهای/مناطق جنوب و کشورهای/مناطق شمال همیشه به‌عنوان سرنوشت آن‌ها در درازمدت حفظ شده است.

نظریه‌های تمرکز فعالیت تولیدی و مزیت رقابتی منطقه‌ای: تئوری‌هایی که تحلیل‌های خود را بر اساس مکانیسم تراکم صنعتی به‌طور کلی و تمرکز شرکت‌ها به‌طور خاص استوار می‌کنند، در خط تحقیق آلفرد مارشال قرار می‌گیرند. در این راستا، این نویسنده معتقد است که: "مناطق یک کشور معین با سطوح نابرابر عملکرد اقتصادی مشخص می‌شوند. این تفاوت‌ها در عملکرد را می‌توان با نیروهای تراکم توضیح داد". در این راستا، این نظریه‌ها بر اهمیت اقتصادهای خارجی محلی، تراکم فضایی و سرزمینی فعالیت‌های اقتصادی، در پیدایش مزیت رقابتی منطقه‌ای و در نتیجه بهبود رقابت‌پذیری منطقه‌ای تأکید می‌کنند. به‌طور کلی، آن‌ها از یک‌سو با کار "سازمان صنعتی جدید"

¹ Brooksbank & Pickernell

² Krugman

³ Martin

⁴ Porter

خوشه‌ها، منابع خاص قلمرو، سیستم‌های تولید محلی^۱ هم‌جواری‌های اقتصادی^۲ مرتبط هستند. و از سوی دیگر به مدل‌های جدید برخاسته از نظریه «جغرافیای جدید اقتصادی»: مدل مرکز- پیرامون^۳، نوآوری، تجمع و رشد^۴ سرریز دانش محلی و اثرات تراکم^۵. اخیراً، تحلیل اقتصادی فضا به‌عنوان عاملی در مکان‌یابی شرکت‌ها و کارگران با «اقتصاد جغرافیایی جدید» تجدید می‌شود. اقتصاد جغرافیایی به مسئله تمرکز فعالیت‌های اقتصادی در تعداد کمی از تجمعات شهری می‌پردازد. (Krstić & Radivojević, 2022: 169).

اگرچه نظریه‌ها و تبیین‌های متعددی درباره عوامل رقابت‌پذیری منطقه‌ای وجود دارد، اما سیستماتیک‌ترین روش، عوامل (رقابت‌پذیری) را از طریق «منشور» (یا هرم) کیفیت فزاینده زندگی توضیح می‌دهد. عوامل^۶ به‌عنوان منابع رقابت، در «پایین» هرم تعریف می‌شوند و عبارت‌اند از: ساختار اقتصادی، نوآوری، تعداد و کیفیت مؤسسات آموزشی، کیفیت و در دسترس بودن نیروی کار، مراکز تصمیم‌گیری و فرهنگ‌ها. «رقابت منطقه‌ای کشف‌شده» بخش مرکزی هرم است و به موارد زیر اشاره دارد: (۱) توسعه فناوری. (۲) توسعه شرکت‌های کوچک و متوسط؛ (۳) حجم سرمایه‌گذاری‌های مستقیم؛ (۴) زیرساخت؛ (۵) سرمایه انسانی؛ (۶) نهادها و غیره (Veselinović & Knežević, 2015: 174; Krstić & Radivojević, 2022: 145). ایمره لنگیل در مورد عوامل رقابت‌پذیری منطقه‌ای توضیحات زیر ارائه کرد. به گفته وی، هفت عامل کلیدی رقابت‌پذیری منطقه شامل ساختار اقتصادی، نوآوری، دسترسی منطقه‌ای، سهم کارگران تحصیل کرده از کل جمعیت، ساختار اجتماعی، تصمیمات متمرکز و هویت منطقه‌ای وجود دارد (Lengyel, 2004: 328). تعدادی از تحقیقاتی که در زمینه رقابت‌پذیری منطقه‌ای در ایران و خارج از ایران انجام شده اند عبارتند از:

شریف‌زادگان و ندایی طوسی (۱۳۹۵) در مقاله‌ای تحت عنوان «سنجش مناسبت به کارگیری مولفه‌های موفقیت رقابت‌پذیری توسعه منطقه‌ای در ایران» در تعریف رقابت‌پذیری منطقه‌ای، هم به مولفه‌ی واحدهای فعالیتی، هم به مولفه‌ی افراد (ساکنان، کارآفرینان و گردشگران) و هم به مولفه‌ی فضا توجه شده است. این تعریف متفاوت با تعریف پورتر است که تنها رقابت‌پذیری را در گرو افزایش بهره‌وری واحدهای فعالیتی و بنگاه‌ها دانسته است. علی‌اکبری و همکاران (۱۳۹۸) در پژوهشی تحت عنوان «سنجش و تحلیل شاخص‌های رقابت‌پذیری در کشورهای غرب آسیا با تأکید بر ایران» به این نتیجه می‌رسند که الگوی توزیع مولفه‌ها در بین کشورهای منطقه غرب آسیا به صورت الگوی تصادفی^۹ و نشانگر بدون برنامه‌ریزی بودن توزیع فضایی شاخص‌های رقابت‌پذیری است. ستوده و همکاران (۱۴۰۰) در مقاله‌ای تحت عنوان «تبیین رقابت‌پذیری منطقه‌ای با رویکرد آینده‌نگاری (مطالعه موردی: استان کرمانشاه)» از بین ۶۴ شاخص ۹ شاخص (حمایت دولت از کسب و کارهای دانش‌بنیان، پژوهش‌های تخصصی، سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، تمرکز جغرافیای فعالیت‌های مکمل، امنیت سرمایه‌گذاری، سرمایه‌گذاری بخش خصوصی، سطوح رقابت آزاد و عادلانه افراد، کیفیت نیروی کار و شایسته‌سالاری) به‌عنوان عوامل کلیدی در رقابت‌پذیری منطقه کرمانشاه تشخیص داده‌اند. رحیمی و حسین‌زاده (۱۴۰۰) در پژوهشی تحت عنوان «سنجش و اولویت‌بندی ضریب رقابت‌پذیری منطقه‌ای در ایران براساس مولفه‌های اقتصاد دانش» به این نتیجه می‌رسند که متغیرهای تولید، اختراعات، تعداد شرکت‌های دانش‌بنیان نقش مثبتی در رقابت‌پذیری منطقه ای دارند.

مواد و روش تحقیق

پژوهش حاضر توصیفی- تحلیلی است و اطلاعات موردنیاز آن به دو روش کتابخانه‌ای (اسنادی) و پیمایشی (میدانی) جمع‌آوری شده است. به‌منظور تحلیل اطلاعات و داده‌های جمع‌آوری شده از روش‌های کمی (متناسب با پرسش‌نامه) و نرم‌افزار Mactor استفاده شده است. نرم‌افزار مکتور تمرکز خود را بر روی تحلیل بازیگران قرار داده است (Mirzaei et al, 2017: 16). نقش بازیگران کلیدی در سیستم مورد مطالعه، به‌طور دقیق‌تر، ذینفعان درگیر در منطقه بر اساس روابط قدرت بینشان، مقاصد و اهداف بازیگران، پروژه‌های در دست، ترجیحات و انگیزه‌های ایشان، رفتار استراتژیک گذشته، محدودیت‌ها، منافع، حرکت‌های راهبردی بالقوه مورد مطالعه قرار می‌گیرند. به‌طوری‌که از طریق مطالعه برنامه‌های ۵ ساله توسعه، طرح آمایش سرزمین و سایر منابع، بازیگران اصلی در رقابت‌پذیری منطقه‌ای شناسایی شده و مورد تحلیل قرار گرفتند. همچنین با استفاده از نظرسنجی از ۵۰ نفر از متخصصان و کارشناسان در حوزه برنامه‌ریزی منطقه‌ای در قالب ۲ گروه ۲۵ نفری و از طریق مصاحبه مجازی به پرسشنامه‌ها پاسخ داده شد.

¹ B. Pecqueur

² C. Courlet

³ A. Zimmerman and A. Rallet

⁴ P. Krugman

⁵ Thisse and G. Ottaviano

⁶ Potter and J. Duranton

⁷ Factors

⁸ The discovered regional competitiveness

⁹ Random

تحلیل بازیگران با ابزار مکتور

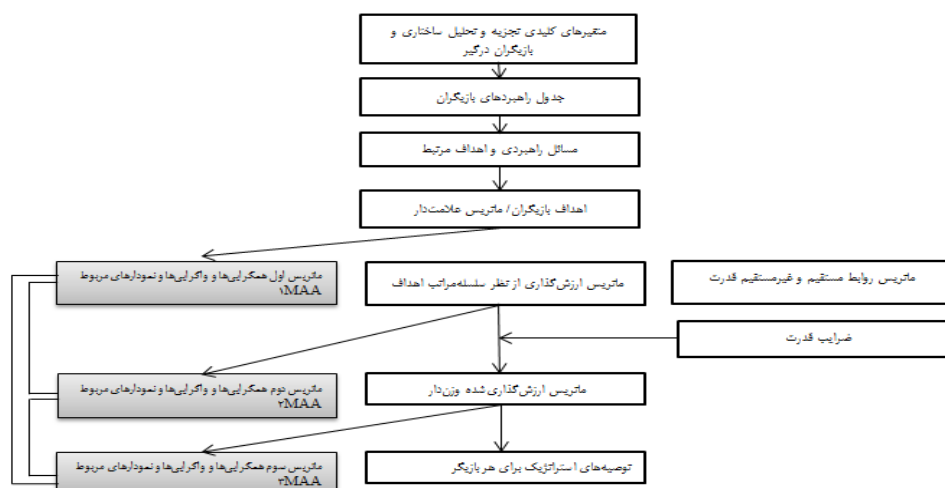
تحلیل بازیگران «یا تحلیل ذی‌نفعان» فرایندی است که به کمک آن افراد یا گروه‌هایی که بیشترین نفوذ و تأثیر را بر یک موضوع، مسئله، فعالیت، راهبرد یا تصمیم‌گیری دارند، شناسایی می‌شوند. تحلیل بازیگران در توسعه منطقه‌ای کاربرد گسترده‌ای دارد؛ زیرا مسائل این حوزه بسیار پیچیده و مستلزم درگیر شدن افراد، گروه‌ها و سازمان‌های مختلفی هستند. هریک از این بازیگران، علایق، اهداف و راهبردهای مخصوص به خود را دارند که معمولاً با یکدیگر ناسازگار است. روش‌های مختلف تحلیل بازیگران به صورت ساختارمند در درجه اول سیاهه یا فهرستی از بازیگران و اهداف یا راهبردهای هریک از بازیگران تدارک می‌بیند و در درجه دوم، با ارائه تصویری کلی از نیروهای درگیر در یک موضوع یا مسئله امکان مقایسه میان آن‌ها را فراهم می‌کند. در این ابزار دو هدف اصلی دنبال می‌شود. نخست طبقه‌بندی بازیگران بر مبنای تأثیرگذاری نسبی آن‌ها از یکدیگر و تأثیرپذیری بر یکدیگر که داده‌های مربوط به آن به کمک ماتریس تأثیرات مستقیم بازیگران بر یکدیگر فراهم می‌شود. هدف دوم شناسایی موضع‌گیری هریک از بازیگران نسبت به اهداف، اولویت‌ها یا مسائل کلیدی است و برای رسیدن به این هدف از ماتریس دویخشی استفاده می‌شود (Talebian et al, 2015: 5). به منظور امتیازدهی به ماتریس‌ها، پرسشنامه‌ای تهیه و از کارشناسان خواسته شد که میزان اثرگذاری هریک از بازیگران را بر بازیگر دیگر (از ۱ تا ۴) امتیاز دهند؛ به طوری که تأثیر عناصر هر سطر را بر عناصر مندرج در ستون مشخص کنند. همچنین کارشناسان، میزان مطلوبیت هدف‌ها (وظایف) از نظر بازیگران را نیز مانند روش قبلی امتیازدهی کردند.

بحث و یافته‌های تحقیق

در پژوهش حاضر، بازیگران رقابت‌پذیری منطقه‌ای تحلیل شده‌اند. به طوری که با بهره‌گیری از نظرات متخصصان حوزه برنامه‌ریزی منطقه‌ای بازیگران مؤثر استخراج شدند. تحلیل بازیگران به کمک این ابزار از سه گام به هم پیوسته و مرتبط تشکیل شده است:

۱. تعریف بازیگران و راهبردها یا اهداف اصلی آن‌ها؛
۲. مشخص کردن حالت‌های مختلف نفوذ مستقیم هریک از بازیگران بر یکدیگر و تشکیل ماتریس بازیگر - بازیگر. هدف از ساخت این ماتریس مشخص کردن روابط میان بازیگران است که این روابط ممکن است یکی از حالت‌های زیر باشد:
 - دو بازیگر تأثیری بر یکدیگر ندارند یا نفوذ یکی بر دیگری بسیار اندک است. در این صورت درایه مربوط به تأثیر بازیگر یک سطر از ماتریس بر بازیگر دیگر از یک ستون ماتریس عدد صفر در نظر گرفته می‌شود.
 - یک بازیگر ممکن است در فعالیت‌ها، برنامه‌ها یا اهداف بازیگر دوم تداخل ایجاد کند و این تداخل در سطح اندکی است. در این صورت درایه مربوط به این حالت را (درایه J.A که نشان‌دهنده تأثیر یا نفوذ بازیگر سطر A بر بازیگر سطر J است) با عدد «۱» را جایگزین می‌کنیم.
 - یک بازیگر ممکن است سیاست‌های بازیگر دیگر را تهدید کند یا به خطر بیندازد. در این صورت در درایه مربوط عدد ۲ را قرار می‌دهیم.
 - در حالت بعدی یک بازیگر ممکن است کل مأموریت یا راهبردهای یک بازیگر دیگر را تهدید کند. در این صورت در درایه ماتریس مربوط عدد ۳ را قرار می‌دهیم.
 - در شدیدترین حالت ممکن است یک بازیگر هستی یک بازیگر دیگر را تهدید کند یا به مخاطره بیندازد؛ برای مثال، هنگامی که دو بازیگر دولتی با یک هدف، مأموریت یا راهبرد سازمانی وجود داشته باشد، ممکن است رقابت میان آن‌ها به حدی جدی شود که هریک تلاش کنند دیگری را به کمک فرایندهای سیاست‌گذارانه یا قانونی منحل اعلام کنند. در چنین حالتی در درایه مربوط، عدد ۴ قرار می‌گیرد. تحلیل این ماتریس علاوه بر آنکه قوت و ضعف‌ها یا میزان نفوذ یا وابستگی هریک از بازیگران را مشخص می‌کند، احتمال وقوع رقابت یا نزاع‌های جدی میان بازیگران را نیز نشان می‌دهد.

۳. توصیف و محاسبه موضع هر بازیگر درباره یک هدف؛ هدف از ساخت این ماتریس دویخشی، مشخص کردن هم‌گرایی یا واگرایی میان بازیگران درباره اهداف است. برای تشکیل این ماتریس بازیگران در سطرها و هریک از اهداف، راهبردها، اولویت‌ها یا مسائل در ستون‌ها قرار می‌گیرند. در این زمینه، تنها معیار یکسان بودن ماهیت عناصر ستون است؛ بدین‌سان که همه متغیرهای قرارگرفته در ستون‌های ماتریس باید از جنس اولویت، هدف، راهبرد یا مسئله باشند و امکان قراردادن متغیرهای ناهم‌جنس وجود ندارد. هر بازیگر درباره یک هدف می‌تواند سه موضع مختلف داشته باشد؛ موافقت، مخالفت یا بی‌طرفی. اعداد +۱، -۱ و ۰ به ترتیب هریک از این حالات سه‌گانه را نمایندگی می‌کنند. با تشکیل این ماتریس می‌توان امکان ائتلاف یا نزاع میان بازیگران بر سر یک مسئله یا هدف را شناسایی کرد. علاوه بر این با مشخص کردن شدت مخالفت یا موافقت هر بازیگر با یک هدف می‌توان سلسله‌مراتب یا اولویت‌بندی اهداف هریک از بازیگران را شناسایی کرد (Godet, 1994; Godet, 2000: 19; Godet and Durand, 2011: 49; Godet, 2008: 15).

شکل ۱- مراحل MACTOR

شناسایی بازیگران و اهداف

در این مرحله، برای تحلیل بازیگران به شیوه مکتور، از طریق مطالعه برنامه‌های ۵ ساله توسعه، طرح آمایش سرزمین و به کمک فرایند گفت‌وگوی مجازی و در یک جلسه پنل خبرگان، نخست بازیگران اصلی شناسایی و سپس ماتریس تأثیرات متقابل میان بازیگران را با استفاده از راهنمای تکمیل ماتریس تکمیل شده است. در ادامه این پژوهش کارشناسان اهداف و راهبردهای اصلی مرتبط با مسئله (رقابت‌پذیری منطقه‌ای در ایران) شناسایی کرده‌اند و سپس درایه‌های ماتریس بازیگر-اهداف را بر اساس راهنمای تکمیل ماتریس امتیازدهی کرده‌اند. وزارتخانه‌ها، سازمان‌ها و نهادهای متعدد در رقابت‌پذیری ایفای نقش می‌کنند. به دلیل تعدد این عاملان و پرهیز از اطاله کلام، تنها به مهم‌ترین سازمان‌هایی که در رقابت‌پذیری منطقه‌ای ایران نقش دارند، پرداخته شده است (جدول شماره ۱).

جدول ۱- بازیگران کلیدی مرتبط با مسئله رقابت‌پذیری منطقه‌ای در ایران

ردیف	بازیگر	هدف بازیگر درباره مسئله رقابت‌پذیری منطقه‌ای
۱	وزارت جهاد کشاورزی	حمایت از توسعه سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی
۲	وزارت اقتصاد	توسعه فعالیت‌های صنعتی
۳	معاونت عمرانی استانداری	ارائه طرح‌های عمرانی در راستای توسعه فضایی
۴	مجلس شورای اسلامی	سیاست‌گذاری و قانون‌گذاری
۵	وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات	توسعه زیرساخت ارتباطی و دسترسی‌ها
۶	بخش خصوصی و مردم	مشارکت در امر توسعه استان
۷	نهادهای عمومی (شهرداری، دهیاری، شورای شهر و روستا)	مدیریت فضایی-کالبدی و سیاست‌گذاری‌ها
۸	بنیاد مسکن انقلاب اسلامی	تأمین نیازمندی‌های مسکن شهری و روستایی
۹	وزارت راه و شهرسازی	سیاست‌گذاری و هماهنگی فضایی-کالبدی
۱۰	قوه قضاییه	رسیدگی به تخلفات
۱۱	وزارت صنعت، معدن و تجارت	نظارت بر فعالیت واحدهای صنعتی
۱۲	سازمان حفاظت محیط‌زیست	نظارت بر نحوه استقرار پدیده‌های عمرانی و توسعه از قبیل واحدهای صنعتی و نیروگاه‌ها
۱۳	سازمان‌های مردم‌نهاد	پرورش بخش تولید داخلی و مشارکت مردمی
۱۴	سازمان برنامه‌بودجه کشور	سیاست‌گذاری و هماهنگی اقتصادی و بودجه‌ریزی
۱۵	دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی	توسعه زیرساخت دانش-پژوهشی و مهارتی
۱۶	شورای برنامه‌ریزی و توسعه استان	تصویب طرح‌های توسعه و عمران (جامع)

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۲

تشکیل ماتریس‌های تأثیرات متقابل: ماتریس تأثیر متقابل ابزاری برای تحلیل وابستگی عوامل مختلف در یک سیستم پیچیده است. شناسایی تأثیرات متقابل راه را برای استفاده از رویکردهای شبکه‌ای و سیستمی، از جمله ابزار مکتور هموار می‌کند. کارشناسان شرکت‌کننده در این پژوهش، در دو مرحله، ماتریس‌های تأثیرات متقابل را تکمیل کردند. در واقع برای شناسایی این تأثیرات، کارشناسان باید با نحوه پر کردن درایه‌های ماتریس و معنای هریک از اعداد مثبت و منفی آشنا شوند و در نهایت ماتریس تک‌بخشی بازیگر- بازیگر و ماتریس دوبخشی بازیگر- هدف تکمیل شد. نخست ماتریس اثرات متقابل میان بازیگران امتیازدهی شد که شاخص قدرت یا نفوذ نسبی بازیگران بر یکدیگر است (جدول شماره ۲).

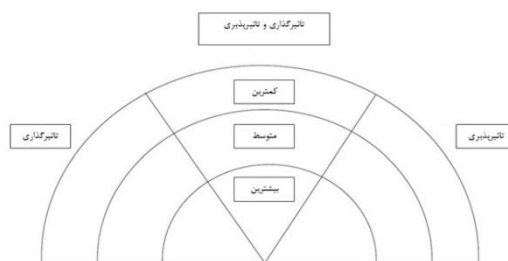
جدول ۲- ماتریس بازیگر- بازیگر در بازیگران کلیدی رقابت‌پذیری منطقه‌ای در ایران

IMAXi	مجلس شورای اسلامی	شورای برنامه‌ریزی و توسعه استان	وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات	بنیاد مسکن انقلاب اسلامی	سازمان حفاظت محیط زیست	دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی	وزارت جهاد کشاورزی	وزارت راه و شهرسازی	قوه قضاییه	سازمان‌های مردم‌نهاد	بخش خصوصی و مردم	وزارت صنعت، معدن و تجارت	معاونت عمرانی استانداری	سازمان برنامه و بودجه	وزارت اقتصاد
40	3	3	3	3	2	3	2	3	3	3	3	2	2	2	0
36	2	3	2	2	3	2	3	3	2	2	2	2	3	0	2
33	2	3	2	2	2	2	3	2	2	2	2	2	0	3	2
38	2	3	3	3	3	2	4	3	3	2	2	0	2	2	2
33	2	3	2	2	2	1	3	2	2	3	2	2	2	2	2
27	2	2	1	1	2	1	2	2	2	0	2	2	2	2	2
29	2	2	2	2	2	1	2	2	2	0	2	2	2	2	2
30	2	2	2	2	2	1	2	2	0	3	2	2	2	2	2
33	2	3	1	1	3	1	2	0	2	3	2	2	2	2	2
37	2	3	2	2	3	2	3	3	3	3	3	2	2	2	2
14	1	1	1	1	1	0	1	1	1	0	1	1	1	1	1
25	3	2	1	1	1	1	1	1	2	2	2	2	2	2	2
15	1	1	1	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
18	2	1	0	2	2	1	1	2	2	1	2	2	2	2	2
30	2	2	0	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
41	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	2	2	3
479	28	37	29	28	34	24	30	32	33	30	31	27	28	28	28

© LIPRO-EPTAMACTOR

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۲

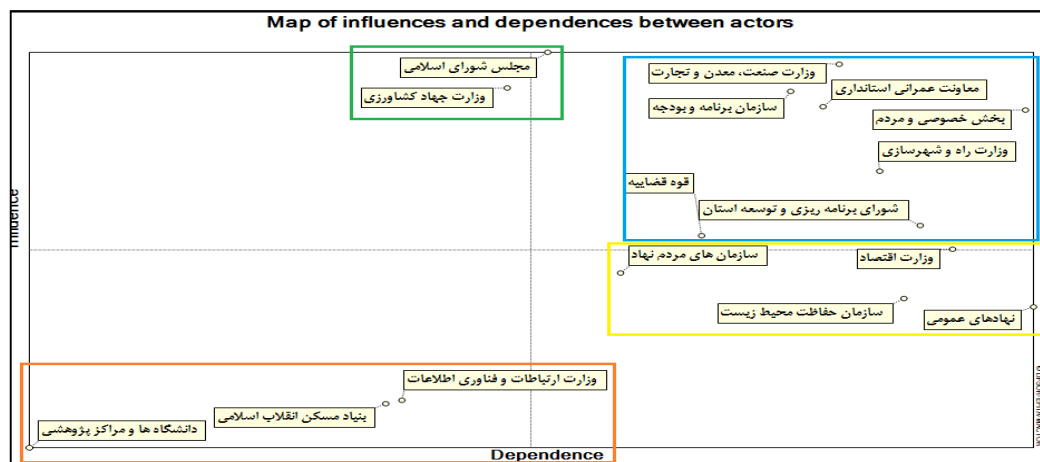
ارزیابی توازن قدرت در میان بازیگران: خروجی اول نشان‌دهنده میزان قدرت بازیگران است به‌طوری‌که قدرت بازیگران مختلف به صورت یکسان توزیع نشده و بسته به شرایط مختلف سیاسی، اقتصادی و اجتماعی کشور، بازیگران متنوع دولتی خصوصی و مدنی قدرت تأثیرگذاری متفاوتی بر مسائل و اهداف دارند. هرچه قدرت نسبی بازیگران یا همان تأثیرگذاری یک سازمان در مقایسه با تأثیرپذیری آن از دیگر بازیگران بیشتر باشد ظرفیت یا قابلیت تأثیرگذاری بالاتری بر مسائل دارند.

شکل ۲- نمودار رنگین‌کمان برای دسته‌بندی بازیگران (Chevalier and Buckles, 2013: 49)

با توجه به این نمودار، در ناحیه اول بازیگرانی هستند که بر سایر بازیگران تأثیر زیادی دارند و از آن‌ها تأثیرپذیری اندکی دارند. می‌توان تحلیل کرد دو بازیگر مجلس شورای اسلامی و وزارت جهاد کشاورزی از بازیگران غالب و مسلط بر رقابت‌پذیری منطقه‌ای در ایران هستند. نهادها و سازمان‌هایی که در این منطقه دیده می‌شوند بر سایر بازیگران بسیار تأثیرگذارند و از دیگر بازیگران نیز تأثیر زیادی می‌پذیرند. بازیگرانی هم که در ناحیه سوم قرار گرفته‌اند بازیگران تحت سلطه و مغلوب می‌باشند که تأثیرگذاری اندکی بر دیگر بازیگران دارند، اما خود به‌شدت تحت تأثیر سایر بازیگران هستند و در نهایت بازیگران ناحیه چهارم بر سایر بازیگران نه تأثیر می‌گذارند و نه تحت تأثیر آن‌ها قرار

می‌گیرند و به صورت مستقل در سیستم رقابت پذیری عمل می‌کنند. این بازیگران شامل وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات، بنیاد مسکن انقلاب اسلامی و دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی می‌باشند.

شکل ۳- قدرت نسبی بازیگران منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۲

میزان رقابت پذیری بازیگران با توجه به میزان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری مستقیم و غیرمستقیم بازیگران و شبکه روابط بین آن‌ها محاسبه می‌شود. جدول شماره ۳ نشان می‌دهد که مجلس شورای اسلامی بالاترین میزان رقابت پذیری (۲,۱۲) و دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی کمترین میزان رقابت پذیری (۰,۰۲) در بین بازیگران را دارند. بازیگرانی که رقابت پذیری بیشتر از ۱ دارند، از رقابت پذیری بیش از حد متوسط است، بازیگران مجلس شورای اسلامی، وزارت جهاد کشاورزی، وزارت معدن و تجارت، سازمان برنامه و بودجه، معاونت عمرانی استانداری، بخش خصوصی و مردم و وزارت راه و شهرسازی بیشتر از حد متوسط برخوردارند. سایر بازیگران رقابت پذیری نسبتاً کمی دارند.

جدول ۳- شاخص رقابت پذیری بازیگران

رتبه	بازیگر	Ri
۱	مجلس شورای اسلامی	۲/۱۳
۲	وزارت جهاد کشاورزی	۱/۹۳
۳	وزارت صنعت، معدن و تجارت	۱/۸۲
۴	سازمان برنامه و بودجه	۱/۶۸
۵	معاونت عمرانی استانداری	۱/۵۷
۶	بخش خصوصی و مردم	۱/۴۳
۷	وزارت راه و شهرسازی	۱/۱۴
۸	قوه قضاییه	۰/۸۷
۹	شورای برنامه ریزی و توسعه استان	۰/۸۳
۱۰	سازمان های مردم نهاد	۰/۷
۱۱	وزارت اقتصاد	۰/۶۹
۱۲	سازمان حفاظت محیط زیست	۰/۴۹
۱۳	نهادهای عمومی	۰/۴۲
۱۴	وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات	۰/۱۵
۱۵	بنیاد مسکن انقلاب اسلامی	۰/۱۴
۱۶	دانشگاه ها و مراکز پژوهشی	۰/۰۳

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۲

موضع بازیگران نسبت به اهداف و هم‌گرایی و واگرایی میان آن‌ها: با مراجعه به جدول شماره ۴ می‌توان موضع هریک از بازیگران به اهداف یا برعکس را تحلیل کرد. به عبارت دیگر، مهم‌ترین تحلیل‌های توصیفی درباره بازیگران و اهداف را می‌توان به کمک این جدول

استخراج کرد؛ با خوانش سطری داده‌های این ماتریس علاوه بر ارزیابی و سنجش میزان موافقت بر اهداف رقابت‌پذیری منطقه‌ای، می‌توان سلسله‌مراتب اهداف مختلف بازیگران را نیز شناسایی کرد.

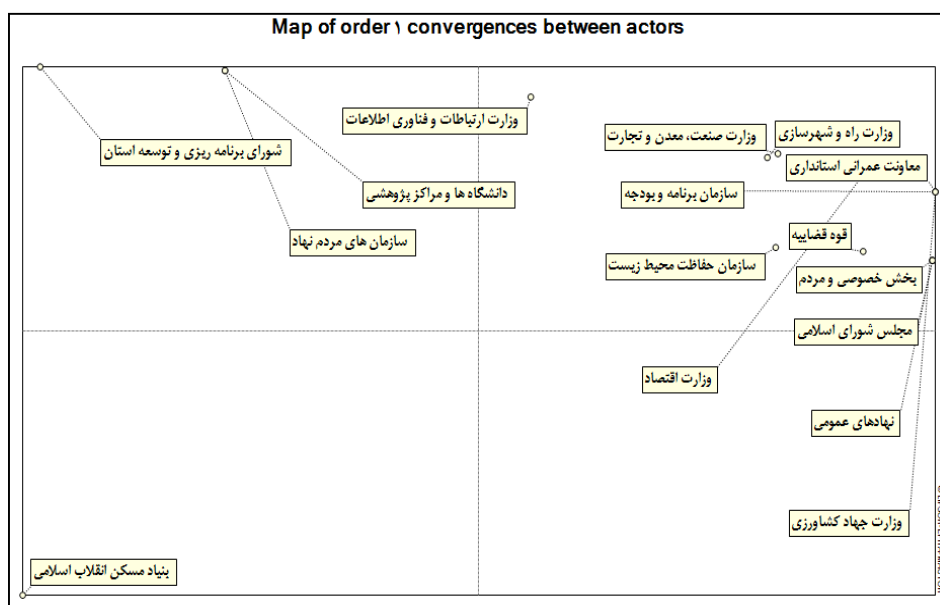
جدول ۴- ماتریس مواضع بازیگران نسبت به اهداف (وظایف)

Absolute sum	استقرار پروژه‌های عمرانی	تأمین مسکن شهری و روستایی	رسیدگی به تقاضای	مشارکت در امر توسعه استان	توسعه زیرساخت‌های ارتباطی و سترده‌ها	سیاستگذاری قانون‌گذاری و پروژه‌ریزی	ارائه طرح‌های عمرانی	توسعه فعالیت‌های صنفی	حمایت از سرمایه‌گذاری در کشاورزی	1MAO
7	1	1	0	1	1	1	1	1	0	وزارت اقتصاد
8	1	1	0	1	1	1	1	1	1	سازمان برنامه و بودجه
8	1	1	0	1	1	1	1	1	1	معاونت عمرانی استانداری
6	1	0	0	1	1	1	1	1	0	وزارت صنعت، معدن و تجارت
9	1	1	1	1	1	1	1	1	1	بخش خصوصی و مردم
9	1	1	1	1	1	1	1	1	1	نهادهای عمومی
2	0	0	0	1	1	0	0	0	0	سازمان‌های مردم‌نهاد
8	1	0	1	1	1	1	1	1	1	قوه قضاییه
6	1	0	0	1	1	1	1	0	1	وزارت راه و شهرسازی
8	1	1	0	1	1	1	1	1	1	وزارت جهاد کشاورزی
2	0	0	0	1	0	0	1	0	0	دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی
7	1	1	1	1	1	1	1	1	0	سازمان حفاظت محیط زیست
1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	بنیاد مسکن انقلاب اسلامی
4	0	0	1	0	1	0	1	0	0	وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات
1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	شورای برنامه‌ریزی و توسعه استان
9	1	1	1	1	1	1	1	1	1	مجلس شورای اسلامی
12	8	6	15	13	11	13	9	8	8	Number of agreements
	0	0	0	0	0	0	0	0	0	Number of disagreements
	12	8	6	15	13	11	9	8	8	Number of positions

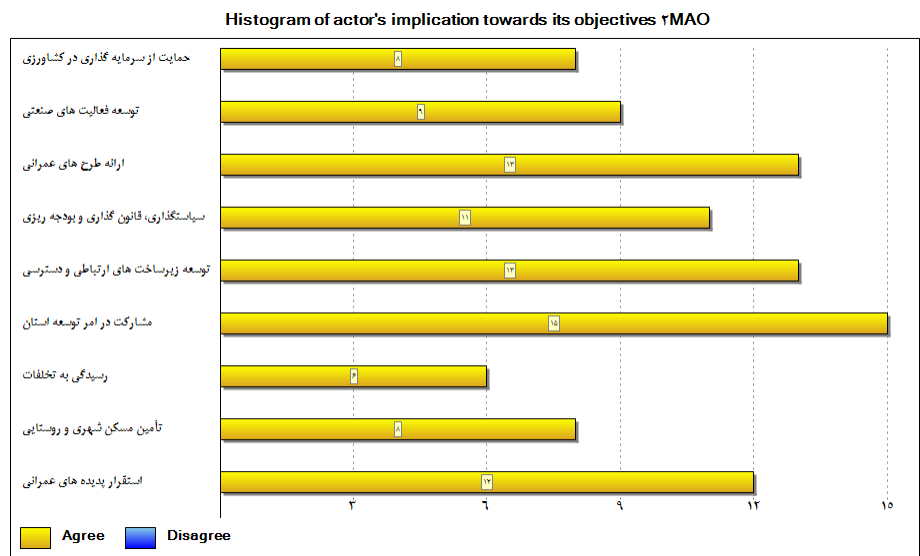
© IJPSR-EPITAMACTOR

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۲

همچنین در نقشه همگرایی بین بازیگران بر سر اهداف، بازیگرانی که در سمت راست نمودار ملاحظه می‌شوند، دارای بیشترین همگرایی بر سر اهداف تقویت رقابت‌پذیری منطقه هستند که شامل بخش خصوصی و مردم، نهادهای عمومی، مجلس شورای اسلامی، وزارت جهاد کشاورزی، وزارت اقتصاد، وزارت راه و شهرسازی، معاونت عمرانی استانداری و بازیگرانی که سمت چپ از نمودار قرار گرفتند از همگرایی کمتری بر سر اهداف رقابت‌پذیری منطقه‌ای دارند و همچنین در گراف هم‌گرایی، رنگ قرمز بیشترین همگرایی‌ها را بر سر اهداف نشان می‌دهد.

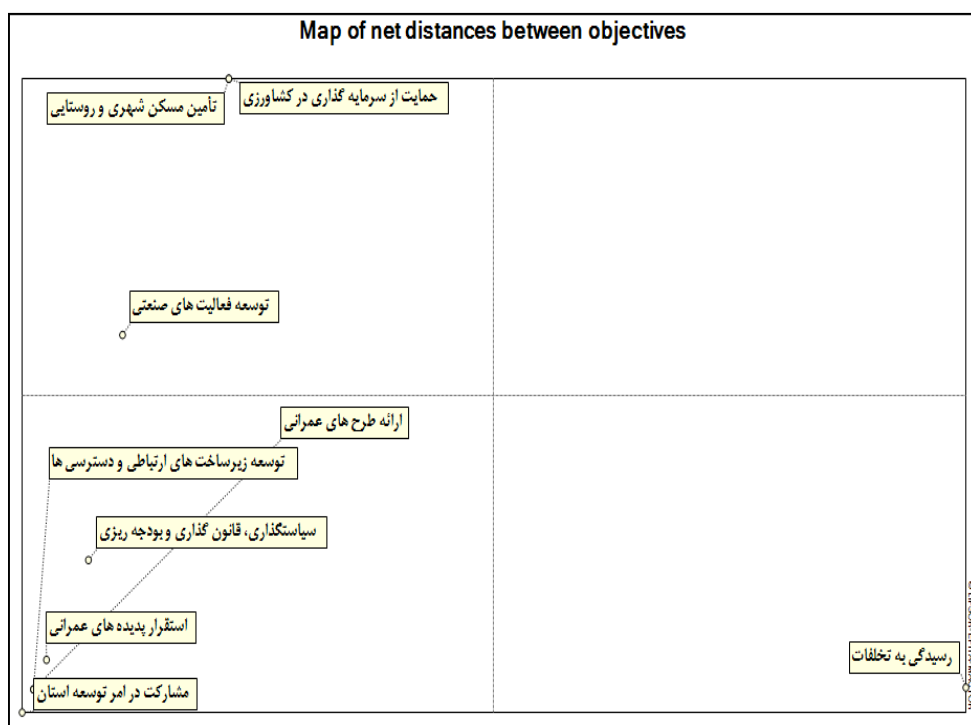

شکل ۴- نقشه همگرایی میان بازیگران منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۲

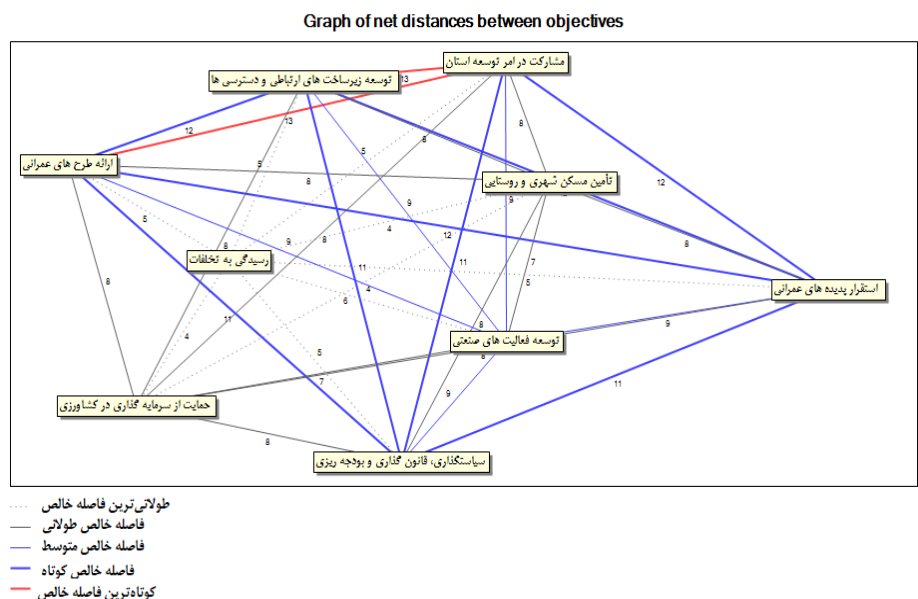

شکل ۷- هیستوگرام موافقت و مخالفت بازیگران با هریک از اهداف منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۲

شکل شماره ۸ نیز فاصله خالص میان اهداف را نشان می‌دهد. این نقشه به‌منظور مشخص کردن اهدافی که بازیگران دارای موقعیت یکسان نسبت به آن‌ها هستند، به کار می‌رود. این نقشه همچنین اهداف دارای همگرایی بالا را به‌صورت گروهی نشان می‌دهد. براین‌اساس تأمین مسکن شهری و روستایی، حمایت از سرمایه‌گذاری در کشاورزی و رسیدگی به تخلفات بیشترین فاصله را با دیگر اهداف دارند که نشان می‌دهد این اهداف اختلاف فراوانی با سایر اهداف در برقراری رقابت‌پذیری منطقه‌ای و باید به آن‌ها توجه شود.

شکل ۸- نقشه فاصله بین اهداف منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۲

شکل ۹- فاصله خالص میان اهداف منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۲

نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادها

با رشد جهانی‌شدن و تغییرات سریع در فضای جهانی، موضوع رقابت‌پذیری منطقه‌ای از اهمیت فزاینده‌ای برای شتاب بخشیدن به توسعه منطقه‌ای برخوردار شده است. از این‌رو، از دهه ۱۹۹۰ میلادی، مفهوم رقابت‌پذیری منطقه‌ای در محافل عمومی کشورهای توسعه‌یافته و برخی کشورهای در حال توسعه به یک موضوع غالب تبدیل شده است (Dadashpour and dehdehjeni, 2015: 27). هدف از پژوهش حاضر، تحلیل بازیگران کلیدی و مؤثر بر رقابت‌پذیری منطقه‌ای در ایران بوده است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد در فرایند رقابت‌پذیری منطقه‌ای در ایران، مجلس شورای اسلامی بالاترین میزان رقابت‌پذیری (۲,۱۲) و دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی کمترین میزان رقابت‌پذیری (۰,۰۲) در بین بازیگران را دارند. همچنین نتایج تحقیق نشان می‌دهد همگرایی بالایی بین بازیگران با اهداف دستیابی به رقابت‌پذیری منطقه‌ای وجود دارد که شامل شورای برنامه‌ریزی و توسعه استان، مجلس شورای اسلامی، وزارت جهاد کشاورزی، سازمان صنعت و معدن و غیره می‌باشند. از سوی دیگر مهم‌ترین هدف بازیگران در تقویت رقابت‌پذیری منطقه‌ای، مشارکت در امر توسعه استانی می‌باشد. بنابراین می‌توان گفت دسترسی به زیرساخت‌های محیط کلان اقتصادی و استفاده از فناوری‌های به‌روز می‌بایست به‌صورت یکنواخت و هم‌زمان بکار گرفته شود. به‌عبارت دیگر نوآوری علمی و فناوری، منابع انسانی، توسعه اقتصادی، دسترسی به زیرساخت‌ها در نتایج مطالعات حاضر نشان می‌دهد رقابت‌پذیری منطقه‌ای در برنامه‌های توسعه ملی جایگاه مهمی دارد. به‌طور مثال ماده ۲۶ برنامه پنج‌ساله ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۴۰۰-۱۳۹۶) نشان می‌دهد که به‌منظور رقابت‌پذیر کردن عدالت بین منطقه‌ای و سرزمینی و تقویت خوداتکایی، افزایش انگیزه وصول درآمد استانی:

الف - دولت (و سایر نهادهای حاکمیتی) موظف‌اند:

۱- در طول سال اول اجرای قانون برنامه، سند آمایش سرزمین ملی و استانی را تهیه کند و پس از تصویب شورای عالی آمایش سرزمین از سال دوم اجرای قانون برنامه به اجرا درآورد.

۲- درآمدها و هزینه‌هایی که ماهیت استانی دارند را تعیین و طی دو سال اول اجرای قانون برنامه در چهارچوب نظام درآمد - هزینه استانی به‌صورت سرجمع درآمدها، اعتبارات هزینه‌ای و تملک دارایی‌های سرمایه‌ای هر استان در بودجه سنواتی اعمال نماید. مازاد بر درآمدهای وصولی نسبت به سقف مصوب هر استان بر اساس دستورالعمل ابلاغی سازمان برای تأمین اعتبارات هزینه‌ای و تملک دارایی‌های سرمایه‌ای مصوب در قانون بودجه سنواتی، در مقاطع سه‌ماهه بین استان‌های ذی‌ربط توزیع می‌گردد.

۳- سه درصد (۳٪) از درآمد حاصل از صادرات نفت خام و میعانات گازی خالص صادرات گاز طبیعی را به ترتیب یک‌سوم به استان‌های نفت‌خیز و گازخیز و دوسوم به مناطق و شهرستان‌های کمتر توسعه‌یافته جهت اجرای برنامه‌های عمرانی اختصاص دهد.

۴- در سال اول اجرای قانون برنامه کلیه اختیارات و وظایف قابل‌واگذاری دستگاه‌های اجرایی به واحدهای مربوطه خود در استان‌ها و شهرستان‌ها را واگذار کند.

- ۵ - طرح‌های هادی روستایی و تعیین محدوده روستاها در سراسر کشور را با پیشنهاد کارشناسان فنی، زیر نظر بنیاد مسکن و تأیید بخشداري هر بخش و با اطلاع دهیاران و رؤسای شورای اسلامی روستاها تهیه کند.
- ب - شوراهای برنامه‌ریزی و توسعه استان و کمیته برنامه‌ریزی شهرستان موظف‌اند پنج تا هشت درصد (۵٪ تا ۸٪) از سرجمع اعتبارات تملک دارایی‌های سرمایه‌ای استانی مصوب قانون بودجه سالانه را صرف تهیه و اجرای طرح‌های هادی و بهسازی روستاهای شهرستان، توسط بنیاد مسکن انقلاب اسلامی نمایند.
- نتایج پژوهش با یافته‌های شریف‌زادگان و ندایی‌طوسی (۱۳۹۵)، ستوده و همکاران (۱۴۰۰)، رحیمی و حسین‌زاده (۱۴۰۰)، کاسلی و فرانزونی (۲۰۲۰)، نیرا و راموس (۲۰۲۱)، وو و لی (۲۰۲۱) و جورجیو و همکاران (۲۰۲۱) همسو می‌باشد. در زمینه رقابت‌پذیری منطقه‌ای توسعه اقتصادی، نوآوری، سرمایه انسانی، زیرساخت‌ها و حکمرانی همه عوامل کلیدی هستند که به افزایش رقابت منطقه‌ای کمک می‌کنند. درک این عوامل برای سیاست‌گذاران و برنامه ریزان منطقه ای، حیاتی است. در انتهای پژوهش در راستای تقویت فرایند رقابت‌پذیری منطقه‌ای در ایران، پیشنهادهای زیر مطرح شده است:
- تلاش برای همگرایی بیشتر سازمان‌ها و نهادهای تأثیرگذار در امر توسعه رقابت‌پذیری منطقه‌ای
 - توجه به خوشه‌های صنعتی منطقه‌ای
 - فعال کردن واحدهای تولیدی کوچک و صنایع تبدیلی
 - ارتقای سطح مدیریت بخش خصوصی و چرخش مداخله‌ای دولت به سیاست‌های هدایت‌گری و جلب مشارکت مردمی
 - تمرکززدایی خدمات و فعالیت‌های جاذب جمعیت در زمینه های مختلف اداری و صنعتی و تجاری و غیره.

References

- Akbari, E., M., a, M., & Boostan Ahmadi, V. (2019). Measurement and Analysis of Spatial Distribution of Competitiveness Indicators in West Asia Region with Emphasis on Iran. *Regional Planning*, 9(33), 1-14. [Doi: 10.1001.1.22516735.1398.9.33.1.4](https://doi.org/10.1001.1.22516735.1398.9.33.1.4) [In Persian].
- Ali Ahmadi, A. and Ghazi Nouri, S. (2003). Foresight of technology and its application in technology policy and management, *Farda Management Journal*, Volume 1, Number 2, pp. 12-5. [In Persian].
- Aliakbari, E., Khodadad kashi, F., & Komasi, H. (2018). Evaluating the Economic Competitiveness of Metropolises in Iran. *Regional Planning*, 8(29), 13-26. [Doi: 10.1001.1.22516735.1397.8.29.2.0](https://doi.org/10.1001.1.22516735.1397.8.29.2.0) [In Persian].
- Asgari, M. (2019). Competitiveness and Export of Small and Medium Enterprises in Iran. *Industrial Economics Research Quarterly*, 3(8), 43-60. doi: 10.30473/indeco.2019.6992 [In Persian].
- Bocci, L., D'Urso, P., Vicari, D., & Vitale, V. (2022). A Regression Tree-Based Analysis of the European Regional Competitiveness. *Social Indicators Research*, 1-31. <https://doi.org/10.1177/09721509221145445>
- Brakman, S., Garretsen, H., & van Marrewijk, C. (2021). *The new introduction to geographical economics* (2nd ed.). Cambridge University Press.
- Bronisz, Urszula & Heijman, Wim J.M., (2008). Competitiveness of Polish regional Agro-clusters, *APSTRACT: Applied Studies in Agribusiness and Commerce, AGRIMBA*, vol. 2(1-2), pages 1-6. <https://doi.org/10.19041/APSTRACT/2008/1-2/5>
- Brooksbank, D. J., & Pickernell, D. G. (1999). Regional competitiveness indicators: A reassessment of method. *Local Economy*, 13(4), 310-326. <https://doi.org/10.1080/02690949908726459>
- Bušelić, M. (2007). *Knowledge and competitiveness*. Pula, Croatia: University "Juraj Dobrila" in Pula, Department of Economics and Tourism "Dr. Mijo Mirkovic". (in Croatian)
- Camagni, R., (2002). Compétitivité territoriale, milieux locaux et apprentissage collectif: une contre-réflexion critique, *Revue d'Economie Régionale et Urbaine* No PP. 553 - 578. <https://doi.org/10.3917/reru.024.0553>
- Capello, R., & Nijkamp, P. (2018). *Handbook of regional growth and development theories*. Edward Elgar Publishing.
- Chevalier, J. M., & Buckles Daniel, J. (2013). *Participatory Action Research: Theory and Methods for Engaged Inquiry* (Second edition). London, UK: Routledge.
- Commission of the European Communities. (1999). *Regional Policy and Cohesion Sixth Periodic Report on the Social and Economic Situation and Development of the Regions of the European Union*. Commission of the European Communities. ISBN92-828-6817-6
- Constantin, D. L., & Banica, G. C. (2007, August). *Human Resources and Regional Competitiveness. The Case of Romania*. Paper presented at the meeting of the European Regional Science Association, Paris, France.
- Crescenzi, R., & Rodríguez-Pose, A. (2021). Reconciling top-down and bottom-up approaches in regional development policy. *Regional Studies*, 55(3), 447-459. [http://dx.doi.org/10.1068/a43492](https://dx.doi.org/10.1068/a43492)

- Dadashpour, H. deh deh jani, m. (2015). Identifying and Prioritizing the Radical Factors Influencing Regional Competitiveness (Case study: Kurdistan Province). *Regional Planning*, 5(19), 27-42. [https://doi.org/10.1016/S0040-1625\(99\)00120-1](https://doi.org/10.1016/S0040-1625(99)00120-1) [In Persian].
- Gardiner, B. (2003, April). Regional competitiveness indicators for Europe-audit, database construction and analysis. Paper presented at the meeting of the Regional Studies Association, Pisa, Italy.
- Godet, M. (1994). *From Anticipation to Action: A Handbook of Strategic Prospective*. Paris: UNESCO Publishing.
- Godet, M. (2000). The Art of Scenarios and Strategic Planning: Tools and Pitfalls. *Technological Forecasting and Social Change*, 65(1), 3-22. [https://doi.org/10.1016/S0040-1625\(99\)00120-1](https://doi.org/10.1016/S0040-1625(99)00120-1)
- Godet, M. (2008). *Strategic Foresight La Prospective*. Paris: Cahiers du LIPSOR.
- Godet, M., & Durance, P. (2011). *Strategic Foresight for Corporate and Regional Development*. Paris: DUNOD – UNESCO.
- Huggins, R. (2003). Creating a UK Competitiveness Index: Regional and Local Benchmarking. *Regional Studies*, 37(1), 89–96. <http://dx.doi.org/10.1080/0034340022000033420>
- Huggins, R., & Davies, W. (2006). European Competitiveness Index 2006-2007. Retrieved from <http://www.cforic.org/pages/european-competitiveness.php>
- International Institute of Management Development. (2000). *the World Competitiveness Yearbook 2000*. Lausanne, Switzerland: International institute of management development.
- Kitson, M., Martin, R., & Tyler, P. (2004). Regional competitiveness: An elusive yet key concept? *Regional Studies*, 38(9), 991–999. <http://dx.doi.org/10.1080/0034340042000320816>
- Krstić, M. S., & Radivojević, V. (2022). Regional Competitiveness: Theoretical and Empirical Aspects. In *Disruptive Technologies and Eco-Innovation for Sustainable Development* (pp. 150-170). IGI Global.
- Krstić, M., Filipe, J. A., & Chavaglia, J. (2020). Higher Education as a Determinant of the Competitiveness and Sustainable Development of an Economy. *Sustainability*, 12(16), 6607. <https://doi.org/10.3390/su12166607>
- Krugman, P. (1998). What's new about the new economic geography? *Oxford Review of Economic Policy* Vol. No 22.14, PP.7-17. <https://doi.org/10.1093/oxrep/14.2.7>
- Krugman, P. R., & Schiller, R. J. (2020). *Macroeconomics* (6th ed.). Worth Publishers.
- Lengyel, I. (2004). The pyramid model: enhancing regional competitiveness in Hungary. *Acta Oeconomica*, 54(3), 323-342. <http://dx.doi.org/10.1556/AOecon.54.2004.3.3>
- Lengyel, I., & Lukovics, M. (2006). An attempt for the measurement of regional competitiveness in Hungary. Paper presented at the meeting of the European Regional Science Association, Volos, Greece.
- Martin, R., C. Berndt, B. Klagge, and P. Sunley. (2005). spatial proximity effects and regional equity gaps in the venture capital market: Evidence from Germany and the United Kingdom. <http://dx.doi.org/10.1068/a3714>
- Environment and Planning A* 37 (7): 1207–1231.
- Martin, R., Kitson, M., & Tyler, P. (Eds.). (2006). *Regional Competitiveness* (1st ed.). Routledge.
- Mirzaei, R. Zali, N. Dadashpour, H. (2016). Structural analysis (actor factor) in regional development foresight, case study: Tehran Province, Third National Conference on Architecture and Sustainable City, Tehran. [In Persian].
- Molaei, A. (2019). Analysis of Contextual Urban and Regional Competitiveness Potentials (Case Study: Tabriz City). *Spatial Planning*, 9(4), 109-138. [doi: 10.22108/sppl.2019.116940.1381](https://doi.org/10.22108/sppl.2019.116940.1381) [In Persian].
- Porter, M. E. (1998). Location, clusters and the new economics of competition, *Business Economics*, 33, 1, PP. 7-17. <http://www.jstor.org/stable/23487685>.
- Porter, M. E., & Schwab, K. (2018). Sala-i-Martin, X. (2007), *The Global Competitiveness Report 2007-2008*. In World Economic Forum. www.weforum.org/gcr.
- Pourmohammadi, M., Babai Aghdam, F., Naimi, K. (2020). Urban Slums Sustainable Regeneration Through Foresight Approach Case Study: Sanandaj Urban Slums. *Geography and Planning*, 24(73), 67-93. [doi: 10.22034/gp.2020.10822](https://doi.org/10.22034/gp.2020.10822) [In Persian].
- Poursafavi, S. M., & Jafari, S. (2017). Assessment of Regional Competitiveness in Functional Urban Regions by Cluster Analysis, Mazandaran, Iran. *Human Geography Research*, 49(4), 807-820. [doi: 10.22059/jhgr.2016.58400](https://doi.org/10.22059/jhgr.2016.58400)
- Powell, T. C. (2001). Competitive advantage: Logical and philosophical considerations. *Strategic Management Journal*, 22(9), 875–888. [doi:10.1002/smj.173](https://doi.org/10.1002/smj.173)
- Radivojević, M., Roberts, B. W., Pernicka, E., Stos-Gale, Z., Martínón-Torres, M., Rehren, T., & Broodbank, C. (2019). The provenance, use, and circulation of metals in the European Bronze Age: the state of debate. *Journal of archaeological research*, 27(2), 131-185. <https://doi.org/10.1007/s10814-018-9123-9>
- Radivojević, V., Kahrović, E., & Krstić, M. (2019a). Population skills as an indicator of European countries' competitiveness in the modern economy. *Vojno delo*, 71(5), 105-116. <http://dx.doi.org/10.5937/vojdela1905105R>

- Radiivojević, V., Krstić, B., Krstić, M., & Petković, M. (2019b). Benchmarking agricultural and other environmental performances of Central and East European countries. *Economics of Agriculture*, 66(2), 471-484. <http://dx.doi.org/10.5937/ekoPolj1902471R>
- Rahimi, S., & Hosseinzadeh, R. (2021). Assessment and Prioritization of Regional Competitiveness in Iran Based on the Components of Knowledge Economy. *Journal of Innovation Ecosystem*, 1(2), -. [doi: 10.22111/innoeco.2020.36074.1007](https://doi.org/10.22111/innoeco.2020.36074.1007) [In Persian].
- Sadki, T., Nmili, M., & Jalal, C. (2020). Regional competitiveness: A critical theoretical review and managerial and political implications. *Alternatives Managériales Economies*, 2(4), 194-214. <https://doi.org/10.48374/IMIST.PRSM/ame-v2i4.23419>
- Sasani A, Shakhoseini M, Rezvani M. (2020). Presenting a Regional Competitiveness Model based on the Knowledge-Based entrepreneurial ecosystem Structure. *Strategic studies in the oil and energy industry*, 11 (44) :33-64 URL: <http://iieshrm.ir/article-1-873-fa.html> [In Persian].
- Schwab, K., & Porter, M. E. (2018). The Global Competitiveness Report 2018-2019. Geneva, Switzer land: World Economic Forum. <https://www.weforum.org/publications/the-global-competitiveness-report-2018/>
- Sharifzadegan, M. H., & Nedayi Tousi, S. (2015). Iran's Regional Competitiveness Spatial Development Framework Case Study: 30 Provinces of Iran. *Honar-Ha-Ye-Ziba: Memary Va ShahrSazi*, 20(3), 5-20. [doi: 10.22059/jfaup.2015.56874](https://doi.org/10.22059/jfaup.2015.56874) [In Persian].
- Sotoudeh, N. Z., Fatah Allah, J., & mousavi, M. (2022). Explaining the Regional Competitiveness with future study approach (The case study of Kermanshah Province). *Regional Planning*, 11(44), 39-56. [doi: 10.30495/jzpm.2022.4082](https://doi.org/10.30495/jzpm.2022.4082) [In Persian].
- Talebian, H, Moulaei, M. and Mohammad Arshadhi (2015). Analysis of the key actors of the issue of the crisis of underground water resources in 2015, the application of the MACTOR method based on the findings of Iran's future studies, the National Conference on the Future of the Earth with a focus on climate, agriculture and the environment, Iran's Modern Education Development Center (METANA), Shiraz. <https://civilica.com/doc/522374>
- Torre, A., (2002), *Réflexions sur la proximité*, In VODOZ I. (ed.), *NTIC et territoires*, presses polytechniques et universitaires romandes. URL: <http://ei.revues.org/900> (Consulté le, 11 mai 2017).
- Veselinović, P., & Knežević, M. (2015). Competitiveness enhancing as the incentive for the investment in the city of Kragujevac. *Ekonomski pogledi*, 17(3), 139-163. [in Serbian]. [Doi:10.5937/EkoPog1503139V](https://doi.org/10.5937/EkoPog1503139V)
- Zali, N. (2009). Foresight of regional development with a scenario-based planning approach (case example: East Azarbaijan province), doctoral dissertation, field of geography and urban planning, supervisor: Mohammad Reza Pourmohammadi, Tabriz University. [In Persian].

Research Paper

Investigating the Impact of Value Added by Small and Medium-Sized Industrial Enterprises (SMEs) on Iran's Economic Progress

Sadegh Rezaei Monfared: Ph.D. Student in Industrial Management, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran

Seyed Javad Iranban*: Assistant Professor, Industrial Management Department, Shiraz Branch, Islamic Azad University, Shiraz, Iran

Reza Radfar: Professor, Industrial Management Department, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran

Ali Hajiha: Assistant Professor, Industrial Management Department, Tehran North Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran

ARTICLE INFO

Received: 2024/08/12

Accepted: 2024/10/15

PP: 55-66

Use your device to scan
and read the article
online

Keywords:

*Economic Value Added,
Small and Medium-Sized
Industrial Enterprises
(SMEs), Economic
Development,
Employment, Innovation,
Investment.*

Abstract

The Impact of Value Added by Small and Medium-Sized Industrial Enterprises (SMEs) on Iran's Economic Growth This study examines the impact of value added by small and medium-sized industrial enterprises (SMEs) on Iran's economic growth. SMEs play a pivotal role in economic development and employment generation due to their ability to create value added, foster innovation, and diversify the economy. Using a structural equation modeling (SEM) approach and a descriptive-applied methodology, this research focuses on a statistical population of 60 small and medium-sized industrial enterprises in Shiraz. The sample size, determined via Cochran's formula, consisted of 169 senior managers and experts, with 200 questionnaires distributed to ensure adequacy. The questionnaires measured economic value added and economic progress, and their validity and reliability were confirmed. The findings reveal that SMEs significantly improve the country's economic indicators. Notably, research activities and technological innovations exhibit the highest factor loading (0.262), playing a vital role in economic growth and advancement. Additionally, employment (factor loading: 0.225) and income distribution (factor loading: 0.243) contribute to improved labor conditions and equitable income distribution. Investments in these enterprises (factor loading: 0.148) further support sustainable economic growth. However, despite the importance of exports in economic development, this variable was excluded from the study. Thus, future research should investigate the impact of SME exports on Iran's economy to provide a more comprehensive analysis of their role in economic development.

Citation: Rezaei Monfared, S., Iranban, S. J., Radfar, R., & Hajiha, A. (2025). **Investigating the Impact of Value Added by Small and Medium-Sized Industrial Enterprises (SMEs) on Iran's Economic Progress**, *Journal of Regional Planning*, 15(57), 55-66.

DOI: 10.82597/jzpm.1158341.2025

* **Corresponding author:** Seyed Javad Iranban, **Email:** airanban@yahoo.com, **Tel:** +989171125620

Extended Abstract

Introduction

The concept of statehood encompasses three main domains: national governance, public affairs administration, and societal operations. Governance entails guiding the country towards constitutional goals, shaping societal thoughts and behaviors in alignment with political philosophy. Leadership and guidance may come from various sources, including popular institutions, mass media, or international bodies, sometimes diverging from government objectives. Governance tasks include setting strategic goals, establishing moral frameworks, fostering national culture, ensuring compliance, and designing governance structures. The governing body oversees the government's performance and bears ultimate responsibility for the country. In essence, statehood involves mobilizing resources towards constitutional objectives, with governance serving as the mechanism for achieving societal aspirations. Cultural intricacies, societal interactions, and adherence to national norms are vital components, showcasing the art of governance in shaping collective behavior. Although governance and government are distinct concepts, they are closely intertwined in the mechanisms governments employ to shape national policy frameworks. Originating from Plato's analogy of steering a vehicle, governance denotes the art of governing society. In the 1990s, international institutions like the United Nations, the IMF, and the World Bank introduced various forms of governance, such as local or global governance, project governance, economic governance, and environmental governance. These different forms can be likened to steering a sailboat towards a destination amidst adverse external forces. Governance involves making decisions, akin to managing the steps of a journey, guided by policies and standards. Politics delineates societal goals and the means to achieve them, while management coordinates efforts to realize those goals. Governance, the most complex of the three, encompasses policy, management, consultation, and public participation to guide society. It involves interactions between governing bodies and the governed, employing various tools to ensure effective direction and control. Understanding these concepts lays the groundwork for

comprehending "water governance" — the management of water resources and its associated governance structures.

Methodology

This applied research was conducted using a descriptive-analytical method and examined the impact of value added of small and medium-sized industrial companies in Shiraz using structural equation modeling (SEM). The research method was quantitative and the data were collected through standard and researcher-made questionnaires. The standard economic value added questionnaire was extracted from Hadigol's (2015) research. To prepare the questionnaires for this research, first, previous studies in the field of value added and economic progress were reviewed and the key research components were extracted. The economic value added questionnaire includes a set of standard questions to measure the amount of value added created by the companies under study. Also, a questionnaire was designed to measure economic progress, which includes 28 questions. The statistical population included 60 companies with less than 50 employees and significant production volume, which included a total of about 300 managers and specialists of these companies. The Cochran formula was used to determine the sample size, which resulted in a sample size of 169 people. In order to ensure the adequacy of the responses, 200 questionnaires were distributed. The validity of the questionnaires was confirmed through various criteria, and the Cronbach's alpha coefficient for the economic progress questionnaire was 0.876 and for the economic value added questionnaire was 0.717, indicating the appropriate reliability of the research instruments. Data analysis was performed using SPSS27.0 and SMARTPLS3.0 software, through which structural equation modeling was implemented to analyze the relationships between variables.

Results and Discussion

This study empirically examines the impact of value added of small and medium-sized industrial enterprises (SMEs) on the Iranian economy, focusing on key economic components. The results show that these enterprises play a significant role in improving economic indicators, especially in the fields of employment, income distribution, and

investment. Based on the findings, research activity has the highest impact on economic progress with a factor loading of 0.262 and a significance coefficient of 18.876. Also, income distribution with a factor loading of 0.243 and a significance coefficient of 13.579, and employment with a factor loading of 0.225 and a significance coefficient of 14.819 are other key factors affecting economic progress. The economic value added obtained from the activities of these enterprises also has a significant impact on economic progress and plays its role in strengthening the country's economy with a factor loading of 0.179 and a significance coefficient of 8.014. Investments in this sector with a factor loading of 0.148 and a significance coefficient of 5.312, and innovation and technology with a factor loading of 0.212 and a significance coefficient of 12.779, show that investment and technological innovations contribute to sustainable economic growth.

The research activities and technological innovations of these companies strengthen their ability to face industry challenges and exploit new opportunities and contribute to the country's economic growth and progress. Theoretical studies show that exports play an important role in the economic development of countries. Increasing foreign exchange

earnings, improving the trade balance, and reducing dependence on imports are among the important achievements of exports.

Conclusion

1 .Further analysis of the role of exports: It is suggested that future studies examine the impact of exports by small and medium-sized industrial companies on Iran's economic development. This will help to better understand the effects of these companies on foreign trade and securing foreign exchange earnings.

2 .Development of support policies: To strengthen and develop exports among these companies, it is necessary for the government and relevant institutions to formulate and implement support programs and policies. These policies can include providing financial facilities, specialized training, and access to international markets.

3. Attention to technological investments: Small and medium-sized companies should be encouraged to invest in innovative and research activities so that they can increase their productivity by using new technologies and play a role as effective factors in the country's economic growth.

فصلنامه علمی برنامه ریزی منطقه‌ای

دوره ۱۵، شماره ۵۷، بهار ۱۴۰۳
شاپا چاپی: ۶۷۳۵-۲۲۵۱ - شاپا الکترونیکی: ۷۰۵۱-۲۴۲۳
<https://sanad.iau.ir/journal/jzpm>

فصلنامه علمی - پژوهشی برنامه ریزی منطقه‌ای	
ردیف	عنوان مقاله
۱	بررسی تأثیر ارزش افزوده حاصل از شرکت‌های صنعتی کوچک و متوسط بخش صنعت در پیشرفت اقتصادی ایران
۲	تحلیل آماری عوامل مؤثر بر عملکرد شرکت‌های تولیدی در استان تهران
۳	بررسی رابطه بین سرمایه‌گذاری در تحقیقات و توسعه و عملکرد مالی شرکت‌های تولیدی
۴	تحلیل آماری عوامل مؤثر بر عملکرد شرکت‌های تولیدی در استان تهران
۵	بررسی رابطه بین سرمایه‌گذاری در تحقیقات و توسعه و عملکرد مالی شرکت‌های تولیدی
۶	تحلیل آماری عوامل مؤثر بر عملکرد شرکت‌های تولیدی در استان تهران
۷	بررسی رابطه بین سرمایه‌گذاری در تحقیقات و توسعه و عملکرد مالی شرکت‌های تولیدی
۸	تحلیل آماری عوامل مؤثر بر عملکرد شرکت‌های تولیدی در استان تهران
۹	بررسی رابطه بین سرمایه‌گذاری در تحقیقات و توسعه و عملکرد مالی شرکت‌های تولیدی
۱۰	تحلیل آماری عوامل مؤثر بر عملکرد شرکت‌های تولیدی در استان تهران

مقاله پژوهشی

بررسی تأثیر ارزش افزوده حاصل از شرکت‌های صنعتی کوچک و متوسط بخش صنعت در پیشرفت اقتصادی ایران

صادق رضایی منفرد: دانشجوی دکتری مدیریت صنعتی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران
سید جواد ایرانبان^۱: استادیار، گروه مدیریت صنعتی، واحد شیراز، دانشگاه آزاد اسلامی، شیراز، ایران
رضا رادفر: استاد، گروه مدیریت صنعتی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران
علی حاجیها: استادیار، گروه مدیریت صنعتی، واحد تهران شمال، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

چکیده

این پژوهش به بررسی تأثیر ارزش افزوده شرکت‌های صنعتی کوچک و متوسط (SMEs) بر رشد اقتصادی ایران پرداخته است. شرکت‌های کوچک و متوسط به دلیل توانایی خود در ایجاد ارزش افزوده، نوآوری، و تنوع بخشی به اقتصاد، نقش اساسی در توسعه اقتصادی و اشتغال‌زایی دارند. این پژوهش با رویکرد معادلات ساختاری و روش توصیفی-کاربردی، به بررسی جامعه آماری ۶۰ شرکت صنعتی کوچک و متوسط در شیراز پرداخته است. حجم نمونه با استفاده از فرمول کوکران ۱۶۹ نفر از مدیران و متخصصان ارشد تعیین و برای اطمینان از کفایت، ۲۰۰ پرسشنامه توزیع گردید. پرسشنامه‌ها شامل سنجش ارزش افزوده اقتصادی و پیشرفت اقتصادی بودند و روایی و پایایی آنها تأیید شد. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که شرکت‌های کوچک و متوسط تأثیر قابل توجهی بر بهبود شاخص‌های اقتصادی کشور دارند. به‌ویژه، فعالیت‌های پژوهشی و نوآوری‌های فناورانه با بالاترین بار عاملی (۰/۲۶۲) نقش حیاتی در رشد و پیشرفت اقتصادی ایفا می‌کنند. علاوه بر این، اشتغال با بار عاملی ۰/۲۲۵ و توزیع درآمد با بار عاملی ۰/۲۴۳ به بهبود شرایط اشتغال و توزیع عادلانه درآمد کمک کرده‌اند. همچنین، سرمایه‌گذاری‌های انجام‌شده در این شرکت‌ها با بار عاملی ۰/۱۴۸ به رشد پایدار اقتصادی یاری می‌رسانند. با وجود اهمیت صادرات در توسعه اقتصادی، این مؤلفه در این پژوهش حذف شده است. لذا پیشنهاد می‌شود که در مطالعات آتی تأثیر صادرات SMEs بر اقتصاد ایران بررسی شود تا تحلیل کامل‌تری از نقش این شرکت‌ها در توسعه اقتصادی ارائه گردد.

اطلاعات مقاله

تاریخ دریافت:

تاریخ پذیرش:

شماره صفحات: ۶۶-۵۵

از دستگاه خود برای اسکن و خواندن

مقاله به صورت آنلاین استفاده کنید

واژه‌های کلیدی:

ارزش افزوده اقتصادی، شرکت‌های صنعتی کوچک و متوسط، توسعه اقتصادی، اشتغال، نوآوری، سرمایه‌گذاری.

استناد: رضایی منفرد، صادق؛ ایرانبان، سید جواد؛ رادفر، رضا و حاجیها، علی (۱۴۰۴). بررسی تأثیر ارزش افزوده حاصل از شرکت‌های صنعتی

کوچک و متوسط بخش صنعت در پیشرفت اقتصادی ایران، فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای، ۱۵(۵۷)، ۵۵-۶۶

DOI: 10.82597/jzpm.1158341.2025

^۱ نویسنده مسئول: سید جواد ایرانبان، پست الکترونیکی: airanban@yahoo.com، تلفن: ۰۹۱۷۱۱۲۵۶۲۰

مقدمه

بخش صنعت به عنوان یکی از پایه‌های اقتصادی و توسعه ایران، نقش مهمی در ایجاد ارزش افزوده و اشتغالزایی دارد. این بخش، علاوه بر تأمین نیازهای داخلی، توانایی صادرات و جذب سرمایه را داراست (Saeedi et al, 2023). از این رو، توسعه بخش صنعت به عنوان یک اولویت مهم در برنامه‌های توسعه اقتصادی کشور در نظر گرفته می‌شود (Elahi et al, 2023; Le & Chu, 2023). در این بخش، شرکت‌های صنعتی کوچک و متوسط (SMEs) به دلیل ویژگی‌های خاص خود، از جمله انعطاف‌پذیری و توانایی ساختارهای سازمانی کوچک، نقش مهمی را ایفا می‌کنند (Yarmand et al, 2023). این شرکت‌ها، علاوه بر ایجاد فرصت‌های شغلی، به تولید ارزش افزوده نیز می‌پردازند. از این رو، توانایی SMEs در ایجاد رقابت‌پذیری و افزایش بهره‌وری بخش صنعت بسیار حائز اهمیت است (Hoseini et al, 2023). در زمینه تأثیر کارگاه‌های صنعتی کوچک و متوسط بر ارزش افزوده و رشد اقتصادی، پژوهش‌های متعددی انجام شده است. (Bello et al, 2018) در پژوهشی بر روی تأثیر کارگاه‌های صنعتی کوچک و متوسط در کشورهای در حال توسعه تمرکز کرده‌اند. نتایج پژوهش آنها نشان می‌دهد که افزایش تعداد و فعالیت این کارگاه‌ها باعث افزایش رشد اقتصادی در این کشورها می‌شود (Bello et al, 2018). در پژوهشی با استفاده از داده‌های پانلی از کشورهای در حال توسعه، تأثیر کارگاه‌های صنعتی کوچک و متوسط را بر رشد اقتصادی مورد بررسی قرار می‌دهد. نتایج نشان می‌دهد که افزایش تعداد و فعالیت این کارگاه‌ها باعث افزایش رشد اقتصادی در این کشورها می‌شود (Batrancea, L. et al, 2022).

توسعه کسب‌وکارهای کوچک و متوسط، به عنوان یکی از عوامل کلیدی در دستیابی به رشد و توسعه اقتصادی شناخته شده است (Pirfekar et al, 2023). اهمیت نقش کسب‌وکارهای کوچک و متوسط در اقتصادهای ملی، مبتنی بر پتانسیل‌ها و مزایای متعدد فعالیت آنها است (Olazo et al, 2023). از مزایای برجسته حضور کسب‌وکارهای کوچک و متوسط در اقتصاد می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: ایجاد اشتغال با سرمایه‌گذاری کم، تحریک نوآوری، افزایش دینامیک صنعت، تقویت رقابت‌پذیری، پیشگیری از انحصار شرکت‌های بزرگ، ایجاد توازن اقتصادی در مناطق مختلف و انعطاف‌پذیری در مقابل نوسانات اقتصادی (Zargar et al, 2023). در توضیح اهمیت کسب‌وکارهای کوچک و متوسط در اقتصاد جهانی، باید ذکر کرد که حداقل ۹۵ درصد از کسب‌وکارهای ثبت شده در سراسر جهان از نوع کوچک و متوسط هستند. این عدد در اروپا حدود ۹۹ درصد است. در اقتصادهای عضو سازمان همکاری اقتصادی و توسعه (OECD)، کسب‌وکارهای کوچک و متوسط ۶۰ تا ۷۰ درصد از اشتغال را تأمین کرده و نقش اصلی را در ایجاد مشاغل جدید بر عهده دارند (Seifollahi Anar et al, 2023). همچنین، این کسب‌وکارها بخش عمده‌ای از اقتصادهای اتحادیه ملت‌های جنوب شرق آسیا^۱ را تشکیل می‌دهند و در تقریباً ۷۴ درصد از کل اشتغال و نزدیک به ۴۱ درصد از تولید ناخالص داخلی این اقتصادها شرکت دارند (Pourmirza et al, 2022).

در سال‌های اخیر، ارتباط کسب‌وکارهای کوچک و متوسط با رشد اقتصادی، توجه بسیاری از پژوهشگران و سیاست‌گذاران اقتصادی را به خود جلب کرده است (Shahrestani et al, 2023). بخش صنعت به دلیل ارتباط‌های وثیقه با دیگر بخش‌ها، یکی از بخش‌های مهم و تأثیرگذار در رشد اقتصادی و همچنین یکی از عرصه‌های کلیدی برای فعالیت کارگاه‌های کوچک و متوسط محسوب می‌شود (Jahandar, & Vaziri, 2022). در اقتصاد ایران، کارگاه‌های صنعتی کوچک و متوسط حدود ۸۵ درصد از کل تعداد کارگاه‌های صنعتی کشور را تشکیل می‌دهند و به طور میانگین، سهمی بیش از ۳۳ درصد از اشتغال و ۱۴ درصد از ارزش افزوده کارگاه‌های صنعتی با ۱۰ نفر کارکن و بیشتر را در سال‌های ۹۳-۱۳۸۳ به خود اختصاص داده‌اند. همچنین، در پایان سال ۱۳۹۴، سهم صنایع کوچک و متوسط از کل تعداد طرح‌های در دست اجرا در بخش صنعت و معدن تا ۹۵ درصد ارتفاع یافت، که نشان می‌دهد سهم واحدهای صنعتی کوچک و متوسط در ساختار صنایع ایران به وضوح مشهود است. (Karimi et al, 2022). به عبارت دیگر، طبق گزارش سازمان صنایع کوچک و شهرک‌های صنعتی ایران، سهم صنایع کوچک در ارزش تولیدات و صادرات به ترتیب به ۱۷ و ۱۰ درصد تخمین زده شده است. این نشان می‌دهد که صنایع بزرگ کشور، با وجود تعداد محدودی از کارگاه‌های صنعتی، سهم عمده‌ای را در ایجاد ارزش افزوده، اشتغال، تولید و صادرات بخش صنعت به خود اختصاص داده‌اند. این واقعیت نشان دهنده یک پیشرفت قابل توجه است.

با توجه به اهمیت رشد اقتصادی سریع و پایدار و ایجاد اشتغال در برنامه ششم توسعه، و همچنین نقش بخش صنعت به عنوان یکی از محرک‌های اقتصادی در ایران، توجه به کارگاه‌های صنعتی کوچک و متوسط و تأثیر آنها بر رشد ارزش افزوده بخش صنعت بسیار مهم است (Setayesh et al, 2022). تقویت عملکرد این صنایع و تأثیر آن در بخش صنعت، راهکاری است که می‌تواند در توسعه صادرات غیرنفتی، افزایش مقاومت و تاب‌آوری اقتصادی، ایجاد اشتغال پایدار و دستیابی به اهداف اقتصادی تعیین شده در سند چشم‌انداز سال ۱۴۰۴ مؤثر باشد (همان منبع). به همین دلیل، این پژوهش با استفاده از مدل‌یابی با رویکرد معادلات ساختاری، به تحلیل تأثیر کارگاه‌های صنعتی کوچک

^۱ ASEAN

و متوسط بر رشد ارزش افزوده بخش صنعت در اقتصاد ایران می‌پردازد. با توجه به آنکه در مطالعات قبلی، تأثیر صنایع کوچک و متوسط بر "رشد اقتصادی" مورد بررسی قرار گرفته است و بر رشد یک بخش خاص مانند بخش صنعت تمرکز نشده است؛ بنابراین، این پژوهش تأکید بر این جنبه دارد.

با توجه به مطالب بیان شده سوال اصلی این مقاله به شرح زیر بیان می‌شود:

با توجه به اهمیت موضوع تأثیر ارزش افزوده حاصل از شرکت‌های صنعتی کوچک و متوسط بخش صنعت در اقتصاد ایران هنوز میزان دقیق این تأثیر بر رشد اقتصادی در ایران مورد بحث و بررسی قرار نگرفته است. از این رو، لازم است تا با بررسی و ارزیابی تأثیر این کارگاه‌ها بر ارزش افزوده و رشد اقتصادی، نقش آنها در توسعه صنعت و اقتصاد کشور به‌خوبی شناخته شود. در این مقاله با رویکرد معادلات ساختاری یک مدل ارائه می‌شود که با استفاده از داده‌های آماری مربوط به شرکت‌های صنعتی کوچک و متوسط، تأثیر آنها بر ارزش افزوده و رشد اقتصادی را بررسی می‌کند. این مدل کمک می‌کند تا عوامل کلیدی مؤثر بر ارزش افزوده و رشد اقتصادی شناسایی شوند و بهبود عملکرد این کارگاه‌ها در جهت افزایش رقابت‌پذیری و توسعه بخش صنعت و اقتصاد ایران ترویج یابد. این مقاله با هدف بررسی تأثیر شرکت‌های صنعتی کوچک و متوسط بر ارزش افزوده و رشد اقتصادی، از طریق ارائه یک مدل، تلاش می‌کند تا به بهبود و توسعه این کارگاه‌ها کمک کند و نقش آنها در توسعه اقتصادی کشور را بهبود کافی دهد.

پیشینه تحقیق و مبانی نظری

مفهوم و تعریف کسب‌وکارهای کوچک و متوسط

در سال ۱۹۷۹، دیوید پرچ با بهره‌گیری از داده‌های آماری، اهمیت کسب‌وکارهای کوچک در ایجاد مشاغل و تحریک رشد اقتصادی را اثبات کرد. در دهه ۱۹۷۰، با وقوع بحران‌های مختلف در اقتصاد جهانی و به‌طور خاص شوک‌های نفتی، صنایع بزرگ به دلیل عدم انعطاف‌پذیری، خسارات سنگینی را تحمل کردند (Yarmand et al, 2023). به همین دلیل، تمرکز از صنایع بزرگ به صنایع کوچکتر و نقش آنها در رشد اقتصادی شتاب گرفت. در دهه ۱۹۹۰، همزمان با ظهور جریان جهانی کوچک‌گرایی، سیاست‌های کشورهای پیشرفته نیز به سوی توسعه صنایع کوچک و متوسط سوق پیدا کرد. به طوری که در دو دهه گذشته، در بسیاری از کشورهای توسعه‌یافته و درحال توسعه، تولیدات کارخانه‌ای از بنگاه‌های بزرگ به بنگاه‌های کوچک و متوسط منتقل شده است (Setayesh et al, 2022).

عبارت "کسب‌وکارهای کوچک و متوسط" مفهوم گسترده‌ای از تعاریف و معیارها را شامل می‌شود که در هر کشور و منبع آماری ممکن است متفاوت باشد. شرایط اقتصادی و صنعتی هر کشور، تعریف صنایع کوچک و متوسط آن را تعیین می‌کند (Monajem et al, 2022). برخی از معیارهای رایج برای تعریف کسب‌وکارهای کوچک و متوسط شامل تعداد کارکنان، ارزش فروش و/یا دارایی‌ها، و سطح سرمایه‌گذاری است. با این حال، معیار متداول‌ترین جهت تعریف این کسب‌وکارها، "تعداد کارکنان" آن‌ها است. بسیاری از منابع، کسب‌وکارهای کوچک و متوسط را با داشتن تعداد کارکنان کمتر از ۲۵۰ نفر تعریف کرده‌اند (Monajem et al, 2022). با این حال، بانک جهانی سه معیار را برای تعریف کسب‌وکارهای کوچک و متوسط بکار می‌برد: ۱/۰ تعداد کارکنان (کمتر از ۵۰ نفر برای کسب‌وکارهای کوچک و کمتر از ۳۰۰ نفر برای کسب‌وکارهای متوسط)، ۲/ حجم دارایی (کمتر از ۳ میلیون دلار برای کسب‌وکارهای کوچک و کمتر از ۱۵ میلیون دلار معیار کسب‌وکارهای متوسط)، و ۳/ فروش سالانه (کمتر از ۳ میلیون دلار برای کسب‌وکارهای کوچک و کمتر از ۱۵ میلیون دلار برای کسب‌وکارهای متوسط). بر اساس این طبقه‌بندی، کسب‌وکارهای کوچک یا متوسط، باید حداقل دو مورد از سه معیار مذکور را داشته باشند.

چالش تأمین مالی در کسب‌وکارهای کوچک و متوسط و تأثیر آن بر اقتصاد

کسب‌وکارهای کوچک و متوسط (SMEs) نقش حیاتی در اقتصاد دارند، با ایجاد اشتغال، تنوع اقتصادی، نوآوری و توسعه منطقه‌ای. این کسب‌وکارها با چالش‌هایی همچون تأمین مالی، بازاریابی، فناوری و رقابت‌پذیری مواجه هستند. آمارها نشان می‌دهند که بسیاری از SMEs پس از مدت کوتاهی فعالیت به دلیل مشکلات مختلف، از بازار خارج می‌شوند. برای مقابله با این چالش‌ها، استفاده از سرمایه‌های اقتصادی و ارتقای بهره‌وری ضروری است و دولت‌ها با برنامه‌ریزی صحیح، این کسب‌وکارها را حمایت می‌کنند SMEs. به‌عنوان موتورهای رشد اقتصادی، با ایجاد اشتغال، تحریک رقابت، ترویج نوآوری و انتقال دانش، به رشد و توسعه اقتصادی کشورها کمک می‌کنند.

پیشینه پژوهش‌های انجام شده:

جدول ۱- یافته‌های پژوهش‌های انجام شده

پژوهشگر / سال	جامعه آماری	نتیجه
یارمند و همکاران (۱۴۰۲)	شرکت‌های کوچک و متوسط فعال در صادرات میوه‌های خشک مشهد در سال ۱۴۰۱	داده‌های آماری و رویکرد معادلات ساختاری نشان داد که تأثیر مشترک آمیخته بازاریابی و دانش بازاریابی تخصصی بر عملکرد صادرات مثبت و معنادار است. برای افزایش سودآوری شرکت، برای مدیران ارشد و مدیران فروش بسیار مهم است که این دو عامل را به رسمیت بشناسند و برای کسب مهارت‌های لازم، آموزش‌های مربوطه را طی کنند. علاوه بر این، مدیران باید از کانال‌های توزیع مناسب برای افزایش صادرات خود استفاده کنند و در عین حال کیفیت و بسته‌بندی محصول را بر اساس ترجیحات خریداران تطبیق دهند.
ستایش و همکاران (۱۴۰۱)	صنایع کوچک و متوسط در ۲۸ استان ایران طی ۱۳۸۴-۹۳	رشد ارزش افزوده کارگاه‌های صنعتی کوچک و متوسط دارای اثری مثبت و معنادار بر رشد ارزش افزوده کارگاه‌های صنعتی دارای ده نفر کارکن و بیشتر طی دوره مورد بررسی است؛ رشد نوآوری در صنایع کوچک و متوسط قادر است اثری مثبت و معنادار بر رشد ارزش افزوده در بخش صنایع کوچک و متوسط داشته باشد، و افزایش باز بودن اقتصاد ایران علیرغم تأثیر مثبت و معنادار بر رشد ارزش افزوده کارگاه‌های صنعتی دارای ده نفر کارکن و بیشتر، دارای تأثیری منفی بر رشد ارزش افزوده صنایع کوچک و متوسط است.
منجم و همکاران (۱۴۰۱)	شرکت‌های کوچک و متوسط در بورس اوراق بهادار تهران	در مدل ارزش‌آفرینی در شرکت‌های کوچک و متوسط شامل شرایط علی (عوامل راهبردی محیط درونی و عوامل راهبردی بیرونی)، عوامل زمینه‌ای (شرکتی و مالی)، عوامل مداخله‌گر، راهبردها (استراتژی نوآوری راهبردی، مدیریت مالی راهبردی، تغییر جهت/ کاهش، اتلاف استراتژیک) و پیامدها (از بعد اقتصادی، اجتماعی و مالی) است. همچنین، مدل پیشنهادی منجر به درک بهتر مدیران شرکت‌های کوچک و متوسط از ارتباط میان معیارهای ارزش‌آفرینی و خلق ارزش می‌گردد.
مقسم و همکاران (۱۴۰۱)	۴۳۰ شرکت کوچک و متوسط فعال در شهرک صنعتی استان گلستان	یشتترین تأثیر بر توسعه کسب و کارهای کوچک و متوسط شامل معیار مالی، ارزش افزوده، محیط خارجی، فرآیندها، منابع انسانی، صادرات، تولید با فناوری بالا، محصولات و نوآوری‌ها مربوط به عملکرد شرکت می‌باشد و نوآوری در تکنولوژی شامل قابلیت نوآوری کارآفرینان، زیرساخت فناوری، فرهنگ نوآوری و حمایت دولت از نوآوری فناورانه بر عملکرد شرکت‌های تولیدی تأثیر مثبت دارد
جشوقانی و اسماعیلیان (۱۳۹۵)	شرکت‌های کوچک و متوسط مستقر در شهرک علمی و تحقیقاتی اصفهان	شرکت‌ها و موسسات دانش بنیان، شرکت یا موسسه خصوصی یا تعاونی است که به منظور هم‌افزایی علم و ثروت، توسعه اقتصاد دانش محور، تحقق اهداف علمی و اقتصادی (شامل گسترش و کاربرد اختراع و نوآوری) و تجاری سازی نتایج تحقیق و توسعه (شامل طراحی و تولید کالا و خدمات) در حوزه فناوری‌های برتر و با ارزش افزوده فراوان به ویژه در تولید نرم افزارهای مربوط تشکیل می‌شود. این شرکت‌ها برای ادامه حیات و موفقیت نیازمند برنامه‌ریزی دقیق و انتخاب استراتژی‌های مناسب هستند.
چوقتی و علم (۲۰۱۴)	اقتصاد پاکستان / ۱۹۸۱-۲۰۱۳	عملکرد کسب و کارهای کوچک و متوسط دارای اثری معنادار بر رشد تولید ناخالص داخلی کشور پاکستان است.
خادم محمدی (۱۳۸۳)	صنایع کوچک، متوسط و بزرگ ایران / ۱۳۶۶-۸۱	اثر رشد ارزش افزوده گروه صنایع کوچک و متوسط، گروه صنایع بزرگ، و هردو گروه صنعت، بر رشد اقتصادی مثبت است؛ همچنین اثر رشد ارزش افزوده گروه صنایع کوچک و متوسط، کمتر از اثر رشد صنایع بزرگ بر رشد اقتصادی است.
تیال (۲۰۲۳)	شرکت‌های کوچک و متوسط در غنا / ۱۹۶۲، ۱۹۸۷، ۲۰۰۳	نتایج نشان داد که در سال ۲۰۰۳، ۹۵ درصد شرکت‌هایی که کمتر از ده کارمند دارند، تنها ۱۴ درصد ارزش افزوده را تولید می‌کنند. در انتهای دیگر طیف، کمتر از ۱٪ از شرکت‌ها نزدیک به ۸۰٪ ارزش افزوده را تولید کردند.
پیلر ^۳ (۲۰۲۳)	شرکت‌های کوچک و متوسط در استرالیا	این مطالعه به بررسی موانع اقتصاد دایره‌ای (CE) که در بخش مد ^۳ استرالیا وجود دارد، می‌پردازد و عملکرد شرکت‌های کوچک و متوسط استرالیا را با مدل‌های کسب‌وکار دایره‌ای در غلبه بر این موانع ترسیم می‌کند. در نوآوری CE، شرکت‌های کوچک و متوسط استرالیا ممکن است نسبت به شرکت‌های مد بزرگ‌تر با ساختارهای سخت‌تر مزیت داشته باشند. با استفاده از استراتژی‌های تفکر طراحی، شرکت‌های کوچک و متوسط استرالیایی با پایه‌ای از PS و هدف

^۱ Teal^۲ Piller^۳ Fashion

پژوهشگر / سال	جامعه آماری	نتیجه
		دایره‌ای، در حال ایجاد سیستم‌های جدیدی از مدل‌های تجاری حلقه بسته و فرآیندهای طراحی هستند.
جوآندا و همکاران (۲۰۲۳)	شرکت های کوچک و متوسط در اندونزی	نتایج مطالعه نشان می‌دهد رشد شرکت های خرد، کوچک و متوسط، تأثیر منفی و معناداری بر رشد اقتصادی اندونزی دارد. در حالی که بیکاری بر رشد اندونزی تأثیر منفی و معناداری دارد. به طور همزمان رشد شرکت های خرد، کوچک و متوسط و بیکاری تأثیر مثبت و معناداری بر رشد اقتصادی اندونزی دارد. میزان تأثیر متغیرهای شرکت های کوچک، کوچک یا متوسط و بیکاری بر رشد اقتصادی اندونزی ۶۰٪ ۹۲ درصد است. در حالی که بقیه تحت تأثیر سایر متغیرهای خارج از مدل ۳۹/۰۸ درصد است.
هانایاشاه و همکاران (۲۰۲۲)	۱۷۱ کارمند شرکت های کوچک و متوسط در عربستان	نتایج نشان می‌دهد نوآوری فرآیند برای دستیابی به پایداری کسب و کار حیاتی است. بعلاوه نتایج تأیید کردند که نوآوری بازاریابی تأثیر قابل توجهی بر پایداری کسب و کار دارد. نتایج، اهمیت قابلیت‌های نوآوری را در کمک به کارآفرینان در شرکت‌های کوچک و متوسط برای حفظ کسب‌وکار خود و بهبود نقاط قوت رقابتی خود تأیید کرد.
نگویان و همکاران (۲۰۲۲)	۲۵۵ شرکت کوچک و متوسط در ویتنام	نتایج حاصل از نمونه‌ای از ۲۵۵ شرکت کوچک و متوسط ویتنامی نشان می‌دهد که تأثیر فشار ذینفعان اولیه و ثانویه بر نوآوری زیست‌محیطی توسط تعهد زیست‌محیطی واسطه می‌شود. علاوه بر این، رابطه مثبت بین تعهد زیست محیطی و نوآوری زیست محیطی با سطح جهت گیری بین المللی شرکت افزایش می یابد. یافته ها درک دقیقی از نقش ذینفعان در نوآوری زیست محیطی ارائه می دهند.
کراوو و همکاران (۲۰۱۲)	ایالت های برزیل / ۱۹۸۵-۲۰۰۴	در برزیل، سهم اشتغال کسب وکارهای کوچک و متوسط به طور منفی با رشد اقتصادی همبستگی دارد، بنابراین افزایش اندازه این بخش در قالب افزایش اشتغال آن، به رشد اقتصادی بالاتر منجر نمی‌شود؛ همچنین کسب وکارهای کوچک و متوسطی که از سطوح پایتتر سرمایه انسانی برخوردارند قادر به کمک به رشد بهره وری و نهایتاً رشد اقتصادی نمی باشند.
سیلیوسترو (۲۰۱۲)	۲۵ کشور عضو اتحادیه اروپا/ ۲۰۰۵-۲۰۱۰	رابطه بین گسترش کسبوکارهای کوچک و متوسط و رشد اقتصادی برای کل دوره مورد بررسی مثبت و معنادار بوده و این کسبوکارها در توضیح رشد اقتصادی سالانه مشارکت داشته‌اند.
هو (۲۰۱۰)	۳۷ کشور توسعه یافته و در حال توسعه ۱۹۹۰-۱۹۶۰	رابطه‌ای سیستماتیک بین کسبوکارهای کوچک و متوسط و رشد اقتصادی وجود دارد و بخش کسبوکارهای کوچک و متوسط، دارای ارتباط مثبت با رشد اقتصادی است. در اقتصادهای بلوغ یافته، کارآفرینی حاصل از کسبوکارهای کوچک و متوسط است که رشد اقتصادی را تحریک می‌بخشد؛ اما در اقتصادهای کمتر توسعه یافته، مشارکت اصلی کسبوکارهای کوچک و متوسط در رشد اقتصادی، از طریق «ایجاد مشاغل» است.
بک و همکاران (۲۰۰۵)	۴۵ کشور / ۱۹۹۰-۲۰۰۰	رابطه‌ای قوی و مثبت بین اهمیت کسبوکارهای کوچک و متوسط (بر حسب سهم اشتغال) و رشد سرانه تولید ناخالص داخلی وجود دارد، اما نتایج از این فرضیه که کسبوکارهای کوچک و متوسط اثر علی بر رشد دارند حمایت نمی‌کند.
کری و ثوریک (۱۹۹۸)	۱۴ صنعت در ۱۳ کشور اروپایی / ۱۹۹۰-۹۴	افزایش سهم اشتغال بنگاه‌های بزرگ در سال ۱۹۹۰ اثری منفی بر رشد تولید صنعت طی چهار سال بعدی داشته است. این نتیجه پشتوانه‌ای برای سیاست‌های خاص دهه ۱۹۸۰ اتحادیه اروپا که مشوق بنگاه‌های کوچک بوده‌اند محسوب می‌شود.

مواد و روش تحقیق

این پژوهش از نوع کاربردی و با روش توصیفی-تحلیلی انجام شده است و با بهره‌گیری از مدل‌سازی معادلات ساختاری (SEM) به بررسی تأثیر ارزش افزوده شرکت‌های صنعتی کوچک و متوسط در شیراز پرداخته است. روش تحقیق کمی بوده و داده‌ها از طریق پرسشنامه‌های استاندارد و محقق ساخته جمع‌آوری شده‌اند. پرسشنامه استاندارد ارزش افزوده اقتصادی از پژوهش هادیگل (۲۰۱۵) استخراج شده است. برای تهیه پرسشنامه‌های این پژوهش، ابتدا مطالعات پیشین در حوزه ارزش افزوده و پیشرفت اقتصادی مورد بررسی قرار گرفتند و مولفه‌های کلیدی تحقیق استخراج شدند. پرسشنامه ارزش افزوده اقتصادی شامل مجموعه‌ای از سوالات استاندارد برای سنجش میزان ارزش افزوده‌ای است که توسط شرکت‌های مورد بررسی ایجاد می‌شود. همچنین، پرسشنامه‌ای برای اندازه‌گیری پیشرفت اقتصادی طراحی شد که شامل ۲۸ سؤال است. جامعه آماری شامل ۶۰ شرکت با کمتر از ۵۰ پرسنل و حجم تولید قابل توجه بوده که جمعاً حدود ۳۰۰ نفر از مدیران و متخصصان این شرکت‌ها را شامل می‌شد. برای تعیین حجم نمونه از فرمول کوکران استفاده شد که به حجم نمونه ۱۶۹ نفر رسید. به منظور اطمینان از کفایت پاسخ‌ها، ۲۰۰ پرسشنامه توزیع شد. روایی پرسشنامه‌ها از طریق معیارهای مختلف تأیید شد و ضریب آلفای کرونباخ برای پرسشنامه

پیشرفت اقتصادی ۰٫۸۷۶ و برای پرسشنامه ارزش افزوده اقتصادی ۰٫۷۱۷ بود که نشان‌دهنده پایایی مناسب ابزارهای تحقیق است. تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از نرم‌افزارهای SPSS27.0 و SmartPLS3.0 انجام شد که از این طریق مدل‌سازی معادلات ساختاری برای تحلیل روابط بین متغیرها پیاده‌سازی گردید.

محدوده مورد مطالعه

محدوده مکانی این مطالعه کلیه استان‌های دارای فعالیت چشمگیر (تهران، اصفهان، خراسان رضوی، فارس و) استخراج شده است. از نظر زمانی این تحقیق بر اساس امارهای رسمی پنج سال اخیر (۱۳۹۸ تا ۱۴۰۳) انجام شده است. تا روند تغییرات این شرکت‌ها را تحلیل کند. و همچنین از نظر صنعتی شرکت‌های مورد بررسی شامل صنایع تولیدی، تبدیلی، معدنی می‌شود.

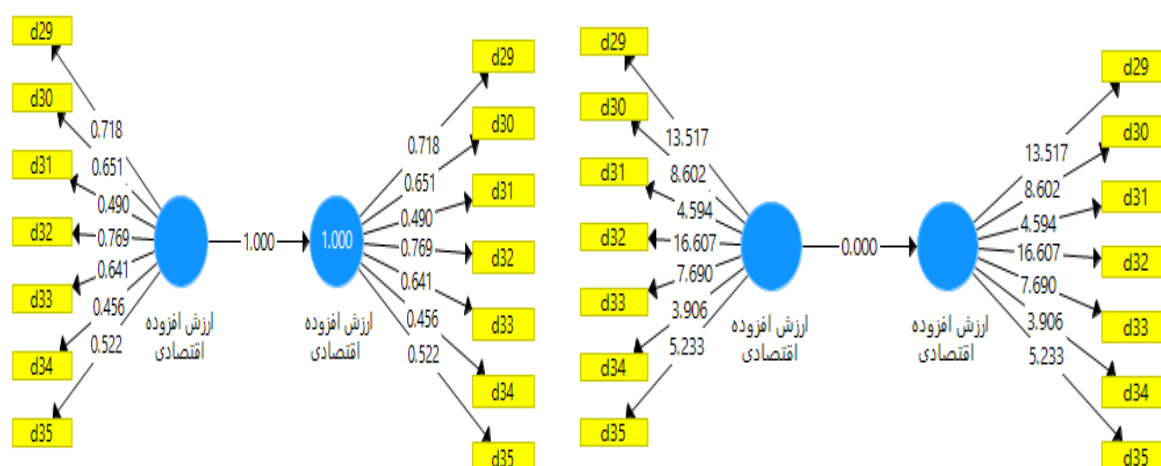
بحث و یافته‌های تحقیق

جدول ۲- آزمون کلموگروف و اسمیرنوف برای بررسی نرمال بودن داده‌ها

متغیر	اشتغال	صادرات	نوآوری و فناوری	سرمایه‌گذاری	توزیع درآمد	فعالیت‌های پژوهشی	ارزش افزوده اقتصادی
آماره	۰/۱۲۰	۰/۰۷۱	۰/۰۹۷	۰/۰۷۹	۰/۰۹۱	۰/۰۹۸	۰/۰۷۸
معناداری	۰/۰۰۱	۰/۰۳۸	۰/۰۰۱	۰/۰۱۲	۰/۰۰۲	۰/۰۰۱	۰/۰۱۳

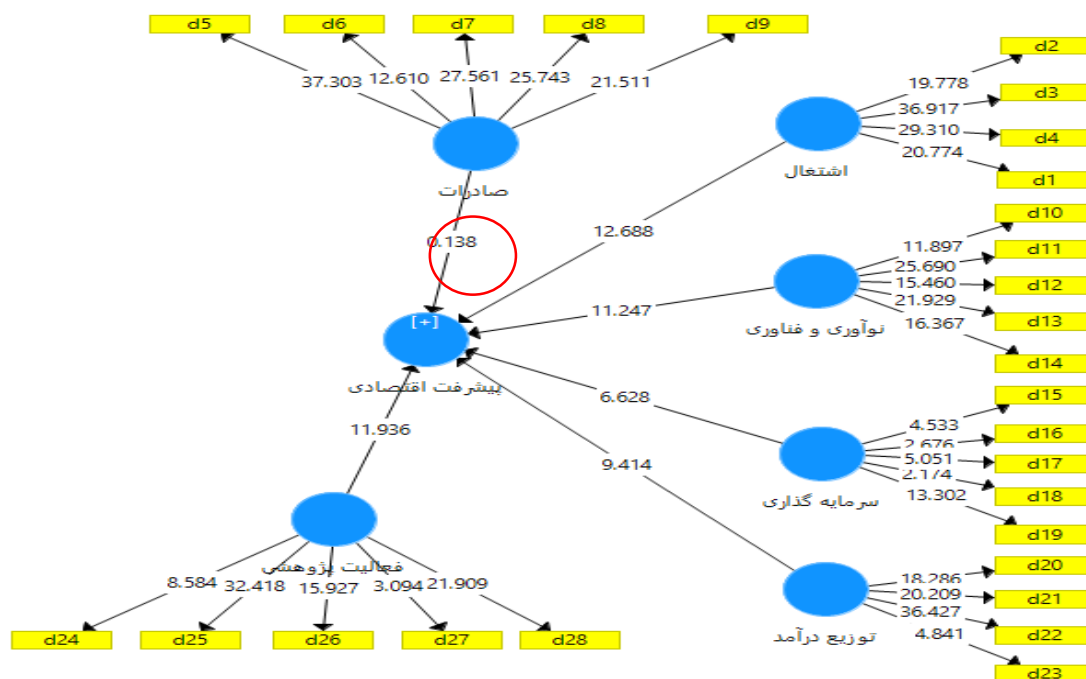
با توجه به جدول فوق و آزمون فرض انجام شده، و با توجه به این که سطح معناداری آماره کلموگروف تمامی متغیرها کمتر از ۰/۵۰ است. بنابراین فرضیه H_0 مبنی بر نرمال بودن توزیع متغیر وابسته در سطح اطمینان ۹۵٪ رد می‌شود. این یافته بیانگر این است که متغیرها از توزیع نرمال برخوردار نمی‌باشند. بنابراین لازم است برای اعتبار سنجی و آزمون از روش‌های نسل دوم و نرم افزار اسمارت پی ال اس استفاده شود.

تحلیل عاملی تأییدی:

شکل ۱- تحلیل عاملی تأییدی ارزش افزوده اقتصادی بارهای عاملی و ضرایب معناداری

در شکل ۱) تحلیل عاملی تأییدی متغیر ارزش افزوده اقتصادی آورده شده است. با توجه به شکل ۱ بارهای عاملی بالاتر از ۰/۴ و ضرایب معناداری بالاتر از ۱/۹۶ است. لذا این مدل ساختاری در سطح مناسبی از برازش قرار دارد. در نتیجه گویه‌ها معنادار هستند که به معنای انتخاب مناسب در تبیین کننده بودن ارزش افزوده اقتصادی است.

شکل ۲- تحلیل عاملی تأییدی پیشرفت اقتصادی ضرایب معناداری

در شکل ۲) تحلیل عاملی تأییدی متغیر پیشرفت اقتصادی آورده شده است. مشاهده می شود بعد صادرات دارای ضریب معناداری کمتر از ۱/۹۶ است و باید از مدل حذف شود. اما بقیه ابعاد معنادار هستند. بارهای عاملی نیز با توجه به معنادار بودن باید در مدل اصلی با شاخص‌های دیگر نظیر روایی همگرا، پایایی ترکیبی، معیار R^2 ، معیار Q^2 ، معیار GOF ارزیابی شود.

جدول ۳- خلاصه معیارهای ارزیابی مدل پژوهش در نرم افزار (SMART PLS 3.0)

حدآستانه پذیرش قوی	>0.7	>0.5	>0.67	>0.3	ندارد	>0.25
متغیرها	پایایی ترکیبی	روایی همگرا	معیار R^2	معیار Q^2		GOF
ارزش افزوده اقتصادی	۰/۸۰۲	۰/۳۷۵			۰/۱۸۶	
اشتغال	۰/۸۸۱	۰/۶۴۹	فقط برای مولفه پنهان وابسته محاسبه می‌شود.	فقط برای مولفه پنهان وابسته محاسبه می‌شود.	۰/۴۰۶	
توزیع درآمد	۰/۸۰۸	۰/۵۴۲			۰/۲۴۸	
سرمایه گذاری	۰/۷۲۶	۰/۳۵۹			۰/۰۸۸	
فعالیت پژوهشی	۰/۸۰۷	۰/۴۷۵			۰/۲۵۷	
نوآوری و فناوری	۰/۸۶۸	۰/۵۶۹			۰/۳۵۳	
پیشرفت اقتصادی	۰/۸۷۶	۰/۵۵۰	۰/۹۹۴	۰/۵۰۹	۰/۳۸۳	
نتیجه	پذیرش تمام مولفه‌ها	پذیرفتن مولفه های کم مشروط به بالا بودن GOF و سایر معیارها	معتبر - مدل مورد پذیرش است.	معتبر - مدل مورد پذیرش است.	برای محاسبه استفاده می‌شود.	

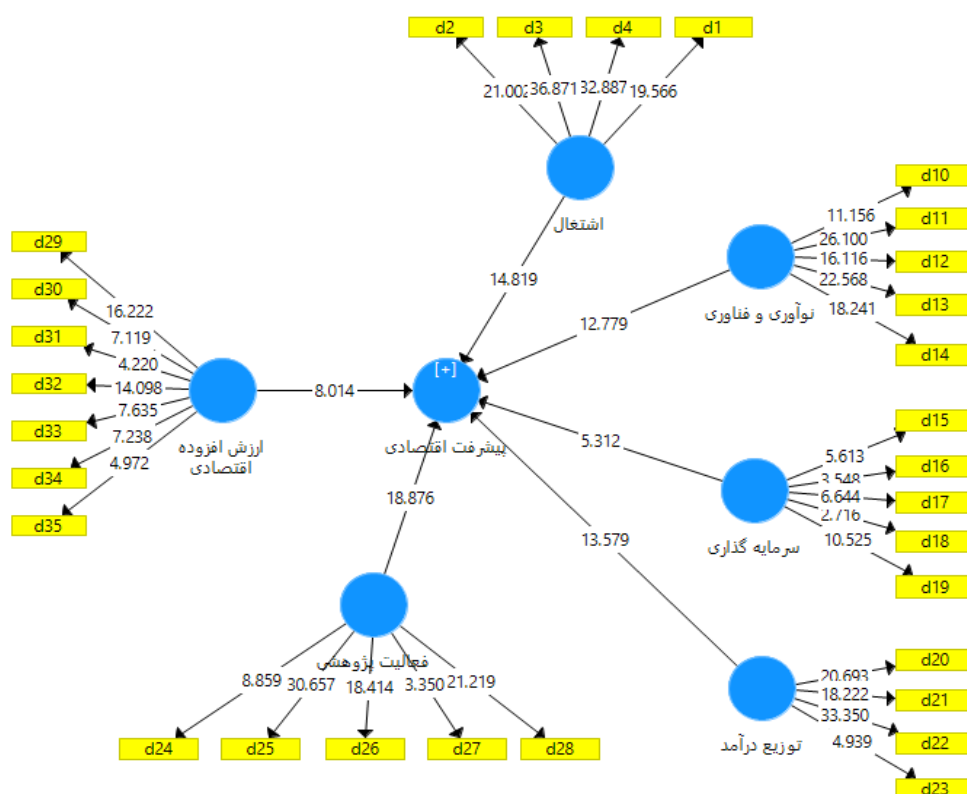
جدول ۳) معیارهای ارزیابی مدل پژوهش با استفاده از نرم‌افزار SmartPLS 3.0 را نشان می‌دهد. معیارهای اصلی شامل پایایی ترکیبی، روایی همگرا، معیارهای R^2 و Q^2 و شاخص GOF برای بررسی کیفیت مدل پژوهش هستند. مقادیر پایایی ترکیبی برای همه متغیرها بالای ۰,۷ بوده و پذیرفته شده‌اند. روایی همگرا در برخی متغیرها مانند سرمایه‌گذاری و ارزش افزوده اقتصادی کمتر از حد آستانه ۰/۵ است، اما با توجه به بالاتر بودن شاخص GOF و سایر معیارها، این متغیرها همچنان معتبر تلقی می‌شوند.

برای برازش مدل پژوهش به صورت کامل در هر دو بخش اندازه‌گیری و ساختاری با توجه به معیار GOF و طبق محاسبات صورت گرفته براساس خروجی‌های نرم‌افزار Smart PLS مقدار ضریب GoF برای مدل پژوهش حاضر برابر ۰/۲۶۸ می‌باشد که با توجه به مقادیر حدی برای برازش ضعیف، متوسط و قوی، نشان از برازش کلی قوی برای مدل دارد.

جدول ۴- نتایج مدل نهایی پژوهش

ضریب معناداری	بار عاملی	متغیر وابسته	متغیر مستقل
۸/۰۱۴	۰/۱۷۹	پیشرفت اقتصادی	ارزش افزوده اقتصادی
۱۴/۸۱۹	۰/۲۲۵	پیشرفت اقتصادی	اشتغال
۱۲/۷۷۹	۰/۲۱۲	پیشرفت اقتصادی	نوآوری و فناوری
۵/۳۱۲	۰/۱۴۸	پیشرفت اقتصادی	سرمایه‌گذاری
۱۳/۵۷۹	۰/۲۴۳	پیشرفت اقتصادی	توزیع درآمد
۱۸/۸۷۶	۰/۲۶۲	پیشرفت اقتصادی	فعالیت پژوهشی

جدول ۴) روابط بین متغیرهای مستقل (ارزش افزوده اقتصادی، اشتغال، نوآوری و فناوری، سرمایه‌گذاری، توزیع درآمد، و فعالیت پژوهشی) و متغیر وابسته (پیشرفت اقتصادی) را همراه با بار عاملی و ضریب معناداری نشان می‌دهد. نتایج نشان می‌دهند که همه متغیرهای مستقل تأثیر مثبتی بر پیشرفت اقتصادی دارند، به‌ویژه فعالیت پژوهشی با بالاترین بار عاملی (۰/۲۶۲) و ضریب معناداری (۱۸/۸۷۶). این موضوع نشان می‌دهد که فعالیت‌های پژوهشی نقش مهمی در پیشرفت اقتصادی ایفا می‌کنند و سایر عوامل مانند توزیع درآمد و اشتغال نیز تأثیر قابل‌توجهی بر پیشرفت اقتصادی دارند.

شکل ۵- مدل نهایی پژوهش، ضرایب معناداری

شکل ۵) ضرایب معناداری مدل نهایی پژوهش را نشان می‌دهد. با توجه به اینکه ضرایب معناداری مولفه‌ها بیشتر از ۱/۹۶ است در نتیجه ابعاد فوق در مدل معنادار است. نتایج در قالب جدول (۳) ارائه شده است.

نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادها

این تحقیق به‌طور تجربی تأثیر ارزش افزوده شرکت‌های صنعتی کوچک و متوسط (SMEs) بر اقتصاد ایران را با تمرکز بر مولفه‌های کلیدی اقتصادی بررسی کرده است. نتایج نشان می‌دهد که این شرکت‌ها نقش بسزایی در بهبود شاخص‌های اقتصادی، به ویژه در زمینه اشتغال، توزیع درآمد، و سرمایه‌گذاری دارند. بر اساس یافته‌ها، فعالیت پژوهشی دارای بالاترین تأثیر بر پیشرفت اقتصادی با بار عاملی ۰/۲۶۲ و ضریب معناداری ۱۸/۸۷۶ است. همچنین، توزیع درآمد با بار عاملی ۰/۲۴۳ و ضریب معناداری ۱۳/۵۷۹، و اشتغال با بار عاملی ۰/۲۲۵ و ضریب معناداری ۱۴/۸۱۹، از دیگر عوامل کلیدی تأثیرگذار بر پیشرفت اقتصادی هستند. ارزش افزوده اقتصادی به‌دست‌آمده از فعالیت‌های این شرکت‌ها نیز تأثیر قابل توجهی بر پیشرفت اقتصادی داشته و با بار عاملی ۰/۱۷۹ و ضریب معناداری ۸/۰۱۴، نقش خود را در تقویت اقتصاد کشور ایفا می‌کند. سرمایه‌گذاری‌های انجام‌شده در این بخش با بار عاملی ۰/۱۴۸ و ضریب معناداری ۵/۳۱۲، و نوآوری و فناوری با بار عاملی ۰/۲۱۲ و ضریب معناداری ۱۲/۷۷۹، نشان می‌دهند که سرمایه‌گذاری و نوآوری‌های فناورانه به رشد پایدار اقتصادی کمک می‌کنند. فعالیت‌های پژوهشی و نوآوری‌های فناورانه این شرکت‌ها، توانایی آنها را در مواجهه با چالش‌های صنعت و بهره‌برداری از فرصت‌های جدید تقویت کرده و به رشد و پیشرفت اقتصادی کشور کمک می‌کند. بررسی‌های نظری نشان می‌دهد که صادرات نقش مهمی در توسعه اقتصادی کشورها دارد. افزایش درآمدهای ارزی، بهبود تعادل تجاری، و کاهش وابستگی به واردات از جمله دستاوردهای مهم صادرات است.

پیشنهادهای

۱. **تحلیل بیشتر نقش صادرات:** پیشنهاد می‌شود در مطالعات آینده به بررسی تأثیر صادرات شرکت‌های صنعتی کوچک و متوسط بر توسعه اقتصادی ایران پرداخته شود. این موضوع به درک بهتر از تأثیرات این شرکت‌ها بر تجارت خارجی و تأمین درآمدهای ارزی کمک خواهد کرد.
۲. **توسعه سیاست‌های حمایتی:** برای تقویت و توسعه صادرات در میان این شرکت‌ها، لازم است برنامه‌ها و سیاست‌های حمایتی توسط دولت و نهادهای مرتبط تدوین و اجرایی شود. این سیاست‌ها می‌توانند شامل ارائه تسهیلات مالی، آموزش‌های تخصصی و دسترسی به بازارهای بین‌المللی باشند.
۳. **توجه به سرمایه‌گذاری‌های فناورانه:** شرکت‌های کوچک و متوسط باید تشویق به سرمایه‌گذاری در فعالیت‌های نوآورانه و پژوهشی شوند تا بتوانند با استفاده از فناوری‌های نوین، بهره‌وری خود را افزایش داده و به‌عنوان عوامل مؤثر در رشد اقتصادی کشور ایفای نقش کنند.

References

- Abolfathi, A., Mohammadi, B., & Alavi, S. (2023). The role of small and medium enterprises (SMEs) in the global economy: A statistical analysis. *Journal of Entrepreneurship Development*, 16(2), 45-60. [In Persian]
- Ahmadi Joshaghani, A., & Esmailian. (2015). Prioritizing factors affecting the improvement of strategy formulation in knowledge-based small and medium enterprises using the ANP model: A case study of companies located in Isfahan Science and Technology Town. *Future Management*, 43(13), 113-120. <https://jour.aicti.ir/Article/24390/FullText> [In Persian]
- Amini, M., & Javid, N. J. (2023). A multi-perspective framework established on diffusion of innovation theory and technology, organization and environment framework toward supply chain management system based on cloud computing technology for small and medium enterprises. *International Journal of Information Technology and Innovation Adoption*, 11, 1217-1234.
- Batrancea, L. M. (2022). Determinants of economic growth across the European Union: A panel data analysis on small and medium enterprises. *Sustainability*, 14(8), 4797. <https://doi.org/10.3390/su14084797>
- Bello, A., Jibir, A., & Ahmed, I. (2018). Impact of small and medium scale enterprises on economic growth: Evidence from Nigeria. *Global Journal of Economics and Business*, 4(1), 1-9. [http:// www.refaad.com](http://www.refaad.com)
- Elahi Shirvan, S., Hadi, Elahi Shirvan, & Ghasem. (2023). Comparing RW and PW models in earnings forecasting for small and medium enterprises. *Quarterly Journal of Value Creation in Business Management*, 3(2), 62-79. <https://doi.org/10.22034/jvcbm.2023.397121.1092> [In Persian]
- Ferretti, T. (2023). *Impact investing and sustainable global value chains: Enabling small and medium enterprises sustainability strategies* [Doctoral dissertation, McGill University].

- Hameed, A., Khalaf, H. A., Alzaimoor, H., Alshehab, M. A., Hamdan, A., & Attia, A. (2022). The impact of value-added tax on small and medium enterprises. In *International Conference on Business and Technology* (pp. 684–695). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-031-08084-5_48
- Hanaysha, J. R., Al-Shaikh, M. E., Joghee, S., & Alzoubi, H. M. (2022). Impact of innovation capabilities on business sustainability in small and medium enterprises. *FIIB Business Review*, 11(1), 67–78. <https://doi.org/10.1177/23197145221076303>
- Hosseini, S. R., Moghaddas Shargh, A., Ghafoorifard, & Mohammadi Bajgiran. (2023). Investigating the effect of cultural factors on creating trust in e-commerce in knowledge-based small and medium enterprises. *Entrepreneurship Knowledge*, 3(6). <https://sanad.iau.ir/fa/Article/791150> [In Persian]
- Hosseini, S. M., & Karimi, A. (2010). The Impact of Financial Constraints on the Growth of Small and Medium-Sized Businesses in Iran. *Economic-Finance Journal*, 15(2), 112–135 [In Persian]
- Jahandar, & Vaziri Gohar. (2022). Presenting a networking model in the international performance of small and medium enterprises. *Journal of Industrial Management and Engineering*, 11(4), 74–86. [In Persian]
- Juanda, R., Risky, M., & Ilham, R. N. (2023). The influence of micro, small and medium enterprises growth and unemployment on Indonesian economic growth. *International Journal of Economic, Business, Accounting, Agriculture Management and Sharia Administration*, 3(1), 188–202. <http://dx.doi.org/10.54443/ijevas.v3i1.675>
- Karimi, A., Saketi, & Hadizadeh. (2022). Identifying support aspects for small and medium enterprises in meta-synthesis approach-based studies. *Iranian Political Sociology Monthly*, 5(12), 2778–2807. [doi:10.30510/psi.2022.311029.2492](https://doi.org/10.30510/psi.2022.311029.2492) [In Persian]
- Le, M. N., & Chu, H. L. (2023). Standards compliance, participation in the global value chain and the value-added of labor: Evidence from Vietnam's small and medium-sized enterprises. *Fulbright Review of Economics and Policy*, 3(2), 151–166. <https://doi.org/10.1108/FREP-02-2023-0007>
- Monajem, S., Rezaei, F., Farzin, & Alam Tabriz. (2022). Presenting a value creation model for small and medium enterprises listed on the Tehran Stock Exchange based on grounded theory. *Strategic Management Research*, 28(84), 123–154. [In Persian]
- Nguyen, N. P., & Adomako, S. (2022). Stakeholder pressure for eco-friendly practices, international orientation, and eco-innovation: A study of small and medium-sized enterprises in Vietnam. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 29(1), 79–88. <https://doi.org/10.1002/csr.2185>
- Ojo, A. O., & Shittu, S. A. (2023). Value Added Tax compliance, and Small and Medium Enterprises (SMEs): Analysis of influential factors in Nigeria. *Cogent Business & Management*, 10(1), 2228553. <https://doi.org/10.1080/23311975.2023.2228553>
- Olazo, D. B. (2023). Marketing competency, marketing innovation and sustainable competitive advantage of small and medium enterprises (SMEs): A mixed-method analysis. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 35(4), 890–907. <https://doi.org/10.1108/APJML-03-2022-0221>
- Pirfakar, S., Davari, Vakili, Rah Chaman, & Ahmad. (2023). Early internationalization of small and medium-sized food industry enterprises in Iran. *Business Management Explorations*, 14(30), 133–153. [In Persian]
- Pourmirza, H., Heidarzadeh, Abdolvand, Roustaa, & Ahmad. (2022). Evaluating the antecedents and consequences of export readiness assessment for Iranian small and medium enterprises. *Journal of Business Strategies*, 19(19), 229–286. <https://doi.org/10.22070/cs.2023.17755.1312> [In Persian]
- Pourmirza, H., Heidarzadeh, K., Abdolvand, M., & Roosta, A. (2022). Evaluation of antecedents and consequences of results evaluation for small and medium companies in Iran. *Commercial Strategies*, 19(19), 229–286. <https://doi.org/10.22070/cs.2023.17755.1312>. [In Persian]
- Saeedi, E., Pour Azabari, & Ramezani. (2023). A model for improving the sustainable performance of small and medium-sized food industry companies in Gilan Province. *Industrial Management Studies*. <https://doi.org/10.22054/jims.2023.67258.2779> [In Persian]
- Seifollahi Anar, E., Ebrahimi Kharajo, & Vahideh. (2023). Identifying determinants of export performance in small and medium enterprises: A mixed-method study. *International Business Management*, 20(5), 91–115. <https://doi.org/10.22034/jiba.2023.52089.1903> [In Persian]
- Safari, M., and Rezaei, A. (2019). Investigating the obstacles to financing small and medium-sized businesses in Iran. *Iranian Quarterly Journal of Economic Research*, 24(78), 45–72. [In Persian]
- Sepehr, A., Manteghi, & Baradaran. (2020). Presenting an innovation strategy framework for small and medium enterprises with a fourth-generation industry approach in Iran's geographical context for regional planning: A case study of industrial towns. *Quarterly Journal of Geography (Regional Planning)*. [In Persian]
- Setayesh, H., Memarnejad, Hejbar Kiani, & Torabi. (2022). Examining the effect of small and medium industrial workshops on the growth of value added in Iran's industrial sector. *Financial Economics*, 16(59), 221–252. <https://doi.org/10.30495/fed.2022.694720> [In Persian]

- Shahabi, S., Abbasi, & Allahyari. (2023). Investigating the impact of human resource accounting on organizational financial productivity in the context of small and medium enterprises in the Special Economic Zone of Asaluyeh. *Quarterly Journal of Human Resource Training and Improvement*, 9(3rd Year, No. 4, Winter 2022), 82–99. <https://doi.org/10/jtihr.2023.1977284.1127> [In Persian]
- Shahrestani, M., Moeinuddin, Heirani, & Nayebyzadeh. (2023). Adapting management accounting techniques and performance evaluation indicators for application in small and medium enterprises. *Management Accounting and Auditing Knowledge*, 12(48), 211–230. [In Persian]
- Singh, S. K., Del Giudice, M., Chiappetta Jabbour, C. J., Latan, H., & Sohal, A. S. (2022). Stakeholder pressure, green innovation, and performance in small and medium-sized enterprises: The role of green dynamic capabilities. *Business Strategy and the Environment*, 31(1), 500–514. <https://doi.org/10.1002/bse.2907>
- Smallbone, D., Welter, F., Isakova, N., & Slonimski, A. (2001). The contribution of small and medium enterprises to economic development in Ukraine and Belarus: Some policy perspectives. *Journal of Economic Policy in Transitional Economies*, 11, 253–273. <https://link.springer.com/article/10.1023/A:1013113312503>
- Sun, X., El Askary, A., Meo, M. S., & Hussain, B. (2022). Green transformational leadership and environmental performance in small and medium enterprises. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 35(1), 5273–5291. <https://doi.org/10.1080/1331677X.2022.2026243>
- Valaskova, K., Nagy, M., Zabochnik, S., & Lăzăroiu, G. (2022). Industry 4.0 wireless networks and cyber-physical smart manufacturing systems as accelerators of value-added growth in Slovak exports. *Mathematics*, 10(14), 2452. <https://doi.org/10.3390/math10142452>
- Wahyuddin, W., Marzuki, M., Khaddafi, M., Ilham, R. N., & Sinta, I. (2022). A study of micro, small and medium enterprises (MSMEs) during COVID-19 pandemic: An evidence using economic value-added method. *Journal of Madani Society*, 1(1), 1–7. <https://doi.org/10.56225/jmsc.v1i1.123>
- Yarmand, S., Mohammadi, H., Karbasi, A., & Dehghani, M. (2023). The effect of marketing mix and specialized knowledge on the export performance of small and medium-sized dried fruit exporting companies. *Agricultural Economics and Development*, 37(2), 145–156. <https://doi.org/10.22067/jead.2023.80703.1176> [In Persian]
- Zargar, A., Smith, B., & Lee, C. (2023). The role of small and medium enterprises in economic resilience. *Journal of Business Economics*, 12(4), 45–67. <https://doi.org/10.1234/abcd123> [In Persian]

Research Paper

Investigating the Relationship between Urbanization and Urban-Rural Income Gap in Iran (Continuous wavelet transform approach)

Mohsen Raji Asadabadi*: PhD student in public sector economics, Islamic Azad University, Shiraz branch, Shiraz, Iran

Hashem Zare: Assistant Professor, Department of Economics, Islamic Azad University, Shiraz branch, Shiraz, Iran

ARTICLE INFO

Received: 2022/04/20

Accepted: 2022/10/15

PP: 67-78

Use your device to scan
and read the article
online

Keywords: urbanization,
urban-rural income gap,
continuous wavelet
transform, phase
difference..

Abstract

Many factors such as industrial development, settlement and concentration of nomads in newly founded cities, conversion of a number of rural areas to urban areas and marginalization around big cities have increased urbanization. One of the most important factors in the increase of immigration in recent decades has been the "urban-rural income gap" and "inefficient development" in terms of social and economic aspects. Therefore, in the present study, the relationship between urbanization and the urban-rural income gap in Iran for the period of 1358 to 1398 was investigated, and in order to investigate the causality relationship between the variables used in the present study, the model was used with a new approach of analysis method. It uses continuous wavelet correlation. On the other hand, wavelet models are very efficient with the ability to analyze a time series into different and separate frequencies at any moment of time or in the term of time-frequency analysis of time series. The experimental results obtained from the estimation of the model show the existence of a strong correlation and in-phase relationship between the two variables of urbanization and the urban-rural income gap. In the short-term time scale, a strong and severe causal relationship is observed from the side of the urban-rural income gap on urbanization, so that this correlation is equal to 0.8 and this means that with the increase of the desired variable, this factor causes an increase Migration from villages to cities. In the medium and long-term time scale, there is a strong correlation between the two variables mentioned in the short-term time scale, with the difference that, unlike the short-term scale, in the medium and long term, urbanization is the leading variable, which means that the increase in urbanization itself causes The urban-rural income gap is increasing.

Citation: Raji Asadabadi & Zare, H. (2025). **Investigating the Relationship between Urbanization and Urban-Rural Income Gap in Iran(Continuous wavelet transform approach)**, *Journal of Regional Planning*, 15(57), 67-78.

DOI: 10.30495/jzpm.2022.30316.4091

*Corresponding author: Mohsen Raji Asadabadi, Email: Raji.asadabadi1@gmail.com, Tel: +989100073594

Extended Abstract

Introduction

Urbanization has advanced globally at a pace that was unimaginable just a few decades ago. Although the form and process of urbanization vary across regions and economies, the overall trend over the past century and a half has been a continuous rise in urban populations. This growth has gradually pushed rural life to the margins, turning the world increasingly urban. Iran has also experienced rapid urban expansion, significant growth in city populations, and the gradual depopulation of rural areas. Historical records show that the share of Iran's urban population has risen dramatically over time, while the rural population has steadily declined. This shift can be attributed to factors such as rural migration to cities driven by industrial development, the settlement of nomadic groups in newly established cities, the transformation of rural settlements into urban areas, and the natural increase of urban populations. However, the process of urbanization is deeply intertwined with broader social, economic, and political issues. One critical challenge is the growing income gap and regional imbalance between urban and rural areas. Unequal population growth has raised concerns about how to create fair and sufficient employment opportunities. Despite various national plans and investments aimed at poverty reduction and development in rural communities, noticeable disparities remain. Rural regions still have lower access to basic services and infrastructure compared to urban centers, and poverty levels in villages are significantly higher than in cities. These realities underline the need for balanced development to address the consequences of rapid urbanization.

Methodology

In many previous studies, the analysis of time series is focused exclusively on the time domain and the frequency domain is ignored. However, it is possible that there are interesting and useful relationships in some of the different frequencies of the time series. In order to emphasize such issues and problems, the general method of Fourier analysis was presented to show the relationships in different frequencies between the investigated variables. However, one of the main drawbacks of using

the Fourier transform to analyze time series data was the loss of all time dimension information, which made it difficult to distinguish transient relationships or identify structural changes in macroeconomic variables that Policy-making is very important. In addition to this, there is another problem in the use of Fourier transform, which refers to the unreliability of the results obtained from the model in the conditions of using non-linear time series. In using the Fourier transform, the validity of the hypothetical time series is essential (Agir-Canraria et al., 2008). Wavelet was introduced as an alternative to Fourier transform in investigating the relationship between time series. A wavelet provides features for analyzing time series variables in a spectral (frequency) framework, while also being a function of time. In other words, wavelets show changes in time series over time as well as in different periodic components, i.e. frequencies. In addition, unlike the Fourier transform, the wavelet transform is not based on the mean of time series, it is performed in the frequency domain and has the ability to detect the frequencies in the data at any point in time (Ruef and Saks, 2011). In the present research, to investigate the correlation between two time series in the range of frequency, time and difference of wavelet correlation, the tool of continuous wavelet analysis, which is known as wavelet correlation, has been used.

Results and Discussion

According to figure (2), in the short-term scale, that is, less than 2 years, in the 4-year period (between 1364 and 1368), there is a strong and significant correlation between the urban-rural income gap and urbanization, so that the intensity of this correlation is close to It is 0.8. On the other hand, according to the arrows determining the phase difference (Figure 1), it can be concluded that the two estimated variables are in phase and the leading variable in this time period is the income gap, so that in the short term, the changes and increase in the urban-rural income gap have an impact It is positive and increases the migration of people from villages to cities. In other words, changes in income gap cause changes in urbanization. On the other hand, in the medium-term and long-term time scale from 1367 to 1375, a strong and significant correlation can be seen between these two variables of the model, so that the correlation coefficient between these

two variables in the mentioned time scale is close to 0.8.

Conclusion

In this research, in order to investigate the relationship between the two variables of urban-rural income gap and urbanization, annual data from 1358 to 1398 and the continuous wavelet transformation model were used. The results of the research indicate the existence of a strong correlation and phase relationship between the two variables of urbanization and the urban-rural income gap. In addition, both variables of the model affect each other's changes depending on the time scale. So that in the short term there is a strong causal relationship from the side of the income gap to urbanization, that is, with the increase in the income gap between the urban and villagers, it increases the migration of the rural dwellers to the cities. On the other hand, in the medium and long term, as in the short term, there is a strong correlation between the two mentioned variables, with the difference that urbanization is

the leading variable, which means that the increase in urbanization itself increases the urban-rural income gap. Due to the lack of land preparation for investment development and on the other hand, severe economic changes and fluctuations in the last decade, the results obtained were expected and we can expect an increase in the migration of villagers to the cities in the future. In order to prevent the destructive effects of the excessive growth of the urbanization in the country and the overcrowding of the population in the big cities, it is suggested that the government, by adopting appropriate policies and measures for the simultaneous growth and development of cities and villages, will create and continue the economic growth of the cities. and the country and witness the growth and excellence and the increase in the population of the country's villages. Otherwise, informal settlement is seen as a major social, economic, political, etc. challenge, affecting many cities in the world, especially the metropolises of developing countries.

فصلنامه علمی برنامه ریزی منطقه‌ای

دوره ۱۵، شماره ۵۷، بهار ۱۴۰۳
شاپا چاپی: ۶۷۳۵-۲۲۵۱ - شاپا الکترونیکی: ۷۰۵۱-۲۴۲۳
<https://sanad.iau.ir/journal/jzpm>

مقاله پژوهشی

بررسی رابطه بین شهرنشینی و شکاف درآمد شهری-روستایی در ایران (رهیافت تبدیل موجک پیوسته)

محسن راجی اسدآبادی*؛ دانشجوی دکتری اقتصاد بخش عمومی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد شیراز، ایران.
هاشم زارع: دانشیار گروه اقتصاد، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد شیراز، ایران.

چکیده	اطلاعات مقاله
عوامل زیادی از جمله توسعه صنعتی، اسکان و تمرکز عشایر در شهرهای نوپیدا، تبدیل شدن تعدادی از نقاط روستایی به شهری و حاشیه‌نشینی اطراف شهرهای بزرگ باعث افزایش شهرنشینی شده است. از مهمترین عوامل افزایش مهاجرت در دهه‌های اخیر به لحاظ اجتماعی و اقتصادی می‌توان به "شکاف بین درآمد شهری-روستایی" و "توسعه نامتوازن" اشاره کرد. از این رو در پژوهش حاضر به بررسی رابطه بین شهرنشینی و شکاف درآمد شهری-روستایی در کشور ایران برای دوره زمانی ۱۳۵۸ تا ۱۳۹۸ پرداخته و به منظور بررسی رابطه علیت بین متغیرهای به کار رفته در تحقیق حاضر از مدل با رویکرد جدید روش تجزیه و تحلیل همبستگی پیوسته موجک استفاده می‌کند. از طرفی مدل‌های موجک با دارا بودن از قابلیت تجزیه‌ی یک سری زمانی به فرکانس‌های مختلف و مجزا در هر لحظه از زمان یا در اصطلاح تحلیل زمان-فرکانس سری زمانی بسیار کارا عمل می‌کنند. نتایج تجربی به دست آمده از برآورد مدل نشان از وجود رابطه همبستگی شدید و هم فاز بین دو متغیر شهرنشینی و شکاف درآمدی شهری-روستایی دارد. در مقیاس زمانی کوتاه مدت رابطه علیت قوی و شدیدی از سمت شکاف درآمدی شهری-روستایی بر شهرنشینی مشاهده می‌شود، به طوریکه این همبستگی برابر با ۰/۸ بوده و این به این معنی است که با افزایش متغیر مورد نظر، این عامل موجب افزایش مهاجرت از روستاها به سمت شهرها می‌شود. در مقیاس زمانی میان مدت و بلندمدت همانند مقیاس زمانی کوتاه مدت همبستگی شدید بین دو متغیر ذکر شده وجود دارد، با این تفاوت که بر خلاف مقیاس کوتاه مدت، در میان مدت و بلند مدت شهرنشینی متغیر پیشرو بوده، به این معنی که افزایش شهرنشینی خود باعث افزایش شکاف درآمدی شهری-روستایی می‌شود.	تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۱/۳۱ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۷/۲۳ شماره صفحات: ۶۷-۷۸ از دستگاه خود برای اسکن و خواندن مقاله به صورت آنلاین استفاده کنید واژه‌های کلیدی: شهرنشینی، شکاف درآمد شهری-روستایی، تبدیل موجک پیوسته، اختلاف فاز.

استناد: راجی اسدآبادی، محسن و زارع، هاشم (۱۴۰۳). بررسی رابطه بین شهرنشینی و شکاف درآمد شهری-روستایی در ایران، فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای، ۱۵(۵۷)، ۶۷-۷۸.

DOI:10.30495/jzpm.2022.30316.4091

* نویسنده مسئول: محسن راجی اسدآبادی، پست الکترونیکی: Raji.asadabadi1@gmail.com، تلفن: ۰۹۱۰۰۰۷۳۵۹۴

مقدمه

شهرنشینی با چنان گام‌های بلندی به جلو می‌رود که در چند دهه پیش غیرقابل تصور بود. به رغم تفاوت‌های ماهوی بسیاری که در شکل و شیوه پویای شهرنشینی در نقاط مختلف و در اقتصادهای گوناگون جهان مشاهده شده، شهرنشینی در همه جای جهان در طول ۱۵۰ سال اخیر سیر صعودی داشته است. به موازات این پویا، شهر به شکل آشکاری روستا و زندگی روستایی را در تمام جنبه‌های آن به حاشیه رانده به نحوی که امروزه جهان به سرعت در حال شهری شدن است (Azimi, 2002). ایران نیز طی سال‌های گذشته، شاهد توسعه سریع شهرها و افزایش چشمگیر جمعیت شهری و خالی شدن روستاها بوده است. از اولین اطلاعاتی که در مورد مقدار و حجم شهرنشینی در کشور وجود دارد می‌توان به سال ۱۲۵۲ شمسی اشاره کرد که صنایع‌الدوله در نشریه‌ی سالنامه‌ی ایران جمعیت کشور را بالغ بر ۵/۱۱ میلیون نفر شامل ۱۳ درصد جمعیت شهرنشین، ۴۳/۵ درصد روستائین و ۴۳/۵ درصد چادرنشین گزارش کرد. جمعیت شهری و روستایی ایران که در نخستین سرشماری انجام شده در سال ۱۳۳۵ جمعیت شهری حدود ۳۱/۴ درصد از کل جمعیت کشور بوده که نشان دهنده حضور ۶۸/۶ درصد جمعیت کل کشور در روستاها ساکن بوده‌اند، در آخرین سرشماری در سال ۱۳۹۵ این نسبت تغییر کرده است و جمعیت شهری به ۷۴/۱ درصد افزایش یافته و جمعیت روستایی کشور ۲۵/۹ کاهش یافته است.

پدیده افزایش شهرنشینی را در کشور می‌توان به عواملی نظیر مهاجرت روستاییان به شهرها به دلیل توسعه صنعتی، اسکان و تمرکز عشایر در شهرهای نو بنیاد، تبدیل شدن تعدادی از نقاط روستایی به شهر و استحاله آبادی‌های اطراف شهرهای بزرگ، افزایش طبیعی جمعیت نقاط شهری و تبدیل نقاط روستایی به نقاط شهری دانست. به هر صورت روند شهرنشینی نه تنها در ایران بلکه در هیچ کشوری نمی‌تواند فارغ از مسائل اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و... بررسی شود. (Shakibaei, Alireza et al., 2015) در این راستا، یکی از مسائل مطرح در ارتباط با تاثیر شهرنشینی، شکاف درآمدی میان افراد جامعه است.

افزایش رشد جمعیت و توزیع ناهمگون آن در بین مناطق مختلف کشور نگرانی‌های زیادی را همچون چگونگی ایجاد اشتغال به دنبال داشته است. این موضوع مهمترین دغدغه و ضروریترین هدف برای مدیریت کشور بوده و بدین منظور طرح‌های کوتاه مدت نظیر "طرح ویژه اشتغال" طراحی شده است (Plan and Budget Organization).

در برنامه چهارم توسعه کشور نیز ایجاد اشتغال در مناطق کمتر توسعه یافته با انگیزه گسترش سرمایه گذاری در این مناطق مطرح شده است. بدین ترتیب جایگاه و اهمیت موضوع اشتغال در نظام برنامه ریزی کشور مشخص گردیده است. اما آنچه در چگونگی ایجاد فرصت های شغلی مهم است، ایجاد فرصت‌های برابر اشتغال در مناطق مختلف کشور از جمله مناطق شهری و روستایی می‌باشد که به نظر می‌رسد تاکنون چنین نبوده است.

در این باره بررسی نابرابری و نبود توازن بین مناطق شهری و روستایی کشور مبین اعمال سیاست‌های ناهمگونی است که طی بیش از هفتاد سال برنامه ریزی در کشور به وجود آمده است. این نبود تعادل در بررسی شاخص‌های توسعه‌ای مناطق شهری و روستایی کشور نیز مشهود است. با اینکه طی سالهای بعد از انقلاب کاهش فقر و محرومیت از اهداف این دوره قلمداد شده و گام‌های مناسبی در برخورداری جامعه روستایی از امکانات مختلف زندگی نظیر آب آشامیدنی، راه، برق، مدرسه، تلفن و... برداشته شده است، ولی همچنان امکانات روستایی در مقایسه با امکانات شهری در حد نازلی است. براساس گزارش‌های منتشر شده سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور، در سال ۱۳۷۹ میزان دسترسی جمعیت ساکن مناطق روستایی و شهری به آب آشامیدنی سالم به ترتیب ۸۶/۱ و ۹۶/۸ درصد بوده است. طبق همین آمار، برخورداری جمعیت روستایی از راه مناسب معادل ۸۹/۳ درصد بوده، درحالی که تمام شهرهای کشور از راه آسفالت مناسب بهره مند بوده‌اند (Plan and Budget Organization, 2005). همچنین براساس نتایج بررسی‌های انجام شده، شدت فقر در روستاها حدود ۳ برابر شهرها (برنامه مبارزه با فقر، ۱۳۷۹، ۴۳) و تعداد خانوارهای فقیر در روستاها تقریباً ۲ برابر خانوارهای فقیر شهری بوده است. (مبانی و مستندات برنامه چهارم توسعه، ۱۳۸۳).

پیشینه تحقیق و مبانی نظری

یکی از ویژگی‌های بارز تقریباً همه کشورهای در حال توسعه وجود تفاوت و تمایزهای گسترده بین شهرها و روستاها از نظر استانداردهای زندگی مانند درآمد، مصرف و جنبه‌های مختلف زندگی می‌باشد (Gakus, 2020). با توجه به تفاوت بخش‌های شهری و روستایی و اهمیت این دو در توسعه اقتصادی و اجتماعی کشورهای در حال توسعه، بررسی توسعه شهرها و روستاها می‌تواند در برنامه‌ریزی و ارائه برنامه‌های مفید در جهت توسعه پایدار کشورها نتیجه بخش باشد. از این رو بررسی و مطالعه علل افزایش جمعیت شهرها و از طرفی کاهش جمعیت

¹ - Statistical Center of Iran "General Population and Housing Census 1335 to 1395"

روستاها در رسیدن به اهداف و برنامه‌های توسعه‌ای کشور اجتناب ناپذیر است. در ادامه به بررسی مطالعات انجام گرفته در زمینه شهرنشینی و شکاف درآمدی شهری-روستایی پرداخته شده است.

کالی و منون ۲۰۰۹ در مقاله خود با استفاده از مدل حداقل مربعات دو مرحله‌ای به بررسی تاثیر شهرنشینی بر فقر روستایی پرداختند و نتایج به دست آمده حاکی از وجود تاثیر منفی شهرنشینی بر فقر روستاهای اطراف شهرها بود. سو و همکاران در سال ۲۰۱۵ به بررسی رابطه شهرنشینی و شکاف درآمدی شهری-روستایی پرداختند نتایج تحقیق با استفاده از مدل علیت گرنجر^۲ حاکی از وجود رابطه بین شهرنشینی و شکاف درآمد شهری-روستایی است. علاوه بر این شهرنشینی تاثیر معناداری بر شکاف درآمدی شهری-روستایی دارد. در مطالعه دیگری توسط وو و راتوگر سال ۲۰۱۷ رابطه بین شهرنشینی و نابرابری درآمد در کشور چین بررسی شد. یافته‌های آن‌ها نشان از کمتر بودن نابرابری شهری-روستایی در استان‌های توسعه یافته داشت و علاوه بر این، نابرابری در استان‌های کمتر توسعه یافته بیشتر بود که باعث افزایش مهاجرت می‌شود.

سولمانا و همکاران^۳ در سال ۲۰۱۹ با استفاده از مدل‌های FGLS^۵ و GMM^۶ به بررسی تاثیر شهرنشینی بر نابرابری درآمد در آفریقا پرداختند که نتایج نشان دهنده وجود رابطه مثبت بین شهرنشینی و نابرابری درآمد است. در سال ۲۰۱۹ آدامز و کلوبودو^۷ رابطه بین شهرنشینی، ساختار اقتصادی، رژیم سیاسی و نابرابری درآمد را بررسی کردند، که نتایج حاکی از تاثیر منفی و معنی دار اصلاحات داخلی بر نابرابری درآمد دارد. علاوه بر این سهم تولیدات کشاورزی از تولید ناخالص داخلی و سرمایه گذاری مستقیم خارجی تاثیر قابل توجهی بر نابرابری درآمد ندارند. مینها و همکاران^۸ برای کشور ویتنام در سال ۲۰۱۹ تحقیقی در مورد تاثیر شهرنشینی بر نابرابری درآمد انجام دادند که یافته‌ها حاکی از وجود تاثیر شهرنشینی بر نابرابری درآمد در بلندمدت بود و این اثر باعث کاهش نابرابری درآمد می‌شود. علاوه بر این در کوتاه مدت شهرنشینی تاثیر ناچیزی بر نابرابری درآمد دارد. در کشور چین چن و همکاران در سال ۲۰۲۰ با استفاده از مدل تبدیل موجک پیوسته^۹ به بررسی رابطه علی بین شهرنشینی و شکاف درآمد شهری-روستایی پرداختند، که وجود سه الگو رابطه علی بین شهرنشینی و شکاف درآمدی شهری-روستایی تایید گردید. علاوه بر این در تحقیق ذکر شده بیشتر نتایج به دست آمده در مقیاس کوتاه مدت بوده است.

مهرگان و زمانی شبخانه در سال ۱۳۹۲ با استفاده از مدل حداقل مربعات معمولی به بررسی اثرات شهرنشینی بر توزیع درآمد با تاکید به نظریه کوزنس در کشور ایران پرداختند و نتایج حاکی از اثر شهرنشینی بر توزیع درآمد به شکل غیرخطی بوده و به روند صنعتی شدن جامعه و تبعات ناشی از رشد شهرنشینی بستگی دارد. رشد شهرنشینی ابتدا باعث کاهش نابرابری اقتصادی و سپس از یک حد معین، نابرابری اقتصادی را افزایش می‌دهد. در مطالعه دیگری در سال ۱۳۹۴ به بررسی تاثیر شهرنشینی بر توزیع درآمد شهری و روستایی در کشور ایران پرداختند یافته‌های تجربی تحقیق نشان دهنده وجود همگرایی توزیع درآمد بین استان‌های مورد بررسی در این دوره زمانی است. همچنین در این دوره با افزایش شهرنشینی سرعت همگرایی مشروط برای کاهش فاصله بین وضعیت توزیع درآمد جاری شهری و روستایی و حالت پایایی آن نسبت به سرعت همگرایی مطلق افزایش می‌یابد. سهراب دل انگیزان و همکاران در سال ۱۳۹۶ به بررسی رابطه بین شهرنشینی، حکمرانی خوب، آزادی اقتصادی بر نابرابری درآمد در ایران پرداختند نتایج مدل حداقل مربعات معمولی پویا نشان دهنده متغیرهای تاثیر منفی و معنادار کیفیت حکمرانی، شاخص آزادی اقتصادی، تولید ناخالص داخلی و نرخ شهرنشینی بر نابرابری درآمد دارند. محمد فرهنگ دوست ۱۳۹۷ نتایج تحقیق حاکی از افزایش شهرنشینی از طریق صرفه جویی در مقیاس و تخصص گرایی، آثار قابل توجهی بر رشد بهره‌وری، اشتغال و تولید دارد. محمدطاهر احمدی شادمهری ۱۳۹۹ به بررسی عوامل مؤثر بر نابرابری توزیع درآمد در ایران با تاکید بر نقش مهاجرت و شهرنشینی پرداختند و دریافته‌اند که در بلندمدت با افزایش یک درصد متغیرهای تولید ناخالص داخلی و نرخ باسوادی، به ترتیب باعث کاهش ۰/۷۸ و ۱/۸۷ درصدی در نابرابری توزیع درآمد می‌شوند.

با توجه به بررسی مطالعات انجام گرفته در زمینه رابطه متغیرهای شهرنشینی و شکاف درآمدی شهری-روستایی در خارج و داخل کشور، به طور خلاصه نتایج مطالعات گذشته در کشورهای دیگر، در زمینه رابطه بین شکاف درآمدی شهری-روستایی و شهرنشینی حاکی از وجود روابط متفاوت اعم از مثبت، منفی، متغیر با توجه به عوامل متعدد می‌باشد. از طرفی به دلیل افزایش روزافزون جمعیت شهرها و به خصوص

1- Massimiliano Cali and Carlo Menon 2009

2- Granger causality

3- Dongjie Wu & Prasada Rao 2017

4- Iddisah Sulemana et al 2019

5- Feasible general least squares

6- Generalized method of moments

7- Samuel Adams & Edem Kwame Mensah Klobodu 2019

8- Nguyen Minh Ha et al 2019

9- Continuous Wavelet Coherency

کلان شهرهای کشور شناسایی عوامل و ریشه این افزایش می‌تواند در کنترل جمعیت شهرها و همچنین برنامه‌ریزی مجدد توسعه کشور مفید باشد. از سویی دیگر به دلیل نبود مطالعه‌ای در زمینه بررسی رابطه شهرنشینی و شکاف درآمدی شهری-روستایی در داخل کشور، در این مطالعه رابطه علی این دو متغیر توسط مدل همبستگی مویک پیوسته بررسی شده است. با توجه به اهمیت مهاجرت روستایی و نقشی که در شکاف درآمد در بین شهرها و روستاها دارد، در این تحقیق سعی بر این است که روند نابرابری در مناطق روستایی ایران و همچنین وضعیت مهاجرت روستایی در بازه زمانی ۱۳۵۸-۱۳۹۸ مورد بررسی قرار گیرد. در این مقاله، یکی از سوال‌ها که مطرح می‌شود این است که «آیا مهاجرت روستایی‌ها به شهرها، به دلیل شکاف درآمدی و نابرابری بین شهر و روستا ایجاد شده در ایران است؟» لذا پس از بیان مقدمه، در بخش دوم و سوم به بیان ادبیات موضوع و مطالعات تجربی پرداخته می‌شود. در بخش چهارم روش تحقیق را به تفصیل تشریح کرده و در بخش پایانی نتایج تحقیق و پیشنهادات ارائه پرداخته می‌شود.

مواد و روش تحقیق

در بسیاری از مطالعات پیشین، تجزیه و تحلیل سربهای زمانی منحصراً در حوزه زمان متمرکز بوده و دامنه فرکانس نادیده گرفته می‌شود. با این حال، امکان دارد در برخی از فرکانس‌های مختلف سری زمانی روابط جذاب و مفیدی وجود داشته باشد. به منظور تأکید بر چنین مسائل و مشکلاتی، روش عمومی تجزیه و تحلیل فوریه برای نشان دادن روابط در فرکانس‌های مختلف بین متغیرهای مورد بررسی ارائه گردید. با این حال، یکی از کمبودهای اصلی استفاده از تبدیل فوریه برای تجزیه و تحلیل داده‌های سری زمانی، از دست دادن کل اطلاعات بعد زمان بود، که این خود باعث دشوار ساختن ایجاد تمایز در روابط زودگذر یا شناسایی تغییرات ساختاری در متغیرهای اقتصاد کلان که برای سیاست گذاری بسیار مهم است، می‌شود. علاوه بر این مشکل دیگری نیز در استفاده از تبدیل فوریه وجود دارد که اشاره به عدم قابل اطمینان بودن نتایج حاصله از مدل در شرایط استفاده از سری‌های زمانی ناماناست. در استفاده از تبدیل فوریه مانا بودن سری‌های زمانی فرضی اساسی است (Aguiar-Conraria et al, 2008). مویک به عنوان جایگزینی برای تبدیل فوریه در بررسی روابط بین سری‌های زمانی معرفی گردید. یک مویک ویژگی‌هایی به منظور تجزیه و تحلیل متغیرهای سری زمانی در چارچوب طیفی (فرکانسی) ارائه می‌دهد، در عین حالی که تابعی از زمان نیز می‌باشد. به عبارت دیگر، مویک‌ها تغییر و تحول در سری‌های زمانی را در طول زمان و همچنین در اجزای مختلف دوره‌ای، یعنی فرکانس‌ها نشان می‌دهند. علاوه بر این بر خلاف تبدیل فوریه، تبدیل مویک با مبتنی نبودن به مانایی سری‌های زمانی، در دامنه‌ی فرکانس انجام و قابلیت تشخیص فرکانس‌های موجود در داده‌ها در هر نقطه‌ی زمانی را داراست (Roueff & Sachs, 2011). در تحقیق حاضر نیز، برای بررسی همبستگی بین دو سری زمانی در دامنه فرکانس، زمان و اختلاف همبستگی مویک، از ابزار تجزیه و تحلیل مویک پیوسته که به همبستگی مویک مشهور است استفاده شده است.

مویک

مویک یک تابع مربع انتگرال‌پذیر است، که در آن $(\psi \in L^2(R))$ و همچنین با تابع ریاضی (۱) تعریف می‌شود:

$$\psi_{u,s}(t) = \frac{1}{\sqrt{s}} \psi\left(\frac{t-u}{s}\right) \quad (1)$$

که در آن مولفه $\frac{1}{\sqrt{s}}$ یک عامل نرمال‌ساز بوده که به منظور اطمینان از واحد بودن واریانس مویک می‌باشد، $\|\psi_{u,s}\|^2 = 1$. یک مویک دارای دو پارامتر کنترل u و s است. پارامتر انتقال^۱، که در معادله (۱) با u نشان داده شده موقعیت دقیق مویک را تعیین می‌کند و s پارامتر اتساع^۲ (اندازه مقیاس تابع) نحوه کشیدگی مویک را مشخص می‌کند. در معادله مویک مقیاس و فرکانس باهم رابطه معکوس دارند به طوریکه، مقیاس پایین‌تر (بالا‌تر) به معنی فشرده شدن بیشتر (کمتر) مویک است که قادر به تشخیص فرکانس‌های سری زمانی بالاتر (پایین تر) است. علاوه بر این، مدل تبدیل مویک نیازمند برآورد شروطی می‌باشد که مهمترین آن عبارت است از تضمین بازسازی یک سری زمانی از تبدیل مویک آن است. معادله ریاضی شرط پذیرش به شرح زیر است:

$$C_\psi = \int_{-\infty}^{\infty} \frac{|\psi(f)|^2}{f} df < \infty \quad (2)$$

در معادله فوق $\psi(f)$ تبدیل فوریه، مویک $\psi(t)$ است. شرط فوق که در معادله (۲) نمایش داده شده است بیانگر این است که مویک C_ψ جزء فرکانس صفر ندارد، از این رو مویک دارای میانگین صفر می‌باشد، $\int_{-\infty}^{\infty} \psi(t) dt = 0$. علاوه بر این، مویک معمولاً نرمال‌سازی شده اند تا توان و انرژی واحد داشته باشند، یعنی $\int_{-\infty}^{\infty} \psi(t)^2 dt = 1$ باشد.

انواع متعددی از مدل‌های موجک وجود دارد که هر یک ویژگی‌های خاص خود را دارند و برای اهداف مختلف استفاده می‌شوند (Edison, 2017., Percival & Walden, 2000). از این رو با توجه به نیاز تحقیق در مطالعه حاضر از موجک مورلت استفاده شده است:

$$\psi^M(t) = \frac{1}{\pi^{1/4}} e^{i w_0 t} e^{-t^2/2} \quad (3)$$

در معادله (۳) که بیان ریاضی موجک مورلت است، پارامتر w_0 عامل فرکانس (فرکانس مرکزی موجک) را نشان می‌دهد. از طرفی با توجه به برنامه‌ریزی‌های اقتصادی $w_0 = 6$ قرار داده شده است (Aguirre et al., 2008 and Rua, 2012). موجک مورلت از خانواده موجک‌های پیچیده یا تحلیلی است. از این رو، این موجک دارای هر دو بخش واقعی و موهومی است که به ما امکان مطالعه دامنه و فاز را می‌دهد.

تبدیل موج پیوسته: تبدیل موجک پیوسته $W_x(u, s)$ با طرح یک موجک خاص مانند $\psi(t)$ بر روی سری زمانی بررسی شده $x(t) \in L_2(R)$ بدست می‌آید:

$$W_x(u, s) = \int_{-\infty}^{\infty} x(t) \frac{1}{\sqrt{s}} \psi\left(\frac{t-u}{s}\right) dt \quad (4)$$

از طرفی ویژگی مهم تبدیل موجک پیوسته، توانایی تجزیه و سپس بازسازی کامل یک سری زمانی از شکل بازنمایی یافته آن $x(t) \in L_2(R)$ است:

$$x(t) = \frac{1}{C_\psi} \int_0^\infty \left[\int_{-\infty}^\infty W_x(u, s) \psi_{u,s}(t) du \right] \frac{ds}{s^2}, s > 0 \quad (5)$$

علاوه بر این، تبدیل موجک پیوسته دارای ویژگی اصلی و مهمی است که آن ویژگی حفظ توان (انرژی) سری زمانی بررسی شده می‌باشد:

$$\|x\|^2 = \frac{1}{C_\psi} \int_0^\infty \left[\int_{-\infty}^\infty |W_x(u, s)|^2 du \right] \frac{ds}{s^2} \quad (6)$$

این ویژگی به منظور تعریف همبستگی موجک استفاده می‌شود، که اندازه همبستگی بین دو سری زمانی را اندازه‌گیری می‌کند.

همبستگی موجک: به منظور مطالعه رابطه تعاملی بین دو سری زمانی، باید چارچوبی دو متغیره به نام همبستگی موجک معرفی شود.

برای تعریف صحیح همبستگی موجک، ابتدا باید تبدیل موجک متقاطع و توان موجک عرضی را معرفی کنیم. تورنس و کامپو^۳ (1998)

تبدیل موجک متقابل دو سری زمانی $x(t)$ و $y(t)$ را چنین تعریف می‌کند:

$$W_{xy}(u, s) = W_x(u, s) W_y^*(u, s) \quad (7)$$

که در آن $W_x(u, s)$ و $W_y(u, s)$ به ترتیب تبدیل پیوسته موجک $x(t)$ و $y(t)$ هستند، u نشان‌دهنده شاخص موقعیت و s نشان دهنده مقیاس است و نماد $*$ نشانگر مزدوج مختلط است. توان موجک متقاطع را می‌توان با استفاده از تبدیل موجک متقاطع به صورت $W_{xy}(u, s)$ به راحتی محاسبه کرد. موجک متقاطع مناطقی را در فضای فرکانس-زمان نشان می‌دهد که سری‌های زمانی قدرت مشترک بالایی را نشان دهند. یعنی کوواریانس محلی بین سری‌های زمانی در هر مقیاس را نشان می‌دهد. همبستگی موجک می‌تواند مناطقی را در فضای فرکانس زمانی که سری زمانی مورد بررسی قرار می‌گیرد، تشخیص دهد اما لزوماً قدرت مشترک بالایی ندارد. به دنبال رویکرد (Torrance and Webster 1999)، ضریب همبستگی موجک مربع را به صورت زیر تعریف می‌شود:

$$R^2(u, s) = \frac{|S(s^{-1} W_{xy}(u, s))|^2}{s (s^{-1} |W_x(u, s)|^2) S(s^{-1} |W_y(u, s)|^2)} \quad (8)$$

در معادله (۷) S یک عملگر هموارساز^۴ میباشد و همچنین ضریب همبستگی موجک مربع در محدوده $0 \leq R^2(u, s) \leq 1$ قرار دارد. مقادیر نزدیک به صفر همبستگی ضعیف و عدم همبستگی را نشان می‌دهد، در حالی که مقادیر نزدیک به یک شواهدی از یک همبستگی قوی و همبستگی کامل را ارائه می‌دهند. از طرفی با توجه به این که توزیع احتمال نظری مشخصی برای همبستگی موجک وجود ندارد، برای تعیین فاصله اطمینان و معناداری آماری مدل با استفاده از روش مونت کارلو^۴ استفاده شده است. با این حال استفاده از تبدیل موجک مشکلی دارد که آن مقابله با شرایط مرزی روی مجموعه داده‌ها با طول محدود است. این مشکل معمولاً مربوط به هرگونه تغییر شکل با استفاده از فیلترها می‌باشد. ولی با پر کردن سری زمانی با تعداد کافی صفر، این مشکل می‌تواند بر طرف گردد. از طرفی ناحیه‌هایی که در آن خطاهای ناشی

1- Morlet

2 Torrence & Campo

3 Smoothing Operator

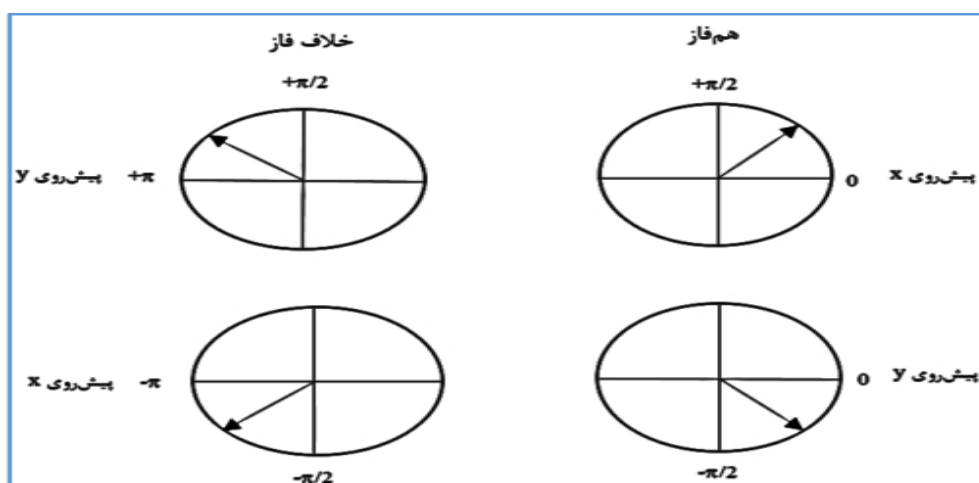
4 Monte Carlo Method

از ناپیوستگی در تبدیل موجک وجود دارد را نمی‌توان نادیده گرفت، که این نواحی به دلیل وجود اثر لبه از اهمیت بالایی برخوردار است، از طرفی این نواحی به مخروط نفوذ شهرت دارد (Greenstand et al., 2004).

اختلاف فاز: برای تکمیل تجزیه و تحلیل، از اختلاف فاز همبستگی موجک برای نشان دادن جزئیات تاخیر در نوسان (چرخه) بین دو سری زمانی مورد مطالعه استفاده می‌شود. اختلاف فاز همبستگی موجک با توجه به مطالعه (Torrance & Webster 1999) به صورت زیر تعریف می‌شود:

$$\varphi_{xy}(u, s) = \tan^{-1} \left(\frac{J \{S(s^{-1}W_{xy}(u, s))\}}{R \{S(s^{-1}W_{xy}(u, s))\}} \right) \quad (9)$$

در معادله فوق J و R به ترتیب بخش‌های موهومی و واقعی تبدیل موجک متقاطع هموار شده، هستند. این مرحله با فلش‌هایی زاویه‌دار در نمودارهای همبستگی موجک نشان داده می‌شود که در شکل شماره (۱) به تصویر کشیده شده است. اختلاف فازی صفر نشان دهنده حرکت سری‌های زمانی بررسی شده با هم دیگر و هماهنگ باهم است. زمانی که سری‌های زمانی هم‌فاز (خلاف فاز) باشند یا همبستگی مثبت (منفی) داشته باشند جهت فلش‌ها به سمت راست (چپ) می‌باشد. اختلاف فاز صفر نشان دهنده حرکت همراه سری‌های زمانی در یک فرکانس مشخص است. اگر $\varphi_{xy} \in (0, \frac{\pi}{2})$ ، آنگاه سری به صورت فاز حرکت می‌کند، اما سری زمانی y هدایتگر سری x می‌باشد. ولی در مواقع $\varphi_{xy} \in (-\frac{\pi}{2}, 0)$ در این شرایط x پیشرو است. اختلاف فاز π یا $(-\pi, -\frac{\pi}{2})$ رابطه آنتی فاز بین سری‌ها را مشخص می‌کند. تحت شرایطی که $\varphi_{xy} \in (\frac{\pi}{2}, \pi)$ متغیر x متغیر هدایتگر می‌باشد. در حالت $\varphi_{xy} \in (-\pi, -\frac{\pi}{2})$ متغیر y نقش متغیر پیشرو را بازی می‌کند.

شکل ۱. اختلاف فاز و تعیین جهت علیت بین دو سری زمانی در فضای همبستگی موجک منبع: برگرفته از اگیر-کانراریا و سوارز^۲ ۲۰۰۹

برآورد مدل

رشد و توسعه اقتصادی باعث تخصصی شدن و تمرکز بیشتر تولیدات صنایع صنعتی غیرکشاورزی در شهرها و تولیدات کشاورزی در روستاها می‌شود (سو و همکاران، ۲۰۱۵، ص ۷۹). از طرفی تفاوت بین صنعت کشاورزی و صنایع غیرکشاورزی باعث ایجاد تفاوت بین کارایی و بهره‌وری تولیدات شهرها و روستاها می‌شود. در حالیکه شهرها قطب صنایع غیرکشاورزی می‌باشند، روستاها قلب تپنده صنعت کشاورزی هستند، این تفاوت‌ها و تمایزها باعث ایجاد تفاوت بین درآمد ساکنین شهرها و روستاها می‌شود. در نتیجه این اختلاف درآمد باعث مهاجرت افراد از روستاها به شهرها می‌شود (چانگ و دیگران، ۲۰۲۰، ص ۸).

با توجه به توضیحات فوق در تحقیق حاضر به منظور بررسی وجود رابطه علی بین دو متغیر شهرنشینی و شکاف درآمدی شهری-روستایی، از داده‌های سالانه شهرنشینی و درآمد شهری و روستایی از سال ۱۳۵۸ تا ۱۳۹۸ استفاده شده است. داده‌های مورد نظر از بانک داده‌ها و اطلاعات آماری درگاه ملی مرکز آمار ایران دریافت شده است. در ادامه خلاصه‌ای از اطلاعات آماری داده‌های مورد استفاده در تحقیق به نمایش گذاشته شده است.

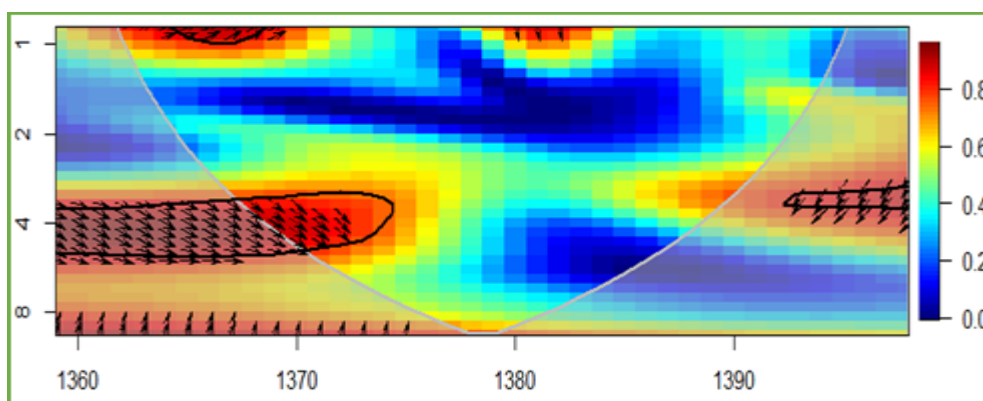
1 Edge Effect

2 Aguiar-Conraria and Soares

جدول ۱- خلاصه اطلاعات آماری

شکاف درآمدی شهری روستایی	شهرنشینی	متغیر
۸,۸	۱۰,۵	میانگین
۴۱	۴۱	تعداد مشاهده
۶,۵	۱۰,۳	چارک اول
۱۰,۶	۱۰,۸	چارک سوم
۱۲,۴	۱۱	بیشترین مشاهده
۵,۷	۹,۸	کمترین مشاهده
۲,۱	۰,۳۳	انحراف معیار
۴,۷	۰,۱۱	واریانس

مدل تحقیق توسط نرم افزار آماری R برآورد شده است و نتایج آن در قالب شکل ۲ ارائه شده است. شکل ۲ نتیجه برآورد مدل تحقیق می باشد که در آن محور افقی زمان، محور عمودی سمت چپ مقیاس زمانی (بر حسب سال) و محور عمودی سمت راست ضریب همبستگی موجک را نشان می دهند. با افزایش مقیاس زمانی، تحلیل در دوره بلندمدت صورت گرفته و در مقابل با کاهش آن، همبستگی در دوره کوتاه مدت مورد بررسی قرار می گیرد. در این تحقیق مقیاس زمانی ۱ تا دو سال کوتاه مدت، ۲ تا ۴ سال میان مدت و ۴ سال به بالا بلندمدت در نظر گرفته شده است. علاوه بر این رنگ قرمز حداکثر ضریب همبستگی و رنگ آبی حداقل ضریب همبستگی، یعنی به ترتیب یک و صفر، را نشان می دهد. از طرفی نواحی که در شکل در سطح ۵٪ معنی دار هستند به وسیله خطوط سیاه رنگ محدود شده است. در تبدیل سری زمانی به دلیل نوسان لحظه ای موجک، مقادیر تصادفی جایگزین مقادیر واقعی حاصل شده از تبدیل می شوند. این مسئله سبب بروز خطای اریب در تبدیل می شود و به اثر لبه شهرت دارد که با افزایش مقیاس تبدیل سری افزایش می یابد (Ehsani and Taheri, 2017). نواحی که این اثر به اوج خود می رسد به عنوان کانون اثر در نظر گرفته می شود. از طرفی نتایج حاصل که در نواحی اثر لبه قرار دارند مورد اطمینان نبوده و باید دقت لازم در تفسیر نتایج آن به کار گرفته شود (Torrence and Capó, 1998). به این منظور برای تفسیر نتایج برآورد مدل فضای داخل دوسهمی که در این تحقیق به رنگ خاکستری هستند مورد بررسی قرار می گیرند.

شکل ۲- برآورد موجک پیوسته منبع: یافته های تحقیق

بررسی وضعیت توزیع درآمد در جوامع شهری و روستایی کشور: مطالعه وضعیت توزیع درآمد در مناطق شهری کشور، بیانگر آن است که در سال ۱۳۸۸ سهم ۵ درصد فقیرترین افراد از کل درآمد جامعه ۱/۰۷، و سهم ۵ درصد ثروتمندترین افراد از کل درآمد جامعه ۴/۳۶ درصد بوده است، به این معنی که ۵ درصد ثروتمندترین افراد جامعه شهری در این سال حدود ۲۵ برابر بیشتر از ۵ درصد فقیرترین افراد از منابع جامعه بهره برده اند. نتایج بررسی مشابه برای روستائیان کشور نشان می دهد در سال ۱۳۸۸ سهم ۵ درصد فقیرترین و ثروتمندترین افراد به ترتیب ۱/۷ و ۳/۹۸ درصد بوده است. به عبارت دیگر میزان بهره مندی ۵ درصد ثروتمندترین افراد جامعه روستایی کشور در سال ۸۸، حدود ۲۳ برابر ۵ درصد فقیرترین افراد بوده است؛ این به آن معنی است که در سال ۸۸ وضعیت توزیع درآمد در روستاها بهتر از شهرها بوده است. (براساس داده های مرکز آمار ایران).

بحث و یافته‌های تحقیق

با توجه به شکل (۲) در مقیاس کوتاه‌مدت یعنی کمتر از ۲ سال، در بازه زمانی ۴ ساله (بین سال‌های ۶۴ تا ۶۸) همبستگی شدید و معنی داری بین شکاف درآمدی شهری-روستایی با شهرنشینی وجود دارد به طوری که شدت این همبستگی نزدیک به ۰٫۸ می‌باشد. از طرفی با توجه به فلش‌های تعیین‌کننده اختلاف فاز (شکل ۱)، می‌توان استنباط کرد که دو متغیر برآورد شده هم‌فاز بوده و متغیر پیشرو در این بازه زمانی شکاف درآمدی می‌باشد، به طوری که در کوتاه‌مدت تغییرات و افزایش شکاف درآمدی شهری-روستایی باعث تاثیر مثبت و افزایش بر مهاجرت افراد از روستاها به شهرها می‌شود. به عبارت دیگر تغییرات شکاف درآمدی باعث به وجود آمدن تغییرات در شهرنشینی می‌شود. در طرف مقابل در مقیاس زمانی میان‌مدت و بلندمدت از سال ۶۷ الی ۷۵ نیز همبستگی شدید و معنی‌داری بین این دو متغیر مدل قابل مشاهده است، به طوریکه ضریب همبستگی بین این دو متغیر در مقیاس زمانی ذکر شده همانند مقیاس زمانی کوتاه‌مدت نزدیک ۰٫۸ می‌باشد. توزیع تراکم جمعیت ایران به صورت نامتعادل و نامتناسبی بین شهرها و روستاها توزیع شده است. بعضی از شهرها سهم عمده‌ای از جمعیت را در خود جای داده‌اند و در مقابل، روستاهای بسیاری دارای جمعیت اندکی هستند. (شکل ۳) عوامل مختلفی سبب این توزیع تراکم جمعیت نامتعادل و نامتناسب شده‌اند که می‌توان آنها را در دسته‌های متنوعی مانند عوامل طبیعی، اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، تاریخی، فرهنگی و ... تقسیم بندی کرد. شدت و تاثیر عوامل مذکور بر حسب نوع کسب درآمد جوامع شهری، روستایی متفاوت بوده است. چنانکه در توزیع جمعیت شهری و روستایی، عوامل درآمدی نقش تعیین‌کننده داشته و در توزیع جمعیت شهری، عوامل انسانی نظیر صنعت، تجارت و سایر عوامل هم راستا تاثیر فراوان داشته است. (شکل ۴)

نسبت‌های شهرنشینی در هفتاد سال گذشته حکایت از رشد شتابان آن دارد. در خصوص افزایش نسبت (درصد) شهرنشینی در ایران نظریه‌های متفاوتی ابراز شده است که می‌توان پنج علت اصلی در رشد جمعیت شهری ایران موثر بوده است را بیان کرد:

۱- رشد ضوابط سرمایه‌داری و همراه با آن مکانیزه شدن هر چه بیشتر اقتصاد ملی

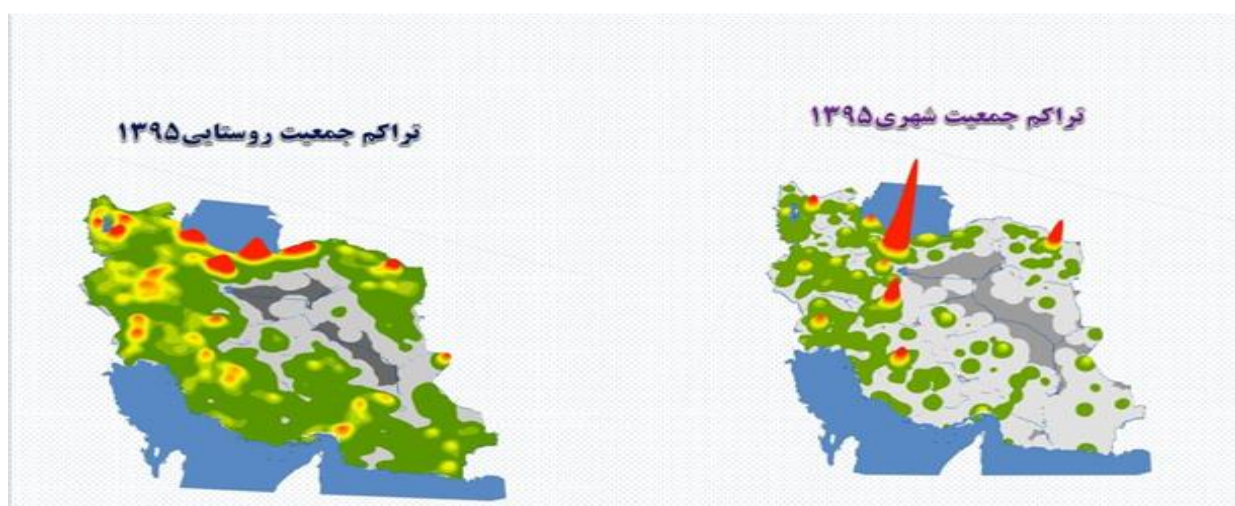
۲- سیاست‌های نادرست دولتی و تبعیض‌های شهری

۳- اصلاحات ارضی قبل از انقلاب اسلامی سال ۱۳۵۷ و پیامدهای آن

۴- بازسازی پس از جنگ.

۵- عدم پابندی به آمایش سرزمین.

هر یک از این عوامل به نحوی خاص به رشد شهرهای ایران کمک کرده و به روند کنترل ناپذیر آن سرعت بیشتری بخشیده‌اند. (شکل ۵)

شکل ۳- پهنه بندی کالبدی استان‌های کشور بر مبنای تراکم جمعیت شهری و روستایی - ۱۳۹۵ منبع: (براساس داده‌های مرکز آمار ایران)

به منظور جلوگیری از آثار مخرب افزایش بی رویه شهرنشینی در کشور و ازدحام بیش از حد جمعیت در کلان شهرها، پیشنهاد می‌شود دولت با اتخاذ سیاست‌ها و تمهیدات مناسب در جهت رشد و توسعه همزمان شهرها و روستاها، هم باعث ایجاد و تداوم رشد اقتصادی شهرها و کشور شود و هم شاهد رشد و تعالی و افزایش جمعیت روستاهای کشور باشیم. در غیر اینصورت شاهد اسکان غیررسمی به عنوان یک چالش عمده اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و غیره، دامن گیر بسیاری از شهرهای جهان به ویژه کلان‌شهرهای کشورهای در حال توسعه می‌باشد.

در زمینه برخورد با این پدیده (حاشینه نشینی) باید از یکجا نگرانی پرهیز کرد و در سطوح کلان و خرد (برنامه هفتم توسعه) و همچنین با این پدیده هم مداوا کرد و هم پیشگیری به طور کلی راهکارهای زیر جهت بهبود وضعیت این مناطق روستا نشین ارائه گردیده است:

۱. ایجاد اشتغال و کار آفرینی برای روستاییان به خصوص در بخش‌های تولیدی همراه با حفاظت از محیط زیست، منابع و میراث

ملی، به منظور کاهش بیکاری، کاهش فقر، بهبود کیفیت زندگی روستائینان و گسترش عدالت اقتصادی و اجتماعی

۲. ایجاد فضاهای باز عمومی برای تقویت سرمایه اجتماعی ساکنان روستاها بمنظور فرهنگ سازی

۳. ساخت یا ساماندهی امکانات محله‌ای چون مراکز آموزشی، خانه‌های بهداشت، فضای سبز، تفریحی.

۴. تشکیل اجتماعات محلی و سازمان‌های بمنظور سازماندهی و تقویت روستا نشینی

۵. برنامه ریزی‌های اجتماعی و فرهنگی، درازمدت و کوتاه‌مدت توسط مسئولان و برنامه‌ریزان ذی‌ربط به منظور توسعه روستاها با رعایت اصول آمایش سرزمین.

۶. زمینه سازی و تشویق بخش خصوصی و عمومی در عرضه مسکن ارزان قیمت در مناطق روستا نشین و اعطای وام‌های مربوطه به همراه برقراری بیمه.

۷. با رعایت اصول آمایش سرزمین؛ اعطا وام و و اعتبارات کشاورزی به روستاییان در سطح استان.

۸. بلا بردن سطح رفاه و کیفیت زندگی، بهداشت در روستاها و شهرهای کوچک.

۹. جلوگیری از تمرکز صنایع و کارخانجات و سازمان‌های دولتی با اجرای سیاست عدم تمرکز در شهرهای بزرگ.

به منظور جلوگیری از آثار مخرب افزایش بی رویه شهرنشینی در کشور و ازدحام بیش از حد جمعیت در کلان شهرها، پیشنهاد می‌شود دولت با اتخاذ سیاست‌ها و تمهیدات مناسب در جهت رشد و توسعه متوازن شهرها و روستاها، هم باعث ایجاد و تداوم رشد اقتصادی شهرها در کشور شود و هم شاهد رشد و تعالی و افزایش جمعیت روستاهای کشور باشیم.

References

- Adams, S., & Klobodu, E. K. M. (2019). Urbanization, economic structure, political regime, and income inequality. *Social Indicators Research*, 142(3), 971-995. <https://doi.org/10.1007/s11205-018-1959-3>
- Addison, P. S. (2017). *The illustrated wavelet transform handbook: introductory theory and applications in science, engineering, medicine and finance*. CRC press. <https://doi.org/10.1201/9781315372556>
- Aguiar-Conraria, L., & Soares, M. J. (2011). *The Continuous Wavelet Transform: A Primer* (NIPE Working Paper No. 16). Universidade do Minho. Handle: [RePEc:nip:nipewp/16/2011](https://repec.nip.nipewp/16/2011)
- Aguiar-Conraria, L., Azevedo, N., & Soares, M. J. (2008). Using wavelets to decompose the time–frequency effects of monetary policy. *Physica A: Statistical mechanics and its applications*, 387(12), 2863-2878. <https://doi.org/10.1016/j.physa.2008.01.063>
- Cali, M., & Menon, C. (2013). Does urbanization affect rural poverty? Evidence from Indian districts. *The World Bank Economic Review*, 27(2), 171-201. <https://doi.org/10.1093/wber/lhs019>
- Chen, Y., Luo, P., & Chang, T. (2020). Urbanization and the Urban–Rural Income Gap in China: A Continuous Wavelet Coherency Analysis. *Sustainability*, 12(19), 8261. <https://doi.org/10.3390/su12198261>
- Ha, N. M., Le, N. D., & Trung-Kien, P. (2019). The impact of urbanization on income inequality: A study in vietnam. *Journal of Risk and Financial Management*, 12(3), 146. <https://doi.org/10.3390/jrfm12030146>
- Higgins, Benjamin (1968), *Economic development*, New York: W.W Norton & COINC <https://doi.org/10.1080/00220387908421718>
- Lagakos, D. (2020). Urban-rural gaps in the developing world: Does internal migration offer opportunities? *Journal of Economic perspectives*, 34(3), 174-92. <https://doi.org/10.1257/jep.34.3.174>
- Meier, Gerald M. (ed.) (1989), *Leading issues in economic development*, (fifth edition), Oxford University Press, New York. <https://doi.org/10.2307/2977749>
- Roueff, F., & Von Sachs, R. (2011). Locally stationary long memory estimation. *Stochastic Processes and their Applications*, 121(4), 813-844. <https://doi.org/10.1016/j.spa.2010.12.004>
- Rua, A. (2012). Money growth and inflation in the euro area: A time-frequency view. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 74(6), 875-885. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0084.2011.00680.x>

- Seers, Dudley (1969), The meaning of development, Eleventh World Conference of the Society for International Development, New Delhi. <https://doi.org/10.1111/j.1467-7679.1969.tb00222.x>
- Su, C. W., Liu, T. Y., Chang, H. L., & Jiang, X. Z. (2015). Is urbanization narrowing the urban-rural income gap? A cross-regional study of China. *Habitat International*, 48, 79-86. <https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2015.03.002>
- Sulemana, I., Nketiah-Amponsah, E., Codjoe, E. A., & Andoh, J. A. N. (2019). Urbanization and income inequality in Sub-Saharan Africa. *Sustainable cities and society*, 48, 101544. <https://doi.org/10.1016/j.scs.2019.101544>
- Torrence, C., & Compo, G. P. (1998). A practical guide to wavelet analysis. *Bulletin of the American Meteorological society*, 79(1), 61-78. [https://doi.org/10.1175/1520-0477\(1998\)079<0061:APGTWA>2.0.CO;2](https://doi.org/10.1175/1520-0477(1998)079<0061:APGTWA>2.0.CO;2)
- Torrence, C., & Compo, G. P. (1998). A practical guide to wavelet analysis. *Bulletin of the American Meteorological society*, 79(1), 61-78. [https://doi.org/10.1175/1520-0477\(1998\)079<0061:APGTWA>2.0.CO;2](https://doi.org/10.1175/1520-0477(1998)079<0061:APGTWA>2.0.CO;2)
- Torrence, C., & Webster, P. J. (1999). Interdecadal changes in the ENSO-monsoon system. *Journal of climate*, 12(8), 2679-2690 [https://doi.org/10.1175/1520-0442\(1999\)012<2679:ICITEM>2.0.CO;2](https://doi.org/10.1175/1520-0442(1999)012<2679:ICITEM>2.0.CO;2)
- Wu, D., & Rao, P. (2017). Urbanization and income inequality in China: An empirical investigation at provincial level. *Social Indicators Research*, 131(1), 189-214. <https://doi.org/10.1007/s11205-016-1229-1>

Research Paper

Analysis and Evaluation of the causes and factors affecting the of Population Acceptance Performance in New Towns of Iran

Mohammad Shali* : Assistant Professor, Department of Regional Planning, Development and Planning Research Institute; Iranian Academic Center for Education, Culture and Research (ACECR); Tabriz, Iran.

ARTICLE INFO

Received: 2022/08/02

Accepted: 2023/03/02

PP: 79-90

Use your device to scan
and read the article
online

Keywords:

*New Cities, Realizability,
Population Acceptability,
Urbanization.*

Abstract

Due to the growth of urbanization in the last century and the emergence of socio-economic and environmental issues and the decline in quality of life in metropolitan areas, the creation of new cities as a necessity to absorb excess urban population and to decentralize population and employment in the world and in Iran has been proposed and executed. Today, after more than three decades of the beginning of this policy and the passing of forecasting courses, it is a good opportunity to evaluate and analyze the performance of these cities. Therefore, the main goal of this article is to evaluate the population performance of new cities in Iran. The type of applied research and its method is document-analytical. In order to collect the information and data required by the seventeen new cities of the country, the library studies, documents of development plans of new cities and the results of the general population and housing census of 1385, 1390 and 1395 have been used. To investigate the relationship between independent variables and dependent variables, Spearman's correlation coefficient was used in Spss software environment. The results of the study indicate that the population trend of new cities was increasing and their share of the country's urban population has increased from 0.64 percent in 1385 to 0.85 percent in 1390 and 1.32 percent in 1395. The most important factor in this case was the policy of creating Mehr housing in new cities. There is a significant relationship and negative correlation between the variable of the distance of the new city from the mother city with the variables of the number of the population of the new city and to some extent the growth rate of the population of the new city, and there is a direct relationship between the variable of the number of the population of the mother city and the number of the population of the new city.

Citation: Shali, M. (2025). **Analysis and Evaluation of the causes and factors affecting the of Population Acceptance Performance in New Towns of Iran**, *Journal of Regional Planning*, 15(57), 79-90.

DOI: 10.30495/jzpm.2023.30813.4136

* **Corresponding author:** Mohammad Shali, **Email:** shali@acecr.ac.ir, **Tel:** +989141037340

Extended Abstract

Introduction

With the rise of urbanization in the 20th century, establishing new cities was deemed necessary for population overflow, population decentralization, and job creation. After World War II, new cities primarily served as a model for addressing large cities' social, economic, and environmental challenges. In Iran, developing new towns dates back to the turn of the century. Political and military considerations inform the development of new cities in Iran. Before the Revolution, new towns were frequently established to offer housing and shelter for oil industry workers. After the Revolution (beginning in the first part of the 1980s), new towns were created to decentralize large cities, absorb their excess population, relocate specific industries from large cities, and provide homes for low-income workers. The purpose of this research is to evaluate the success rate of new cities in Iran in attracting population and analyzing the factors affecting their success or failure. In this regard, the main question of the present research is how successful the new cities of Iran have been in attracting the population? And is there a difference between them in terms of demographics? And is there a significant difference between the distance from the mother city and the variables of the new city's population, the population growth rate of the new cities and the population feasibility of the new cities?

Methodology

The descriptive-analytical research method was used according to the nature of the research. The statistical community includes 17 new towns in the country. The research variables are the distance of the new city from the mother city, the number of the population of the mother city, the number of the population of the new city, the growth rate of the population of the new city, and the realizably of the population of the new city. In order to collect the required information and data, library studies, documents of development and construction plans of new cities, and the results of the general population and housing census were used. The predicted population for the new city was extracted from the master plan of the new cities and the population realization rate was

calculated. To investigate the relationship between the variables, the scatter plot and Spearman's correlation coefficient were used in the Spss software environment. The spatial distribution of new cities in the country and their distance from the mother city were drawn and displayed in the Arc Map software environment.

Results and Discussion

In the 1980s, with population growth and migration to cities, the creation of new cities was proposed as an urban development strategy. Of the 35 approved cities, 17 cities with an initial capacity of 2.3 million people entered the design stages, and the implementation of some of them began in the 1970s. With the Mehr Housing Plan, their population capacity reached 3.8 million people. Settlement began in 1385 and by 1395, it included 1.32 percent of the urban population. During this period, the population growth rate of new cities has been increasing, and its average has been 72.9 percent, equivalent to 5 times the urban population growth rate. The realizable population of new cities increased from 13.4% in 2006 to 19.7% in 2011 to 20.5% in 2016 (considering the modification of comprehensive plans and population growth in new towns). Andisheh, Parand, Sahand, Pardis, and Sadra have attained the most significant percentage of the population predicted in the first approved comprehensive plan. In contrast, the population acceptance of the new cities of Alavi, Ramshar, and Shirinshahr has not been very successful. The new town of Ramin is still devoid of inhabitants. The population acceptability and realization of new cities decline with increasing distance from the metropolis, and in 2006, 2011, and 2016. There is a significant relationship and negative correlation between the variable of the distance of the new city from the mother city with the variables of the number of the population of the new city and to some extent the growth rate of the population of the new city, and there is a direct relationship between the variable of the number of the population of the mother city and the number of the population of the new city.

Conclusion

The results of the study indicate that the population trend of new cities was increasing and their share of the country's urban

population has increased from 0.64 percent in 1385 to 0.85 percent in 1390 and 1.32 percent in 1395. The new cities of Andishe, Parand, Sahand, Pardis and Sadra have the highest percentage of population realization and the new cities of Alavi, Ramshar, Shirinshahr, Ramin have not had much success in population acceptance. The distance from the mother city has played an important role in the population acceptance and success of new cities, the role of short distance from the mother city in the relatively successful performance of the new cities of Andisheh, Sadra and Sahand, and a large distance from the mother city in the lack of success of the new cities of Ramshar, Binaloud and Majlisi in previous studies. is also confirmed. In general, the new cities of Iran have been unsuccessful in meeting the specified demographic objectives and decentralization

from the central city. The population acceptance of new cities has grown with the building of Mehr Housing flats in these towns. Perhaps the companies and entities responsible for developing infrastructures and superstructures would have completed integrated management, land preparation, and service supply on time. New towns had a more successful performance in population acceptance. In conclusion, recommendations are made for how to enhance the performance of new towns, including rewriting the plan to develop new cities, establishing new roles for new cities on a regional scale, focusing on new towns as a complement and facilitator of the urban regeneration process, and planning to promote identity and culture and improve the areas of belonging for the residents of new towns.

فصلنامه علمی برنامه ریزی منطقه‌ای

دوره ۱۵، شماره ۵۷، بهار ۱۴۰۴
شاپا چاپی: ۶۷۳۵-۲۲۵۱ - شاپا الکترونیکی: ۷۰۵۱-۲۴۲۳
<https://sanad.iau.ir/journal/jzpm>

مقاله پژوهشی

تحلیل و ارزیابی علل و عوامل موثر بر عملکرد جمعیت‌پذیری شهرهای جدید در ایران

محمد شالی^{*}: استادیار گروه پژوهشی برنامه‌ریزی منطقه‌ای، پژوهشکده توسعه و برنامه‌ریزی جهاد دانشگاهی، تبریز، ایران

چکیده	اطلاعات مقاله
با توجه به رشد شهرنشینی در قرن گذشته و پیدایش مسائل اقتصادی اجتماعی و زیست‌محیطی و افت کیفیت زندگی در کلان‌شهرها، ایجاد شهرهای جدید به‌عنوان یک ضرورت در جهت جذب سرریز جمعیت شهری و به‌منظور تمرکززدایی جمعیت و اشتغال در جهان و ازجمله در ایران مطرح و اجرا شده است. امروزه با گذشت بیش از سه دهه از آغاز این سیاست و سپری شدن دوره‌های پیش‌بینی، فرصت مناسبی است تا عملکرد این شهرها مورد ارزیابی و تحلیل قرار گیرد. از این‌رو هدف اصلی این مقاله ارزیابی عملکرد جمعیت‌پذیری شهرهای جدید در ایران است. نوع تحقیق کاربردی و روش آن اسناد-تحلیلی هست. به‌منظور گردآوری اطلاعات و داده‌های موردنیاز ۱۷ شهر جدید کشور از مطالعات کتابخانه‌ای، اسناد طرح‌های توسعه و عمران شهرهای جدید و نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال‌های ۱۳۸۵، ۱۳۹۰ و ۱۳۹۵ استفاده شده است. جهت بررسی رابطه بین متغیرهای مستقل شامل فاصله شهر جدید از مادر شهر، تعداد جمعیت مادر شهر و متغیرهای وابسته شامل: تعداد جمعیت، نرخ رشد جمعیت و میزان تحقق‌پذیری جمعیت شهرهای جدید از ضریب همبستگی اسپیرمن در محیط نرم‌افزار Spss استفاده گردید. نتایج پژوهش حاکی از آن است روند جمعیت‌پذیری شهرهای جدید افزایشی بوده و سهم آن‌ها از جمعیت شهری کشور از ۰/۶۴ درصد در سال ۱۳۸۵ به ۰/۸۵ درصد در سال ۱۳۹۰ و ۱/۳۲ درصد در سال ۱۳۹۵ افزایش یافته است. مهم‌ترین عامل مؤثر در این امر سیاست ایجاد مسکن مهر در شهرهای جدید بوده است. بین متغیر فاصله شهر جدید از مادر شهر با متغیرهای تعداد جمعیت شهر جدید و تا حدودی نرخ رشد جمعیت شهر جدید رابطه معنی‌دار و همبستگی منفی و بین متغیر تعداد جمعیت مادر شهر و تعداد جمعیت شهر جدید رابطه مستقیم وجود دارد.	تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۵/۱۱ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۲/۱۱ شماره صفحات: ۷۹-۹۰ از دستگاه خود برای اسکن و خواندن مقاله به صورت آنلاین استفاده کنید واژه‌های کلیدی: شهرهای جدید، تحقق‌پذیری، جمعیت‌پذیری، شهرنشینی.

استناد: شالی، محمد (۱۴۰۴). تحلیل و ارزیابی علل و عوامل موثر بر عملکرد جمعیت‌پذیری شهرهای جدید در ایران، فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای، ۱۵(۵۷)، ۷۹-۹۰.

DOI: 10.30495/jzpm.2022.28359.3929

^{*} نویسنده مسئول: محمد شالی، پست الکترونیکی: shali@acecr.ac.ir، تلفن: ۰۹۱۴۱۰۳۷۳۴۰

مقدمه

شهرها و توسعه آن‌ها نشان‌دهنده برخی از بزرگ‌ترین چالش‌های قرن بیست و یکم است. آن‌ها به موتورهای تعیین‌کننده رشد اقتصادی تبدیل شده‌اند و مراکز فرصت، شکوفایی، نوآوری و تعامل اجتماعی و فرهنگی هستند (Newman et al., 2015; Verma & Raghubanshi, 2018). امروزه ۵۶/۲ درصد از جمعیت جهان در مناطق شهری زندگی می‌کنند، درحالی‌که تعداد و درصد ساکنان شهرها دائماً در حال افزایش است. پیش‌بینی می‌شود با توجه به شهرنشینی و رشد جمعیت جهان، سهم نقاط شهری از جمعیت در سال ۲۰۵۰ به ۶۸ درصد برسد (Marvuglia et al., 2020). این شهرنشینی شتابان منجر به ایجاد ناپایداری‌ها در شهرها از بعد زیست‌محیطی، اجتماعی، اقتصادی و کالبدی شده است (Zimmermann, 2016; Sheykhi, 2020) با افزایش شهرنشینی در قرن گذشته، موضوع ایجاد شهرهای جدید به‌عنوان یک ضرورت در جهت سرریز جمعیت شهری و به‌منظور تمرکززدایی جمعیت و اشتغال مطرح و اجرا شد (Cai et al., 2020). شهرهای جدید به معنی سکونتگاه‌های از پیش اندیشیده و با طرح و برنامه مشخص قبلی (شهرسازی پیش از شهرنشینی) پدیده‌ای جدید در نظام شهری کشورهای دنیا محسوب می‌گردد. تاریخچه شهرهای جدید را می‌توان پس از انقلاب صنعتی و به‌طور دقیق‌تر بعد از جنگ جهانی دوم دانست. درواقع شهرهای جدید پس از جنگ جهانی دوم به‌عنوان الگویی برای کمک به حل مشکلات اجتماعی، اقتصادی و محیطی شهرهای بزرگ ایجاد شدند. این الگو، توزیع جمعیت و اشتغال را در کل فضای سرزمین ارائه داد (Hui & Lam, 2005) در کشور ایران سابقه ایجاد شهرهای جدید با مفهوم امروزی به شروع قرن حاضر برمی‌گردد. برنامه‌ریزی شهرهای جدید در ایران اصولاً بر پایه مسائل سیاسی و نظامی قرار داشته است. در دوران پیش از انقلاب، شهرهای جدید غالباً به‌منظور تأمین تسهیلات مسکن و سرپناه برای کارگران صنعت نفت ایجاد شد. درحالی‌که پس از انقلاب (از نیمه اول دهه ۶۰) شهرهای جدید، باهدف تمرکززدایی از شهرهای بزرگ، جذب مازاد جمعیتی آن‌ها، انتقال برخی از صنایع از شهرهای بزرگ و تأمین مسکن کارکنان کم‌درآمد شکل گرفته‌اند (Ziari, 2006). هدف تحقیق حاضر، ارزیابی میزان موفقیت شهرهای جدید ایران در جذب جمعیت‌پذیری و تحلیل عوامل مؤثر بر موفقیت یا عدم موفقیت آن‌ها است. در این راستا پرسش اصلی تحقیق حاضر این است که شهرهای جدید ایران در جذب جمعیت چقدر موفق بوده‌اند؟ و آیا تفاوتی میان آن‌ها از نظر جمعیت‌پذیری وجود دارد؟ و آیا تفاوت معناداری میان فاصله از مادر شهر با متغیرهای تعداد جمعیت شهر جدید، نرخ رشد جمعیت شهرهای جدید و تحقق‌پذیری جمعیتی شهرهای جدید وجود دارد؟

پیشینه تحقیق و مبانی نظری

شهرهای جدید، سکونتگاه‌های نوپا و فاقد هسته اولیه قبلی می‌باشند که بر اساس برنامه ساختاری از پیش فکر شده ایجاد شده‌اند. احداث شهرهای جدید حرکتی جدید نیست و سابقه تاریخی طولانی را چه در شرق و چه در غرب پشت سر دارد. اولین تجربه شهرهای جدید در همسایگی ایران یعنی بین‌النهرین صورت گرفته است فلاسفه یونان طی سال‌ها، وضعیت زندگی انسان را نقد و بررسی کرده و شهرهای آرمانی خود را پیشنهاد کرده‌اند. ارسطو و افلاطون درباره شهرهای جدید از خوداتکایی و اندازه بهینه جمعیت سخن گفته‌اند (Basirat & Arbab, 2022). پس از انقلاب صنعتی در این باره دو نظریه اصلاح‌گرایی و آرمان‌گرایی مطرح شد. اصلاح‌گرایان ساماندهی فضایی شهرها را در چارچوب دیدگاه فن شناختی می‌دانند و کلیت آن را نفی نمی‌کنند و معتقدند که بهسازی و نوسازی شهرها از درون آن‌ها انجام گیرد. آرمان‌گرایان معتقد به ایجاد شهرهای تخیلی در برابر شهرهای صنعتی هستند (Niazi & Yar, 2022). بدین ترتیب طرح شهرهای جدید ناشی از نظریه‌های گوناگونی است که ابزار هاورد نظریه‌پرداز اصلی آن است. وی دیدگاه تخیل‌گرایان را در تدوین چارچوب کلی نظریه‌اش آورد و از دیدگاه اصلاح‌گرایان درباره زمین استفاده نمود.

از قرن بیستم، با فرآیند صنعتی‌شدن ساخت‌وسازهای معماری و شهری، بسیاری از کشورها ایجاد شهرهای جدید را در مقیاس بزرگ تجربه کرده‌اند (Wakeman, 2016). با این حال، به دلیل تنوع زمینه‌های اجتماعی و اهداف برنامه‌ریزی، کشورهای مختلف از شیوه‌های متفاوتی در ایجاد شهرهای جدید استفاده کرده‌اند (Peiser & Forsyth: 2021; Orillard & Ward: 2020). برخی از کشورها در دوره‌های پس از شهرنشینی و پساصنعتی‌شدن (Bell, 1976)، زمانی که اقتصاد در حال انتقال از بخش دوم (صنعت تولید) به بخش سوم (صنعت خدماتی) بود و نرخ شهرنشینی ثابت باقی ماند، ایجاد شهرهای جدید را آغاز کردند (Aldridge, 2017; Clapson, 2017). به‌عنوان مثال، در طول ۳۰ سال جنبش شهر جدید که با قانون شهر جدید در سال ۱۹۴۶ آغاز شد و در دهه ۱۹۷۰ به پایان رسید، نرخ شهرنشینی انگلستان تقریباً ۸۰ درصد باقی ماند و نسبت صنعت درگیر در بخش صنعت تولید کاهش یافت (UN, 2019). ایجاد شهرهای جدید در این ساختار اجتماعی به‌منظور بهبود شرایط زندگی شهروندان، تمرکززدایی از شهرهای بزرگ و کاهش فشار بر جمعیت و کارکردهای شهری نواحی مرکزی

شهری طراحی شده بودند (Alonso, 1970; Merlin, 1977). اگرچه در آغاز برخی از شهرک‌ها با نقش خوابگاهی احداث شده بودند، اما به‌منظور جذب مردم و جلوگیری از گسترش شهرهای اصلی، شهرهای جدید ساخته شده در مرحله بلوغ این حرکت، مستقل، خودکفا و متعادل برنامه‌ریزی شدند (Foley, 1962). در برخی دیگر از کشورها، ایجاد شهرهای جدید در مقیاس بزرگ در مراحل پیش از افزایش نرخ شهرنشینی و پیش از صنعتی شدن آغاز شد. این نوع ایجاد شهر جدید اغلب روشی برای ترویج صنعتی شدن و شهرنشینی بود (Ofer, 1976) تا سال ۱۹۲۹، نرخ شهرنشینی در اتحاد جماهیر شوروی تنها ۱۷/۹ درصد بود و سهم صنعت در تولید ناخالص داخلی از ۲۰ درصد فراتر نمی‌رفت. با اجرای سیاست‌های صنعتی‌سازی و شهرسازی متمرکز، تا سال ۱۹۷۵ بیش از ۹۶۰ شهر جدید در قلمرو شوروی ساخته شد. طی این دوره، جمعیت شهری از ۲۶/۳ میلیون به ۱۵۳/۱ میلیون نفر افزایش یافت، نرخ شهرنشینی از ۶۰ درصد عبور کرد و ارزش سرانه تولید صنعتی از ۱۳۰۰ دلار به ۶۲۰۰ دلار رسید (Becker et al., 2012). شهرهای جدید که در چنین ساختار اجتماعی و برنامه‌ریزی متمرکزی شکل گرفتند، دارای ویژگی‌های مشخصی بودند؛ از جمله تقسیم‌بندی عملکردی سخت‌گیرانه، فرآیند مکان‌یابی غیرقابل انعطاف، و برنامه‌ریزی از بالا به پایین توسط نهادهای مرکزی. اغلب این شهرها به‌منظور پاسخ به اهداف صنعتی خاص طراحی شده بودند و حدود ۳۵ درصد از آن‌ها روی زمین‌های بایر و توسعه‌نیافته ساخته شدند (Cinis et al., 2008; Wakeman, 2014).

در ایران نیز با الگوبرداری از تجربه جهانی این شهرها با اهداف متفاوتی در شرایط مختلف ایجاد و احداث شده است. به‌طور کلی تجربه ایران در ایجاد شهرهای در دو مقطع زمانی قبل و بعد از انقلاب قابل‌بررسی است. شهرهای جدید در ایران پیش از انقلاب در سه مقطع زمانی طراحی و ساخته شدند (Ziari & Gharakhlou, 2009):

ایجاد شهرهای سیاسی- نظامی، اقتصادی و کوی‌های کارمندان در مجاورت شهرهای بزرگ در فاصله بین دو جنگ جهانی. شهرهای جدید این دوره بدون راهبردی مشخص و مبتنی بر کارکردهای عمده و بر پایه یک هسته اولیه روستایی رشد یافتند (مثل زاهدان و نوشهر) که در حال حاضر پررونق و موفق و به‌عنوان یک شهر تلقی می‌شوند. ایجاد شهرهای نفتی و کوی‌های کارمندان برای ارائه مسکن به کارکنان صنعت نفت پس از جنگ جهانی دوم تا اواسط دهه ۱۳۴۰. شهرهای جدید این دوره نیز بدون راهبرد مشخص و بر پایه یک هسته شهری و مبتنی بر عملکرد تک پایه‌ای و خوابگاهی و برای توسعه صنعت نفت و سایر رشته‌های صنعت شکل گرفتند.

ایجاد شهرهای جدید صنعتی برای اسکان شاغلان بخش صنعت و قطب‌های رشد از دهه ۱۳۴۰ تا ۱۳۵۷. این دوره را می‌توان دوره خیز یاد کرد، زیرا شهرهای جدید در این دوره با راهبرد بهره‌برداری از منابع طبیعی و بدون وجود هسته اولیه شکل گرفتند که نقش عمده آن‌ها توسعه ناحیه‌ای، ارائه مسکن و سوداگری زمین بوده است.

بعد از انقلاب و در دهه ۶۰ شمسی ایران با رشد شتابان جمعیت، مهاجرت‌های بی‌رویه جمعیت به نقاط شهری و گسترش بی‌رویه شهرهای موجود، بالأخص شهرهای بزرگ، تشدید نیاز به احداث مسکن و نابسامانی در نظام استقرار و سازمان فضایی سکونتگاه‌های انسانی در کشور مواجه بود. توسعه منفصل شهری در قالب ایجاد شهرهای جدید، به‌عنوان یکی از راهبردهای توسعه شهری ایران در دستور کار قرار گرفت (Basirat & Arbab, 2022). مهم‌ترین اهداف ایجاد شهرهای جدید پس از پیروزی انقلاب اسلامی را می‌توان به شرح زیر برشمرد: جلوگیری از توسعه بی‌رویه کلان‌شهرها؛ انتقال کارگاه‌ها از شهرهای بزرگ به شهر جدید؛ جذب سرریز جمعیت کم‌درآمد مادر شهرها؛ ارائه مسکن به گروه‌های با درآمد کم؛ انتقال کارگاه‌ها از شهرهای بزرگ به شهر جدید؛ جلوگیری از افزایش قیمت در مادر شهر؛ جلوگیری از ایجاد حاشیه‌نشینی در شهرهای بزرگ؛ ایجاد اشتغال در شهرهای جدید و جلوگیری از خوابگاهی شدن آن‌ها؛ سبک کردن بار ترافیک در داخل مادر شهر؛ استفاده از اراضی غیر زراعی برای ایجاد شهرهای جدید و جلوگیری از تخریب اراضی کشاورزی حومه شهرهای بزرگ؛ جلوگیری از آلودگی محیط‌زیست در شهرهای بزرگ؛ جذب سرمایه‌های کوچک و تبدیل آن به سرمایه‌گذاری در مسکن و صنایع و کارگاه‌های تولیدی؛

امکان کنترل ساخت‌وسازها.

در ارتباط با علل و عوامل تأثیرگذار بر موفقیت و یا عدم موفقیت شهرهای جدید، پژوهش‌ها و مطالعات بسیاری صورت گرفته است که هرکدام از دید خود به موضوعات مرتبط با آن پرداخته‌اند. در ادامه به برخی از این پژوهش‌ها اشاره شده است.

بر اساس پژوهش‌های انجام‌یافته، شهرهای جدید اطراف تهران (هشتگرد، پردیس، پرند و اندیشه) در جذب جمعیت پیش‌بینی شده وضعیت یکسانی نداشته‌اند و با زمینه‌های اشتغال، مسکن مناسب، امکانات رفاهی، آموزشی، بهداشتی و خدماتی همبستگی نزدیکی دارد (Gharakhlo & Panahandeh Khah, 2009). نقش و عملکرد پیش‌بینی‌شده برای شهر جدید هشتگرد در جذب سرریز جمعیت کلان‌شهرهای تهران و کرج و تأمین مسکن، هرچند با روندی کند، به‌طور نسبی در حال تحقق است (Zabar-Dast & Jahan-Shahlou, 2007). در پژوهشی دیگر میزان فاصله از کلان‌شهر تهران و تفاوت قیمت زمین و مسکن میان تهران و شهر جدید اندیشه از مهم‌ترین

عوامل مؤثر در جذب جمعیت به این شهر جدید عنوان شده است همچنین عدم استقلال در خودکفایی شغلی و خدماتی و نیاز ساکنان شهرهای جدید اطراف تهران به بازار کار و تأمین خدمات ساکنان را از عوامل عدم جمعیت‌پذیری این شهرها دانسته‌اند (Ajza Shokouhi et al., 2011)

در تحقیقی دیگر عدم کنترل رشد توسعه کلان شهر مشهد و رشد اسکان غیررسمی در حاشیه آن به عنوان یکی از مهم‌ترین عوامل عدم جذب جمعیت شهر جدید گلپهر بوده است (Ebrahimzadeh et al., 2004). در تحقیقی مشابه، عمده‌ترین عوامل عدم جذب جمعیت شهر جدید بینالود در تغییر نکردن الگوی توسعه شهر مشهد، پدیده حاشیه‌نشینی در مشهد، مشکلات اداری-اجرایی، نبود اشتغال، کمبود تأسیسات زیربنایی و اولیه جهت اسکان جمعیت عنوان شده است (Varesi et al., 2012) در تحقیقی دیگر فروش زمین پیش از آماده‌سازی آن‌ها و هدایت تقاضای زمین و مسکن شیراز به شهر جدید صدرا، همچنین عدم وجود منابع درآمدی پایدار برای شهر نیز از جمله عوامل مؤثر بر روند کند شکل‌گیری شهر جدید صدرا معرفی شده است. احداث شهرک‌های اقماری در نزدیکی شهر جدید صدرا، کمبود فرصت‌های شغلی و امکانات و خدمات موردنیاز، از دلایل عدم اقبال مردم به شهر صدرا بوده است (Eskandari, 2022) با توجه به نتایج مطالعه‌ای مشابه میزان رضایت و تمایل به اقامت دائم در ساکنان شهر جدید صدرا در حد بسیار پایینی قرار دارد و از جمله دلایل مهم جذب سرریز جمعیت شهر شیراز به شهر جدید صدرا؛ ارزان بودن زمین و مسکن بوده است (Bazi & Afrasiabi Rad, 2009) شهر جدید صدرا در ایجاد حس تعلق مکان در بین شهروندان و ارائه خدمات و امکانات شهری به ساکنین موفق نبوده است (Meshkini et al., 2013). بر اساس یافته‌های تحقیق حیدری ضرورتی برای احداث شهر جدید عالیشهر به عنوان سرریز جمعیت شهر بوشهر وجود نداشته است و به طور عمده تحت تأثیر سیاست‌های شهری دهه ۶۰ و بر پایه تصمیمات غیر کارشناسانه تصویب و اجرا شده است. در صد پایینی از خانوارهای ساکن در شهر جدید عالیشهر سرریز جمعیتی شهر بوشهر هستند که به دلیل اجاره بهاء پایین و ارزان بودن زمین و مسکن بوده به این شهر جدید مهاجرت کرده‌اند و تمایلی به اقامت دائم در آن ندارند (Heidari, 2015) در تحقیق دیگر بعد مسافت و طولانی بودن فاصله، تأخیر در آغاز عملیات اجرایی و روند کند ساخت و ساز و نبود امکانات و زیرساخت‌های لازم و افزایش نقاط شهری در منطقه از عوامل عدم موفقیت شهر جدید رامشیر در جذب جمعیت عنوان شده است (Varesi et al., 2014). کوششی و محمودیانی فاصله از مادر شهر و تراکم شهری را مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار بر موفقیت و عملکرد شهرهای جدید در ایران (مانند شهرهای جدید صدرا، بهارستان و اندیشه) مطرح کرده‌اند (Koosheshi & Mahmoudiani, 2019) و در تحقیقی دیگر به این نتیجه رسیده‌اند که متغیر زمان سفر کوتاه‌تر از ۶۰ دقیقه بین شهرهای مورد مطالعه و مادر شهرها، اثر مهمی بر رشد جمعیت شهرها ندارد و افزایش آن، تنها وقتی به کاهش رشد جمعیت منجر می‌شود که از ۶۰ دقیقه عبور کند. همچنین اثر مثبت قیمت مسکن بر رشد جمعیت شهرها، برخلاف انتظار و احتمالاً بیشتر نشان‌دهنده علیت برگشتی یا دوسویه از طریق اثر مثبت رشد جمعیت بر افزایش تقاضا و قیمت مسکن است (Mahmoudiani & Koosheshi, 2019).

توجه صرف به عامل جمعیتی در برنامه‌ریزی و ساخت شهرهای جدید، عدم نگاه کلان و جامع، فقدان جاذبه‌های تفریحی، کالبدی همچون تجهیزات و زیرساخت‌های شهری، عدم حضور و مشارکت مردمی در تصمیم‌گیری و فقدان نمادها و کالبدی‌های هویت آفرین، شهرهای جدید را به سمتی برده است که به عنوان مکانی صرفاً خوابگاهی و بدون پویایی، جاذب و مولد بودن با شند و نقش واقعی یک شهر را به عنوان مکانی زنده با هویت و فرهنگ ویژه خود ایفا نکنند (Vahdati & Khammar, 2015).

بر اساس آنچه عنوان شد مشاهده می‌شود که در اکثر پژوهش‌های انجام‌شده، عوامل مؤثر در جمعیت‌پذیری شهرهای جدید در نقاط گوناگون کشور مورد بررسی قرار گرفته شده است؛ یافته‌های پژوهشی، پژوهشگران در زمینه موفقیت و عدم موفقیت شهرهای جدید نشان می‌دهد که اکثر شهرهای جدید در نیل به اهداف جمعیتی موردنظر و از قبل پیش‌بینی شده موفقیت چندانی کسب نکرده‌اند، قیمت مسکن و زمین، فاصله و زمان دسترسی به مادر شهر، استقلال اشتغال و حمل‌ونقل، از مهم‌ترین عوامل تعیین‌کننده میزان موفقیت در جذب جمعیت و همچنین کم‌وکیف خدمات رفاهی، زیرساختی، دسترسی به مراکز تفریحی و تجاری، از مهم‌ترین عواملی هستند که تعیین‌کننده عملکرد جمعیتی موفق یا ناموفق شهرهای جدید و نیز میزان پایداری جمعیت آن‌ها به شمار می‌آیند.

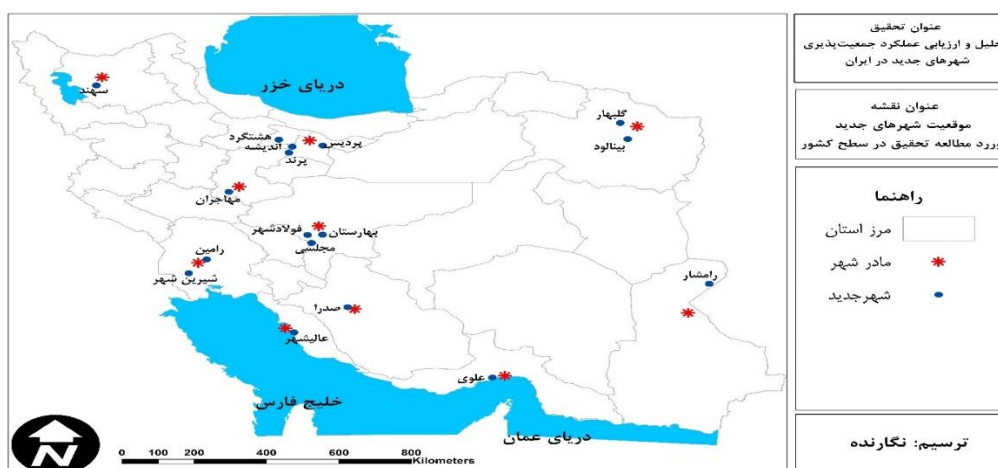
مواد و روش تحقیق

با توجه به ماهیت پژوهش، روش تحقیق توصیفی-تحلیلی استفاده گردید. متغیرهای تحقیق فاصله شهر جدید از مادر شهر، تعداد جمعیت مادر شهر، تعداد جمعیت شهر جدید، نرخ رشد جمعیت شهر جدید و میزان تحقق‌پذیری جمعیت شهر جدید است. به منظور گردآوری اطلاعات و داده‌های موردنیاز از مطالعات کتابخانه‌ای، اسناد طرح‌های توسعه و عمران شهرهای جدید و نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن استفاده شد. جمعیت پیش‌بینی شده برای شهر جدید از طرح جامع شهرهای جدید استخراج و میزان تحقق‌پذیری جمعیتی محاسبه شد. جهت بررسی رابطه بین متغیرها از نمودار پراکندگی

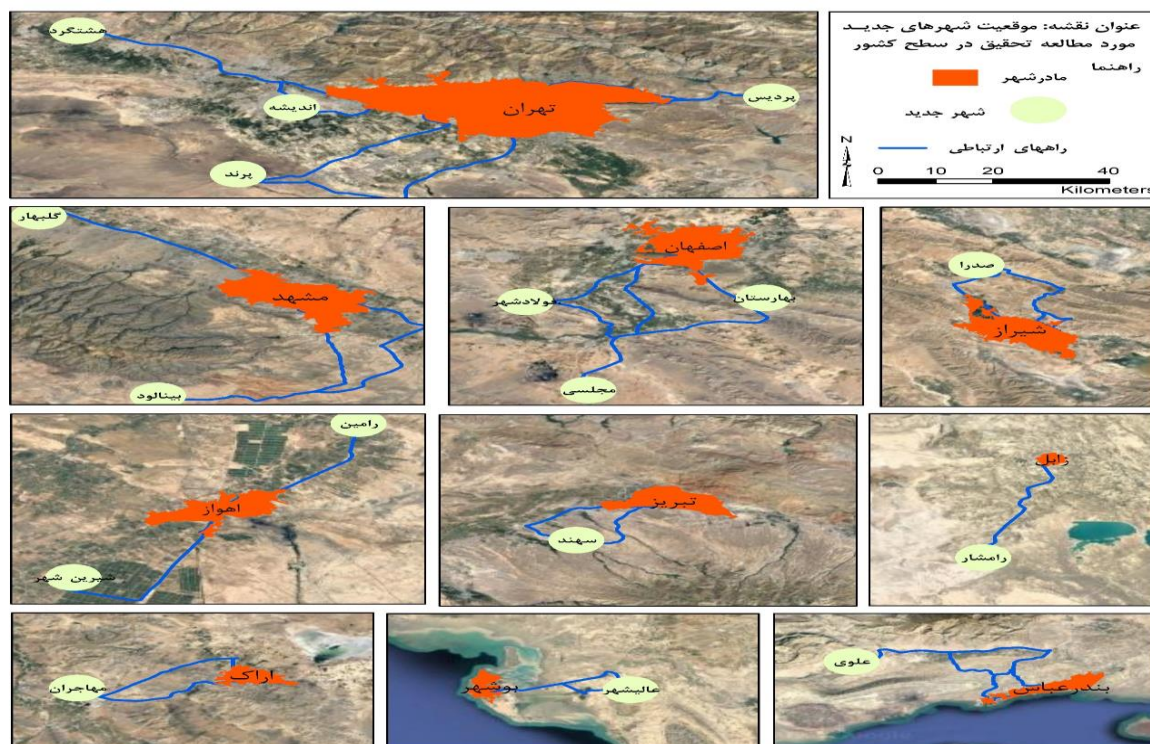
و ضریب همبستگی اسپیرمن در محیط نرم‌افزار Spss استفاده گردید. پراکنش فضایی شهرهای جدید در کشور و فاصله آن‌ها از مادر شهر در محیط نرم‌افزار Arc Map ترسیم و نمایش داده شد.

محدوده مورد مطالعه

جامعه آماری تحقیق، ۱۷ شهر جدید کشور را در برمی‌گیرد. (شکل ۱). شهرهای جدید اندیشه، پردیس، پرنده و هشتگرد در اطراف کلان‌شهر تهران، شهرهای جدید بهارستان، مجلسی و فولادشهر در اطراف کلان‌شهر اصفهان، شهرهای جدید گلبهار و بینالود در اطراف کلان‌شهر مشهد، شهرهای جدید شیرین شهر و رامین در اطراف کلان‌شهر مشهد، شهر جدید سهند در جنوب‌غربی کلان‌شهر تبریز، شهر جدید صدرا در شمال‌غربی کلان‌شهر شیراز، شهر جدید عالیشهر در جنوب شرقی شهر بوشهر، شهر جدید مهاجران در غرب شهر اراک، شهر جدید علوی در شمال‌غربی شهر بندرعباس و شهر جدید رامشار در شمال شهر زابل قرار دارد.

شکل ۱- موقعیت شهرهای جدید نسل اول در سطح کشور، منبع: وزارت کشور، دفتر تقسیمات کشوری، ۱۴۰۰

شکل ۲- موقعیت شهرهای جدید مورد مطالعه تحقیق در سطح کشور، منبع: وزارت کشور، دفتر تقسیمات کشوری، ۱۴۰۰، تصاویر ماهواره‌ای گوگل ارث

بحث و یافته‌های تحقیق

همان‌طور که گفته شد ایران در دهه ۶۰ شمسی با رشد شتابان جمعیت، مهاجرت‌های بی‌رویه جمعیت به نقاط شهری و گسترش بی‌رویه شهرهای موجود، توسعه منفصل شهری در قالب ایجاد شهرهای جدید، به‌عنوان یکی از راهبردهای توسعه شهری ایران بالأخص شهرهای بزرگ در دستور کار قرار گرفت. در این راستا، در دهه نخست ضمن انجام بررسی‌های نظری و روش‌شناسی و جمع‌آوری و تحلیل تجارب جهانی، ضرورت ایجاد ۳۵ شهر جدید به تصویب شورای عالی رسید که به دلیل تغییر شرایط، عملاً ۱۷ شهر جدید با ۲,۳۰۴,۰۰۰ نفر جمعیت طبق اولین طرح جامع مصوب، فرایند مطالعات و طراحی، مراحل تصویب را گذراند و از میانه دهه ۷۰ عملیات اجرایی تعدادی از آن‌ها آغاز شد. ظرفیت جمعیت‌پذیری شهرهای جدید در سال‌های بعد و در راستای طرح مسکن مهر، در قالب بازنگری طرح جامع به ۳,۸۰۱,۰۰۰ نفر رسید. همان‌طور که در جدول شماره ۱ مشاهده می‌شود شهرهای جدید از سال ۱۳۸۵ به‌صورت بطئی جمعیت‌پذیری خود را آغاز کردند.

جدول ۱- تحولات جمعیت شهری و شهرهای جدید کشور طی سال‌های ۱۳۸۵ الی ۱۳۹۵

سال	۱۳۸۵	۱۳۹۰	۱۳۹۵
جمعیت شهری کشور	۴۸۲۴۵۰۵۷	۵۲۶۴۶۶۶۱	۵۹۱۴۶۸۴۷
نرخ شهرنشینی (درصد)	۶۸,۵	۷۱,۴	۷۴
جمعیت کلان‌شهرها	۱۶۵۷۷۲۹۷	۱۷۸۶۷۲۱۰	۱۹۳۷۱۲۴۹
جمعیت شهرهای جدید	۳۰۸۱۶۷	۴۵۳۴۴۲	۷۷۹۳۸۴
سهم شهرهای جدید از جمعیت شهری کشور	۰,۶۴	۰,۸۵	۱,۳۲
سهم از جمعیت شهرهای جدید از جمعیت شهرهای مادر	۱,۸۶	۲,۵۴	۴,۰۲
نرخ رشد جمعیت شهری کشور	-	۲,۱۵	۱,۹۷
نرخ رشد جمعیت شهرهای مادر در دوره ۵ ساله	-	۱,۵۱	۱,۶۳
نرخ رشد جمعیت شهرهای جدید در دوره ۵ ساله	-	۸,۰۳	۱۱,۴۴

منبع: محاسبات نگارنده بر اساس نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۸۵، ۱۳۹۰ و ۱۳۹۵

تعداد جمعیت شهرهای جدید از ۳۰۸۱۶۷ نفر در سال ۱۳۸۵ به ۴۵۳۴۴۲ نفر در سال ۱۳۹۰ و ۷۷۹۳۸۴ نفر در سال ۱۳۹۵ رسیده است. سهم شهرهای جدید از جمعیت شهری کشور از ۰/۶۴ درصد در سال ۱۳۸۵ به ۰/۸۵ درصد در سال ۱۳۹۰ و ۱/۳۲ درصد در سال ۱۳۹۵ افزایش یافته است. همچنین در دوره موردبررسی نرخ رشد جمعیت شهرهای جدید طی سال‌های ۹۵-۱۳۸۵ روند افزایشی داشته و میانگین دوره ۵ برابر نرخ رشد جمعیت شهری و معادل ۹/۷۲ درصد بوده است. در جدول شماره ۲ تعداد جمعیت و نرخ رشد جمعیت شهرهای جدید کشور را طی سالهای ۹۵-۱۳۸۵ نشان داده شده است. در سال ۱۳۸۵ شهرهای اندیشه، فولاد شهر، بهارستان، هشتگرد و پردیس با ۲۴۷۳۲۲ نفر جمعیت بیش از ۸۰ درصد جمعیت شهرهای جدید کشور را به خود اختصاص داده‌اند. سهم این شهرها از جمعیت شهرهای جدید در سال ۱۳۹۰ به ۶۹ درصد و در سال ۱۳۹۵ به ۵۳ درصد کاهش یافته است و جمعیت‌پذیری در شهرهای جدید اطراف سایر کلانشهرهای کشور اتفاق افتاده است. سهم جمعیتی شهرهای جدید اطراف ۵ کلان‌شهر کشور در هر سه دوره مورد بررسی ثابت و حدود ۹۴/۳ درصد جمعیت شهرهای جدید کشور بوده است. در سال ۱۳۹۵ شهرهای جدید اطراف تهران ۴۳/۹ درصد، اصفهان ۲۲/۷ درصد، شیراز ۱۱/۸ درصد، تبریز ۱۰/۶ درصد و مشهد ۵/۳ درصد جمعیت شهرهای جدید کشور را به خود اختصاص داده‌اند. جمعیت‌پذیری شهرهای جدید عالیشهر و مهاجران در دوره‌های مورد بررسی روند افزایشی داشته است. شهر جدید رامشیر با ۶۲ نفر کم جمعیت‌ترین شهر جدید کشور است. شهرهای جدید پیرامون کلان‌شهر اهواز نیز در جذب جمعیت موفق عمل نکرده‌اند. شهر جدید رامین بر اساس نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ و ۱۳۹۵ فاقد جمعیت بوده است. شهر جدید شیرین‌شهر تنها در سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۵ دارای ۳۲۹ نفر جمعیت بوده است. بیشترین نرخ رشد جمعیت طی سال‌های ۹۵-۱۳۸۵ مربوط به شهر جدید پرنده با نرخ رشد ۳۲/۵ درصد است و بعد از آن شهرهای جدید صدرا، سهند و گلبهار به ترتیب با نرخ رشد ۲۴/۸، ۱۹/۲ و ۱۸/۳ درصد در رده‌های بعدی قرار دارند.

جدول ۲- جمعیت‌پذیری شهرهای جدید طی سال‌های ۱۳۸۵ الی ۱۳۹۵

مادر شهر	شهر جدید	جمعیت			نسبت جمعیت شهر جدید به جمعیت مادر شهر (درصد)			نرخ رشد ۱۳۸۵-۹۵	سهم از جمعیت شهرهای جدید
		۱۳۸۵	۱۳۹۰	۱۳۹۵	۱۳۸۵	۱۳۹۰	۱۳۹۵		
اصفهان	بهارستان	۴۵۵۳۸	۶۱۶۷۴	۷۹۰۲۳	۲,۸۴	۳,۵	۴,۰۳	۵,۶۷	۱۰,۱
	مجلسی	۳۵۷۰	۴۰۸۳	۹۳۶۳	۰,۲۲	۰,۲۳	۰,۴۸	۱۰,۱۲	۱,۲
	فولادشهر	۵۵۴۹۶	۶۶۹۰۳	۸۱۴۲۶	۳,۴۶	۳,۷۹	۴,۵۱	۴,۷۷	۱۱,۳
	جمع	۱۰۴۶۰۴	۱۳۲۶۶۰	۱۷۶۸۱۲	۶,۵۳	۷,۵۲	۹,۰۲	۵,۳۹	۲۲,۷
تبریز	سهند	۱۴۲۵۸	۲۴۷۰۴	۸۲۴۹۴	۱,۰۲	۱,۶۵	۵,۲۹	۱۹,۱۹	۱۰,۶
بوشهر	عالی‌شهر	۶۲۵۷	۱۲۸۲۰	۲۳۱۷۸	۳,۶۸	۶,۵۷	۱۰,۳۷	۱۳,۹۹	۳,۰
بندرعباس	علوی	۲۳۶	۲۷۸	۱۷۴	۰,۰۶	۰,۰۶	۰,۰۳	۳-	۰,۰۲
اراک	مهاجران	۱۱۱۱۳	۱۲۲۹۳	۲۰۳۴۶	۲,۴۹	۲,۵۴	۳,۹۱	۶,۲۳	۲,۶
شیراز	صدرا	۹۹۹۳	۳۹۹۷۹	۹۱۸۶۳	۰,۸۱	۲,۷۴	۵,۸۷	۲۴,۸۴	۱۱,۸
تهران	اندیشه	۷۵۵۹۶	۹۶۸۰۷	۱۱۶۰۶۲	۰,۹۷	۱,۱۹	۱,۳۴	۴,۳۸	۱۴,۹
	پردیس	۲۵۳۶۰	۳۷۲۵۷	۷۳۳۶۳	۰,۳۲	۰,۴۶	۰,۸۴	۱۱,۲۱	۹,۴
	پرنده	۵۸۴۲	۲۸۷۳۳	۹۷۴۶۴	۰,۰۷	۰,۳۵	۱,۱۲	۳۲,۵	۱۲,۵
	هشتگرد	۴۵۳۳۲	۵۱۹۵۳	۵۵۶۴۰	۰,۵۸	۰,۶۴	۰,۶۴	۲,۰۷	۷,۱
	جمع	۱۵۲۱۳۰	۲۱۴۷۵۰	۳۴۲۵۲۹	۱,۹۵	۲,۶۳	۳,۹۴	۸,۴۵	۴۳,۹
مشهد	گلپه‌ار	۶۸۸۹	۱۲۶۰۰	۳۶۸۷۷	۰,۲۸	۰,۴۶	۱,۲۳	۱۸,۲۷	۴,۷
	بینالود	۲۶۴۵	۳۳۰۷	۴۷۲۰	۰,۱۱	۰,۱۲	۰,۱۶	۵,۹۶	۰,۶
	جمع	۹۵۳۴	۱۵۹۰۷	۴۱۵۹۷	۰,۳۹	۰,۲۰	۱,۳۹	۱۵,۸۷	۵,۳
زابل	رامش‌ار	۴۲	۵۱	۶۲	۰,۰۳	۰,۰۴	۰,۰۵	۳,۹۷	۰,۰۱
اهواز	شیرین‌شهر			۳۲۹	۰	۰	۰,۰۲۸		۰,۰۴
	رامین				۰	۰	۰		۰,۰۰
	جمع	۰	۰	۳۲۹	۰	۰	۰,۰۲۸		۰,۰۴
جمع کل		۳۰۸۱۶۷	۴۵۳۴۴۲	۷۷۹۳۸۴	۱۱,۴۴				۲۰,۵

منبع: محاسبات نگارنده بر اساس نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۸۵، ۱۳۹۰ و ۱۳۹۵

به منظور بررسی تحقق‌پذیری جمعیت شهرهای جدید، جمعیت پیش‌بینی شده برای شهر جدید از طرح جامع شهرها استخراج گردید و در مقایسه با جمعیت وضع موجود در صد تحقق‌پذیری جمعیت محاسبه گردید. تمامی ۱۷ شهر جدید حداقل دارای یک طرح جامع هستند. از سال ۱۳۸۹، طرح جامع شهرهای جدید سهند، فولادشهر، صدرا، اندیشه، پردیس، پرنده، هشتگرد و گلپه‌ار بازنگری و ظرفیت جمعیت‌پذیری آن‌ها به غیر از شهر جدید فولادشهر افزایش یافته است. بنابراین برای تحقق‌پذیری جمعیت سال‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ از جمعیت پیش‌بینی شده در طرح اول و برای تحقق‌پذیری جمعیت در ۱۳۹۵ از جمعیت بازنگری شده و نهایی شهرهای جدید استفاده شد. از منظر میزان تحقق‌پذیری جمعیت، در سال ۱۳۸۵ حدود ۱۳/۴ درصد، سال ۱۳۹۰ حدود ۱۹/۷ درصد از جمعیت پیش‌بینی شده در طرح جامع اول این شهرها محقق گردیده است. سال ۱۳۹۵ تحقق‌پذیری جمعیت شهرهای جدید در مقایسه با جمعیت نهایی مصوب شهرهای مذکور ۲۰/۵ درصد بوده است. شهرهای جدید اندیشه، پرنده، سهند، پردیس و صدرا بیشترین درصد تحقق جمعیت پیش‌بینی شده در نخستین طرح جامع مصوب را دارا بوده‌اند. در صد تحقق‌پذیری جمعیت شهرهای جدید پرنده، اندیشه و سهند، پردیس، صدرا و هشتگرد در سال ۱۳۹۰ به ترتیب برابر ۱۲۱/۸ درصد، ۱۱۲/۷ درصد و ۹۱/۷ درصد، ۴۸/۹ درصد، ۴۵/۹ درصد و ۴۲/۸ درصد بوده است که در بازنگری طرح جامع این شهرها با افزایش محدوده، ظرفیت جمعیت‌پذیری آنها نیز افزایش یافته است این امر باعث شده است که در صد تحقق‌پذیری جمعیت این شهرها در سال ۱۳۹۵ نسبت به سال ۱۳۹۰ کاهش یابد. در مقابل شهرهای جدید علوی، رامش‌ار و شیرین‌شهر توفیق چندانی در جمعیت‌پذیری نداشته‌اند. شهر جدید رامین نیز هنوز فاقد جمعیت است.

جدول ۳- تحقق‌پذیری جمعیتی شهرهای جدید

شهر جدید	فاصله از شهر مادر (کیلومتر)	جمعیت‌پذیری شهر جدید				تحقق‌پذیری جمعیتی	
		سال طرح اول	جمعیت بر اساس طرح اول	سال بازنگری طرح	جمعیت بر اساس طرح دوم	۱۳۹۵	۱۳۹۰
بهارستان	۱۵	۱۳۷۲	۳۲۰۰۰۰	-	۳۲۰۰۰۰	۲۴,۷	۲۴,۷
مجلسی	۶۰	۱۳۷۲	۱۴۰۰۰۰	-	۱۴۰۰۰۰	۶,۷	۶,۷
فولادشهر	۲۸	۱۳۷۳	۳۲۰۰۰۰	۱۳۹۳	۳۲۰۰۰۰	۲۷,۶	۲۷,۶
سهند	۲۰	۱۳۷۷	۹۰۰۰۰	۱۳۸۹	۱۵۰۰۰۰	۵۵	۹۱,۷
عالیشهر	۲۴	۱۳۶۵	۱۰۰۰۰۰	-	۱۰۰۰۰۰	۲۳,۲	۲۳,۲
علوی	۴۰	۱۳۷۲	۱۰۰۰۰۰	-	۱۰۰۰۰۰	۰,۲	۰,۲
مهاجران	۳۵	۱۳۷۶	۶۰۰۰۰	-	۶۰۰۰۰	۳۳,۹	۳۳,۹
صدرا	۱۵	۱۳۷۴	۲۰۰۰۰۰	۱۳۸۹	۳۲۰۰۰۰	۲۸,۷	۴۵,۹
اندیشه	۱۵	۱۳۷۹	۱۰۳۰۰۰	۱۳۹۰	۱۳۰۰۰۰	۸۹,۳	۱۱۲,۷
پردیس	۱۷	۱۳۷۴	۱۵۰۰۰۰	۱۳۹۰	۴۵۰۰۰۰	۱۶,۳	۴۸,۹
پرند	۳۰	۱۳۷۷	۸۰۰۰۰	۱۳۹۲	۴۸۵۰۰۰	۲۰,۱	۱۲۱,۸
هشتگرد	۳۰	۱۳۷۲	۱۳۰۰۰۰	۱۳۸۹	۶۷۵۰۰۰	۸,۲	۴۲,۸
گلپه‌ار	۳۵	۱۳۷۲	۲۰۰۰۰۰	۱۳۹۴	۲۴۰۰۰۰	۱۵,۴	۱۸,۴
بینالود	۵۵	۱۳۸۱	۱۱۳۰۰۰	-	۱۱۳۰۰۰	۴,۲	۴,۲
رامشار	۳۵	۱۳۷۹	۶۰۰۰۰	-	۶۰۰۰۰	۰,۱۰	۰,۱
شیرین‌شهر	۳۵	۱۳۸۳	۷۵۰۰۰	-	۷۵۰۰۰	۰,۴۴	۰,۴
رامین	۳۸	۱۳۸۳	۶۳۰۰۰	-	۶۳۰۰۰	۰,۰۰	۰,۰
جمع کل	-	-	۲۳۰۴۰۰۰	-	۳۸۰۱۰۰۰	۲۰,۵	۳۳,۸

منبع: محاسبات نگارنده بر اساس اطلاعات استخراج شده از طرح‌های توسعه شهرهای جدید و نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۸۵، ۱۳۹۰ و ۱۳۹۵

در ادامه همبستگی نرخ رشد جمعیت شهرهای جدید، تعداد جمعیت مادر شهر و فاصله شهر جدید از شهر مادر به‌عنوان متغیرهای مستقل تحقیق و متغیرهای نرخ رشد جمعیت شهرهای جدید و میزان تحقق‌پذیری جمعیت شهرهای جدید به‌عنوان متغیر وابسته مورد بررسی و تحلیل قرار گرفت. با توجه به نرمال نبودن توزیع داده‌ها که با استفاده از آزمون کولموگروف-اسمیرنوف و آزمون شاپیرو-ویلک مورد تأیید قرار گرفت، از ضریب همبستگی اسپیرمن برای بررسی رابطه بین متغیرها استفاده شد. جدول شماره ۴ بیانگر وجود رابطه معنادار در سطح اطمینان ۹۹ درصد و ضریب همبستگی منفی بین تحقق جمعیتی شهر جدید و فاصله شهر جدید از شهر مادر هست. یعنی با افزایش فاصله از مادر شهر میزان جمعیت‌پذیری و تحقق جمعیتی شهرهای جدید کاهش می‌یابد. ضریب همبستگی در سه دوره مورد بررسی، روند افزایشی داشته است. به عبارت دیگر نقش فاصله شهر جدید از مادر شهر در جمعیت‌پذیری و افزایش جمعیت بیشتر شده است.

جدول ۴- ضریب همبستگی بین تحقق جمعیتی شهر جدید و فاصله شهر جدید از شهر مادر

		تحقق جمعیتی شهر جدید سال ۱۳۹۵	تحقق جمعیتی شهر جدید سال ۱۳۹۰	تحقق جمعیتی شهر جدید سال ۱۳۸۵	ضریب همبستگی
ضریب همبستگی اسپیرمن	فاصله شهر جدید از شهر مادر	۰/۷۴۰*	۰/۶۵۹*	۰/۶۲۴*	ضریب همبستگی
		۰/۰۰۱	۰/۰۰۴	۰/۰۰۷	سطح معناداری
		۱۷	۱۷	۱۷	تعداد

* همبستگی در سطح ۰/۰۵ (۲- دنباله‌ای) معنادار است

منبع: یافته‌های پژوهش

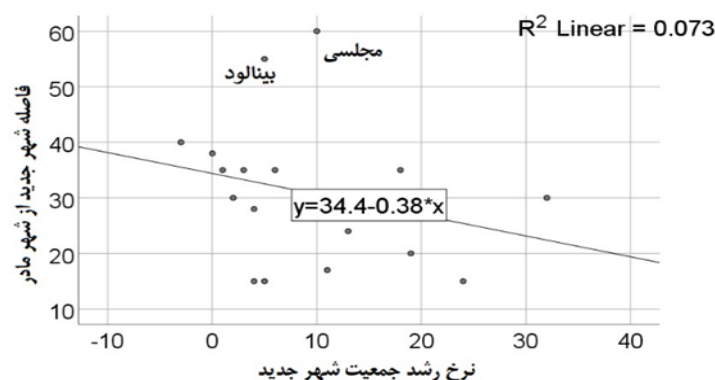
همان‌طور که در جدول شماره ۵ مشاهده می‌شود بین متغیر فاصله شهر جدید از مادر شهر و تعداد جمعیت شهر جدید ارتباط معنادار و معکوس با ضریب همبستگی ۰/۷۸۹- وجود دارد. به عبارت دیگر با افزایش فاصله از مادر شهر جمعیت‌پذیری و تعداد جمعیت شهر جدید کاهش می‌یابد.

جدول ۵- ضریب همبستگی بین فاصله شهر جدید از شهر مادر و تعداد جمعیت شهر جدید

			تعداد جمعیت شهر جدید
ضریب همبستگی اسپیرمن	فاصله شهر	ضریب همبستگی	***۰/۷۸۹-
	جدید از شهر	سطح معناداری	۰/۰۰۰
	مادر	تعداد	۱۷
**همبستگی در سطح ۰/۰۱ (۲- دنباله‌ای) معنادار است			

منبع: یافته‌های پژوهش

همچنین سطح معناداری بین متغیرهای فاصله شهر جدید از مادر شهر و نرخ رشد جمعیت شهر جدید بیشتر از 0.05 شد و ارتباط بین آن‌ها تأیید نگردید. با حذف نمونه‌های دورافتاده (شهرهای جدید مجلسی و بینالود) با استفاده از نمودار پراکندگی (شکل شماره ۳) مقدار سطح معناداری به زیر 0.05 درصد کاهش یافت و ارتباط معنادار و معکوس بین متغیرهای فاصله از مادر شهر و نرخ رشد جمعیت شهرهای جدید به دست آمد (جدول شماره ۶).

شکل ۳- همبستگی بین متغیرهای فاصله شهر جدید از شهر مادر و نرخ رشد جمعیت شهر جدید، منبع: یافته‌های پژوهش

عبارت دیگر فاصله شهر جدید از مادر شهر در میزان جمعیت‌پذیری و نرخ رشد جمعیت شهر جدید مؤثر است. تأثیر فاصله شهر جدید از مادر شهر بر نرخ رشد جمعیت شهر جدید در شهرهای با فاصله کمتر از ۴۰ کیلومتر از مادر شهر مورد تأیید قرار گرفت و در شهرهای مجلسی (با فاصله ۶۰ کیلومتر از مادر شهر) و بینالود (با فاصله ۵۵ کیلومتر از مادر شهر) ارتباط معنادار مشاهده نشد.

جدول ۶- ضریب همبستگی بین فاصله شهر جدید از شهر مادر و نرخ رشد جمعیت شهر جدید

نرخ رشد جمعیت شهر جدید		
ضریب همبستگی اسپیرمن	فاصله شهر جدید از شهر مادر	ضریب همبستگی
		سطح معناداری
		تعداد
*همبستگی در سطح ۰/۰۵ (۲- دنباله‌ای) معنادار است		

منبع: یافته‌های پژوهش

همچنین، رابطه‌ای معنادار و مثبت بین جمعیت مادر شهر و جمعیت شهر جدید با ضریب همبستگی 0.605 و سطح معناداری 0.010 تأیید شد؛ به این معنا که جمعیت بالای مادرشهرها، موفقیت شهرهای جدید پیرامونی در جذب جمعیت را تسهیل کرده و سرریز جمعیتی کلان‌شهرهایی چون تهران، مشهد، اصفهان، تبریز و شیراز نقش مؤثری در تحقق اهداف جمعیتی این شهرها داشته است.

جدول ۷- ضریب همبستگی بین تعداد جمعیت شهر مادر و تعداد جمعیت شهر جدید

			تعداد جمعیت شهر جدید
ضریب همبستگی اسپیرمن	تعداد جمعیت مادر شهر	ضریب همبستگی	۰/۶۰۵**
		سطح معناداری	۰/۰۱۰
		تعداد	۱۷
**همبستگی در سطح ۰/۰۱ (۲- دنباله‌ای) معنادار است			

نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادها

شهرهای جدید عمدتاً باهدف تمرکززدایی جمعیت و فعالیت از شهرهای پرجمعیت احداث شده‌اند. امروزه باگذشت بیش از سه دهه از احداث شهرهای جدید در ایران و سپری شدن دوره‌های پیش‌بینی، فرصت مناسبی است تا عملکرد این شهرها مورد ارزیابی و تحلیل قرار گیرد. در پژوهش حاضر میزان موفقیت ۱۷ شهر جدید ایران در جذب جمعیت پیش‌بینی‌شده برای آن‌ها در اسناد توسعه بررسی گردید. بر اساس نتایج این پژوهش، شهرهای جدید جمعیت‌پذیری خود را به صورت بطئی از سال ۱۳۸۵ آغاز کرده‌اند و در سال ۱۳۹۵ حدود ۱/۳۲ درصد جمعیت شهری کشور رو به خود اختصاص داده‌اند. نرخ جمعیت شهرهای جدید طی سال‌های ۹۵-۱۳۸۵ روند افزایشی داشته و میانگین دوره ۵ برابر نرخ رشد جمعیت شهری و معادل ۹/۷۲ درصد بوده است. از منظر میزان تحقق‌پذیری جمعیت شهرهای جدید از ۱۳/۴ درصد در سال ۱۳۸۵ به ۱۹/۷ درصد در سال ۱۳۹۰ و ۲۰/۵ (با احتساب بازنگری طرح‌های جامع و افزایش جمعیت‌پذیری شهرهای جدید) در سال ۱۳۹۵ رسیده است. شهرهای جدید اطراف کلانشهرهای تهران و اصفهان تا سال ۱۳۸۵ بیشترین جمعیت‌پذیری را داشته‌اند و بیش از ۸۰ درصد جمعیت شهرهای جدید رو به خود اختصاص داده بودند که در سالهای ۱۳۹۰ و ۱۳۹۵ با جمعیت‌پذیری شهرهای جدید اطراف کلانشهرهای تبریز، مشهد و شیراز سهم آنها به ۳۹ درصد کاهش یافته است. سهم جمعیتی شهرهای جدید اطراف ۵ کلان شهر کشور در هر سه دوره مورد بررسی ثابت و حدود ۹۴/۳ درصد جمعیت شهرهای جدید کشور بوده است. شهرهای جدید اندیشه، پرند، سهند، پردیس و صدرا بیشترین درصد تحقق جمعیت پیش‌بینی شده در نخستین طرح جامع مصوب را دارا بوده‌اند. در مقابل شهرهای جدید علوی، رامشار و شیرین شهر توفیق‌چندانی در جمعیت‌پذیری نداشته‌اند. شهر جدید رامین نیز هنوز فاقد جمعیت است. همچنین رابطه معنادار و ضریب همبستگی منفی بین تحقق جمعیتی شهر جدید و فاصله از شهر مادر وجود دارد. با افزایش فاصله از مادر شهر میزان جمعیت‌پذیری و تحقق جمعیتی شهرهای جدید کاهش می‌یابد. ضریب همبستگی بین میزان فاصله از مادر شهر و جمعیت‌پذیری شهرهای جدید در سال‌های ۱۳۸۵، ۱۳۹۰ و ۱۳۹۵ روند افزایشی داشته است. فاصله از مادر شهر، عامل مهمی در جمعیت‌پذیری و موفقیت شهرهای جدید داشته است، نقش فاصله در عملکرد نسبتاً موفق شهرهای جدید اندیشه، صدرا و سهند در مطالعات دیگری (بزی و دیگران، ۱۳۸۸، و قرخلو و پناهنده‌خواه، ۱۳۸۸، خمر و وحدتی، ۱۳۹۱ و محمودیانی و کوششی، ۱۳۹۸) و عدم موفقیت شهرهای جدید رامشار و بینالود و مجلسی در مطالعات (وارثی و همکاران، ۱۳۸۷ و ۱۳۹۱، محمودیانی و کوششی، ۱۳۹۸) نیز تأیید شده است. اهمیت متغیر فاصله از مادر شهر بر جمعیت‌پذیری شهرهای جدید که برآمده از نتایج این مطالعه است مشابه با نتایج برخی مطالعات پیشین (کوششی و محمودیانی، ۱۳۹۹، اجزاء شکوهی و همکاران، ۱۳۹۱؛ تیموری و کیوان، ۱۳۹۱) است. هم‌به‌نوعی با تئوری شهر خطی و بحث‌های سوریا ماتا قابل تبیین است که بر عامل فاصله تأکید دارند. به‌طور کلی شهرهای جدید ایران در دستیابی به اهداف جمعیتی تعیین شده و تمرکززدایی از شهر اصلی چندان موفق عمل نکرده‌اند. قیمت مسکن و زمین، فاصله و زمان دسترسی به مادر شهر، استقلال اشتغال و حمل‌ونقل، از مهم‌ترین عوامل تعیین‌کننده میزان موفقیت در جذب جمعیت و همچنین کم‌وکیف خدمات رفاهی، زیرساختی، دسترسی به مراکز تفریحی و تجاری، از مهم‌ترین عواملی هستند که تعیین‌کننده عملکرد جمعیتی موفق یا ناموفق شهرهای جدید و نیز میزان پایداری جمعیت آن‌ها به شمار می‌آیند. بعد از احداث واحدهای مسکن مهر در شهرهای جدید جمعیت‌پذیری این شهرها روند افزایشی پیدا کرده و امیدوارکننده بوده است. چه‌بسا مدیریت یکپارچه، آماده‌سازی اراضی و ارائه خدمات از سازمان‌ها و ارگان‌های مسئول در ایجاد زیرساخت‌ها و خدمات روبنایی به‌موقع صورت می‌گرفت. شهرهای جدید در جمعیت‌پذیری موفق‌تر عمل می‌کردند. مهم‌ترین موانع و چالش‌های بنیادی سیاست شهرهای جدید که طی دو دهه اخیر این شهرها را با تأخیر در تحقق اهداف و حتی انحراف از دستیابی به کیفیت محیطی برنامه‌ریزی‌شده مواجه کرده‌اند، شامل بی‌ثباتی سیاست‌های شهرسازی و تغییر مداوم رویکردها در حوزه مسکن و شهرسازی، تغییر شرایط و کاهش نرخ رشد جمعیت کشور و شهرها نسبت به دهه‌های ۱۳۶۰ و ۱۳۷۰، تحقق‌نیافتن سیاست‌ها و برنامه‌های زیرساختی، صنعتی و خدماتی سایر بخش‌ها، عدم ارائه به‌موقع خدمات توسط سازمان‌ها و ارگان‌های مسئول در ایجاد زیرساخت‌ها و خدمات روبنایی، وابستگی توسعه این شهرها به منابع مالی حاصل از فروش اراضی، گسترش کالبدی شهرهای موجود و رشد جمعیت فراتر از حدود تعیین شده در طرح‌های فرادست، ضعف نظارت و کنترل توسعه شهرها در چارچوب اهداف مصوب و افزایش جمعیت در محلات اسکان غیررسمی کلان‌شهرها، همکاری نکردن دستگاه‌های خدمات‌رسان در تأمین خدمات روبنایی و زیرساختی، وجود تعارضات و تداخلات حقوقی و مدیریتی و خلأهای قانونی و طولانی‌بودن فرآیند تدوین و تصویب قوانین و پیچیدگی‌های اجرایی آن‌ها و در نهایت دوگانگی در مدیریت شهری پس از استقرار شهرداری‌ها است.

بنابر یافته‌های این تحقیق پیشنهادهایی جهت بهبود عملکرد شهرهای جدید به شرح زیر ارائه می‌گردد:

- بازنگری در برنامه ایجاد شهرهای جدید به‌ویژه در بخش تأمین مالی طرح‌ها و اصلاح نظام برنامه‌ریزی و اصلاح قوانین و مقررات، بازنگری در استانداردهای شهرسازی، حمایت‌های مالی دولتی و جذب سرمایه‌گذاران بخش خصوصی

- ارتقاء کیفی شهرهای جدید موجود در راستای زیست‌پذیری بیشتر و به طبع آن جمعیت‌پذیری بیشتر از طریق ایجاد نقش‌های نوین در مقیاس منطقه‌ای و استقرار عملکردهای شاخص و تدوین برنامه‌های پویاسازی کار و اشتغال.
- بهبود زیرساخت‌های ایجاد اشتغال در شهرهای جدید جهت ماندگاری جمعیت.
- برنامه‌ریزی برای ارتقای هویت و فرهنگ و بهبود زمینه‌های تعلق خاطر برای ساکنان شهرهای جدید
- توجه به شهرهای جدید به‌عنوان مکمل و تسهیلگر فرایند بازآفرینی شهری
- فراهم کردن زمینه تغییر از مکان‌گزینی وابسته به زمین دولتی به مکان‌گزینی در اراضی غیردولتی توسط بخش خصوصی در اراضی غیردولتی یا اراضی مرتبط با توسعه‌های جدید شهری به‌عنوان بخش‌های جدید شهر
- یکپارچه سازی برنامه‌ریزی اقتصادی شهرهای جدید و برنامه‌ریزی کالبدی و فضایی آن با رویکرد تحقق شهرهای کارآفرین به‌جای شهرهای خوابگاهی.

References

- Ajza Shokouhi, M., Gharakhlo, M., & Khazaee Nejad, F. (2011). Factors Effecting in the Absorption of Population to Satellite New Town (The Case Study: Andishe New Town). *Human Geography Research*, 44(1), 75-86 [SID. https://sid.ir/paper/139194/fa](https://sid.ir/paper/139194/fa) [In Persian].
- Aldridge, M. (2017). *The British New Towns: A programme without a policy*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315170732>
- Alonso, W. (1970). What are new towns for? *Urban Studies*, 7(1), 37-55. <https://doi.org/10.1080/00420987020080031>
- Basirat, M., & Arbab, P. (2022). Analysing new town development in Iran: toward a new agenda. *International Review for Spatial Planning and Sustainable Development*, 10(3), 84-107. https://doi.org/10.14246/irpsd.10.3_84
- Bazi, K. R., & Afrasiabi Rad, M. S. (2009). Assessment of Success rate and efficiency of new towns. *Journal of Urban - Regional Studies and Research*, 1(2), 111-134 [SID. https://sid.ir/paper/153028/fa](https://sid.ir/paper/153028/fa) [In Persian].
- Becker, C., Mendelsohn, S. J., & Benderskaya, K. (2012). *Russian urbanization in the Soviet and post-Soviet eras*. London: Human Settlements Group, International Institute for Environment and Development. <https://www.iied.org/10613iied>
- Bell, D. (1976). The coming of the post-industrial society. In *The Educational Forum* (Vol. 40, No. 4, pp. 574-579). Taylor & Francis Group. <https://doi.org/10.1080/00131727609336501>
- Cai, X., De Meulder, B., Lin, Y., & Sun, H. (2020). New Towns' Planning and Construction in the Pre-Urbanization or Post-Urbanization Period: A Case Study of the New Towns' Development Process of Beijing. *Sustainability*, 12(9), 3721. <https://doi.org/10.3390/su12093721>
- Clapson, M. (2017). The English New Towns since 1946. *Histoire urbaine*(3), 93-111. <https://doi.org/10.3917/rhu.050.0093>
- Cinis, A., Drémaité, M., & Kalm, M. (2008). Perfect representations of Soviet planned space: Mono-industrial towns in the Soviet Baltic Republics in the 1950s-1980s. *Scandinavian Journal of History*, 33(3), 226-246. <https://doi.org/10.1080/03468750802079409>
- Ebrahimzadeh, I., Rahnama, M. R & ,Negahban Marvi, M. (2004). An analysis on the necessity of forming and the role of the new city of Golbahar in the decentralization of the mother city of Mashhad. *Soffeh*, 14(2-1). [dor/20.1001.1.1683870.1383.14.2.7.8](https://doi.org/10.1683870.1383.14.2.7.8) [In Persian].
- Eskandari, h. (2022). Analysis of factors affecting population attraction in new cities (Case study: Sadra New City). *Regional Planning*, 12(45), 193-210. <https://doi.org/10.30495/jzpm.2022.29420.4019> [In Persian].
- Foley, D. L. (1962). Idea and Influence: The Town and Country Planning Association. *Journal of the American Institute of Planners*, 28(1), 10-17. <https://doi.org/10.1080/01944366208979414>
- Gharakhlo, M., & Panahandeh Khah, M. (2009). Evaluation of the Functions of New Towns in Absorption the Population for Megalopolises (Case Study: New Towns Around Tehran). *Human Geography Research Quarterly*, 41(67), 17-25 [SID. https://sid.ir/paper/139022/fa](https://sid.ir/paper/139022/fa) [In Persian].
- Heidari, J. (2015). A survey of the necessity creating a Newtown Aalishahr and its performance evaluation. *spatial planing*, 4(3), 115-134. <https://dorl.net/dor/20.1001.1.22287485.1393.4.3.7.5> [In Persian].
- Hui, E. C., & Lam, M. C. (2005). A study of commuting patterns of new town residents in Hong Kong. *Habitat international*, 29(3), 421-437. <https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2004.01.001>
- koosheshi, m., & mahmoudiani, s. (2019). Indexing and Ranking the Demographic Function of New Towns in Iran with Emphasis on Socioeconomic Factors. *Journal of Social Problems of Iran*, 10(1), 263-285. <https://doi.org/10.22059/ijsp.2020.76176> [In Persian].

- Mahmoudiani, S., & Koosheshi, M. (2019). The Study on Population Growth of New Towns Comparing to Rival Settlements in Iran. *Iranian Population Studies*, 5(2), 3-34 <https://doi.org/10.22034/jips.2019.113850> [In Persian].
- Marvuglia, A., Havinga, L., Heidrich, O., Fonseca, J., Gaitani, N., & Reckien, D. (2020). Advances and challenges in assessing urban sustainability :An advanced bibliometric review. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 124, 109788 <https://doi.org/10.1016/j.rser.2020.109788>
- Merlin, P. (1977). Golany, Gideon, " New Town Planning: Principles and Practice"(Book Review). *The Town Planning Review*, 48(3), 308.<https://doi.org/10.3828/tpr.48.3.hl70302607v868k1>
- Meshkini, A., Solaimani, M. S .,Azizi, H., & Zarehpisheh, N. (2013). Evaluating the degree of goals achievement of New Towns in Iran (A case study of Sadra New Town). *Urban Structure and Function Studies*, 1(1), 29-41 <https://www.magiran.com/p1912795> [In Persian].
- Newman, P., Matan, A., & McIntosh, J. (2015). Urban transport and sustainable development. In *Routledge International Handbook of Sustainable Development* (pp. 359-372). Routledge . <https://doi.org/10.4324/9780203785300>
- Ofer, G. (1976). Industrial structure, urbanization, and the growth strategy of socialist countries. *The Quarterly Journal of Economics*, 219-244 <https://doi.org/10.2307/1884628>
- Orillard, C., & Ward, S. V. (2020). Planning the World's New Towns—A Tale of Two Countries, 1975–2013. In *Lessons from British and French New Towns: Paradise Lost?* (pp. 129-142). Emerald Publishing Limited.<https://doi.org/10.1108/978-1-83909-430-920201009>
- Peiser, R., & Forsyth, A. (2021). New towns for the twenty-first century: a guide to planned communities worldwide. University of Pennsylvania Press.<https://doi.org/10.9783/9780812297317>
- Sheykhi, M. T. (2020). Mutual effects of environment and urbanization: A sociological assessment. *Ann. Environ. Sci. Toxicol*, 4, 24-26.<https://dx.doi.org/10.17352/aest.000022>
- Teymori, P., & Keyvan, N. (2012). The Function of New Towns and Decentralization of the Population from Tehran Central Urban Area. *Environmental Based Territorial Planning (Amayesh)*, 5(18), 109–124.[SID. https://sid.ir/paper/130422/fa](https://sid.ir/paper/130422/fa) [In Persian].
- UN. (2019). World Urbanization Prospects: The 2018 Revision. United Nations Department of Economic and Social Affairs. Population Division, New York <https://doi.org/10.18356/b9e995fe-en>
- vahdati, m., & khammar, g. (2015). Qualitative and quantitative evaluation of dynamics and mobility in the new towns with ELECTRE model and SWOT analysis technique. *Geography and Environmental Planning*, 25(4), 145-162.[dor/20.1001.1.20085362.1393.25.4.9.7](https://doi.org/10.1001.1.20085362.1393.25.4.9.7) [In Persian].
- Varesi, H., Ahmadian, M., & Gholamhoseyni, R. (2014). Analysis and Evaluation of the Performance of New Towns Population Attraction. *Spatial Planning*, 3(4), 133-154 [dor/20.1001.1.22287485.1392.3.4.10.3](https://doi.org/10.1001.1.22287485.1392.3.4.10.3) [In Persian].
- Varesi, H. R., Mohammadzadeh, M., & Amel Bafandeh, M. (2012). An analysis of Binalood New Town in Terms of Population Absorption. *Geography and Environmental Planning*, 23(2), 117-132.[dor/20.1001.1.22287485.1392.3.4.10.3](https://doi.org/10.1001.1.22287485.1392.3.4.10.3) [In Persian].
- Verma, P., & Raghubanshi, A. (2018). Urban sustainability indicators: Challenges and opportunities. *Ecological indicators*, 93, 282-291.<https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2018.05.007>
- Wakeman, R. (2016). Practicing utopia: an intellectual history of the new town movement. University of Chicago Press <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226346175.001.0001>
- Wakeman, R. (2014). Was there an ideal socialist city? Socialist new towns as modern dreamscapes. In *Transnationalism and the German City* (pp. 105-124). New York: Palgrave Macmillan US. https://doi.org/10.1057/9781137390172_7
- Zebar-Dast, E., & Jahan-Shahlou, I. (2007). A Survey about Hashtgerd New City Operation in Surplus Population Attraction. *Geography and Development*, 5(10), 5-22 <https://doi.org/10.22111/gdij.2007.3657> [In Persian].
- Ziari, K. (2006). The planning and functioning of new towns in Iran. *Cities*, 23(6), 412-422 . <https://doi.org/10.1016/j.cities.2006.08.006>
- Ziari, K., & Gharakhlou, M. A. H. D. I. (2009). A Study of Iranian New Towns During Pre–and Post Revolution. *International Journal of Environmental Research*, 3(1), 143–154.<https://doi.org/10.22059/ijer.2009.43>
- Zimmermann, F. M. (2016). Nachhaltigkeit wofür?. Springer Berlin Heidelberg. https://doi.org/10.1007/978-3-662-48191-2_10
- Niazi, A. J., & Yar, S. M. (2022). A study on creation of new towns and their development in the postwar era: Founding ideas and forms of new towns. *International Journal of Advanced Academic Studies*, 4(1), 14–23. <https://doi.org/10.33545/27068919.2022.v4.i1a.675>

Research Paper

Exploring Factors Influencing Women's Entrepreneurship in Rural Cooperatives of South Khorasan Province

Javad Mikaniki* : Associated Professor in Department of Geography, Birjand University, Birjand, Iran.

Mohamad Eskandari Sani: Associated Professor in Department of Geography, Birjand University, Birjand, Iran

Narges Khedmati: MA in Department of Geography, Birjand University, Birjand, Iran

ARTICLE INFO

Received: 2024/06/29

Accepted: 2024/10/21

PP: 91-100

Use your device to scan
and read the article
online

Keywords: Women's Entrepreneurship, Empowerment, Rural Women's Cooperatives, South Khorasan.

Abstract

This study investigates the factors influencing women's entrepreneurship in rural cooperatives in South Khorasan Province, Iran. The research is applied in terms of its purpose and descriptive-analytical in terms of its research method. It employs a cross-sectional survey design and utilizes quantitative data. The research population encompasses active cooperatives engaged in women's rural cooperatives' entrepreneurship in South Khorasan Province. A total of 16 rural women's cooperatives operates in the region, with 11 being semi-active and only 5 fully active. Utilizing exploratory factor analysis, four primary factors emerged from the 68 questionnaire items: individual-psychological, educational-promotional, economic, and social. To examine the structural pattern of factors influencing women's entrepreneurship in rural cooperatives in South Khorasan Province, structural equation modeling (SEM) was conducted using Smart PLS software. The results indicate that among the four paths modeled, only the educational-promotional factor significantly influences the level of entrepreneurship, with a path coefficient of 0.264. The remaining modeled paths are not statistically significant. Consequently, the findings suggest that in the current context of the examined model, only the educational-promotional factor exerts a meaningful impact on entrepreneurship.

Citation: Mikaniki, J., Eskandari sani, M., & Khedmati, N. (2025). **Exploring Factors Influencing Women's Entrepreneurship in Rural Cooperatives of South Khorasan Province**, *Journal of Regional Planning*, 15(57), 91-100

DOI: 10.82597/jzpm.2025.1210506

* **Corresponding author:** Javad Mikaniki, **Email:** javadmikaniki@birjand.ac.ir, **Tel:** +989151613778

Extended Abstract

Introduction

Women's entrepreneurship in rural cooperatives plays a vital role in empowering women and promoting economic growth in various regions. Rural cooperatives provide opportunities for women's economic participation, skill development, and social advancement, helping to improve their incomes, self-confidence, and overall quality of life. By offering education, support, and a platform for collective action, these cooperatives strengthen women's capacities and contribute to gender equality and sustainable development. Despite challenges related to social norms and institutional barriers, women engaged in cooperative entrepreneurship often experience economic, social, psychological, and organizational empowerment, which shows the resilience and effectiveness of these community-based initiatives. This study seeks to identify the key factors that influence women's entrepreneurship in rural cooperatives in South Khorasan Province. It focuses on five active women's cooperatives in the region — Alzahra Mod, Khrashhad, Narjes Alghorat, Mehr Afarin Sarayan, and Sarcheh Tazian — which together include 1,382 members. These cooperatives illustrate the significant role that rural women's entrepreneurship plays in supporting local economies and creating better livelihoods for women and their families. By understanding the factors that enable or hinder women's entrepreneurial activities in these cooperatives, this research aims to highlight practical pathways to strengthen rural women's participation in economic development and community well-being. Overall, rural cooperatives are important mechanisms for empowering women, enhancing their social status, and building more resilient and equitable rural communities.

Methodology

In terms of its nature, the current research is of the type of exploratory quantitative research, and in terms of its purpose, it is placed in the field of applied research. The statistical population includes 1382 women members of active rural women's cooperatives in South Khorasan province, which included five

participations among the 16 cooperatives in the province.

The data collection tool was a researcher-made questionnaire consisting of 68 items on the Likert scale. According to the nature and approach of the research, the exploratory factor analysis technique in the Spss software environment and the Smart pls software have been used to examine the structural pattern between the influencing factors on the entrepreneurship of rural women's cooperatives in South Khorasan.

Results and Discussion

The rotated matrix of factor loadings of each of the variables was extracted in 4 factors, which shows that the first factor (personal-psychological), the second factor (educational-promotional), the third factor (economic), and the fourth factor extracted (social) because the article is too long to avoid mentioning the tables. Factors affecting the entrepreneurship of rural women's cooperatives include four individual factors - psychological, economic, social, educational, and promotional.

Since the average of the individual-psychological factor is close to 4, it can be concluded that, according to most people, these factors greatly influence the entrepreneurship of rural women's cooperatives. To analyze the relationship between the factors influencing women's entrepreneurship in rural cooperatives, the level of entrepreneurship was measured in the form of 10 items. Spearman's correlation test was used to examine the relationship between the level of entrepreneurship and the factors influencing entrepreneurship in rural women's cooperatives. Table 4 is stated. According to the mentioned table, regarding the relationship between the variable of entrepreneurship rate and the influencing factors on the entrepreneurship of rural women's cooperatives, since it is <0.05 in all the investigated relationships, it can be concluded that the variable of the entrepreneurship level has a positive and significant relationship with the influencing factors. It has the establishment of rural women's cooperatives.

Conclusion

Literature related to entrepreneurship policies leads to the development of women entrepreneurs. Entrepreneurship policies are

supposed to focus on the entrepreneur and, therefore, are directed to encourage socially and economically productive activities by individuals to perform independent activities in business. However, the implementation of policies should be aimed at meeting the needs of entrepreneurs, such as business advice, training, access to capital, and programs - also in the cooperative sector, which is considered collective work. It is necessary to increase the rate of entrepreneurship and economic growth. However, it is insufficient, which of course requires the quality of growth, sustainability, inclusiveness, inclusion, and gender equality. With these interpretations, entrepreneurial policies and policies of small and medium cooperative companies should both seek to create two different types of effects on the economy. First, they improve the performance of economic factors from a gender perspective. Achieving the goal of women's entrepreneurship policy requires effective and inclusive participation that can address the policies and institutional constraints that currently prevent or exclude most women small entrepreneurs from accessing public goods and business opportunities. Achieving women's economic empowerment requires the right policies, a comprehensive approach, and long-term commitment, and specific gender perspectives must be integrated into the design of the policy scene and planning. In South Khorasan women's cooperatives, the influencing factors on women's

entrepreneurship in rural cooperatives were identified, including four "personal-psychological" "educational-promotional", "economic", and "social" factors. The individual-psychological factor has the highest factor load, which shows the importance of this factor in tending to entrepreneurial activities. The results of Spearman's test to investigate the relationship between entrepreneurship and the factors influencing the entrepreneurship of rural women's cooperatives showed that the variable of entrepreneurship has a positive and significant relationship with the factors influencing the entrepreneurship of rural women's cooperatives. In the end, structural equation modeling through smart PLS software to examine the structural pattern of influencing factors on the entrepreneurship of rural women's cooperatives in South Khorasan showed that only the path of the educational-promoting factor to entrepreneurship is significant and the rest of the paths drawn in this model are not significant. Considering the importance of extension training in the process of entrepreneurship, it is suggested to strengthen the educational and extension infrastructures for effective training in the field of entrepreneurship of rural women. It can be concluded that education is more necessary in South Khorasan, especially in traditional geographical areas, and the suggestions are based on this.

فصلنامه علمی برنامه ریزی منطقه‌ای

دوره ۱۵، شماره ۵۷، بهار ۱۴۰۳
شاپا چاپی: ۶۷۳۵-۲۲۵۱ - شاپا الکترونیکی: ۷۰۵۱-۲۴۲۳
<https://sanad.iau.ir/journal/jzpm>

فصلنامه علمی - پژوهشی برنامه ریزی منطقه‌ای	
ردیف	عنوان مقاله
۱	واکاوی عوامل تأثیرگذار بر کارآفرینی زنان در تعاونی‌های روستایی خراسان جنوبی
۲	...
۳	...
۴	...
۵	...
۶	...
۷	...
۸	...
۹	...
۱۰	...
۱۱	...
۱۲	...
۱۳	...
۱۴	...
۱۵	...
۱۶	...
۱۷	...
۱۸	...
۱۹	...
۲۰	...
۲۱	...
۲۲	...
۲۳	...
۲۴	...
۲۵	...
۲۶	...
۲۷	...
۲۸	...
۲۹	...
۳۰	...
۳۱	...
۳۲	...
۳۳	...
۳۴	...
۳۵	...
۳۶	...
۳۷	...
۳۸	...
۳۹	...
۴۰	...
۴۱	...
۴۲	...
۴۳	...
۴۴	...
۴۵	...
۴۶	...
۴۷	...
۴۸	...
۴۹	...
۵۰	...
۵۱	...
۵۲	...
۵۳	...
۵۴	...
۵۵	...
۵۶	...
۵۷	...
۵۸	...
۵۹	...
۶۰	...
۶۱	...
۶۲	...
۶۳	...
۶۴	...
۶۵	...
۶۶	...
۶۷	...
۶۸	...
۶۹	...
۷۰	...
۷۱	...
۷۲	...
۷۳	...
۷۴	...
۷۵	...
۷۶	...
۷۷	...
۷۸	...
۷۹	...
۸۰	...
۸۱	...
۸۲	...
۸۳	...
۸۴	...
۸۵	...
۸۶	...
۸۷	...
۸۸	...
۸۹	...
۹۰	...
۹۱	...
۹۲	...
۹۳	...
۹۴	...
۹۵	...
۹۶	...
۹۷	...
۹۸	...
۹۹	...
۱۰۰	...

مقاله پژوهشی

واکاوی عوامل تأثیرگذار بر کارآفرینی زنان در تعاونی‌های روستایی خراسان جنوبی

جواد میکانیکی*: دانشیار گروه جغرافیا، دانشگاه بیرجند، بیرجند، ایران.
محمد اسکندری ثانی: دانشیار گروه جغرافیا، دانشگاه بیرجند، بیرجند، ایران.
نرگس خدمتی: کارشناس ارشد گروه جغرافیا، دانشگاه بیرجند، بیرجند، ایران.

چکیده

پژوهش حاضر به بررسی عوامل تأثیرگذار بر کارآفرینی زنان در تعاونی‌های روستایی می‌پردازد و از نظر هدف، کاربردی و از لحاظ روش پژوهش نیز در زمره پژوهش‌های توصیفی - تحلیلی قرار می‌گیرد. از نظر نحوه اجرا و زمان گردآوری داده‌ها پیمایشی و مقطعی و از نظر ماهیت داده‌ها کمی است. جامعه تحقیق این پژوهش شامل تعاونی‌های فعال در زمینه کارآفرینی تعاونی‌های زنان روستایی خراسان جنوبی است در مجموع ۱۶ تعاونی زنان روستایی در این محدوده تعداد ۱۱ تعاونی به صورت نیمه فعال و فقط ۵ تعاونی به صورت فعال به کار خود ادامه می‌دهند. با استفاده از تحلیل عاملی اکتشافی از میان ۶۸ گویه موجود در پرسش‌نامه که در ارتباط با این موضوع مطرح شده است که چهار عامل اصلی: فردی - روان شناختی، آموزشی - ترویجی، اقتصادی و اجتماعی شناسایی شد که در بررسی الگوی ساختاری عوامل تأثیرگذار بر کارآفرینی تعاونی‌های زنان روستایی خراسان جنوبی به وسیله مدل‌یابی معادلات ساختاری از طریق نرم‌افزار smart PLS این نتیجه حاصل شده که از میان چهار مسیر ترسیم شده چهار عامل (فردی - روان شناختی)، (آموزشی - ترویجی)، (اقتصادی)، (اجتماعی) به سمت میزان کارآفرینی فقط مسیر عامل (آموزشی - ترویجی) به میزان کارآفرینی با ضریب تأثیر ۰/۲۶۴ معنی‌دار است و بقیه مسیرهای تعیین شده در داخل معنادار نیست. پس نتیجه می‌گیریم که در مدل بررسی شده در شرایط کنونی، فقط عامل (آموزشی - ترویجی) بر روی کارآفرینی تأثیر معناداری دارد.

اطلاعات مقاله

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۴/۰۹
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۷/۳۰
شماره صفحات: ۹۱-۱۰۰

از دستگاه خود برای اسکن و خواندن مقاله به صورت آنلاین استفاده کنید

واژه‌های کلیدی:

کارآفرینی زنان، توانمندسازی، تعاونی‌های زنان روستایی، خراسان جنوبی

استناد: میکانیکی، جواد؛ اسکندری ثانی، محمد و خدمتی، نرگس (۱۴۰۴). واکاوی عوامل تأثیرگذار کارآفرینی زنان در تعاونی‌های روستایی خراسان جنوبی. فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای، ۱۵(۵۷)، ۹۱-۱۰۰.

DOI: 10.82597/jzpm.2025.1210506

مقدمه

مناطق روستایی و جامعه ساکن در آن به ویژه زنان، در کشورهای در حال توسعه از منظر توسعه اقتصادی با چالش‌های متعددی از قبیل مهاجرت جوانان و گاهی ازهم پاشیدگی خانواده‌ها بدلیل سطح بالای بیکاری، پیری جمعیت، خروج منابع مالی و سرمایه، نارسایی زیر ساخت‌ها، ضعف شبکه‌های بازاری و تجاری، ضعف فناوری و دانش تولید، مدیریت نامناسب و سطح پایین بهره‌وری عوامل تولید، شکل‌گیری نامناسب و ضعیف سرمایه و نظایر آن مواجه هستند که در کنار سوانح طبیعی به ناپایداری توسعه منجر می‌شود. از این رو ضرورت دارد تا مقوله کارآفرینی در این مناطق بیشتر مورد توجه قرار گیرد. کارآفرینی زنان در تعاونی‌های روستایی نقش مهمی در توانمندسازی زنان و تقویت رشد اقتصادی در مناطق مختلف دارد. مطالعات جهانی در کشورهای مختلف مانند ترکیه (Özyücel, 2023)، ساحل عاج (ZIÄ, 2023) و مراکش (Elhoussain et al, 2021) بر تأثیر مثبت تعاونی‌های زنان بر وضعیت اقتصادی و توانمندسازی اعضای آن تأکید می‌کند. تحقیقات همچنین بر اهمیت عواملی مانند خانواده، گروه‌های اجتماعی و شایستگی‌های کارآفرینی در افزایش مشارکت و موفقیت زنان در کارآفرینی تعاونی تأکید می‌کند.

در نظریه‌های توسعه روستایی از کارآفرینی روستایی به عنوان راهکاری مناسب برای توانمندسازی و ظرفیت‌سازی در مناطق روستایی در جهت تغییر الگوی زندگی کنونی، کاهش شکاف شهر و روستا، ایجاد برابری اقتصادی، اجتماعی، محیطی و نهادی یاد می‌شود. درعین حال کارآفرینی ابزاری مهم برای رسیدن به توسعه پایدار به شمار می‌رود (فرجی سبکبار و همکاران، ۱۳۹۰). در متون توسعه، از کارآفرینی به عنوان بازسازماندهی ساختار اقتصاد روستایی نام‌برده می‌شود. کارآفرینان روستایی به دنبال شناسایی فرصت‌های جدید، نوآوری و خلاقیت در فعالیت‌های کشاورزی و غیرکشاورزی، کاربری اراضی و استفاده بهینه، تنوع و نوآوری از منابع روستایی در جهت کسب سود بیشتر هستند.

تعاونی‌های روستایی با فراهم کردن فرصت‌هایی برای رشد اقتصادی، پیشرفت اجتماعی و توسعه مهارت، نقش مهمی در توانمندسازی زنان دارند. مطالعات از مناطق مختلف مانند ساحل عاج (ZIÄ, 2023)، هند (Bhaskar, 2022) و اندونزی (Gijanto, 2023) تأثیر مثبت کارآفرینی تعاونی بر توانمندسازی زنان را برجسته می‌کند. این تعاونی‌ها نه تنها درآمد زنان را از طریق فعالیت‌هایی کارآفرینانه محلی افزایش می‌دهند بلکه به عزت نفس، روابط بین فردی و رفاه کلی آنها نیز کمک می‌کنند. با وجود چالش‌های موجود در ساختارهای اجتماعی و دولتی، زنان در تعاونی‌ها توانمندسازی اقتصادی، روانی، اجتماعی و سازمانی را تجربه می‌کنند (Rupall, 2022) و انعطاف‌پذیری و اثربخشی این ابتکارات را در تقویت توانمندسازی زنان نشان می‌دهند (Neeti, 2022). تعاونی‌های روستایی به عنوان مکانیسم‌های حیاتی برای پیشبرد برابری جنسیتی و اهداف توسعه پایدار عمل می‌کنند. علاوه بر این، ادغام فناوری‌های اطلاعاتی و سیستم‌های تجارت الکترونیک به عنوان یک راه بالقوه برای توسعه و حمایت بیشتر از تعاونی‌های زنان در مناطق روستایی، ارائه فرصت‌های جدید برای رشد و دسترسی به بازار شناسایی شده است. با استفاده از این بینش‌ها و ارائه حمایت کافی، کارآفرینی زنان در تعاونی‌های روستایی می‌تواند به رشد خود ادامه دهد و به توانمندسازی فردی و توسعه جامعه کمک کند.

تعاونی‌ها یکی از نهادهای اقتصادی در جامعه‌اند که موجبات به‌کارگیری توان و استعداد‌های فکری و مالی پراکنده و جزئی افراد را فراهم می‌کنند و تلاش‌های فردی، اجتماعی و همگانی را در قالب یک تشکل منسجم می‌سازند و با مدنظر قراردادن منافع جمعی، از حرکت‌های سودجویانه افراد خاص جلوگیری می‌کنند. به عبارتی بخش تعاون بهترین بستر برای پرورش و پیشرفت کارآفرینان است و تعاونی‌ها می‌توانند روحیه کارآفرینی را در افراد تقویت کنند و نقش مهمی را در شکوفایی ویژگی‌های مثبت آنان داشته باشند (رحیمی، ۱۳۸۷). مجموعه شرایط و مقتضیات جامعه و برنامه‌ها و اهداف مشترک میان مقوله کارآفرینی و تعاون ارتباط راهبردی بین این دو مقوله اساسی را اجتناب‌ناپذیر می‌سازد. به علاوه، مزایای نسبی که هر کدام از این مقوله‌ها دارند باعث هم‌افزایی عظیمی در راه دستیابی به اهداف مشترک می‌شود. بنابراین، بخش تعاون باید تمام تلاش و امکانات خود را بر توانمندی‌ها و وظایف اصلی خود، یا همان کارآفرینی و مهارت‌بحران بیکاری، متمرکز کند.

توسعه کارآفرینی در قالب تعاونی‌ها بستگی به عوامل برون‌سازمانی (سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی دولت) و درون‌سازمانی (حاکمیت تفکر پویا و کارآفرینانه و قدردانی از ایده‌های خلاق) دارد. در شرکت‌های تعاونی روستایی زنان، آنان با خودتکایی بر توانمندی‌های خود که طی سال‌ها نادیده گرفته شده است، ظرفیت‌ها و قابلیت‌های خویش را به منصفه ظهور می‌رسانند و تعاونی‌ها را تبدیل به صحنه تبلور کارآفرینی می‌نمایند. شرکت‌های تعاونی روستایی زنان به واسطه اهداف زیر به صورت مستقیم و غیرمستقیم در توسعه کارآفرینی نقش مهمی دارند (آراستی، ۱۳۸۵).

اشتغال‌زایی برای زنان جویای کار، توسعه فرهنگ تشکل‌های زنان روستایی، مشارکت در امر تولید محصولات کشاورزی و دامی، بهره‌برداری بهینه در زمینه خدمات‌رسانی به زنان روستایی کم‌درآمد و استفاده از تسهیلات بانکی و سرمایه‌گذاری برای تعداد از زنان

روستاییان جمله اقدامات لازم برای تحقیقش موثر مشارکتی زنان در عرصه های مختلف اقتصادی و اجتماعی است. طبق گزارش نیروی کار مرکز آمار ایران، در سال ۱۴۰۲ نرخ مشارکت زنان حدود ۱۴ درصد بوده که حدود یک پنجم نرخ مشارکت مردان است. این آمار برای استان خراسان جنوبی ۱۷ درصد است. این نرخ پایین از مشارکت اقتصادی جامعه زنان را در نظام تصمیم گیری و سیاست گذاری بیشتر به حاشیه خواهد کشاند. بر همین اساس و به منظور شناخت و درکی جامع نسبت به زمینه ها و عوامل ایجاد و توسعه فعالیت های کارآفرینانه زنان در نواحی روستایی، پژوهش حاضر در تلاش برای شناسایی واکاوی عوامل مؤثر بر کارآفرینی زنان روستایی خراسان جنوبی است. طبق اطلاعات کسب شده از سازمان تعاونی روستایی استان خراسان جنوبی تعداد ۱۶ تعاونی زنان روستایی در محدوده جغرافیایی استان مجوز فعالیت دارند که تعداد ۱۱ تعاونی در حالت نیمه فعال و ۵ تعاونی دیگر در زمینه کارآفرینی روستایی فعالیت مؤثر دارند. تعاونی های فعال در این زمینه شامل تعاونی های: الزهرا مود با ۶۳۶ عضو، خاشاد با ۳۰۰ عضو، نرجس القورات با ۲۸۲ عضو، مهرآفرین سریان با ۱۰۰ عضو و سرچاه تازیان با ۶۴ عضو (مجموعاً ۱۳۸۲ عضو) هستند. تحقیق حاضر در پی شناسایی عوامل تأثیرگذار بر کارآفرینی زنان روستایی خراسان جنوبی در حوزه زنان روستایی این محدوده است.

پیشینه تحقیق و مبانی نظری

دیدگاه های کارآفرینی

دیدگاه های مختلفی در خصوص مفهوم کارآفرینی وجود دارد که مختصراً بیان می شود:

(الف) دیدگاه خصوصیات شخصی: کارآفرین فردی است که ویژگی های مخاطره پذیری، رهبری و انگیزش را داشته و می تواند بحران ها را حل کند. به عقیده شومپتر، کارآفرینان، رهبران و نقش آفرینان اصلی در فرایند تخریب خلاق هستند. از نظر نایت، یک کارآفرین فردی است که سرمایه گذاری های نامطمئن را پذیرفته و از ترس و عدم اطمینان اجتناب می کند. به نظر پیتز دراکر، کارآفرین فردی است که همواره به دنبال تغییر است که به آن پاسخ داده و از آن به عنوان یک فرصت بهره گیرد. یک کارآفرین از نظر هاگن اقتصاددانی است که تلاش می کند سودش را با نوآوری و درگیر شدن در حل مسائل به حداکثر برساند (مقیمی و احمدپور داریانی، ۱۳۸۷).

(ب) دیدگاه فرایندی: در این دیدگاه، کارآفرینی فرایند سودآوری از ترکیبات جدید، منحصربه فرد و ارزشمند منابع در یک محیط نامطمئن است و به تنهایی نمی تواند در شخص متجلی شود، بلکه مستلزم فرصت ها و تقاضاهای محیطی است. به عبارت دیگر کارآفرینی فرایند آفرینی از طریق تشکیل مجموعه منحصربه فردی از منابع، به منظور استفاده از فرصت ها است. کارآفرینی فرایندی پویا برای خلق ارزش افزوده است، این ارزش را افرادی ایجاد می کنند که ریسک های بزرگی را در زمینه کسب و کار، زمان یا تعهد کاری برای فراهم آوردن ارزشی جهت یک محصول یا خدمت به جان می خورند (امانیان، ۱۳۹۴). به طور کلی از دیدگاه فرایندی، کارآفرینی به معنای شناسایی و بهره برداری مستمر از فرصت های محیطی از طریق تولید محصول جدید و منحصربه فرد با به کارگیری منابع مادی و انسانی و نیز پذیرش مخاطرات (مالی و روحی و اجتماعی) منطقی آن به منظور کسب و حفظ مزیت رقابتی در دنیای رقابت شدید امروزی است (حضرتی، ۱۳۸۹).

(ج) دیدگاه فعالیت ها: از این منظر، کارآفرینان فرصت های سودآور را درک می کنند و فعالیت هایی را برای رفع نیازهای ارضا نشده ابداع یا آنچه در حال انجام شدن است، به طور مؤثرتری انجام می دهند و در واقع کارآفرینی فعالیتی هدفمند جهت تحقق نوآوری، حفظ و توسعه یک کسب و کار جدید محسوب می شود.

کارآفرینی زنان

زنان در ورود و موفقیت در کارآفرینی با چالش های متعددی از جمله انگ جنسیتی، کمبود آموزش و مهارت (Bharadwaj, 2023)، محدودیت های اقتصادی، مسائل مالی (Anandhi, 2022)، مسئولیت های خانوادگی و انتظارات اجتماعی مواجه هستند (Sascha, 2022). تبعیض بر اساس جنسیت، دسترسی محدود به منابع مالی، و مبارزه برای ایجاد تعادل بین کار و زندگی خانوادگی، موانع مهمی برای کارآفرینانی زنان محسوب می شود. به علاوه، تصویر تاریخی زنانگی به عنوان عنصر سازگار در مقابل مردان، منجر به این شده است که زنان فاقد ویژگی های رهبری تلقی شوند و مانع پیشرفت آنها در دنیای کسب و کار شود (Malebo, 2022).

هنجارهای اجتماعی با ایجاد موانع و چالش هایی که مانع پیشرفت کارآفرینان زن می شود، به طور قابل توجهی بر موفقیت کارآفرینان زن تأثیر می گذارد. تحقیقات نشان می دهد که کلیشه ها و هنجارهای جنسیتی می تواند زنان کارآفرین را به درونی کردن نقش ها و بازی در نقش ها با استانداردهای مردانه، و سایر موانع سوق دهد. در مناطقی از دنیا همانند هند که نگرش های اجتماعی نسبت به کارآفرینی زنان منفی است، زنان به دلیل درک جنسیتی مبتنی بر زبان و تبعیض بوروکراتیک با موانعی مواجه می شوند (Santosh, 2023). علاوه بر این، مسائل فرهنگی، عدم حمایت و نقش های جنسیتی، کارآفرینان زن را در بخش های مختلف، از جمله گردشگری در خاورمیانه و منجمه ایران، محدود می کند. علاوه بر این، تأثیر هنجارهای اجتماعی کارآفرینی زنان در گروه های قومی هر کشور (مثال تفاوت های قوم بلوچ و کرد)

نیز متفاوت است و به همین علت است که آموزش کارآفرینی و فعالیت‌های کسب و کار به شدت بومی شود و در همزمان به پرداختن به شیوه‌های فرهنگی برای تقویت توسعه کارآفرینی زنان تأکید شود (Dianne, 2021). یکی از مواردی که شاید کمتر به صورت عینی در خصوص کسب و کار زنان بدان توجه می شود بحث انتظارات اجتماعی است که به طور قابل توجهی بر تصمیمات کارآفرینان زن با شکل دادن به درک آنها از محیط کسب و کار و تأثیرگذاری بر رفتار آنها تأثیر می گذارد. مطالعات نشان می دهد که نگرش‌های اجتماعی نسبت به کارآفرینی زنان، که در ساختارهای زبانی و تفاوت‌های جنسیتی درک شده منعکس می شود، می تواند به عنوان موانعی برای ورود زنان به سرمایه‌گذاری‌های کسب و کار عمل کند (Santosh, 2023).

از این رو راهکارهای همانند سیاست‌گذاری برای مقابله با هنجارهای اجتماعی، ایجاد فرصت‌های آموزشی، دسترسی به منابع مالی و بودجه، و از همه مهم‌تر آگاهی را برای حمایت از زنان در کارآفرینی ارائه می شود (Shamsoddini & Dehghani, 2024). از این رو در بسیاری از جوامع اعتقاد بر آن است که تلاش برای توانمندسازی زنان کارآفرین برای افزایش برابری جنسیتی و تقویت رشد اقتصادی در جوامع در سراسر جهان بسیار مهم است.

برای حمایت بهتر از زنان در اکوسیستم کارآفرینی، چندین استراتژی کلیدی را می توان براساس یافته‌های مقالات تحقیقاتی اجرا کرد. اولاً، پرداختن به سوگیری‌های جنسیتی و فرصت‌های متنوع‌سازی برای افزایش برابری در اکوسیستم‌های کارآفرینی بسیار مهم است (Daniela, 2023). ارائه حمایت خانواده و حمایت از شبکه‌های اجتماعی از عوامل اساسی در کاهش شکاف جنسیتی در موفقیت کارآفرینی است (Manuela, 2023). به علاوه، ارائه برنامه‌های حمایتی و راهنمایی مناسب که به طور خاص برای زنان کارآفرین طراحی شده‌اند، می تواند به طور قابل توجهی بر مسیرهای مالی آنها تأثیر بگذارد (Pauline, 2022). زنانی که اکوسیستم‌های کارآفرینی خود را ایجاد می کنند، از پیوندهای سرمایه اجتماعی، توسعه سرمایه انسانی، مکانیسم‌های تأمین مالی جایگزین و فناوری دیجیتال استفاده می کنند، همچنین می توانند فعالیت‌های تجاری و موفقیت کلی خود را افزایش دهند (Anastacia, 2022). در نهایت، ترویج تنوع تیمی و اطمینان از تجارب گروهی با کیفیت می تواند تأثیر مثبتی بر مشارکت کارآفرینان زن در برنامه‌های شتاب‌دهنده ها بگذارد و در نهایت اقدامات و نیات کارآفرینانه آنها را تقویت کند (Neumeyer, 2022).

یکی از برنامه های موفق در دنیا برای کارآفرینی زنان در خصوص انتقال آگاهی، تجربیات، شبکه های ارتباطی داشتن مربی است. برنامه‌های مربیگری با تحریک جاه‌طلبی‌های کارآفرینی، ارائه پشتیبانی و افزایش نتایج یادگیری، نقش مهمی در سود بردن کارآفرینان زن ایفا می کنند. تحقیقات بر اهمیت مربیگری در تأثیرگذاری بر گرایش کارآفرینی دانشجویان دختر و ادغام آن در آموزش عالی تأکید می کند و نیاز به مربیگری رسمی برای تحریک جاه‌طلبی‌های کارآفرینی را برجسته می کند. علاوه بر این، راهنمایی برای زنان کارآفرین حیاتی در نظر گرفته می شود، به طوری که راهنمایی همتایان در کمک به موفقیت آنها بسیار مهم است (Pragathi, 2023 & Saurabh, 2022). علاوه بر این، داشتن یک مربی زن برای زنان در کسب و کار بسیار مهم است، زیرا اثربخشی آموزش را افزایش می دهد و حمایت ضروری را در کنار تشویق خانوادگی فراهم می کند (Alison, 2022). به طور کلی، برنامه های مربیگری به کارآفرینان زن راهنمایی، الگوهای نقش و شبکه هایی را ارائه می دهد که برای مسیر کارآفرینی و موفقیت آنها ضروری است.

کارآفرینی زنان در ایران به دلیل محدودیت‌های نهادی که در فعالیت‌های کارآفرینی با آن مواجه هستند، حائز اهمیت است. نخست آنکه تاب‌آوری و عزم آنان را در غلبه بر این چالش‌های جامعه تقویت می کند. دوم کارآفرینان زن در ایران نه تنها ارزش اقتصادی ایجاد می کنند، بلکه با تلاش‌های کارآفرینانه خود ارزش‌های ذهنی را برای خانواده‌های خود به ارمغان می آورند. سوم کارآفرینی زنان نقش مهمی در شکل‌دهی پویایی‌های مثبت درون خانواده، تأثیرگذاری بر رفاه اعضای خانواده و تأثیرگذاری بر نگرش نسبت به زنان در خانواده دارد (Makizadeh, 2022).

در همین زمینه Emon و همکاران در مقاله‌ای با عنوان ابعاد توسعه کارآفرینی در بنگلادش در سال ۲۰۲۴ به این نتیجه رسیده‌اند سه قشر سیاست‌گذاران، محققان و ذی نفعان تأثیر کلیدی بر روند کارآفرینی دارند (Emon & Nipa, 2024). Woldesenbet و همکاران در سال ۲۰۲۴ در مطالعه ای تحت عنوان دستور کار آینده کارآفرینی زنان در آفریقا نشان می دهند که چگونه چگونه بافت خانواده، شیوه‌های مرسوم، فقر و شکاف روستایی - شهری و رسمی/غیررسمی، به طور قابل توجهی تجربه کارآفرینی و عملکرد شرکت زنان کارآفرین آفریقایی را شکل داده و با آن تعامل می کنند (Woldesenbet & etc. 2024). Corrêa و همکاران در سال ۲۰۲۴ در مطالعه دیگری تحت عنوان نیز نشان داده اند که در کشورهای آسیایی در کارفرینی زنان بیشتر تمرکز بر حوزه اجرایی است تا حوزه قانونگذاری است و این مساله سبب شده است که آژانس‌های کارآفرینی زنانه در کشورهای جنوب شرق آسیا به ویژه از بخش رسمی و دولتی عمدتاً جلوتر باشند (Corrêa & etc. 2024).

Chen و همکاران در مقاله‌ای عنوان کارآفرینی خانگی در مناطق روستایی چین به این نتیجه رسیده‌اند که کارآفرینی نه تنها به ایجاد شغل، درآمدزایی و فرصت‌های اقتصادی و مسائل بازار مربوط می‌شود، بلکه با نوعی احساس در جهان همراه با خودسازی و داستان‌های زندگی مرتبط است و زنان کارآفرین در چین از اعتبار خود در جهت مقابله با نابرابری جنسیتی استفاده می‌کنند (Chen & etc, 2024).

فیروزآبادی و همکاران در سال ۱۳۹۷ در مقاله‌ای تحت عنوان تعاونی‌های زنان روستایی، پتانسیلی برای کارآفرینی اجتماعی (مطالعه موردی: تعاونی زنان روستایی مهر آفرین ارم - شهرستان پاکدشت) به این نتیجه رسیده‌اند که مسئله اجتماعی در این تعاونی، در سطح یک، اشتغال‌زایی برای کارآفرین و در سطح دو، حل مسائل اقتصادی اجتماع محلی، توان‌افزایی گروه‌هایی که فاقد درآمدند، برخورداری از رویکرد منفعت‌رسانی به زنان روستایی سرپرست خانوار و عضوگیری از زنان بدسرپرست و خودسرپرست بوده است. حسینی و لشکرآرا در سال ۱۳۹۳ در مقاله‌ای به شناسایی عوامل موثر بر توسعه مهارت‌های کارآفرینی در تعاونی‌های زنان روستایی استان فارس پرداخته‌اند. نتایج نشان می‌دهد که بین عوامل روان‌شناختی، آموزشی، اقتصادی، اجتماعی-فرهنگی و سیاست‌گذاری با توسعه مهارت‌های کارآفرینی رابطه مثبت و معنی‌داری در سطح ۹۹ درصد وجود دارد. همچنین رابطه بین متغیرهای عوامل مدیریتی و عوامل فنی با متغیر توسعه مهارت‌های کارآفرینی در سطح ۹۵ درصد مثبت و معنی‌دار شده است. منفرد در سال ۱۳۹۵ نیز در تحقیقی به زمینه‌یابی تشکیل تعاونی‌های زنان و بررسی مشکلات حضور زنان در تعاونی‌ها (مورد مطالعه: استان بوشهر) پرداخت است مطالعه ایشان نشان می‌دهد که مسائل و مشکلات زنان در تعاونی‌ها شامل مشکلات خانوادگی، فرهنگی، اجتماعی؛ مشکلات اداری؛ مشکلات مالی و اقتصادی است. از دید زنان مقررات دست‌وپاگیر و بوروکراسی اداری مانع مشارکت آنان در فعالیت‌های تعاونی است؛ اما از دید مدیران آشنا نبودن جامعه و خصوصاً زنان با فرهنگ تعاون مانع مشارکت زنان است. از دید مدیران مشکلات خانوادگی، فرهنگی و اجتماعی و از دیدگاه زنان عضو تعاونی‌ها مشکلات اداری در تعاونی‌ها مهم‌تر هستند.

مواد و روش تحقیق

تحقیق حاضر از حیث ماهیت از نوع پژوهش‌های کمی با رویکرد اکتشافی است و از نظر هدف در زمره تحقیقات کاربردی قرار می‌گیرد و به لحاظ ماهیت از نوع توصیفی - تحلیلی مبتنی بر گردآوری داده‌ها با استفاده از تکمیل پرسش‌نامه است. به‌طوری‌که، پس از استخراج شاخص‌ها و تدوین گویه‌ها با استفاده از مبانی نظری تحقیق، پرسش‌نامه در قالب طیف ۵ سطحی لیکرت به شرح جدول تدوین شد. به‌منظور تعیین روایی گویه‌های پرسش‌نامه، از نظرات متخصصین مرتبط استفاده شده است. به‌منظور سنجش پایایی گویه‌ها از روش پیش‌آزمون و تکمیل ۳۰ پرسش‌نامه استفاده شد که مقدار آن باتوجه به آلفای کرونباخ به میزان ۰.۸۵ محاسبه گردید. جامعه آماری شامل ۱۳۸۲ زن عضو تعاونی‌های فعال زنان روستایی استان خراسان جنوبی است که مشتمل بر پنج تعاونی از میان ۱۶ تعاونی موجود در استان بوده است. فرایند نمونه‌گیری و تعیین حجم نمونه متمرکز بر جامعه آماری در مرحله اجرای پرسش‌نامه از نوع تصادفی - طبقه‌ای است حجم نمونه با استفاده از فرمول کوکران ۱۸۰ نفر برآورد شد. ابزار گردآوری داده‌ها پرسش‌نامه محقق ساخته مشتمل بر ۶۸ گویه در طیف لیکرت بوده است. باتوجه به ماهیت و رویکرد تحقیق از تکنیک تحلیل عاملی اکتشافی در محیط نرم‌افزار spss و از نرم‌افزار smart pls جهت بررسی الگوی ساختاری بین عوامل تأثیرگذار بر کارآفرینی تعاونی‌های زنان روستایی خراسان جنوبی بهره گرفته شده است.

بحث و یافته‌های تحقیق

متغیرهای تأثیرگذار بر کارآفرینی تعاونی‌های زنان روستایی در قالب پرسش‌نامه محقق ساخته با ۶۸ متغیر تنظیم شد و جهت دسته‌بندی این متغیرها و استخراج عوامل از تحلیل عاملی اکتشافی بهره گرفته شد نتایج کفایت نمونه‌گیری باتوجه به مقدار آزمون کایزر - مایر (kMO = ۰/۹۷۳) و آزمون بارتلت امکان استفاده از روش تحلیل عاملی توجیه‌پذیر می‌سازد.

جدول ۱- شاخص KMO و آزمون بارتلت برای بررسی کفایت نمونه و ارتباط بین متغیرها

شاخص	مقادیر
شاخص KMO	۰/۹۷۳
آماره کای اسکور آزمون بارتلت	۲۰۵۳۱/۷۵۲
درجه آزادی	۲۳۷۸
مقدار معنی‌داری (Sig)	۰/۰۰۰

منبع: یافته‌های تحقیق ۱۴۰۲

جدول (۲) واریانس تبیینی عوامل مؤثر بر کارآفرینی تعاونی‌های زنان روستایی خراسان جنوبی را نشان می‌دهد. بر اساس مقادیر ویژه متغیرها در این جدول نتیجه می‌شود که از میان متغیرهای وارد شده به تحلیل عاملی فقط چهار متغیر دارای مقادیر ویژه بیشتر از یک هستند و در تحلیل باقی می‌مانند و بقیه متغیرهایی که مقدار ویژه آنها کمتر از ۱ است از تحلیل خارج می‌شوند.

بر اساس مقادیر ویژه عوامل استخراجی با چرخش و توجه به واریانس تجمعی نسبی نتیجه می‌شود، عوامل ۱، ۲، ۳ و ۴ که در تحلیل باقی مانده‌اند، ۸۳/۰۴۴ درصد از واریانس متغیرها را توضیح می‌دهند. لازم به توجه است که در چرخش عامل‌های باقی مانده، درصد واریانس که توسط این چهار متغیر تبیین می‌شود ثابت است ولی بر خلاف مرحله بدون چرخش، که در آن عامل اول درصد بیشتری از واریانس (۷۶/۳۴۵ درصد) را شامل می‌شود در هنگام چرخش عامل‌ها هر یک از عوامل استخراج شده نسبت تقریباً یکسانی از تغییرات را توضیح می‌دهد. بنابراین بر اساس درصد واریانس عوامل استخراج شده بعد از چرخش، عامل اول ۳۱/۸۶۵ درصد، عامل دوم ۲۶/۷۵۹ درصد، عامل سوم ۱۲/۸۸۴ درصد و عامل چهارم ۱۱/۵۴۵ درصد از کل واریانس متغیرها را شامل می‌شود.

جدول ۲- واریانس تبیینی عوامل مؤثر بر کارآفرینی تعاونی‌های زنان روستایی خراسان جنوبی

مؤلفه	مقادیر ویژه عوامل استخراجی			مقادیر ویژه عوامل استخراجی با چرخش		
	مجموع	درصد واریانس	درصد تجمعی	مجموع	درصد واریانس	درصد تجمعی
۱	۵۱/۹۱۵	۷۶/۳۴۵	۷۸/۳۴۵	۲۱/۶۶۲	۳۱/۸۵۶	۳۱/۸۵۶
۲	۱/۷۶۴	۲/۵۹۴	۷۸/۹۳۹	۱۸/۱۹۶	۲۶/۷۵۹	۵۸/۶۱۶
۳	۱/۵۸۱	۲/۳۲۵	۸۱/۲۶۴	۸/۷۶۱	۱۲/۸۸۴	۷۱/۴۹۹
۴	۱/۲۱۰	۱/۷۸۰	۸۳/۰۴۴	۷/۸۵۰	۱۱/۵۴۵	۸۳/۰۴۴
۵	۰/۸۸۶	۱/۳۰۳	۸۴/۳۴۷			

منبع: یافته‌های تحقیق ۱۴۰۲

ماتریس چرخیده شده بارهای عاملی هر یک از متغیرها در ۴ عامل استخراج شد که نشان می‌دهد عامل اول (فردی - روانشناختی) عامل دوم (آموزشی - ترویجی)، عامل سوم (اقتصادی) دارند و عامل چهارم استخراج شده (اجتماعی) دارند که به دلیل طولانی شده مقاله از ذکر جداول خوداری شده است. عوامل تأثیر گذار بر کارآفرینی تعاونی‌های زنان روستایی شامل چهار عامل فردی - روانشناختی، اقتصادی، اجتماعی، آموزشی ترویجی است. در جدول ۳ شاخص‌های توصیفی مربوط به این عوامل بیان شده است. از آنجایی که میانگین مربوط به عامل فردی - روانشناختی نزدیک به ۴ است، می‌توان نتیجه گرفت از نظر اکثریت افراد این عوامل بر کارآفرینی تعاونی‌های زنان روستایی در حد زیاد تأثیر گذار است. در مورد عوامل اقتصادی، اجتماعی، آموزشی ترویجی از آنجایی که میانگین آن‌ها نزدیک ۳ است می‌توان نتیجه گرفت از نظر اکثریت افراد این عوامل بر کارآفرینی تعاونی‌های زنان روستایی در حد متوسط تأثیر گذار است.

جدول ۳- شاخص‌های توصیفی مربوط به عوامل تأثیر گذار بر کارآفرینی تعاونی‌های زنان روستایی

عوامل تأثیر گذار بر کارآفرینی تعاونی‌های زنان روستایی	میانگین	انحراف معیار	میان	چولگی	کشیدگی
فردی - روان شناختی	۳/۵۳	۱/۰۹	۳/۹۵	-۱/۳۶	۰/۷۳
اقتصادی	۳/۲۳	۰/۹۹	۳/۶۰	-۱/۱۶	۰/۴۳
اجتماعی	۳/۴۱	۱/۰۸	۳/۷۸	-۱/۱۷	۰/۳۴
آموزشی ترویجی	۳/۳۷	۱/۱۱	۳/۸۳	-۱/۱۳	۰/۱۱

منبع: یافته‌های تحقیق ۱۴۰۲

جدول ۴- نتایج آزمون اسپیرمن جهت بررسی رابطه بین میزان کارآفرینی و عوامل تأثیرگذار بر کارآفرینی تعاونی های زنان روستایی

Sig	ضریب همبستگی	متغیر
۰/۰۰۰	۰/۸۱۸	(کارآفرینی) - (عامل فردی - روان شناختی)
۰/۰۰۰	۰/۸۲۱	(کارآفرینی) - (عامل آموزشی - ترویجی)
۰/۰۰۰	۰/۸۳۲	(کارآفرینی) - (عامل اقتصادی)
۰/۰۰۰	۰/۷۶۲	(کارآفرینی) - (عامل اجتماعی)

منبع: یافته های تحقیق ۱۴۰۲

با اینکه ضریب همبستگی، میزان رابطه میان متغیرها را نشان می دهد، اما از میزان تغییر در متغیر وابسته، زمانی که چندین متغیر مستقل به طور همزمان بر آن اثر می گذارند، اطلاعاتی ارائه نمی کند، بنابراین برای بررسی روابط کلی متغیرها از مدل یابی معادلات ساختاری استفاده شد. در این بخش نتایجی که از طریق نرم افزار smart PLS به دست آمده است را مورد بررسی و تحلیل قرار می دهیم.

جدول ۵ شاخص های روایی، پایایی و نیکویی برازش را برای مدل عوامل تأثیرگذار بر کارآفرینی تعاونی های زنان روستایی خراسان جنوبی حاصل از خروجی نرم افزار اسمارت پی. ال. اس نشان می دهد. در این جدول مشاهده می شود که مقدار شاخص AVE (میانگین واریانس استخراج شده) بیشتر از ۰/۵ است. همچنین شاخص های پایایی ترکیبی (CR) و آلفای کرونباخ (CA) در مورد متغیرها بیشتر از ۰/۷ است.

شاخص نیکویی برازش مدل (GOF)، سازش بین کیفیت مدل ساختاری و مدل اندازه گیری شده را نشان می دهد و برابر است با: $GOF = \sqrt{R^2} \times \sqrt{AVE}$ که در آن $\sqrt{AVE}$ و R^2 میانگین AVE و R Square است. بالا بودن مقدار GOF از ۰/۵ برازش مدل را نشان می دهد. که مشاهده می شود که این مقدار بیشتر از ۰/۵ است.

جدول ۵- شاخص های روایی، پایایی و برازش مدل

GOF	$\sqrt{R^2}$	$\sqrt{AVE}$	CA	R Square	CR	AVE	متغیرهای پنهان
۰/۵۷۳	۰/۶۹۷	۰/۸۲۲	۰/۸۱۲	-	۰/۷۷۹	۰/۶۸۴	عامل فردی - روان شناختی
			۰/۸۰۵	-	۰/۷۵۲	۰/۶۴۸	عامل آموزشی - ترویجی
			۰/۷۸۴	-	۰/۷۵۶	۰/۶۶۷	عامل اقتصادی
			۰/۸۴۵	-	۰/۸۰۰	۰/۷۳۵	عامل اجتماعی
			۰/۷۶۴	۰/۶۹۷	۰/۷۵۱	۰/۶۴۲	میزان کارآفرینی

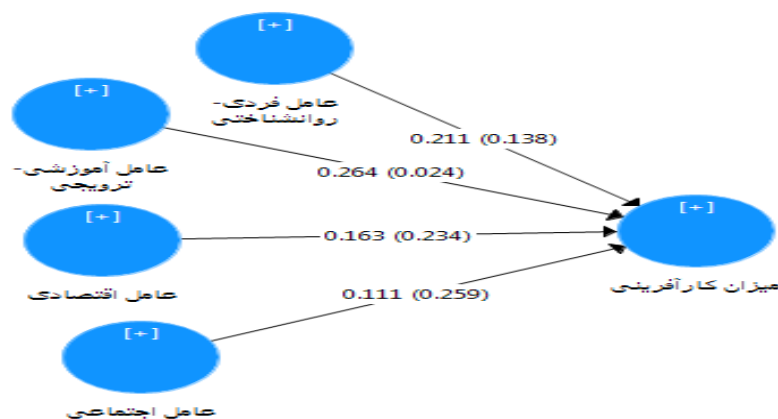
منبع: یافته های تحقیق ۱۴۰۲

برای آزمون مدل تحقیق و بررسی رابطه بین متغیرها از مدل سازی معادلات ساختاری در نرم افزار اسمارت پی. ال. اس و اعداد معناداری p-value استفاده شده است. در صورتی که مقدار p-value کمتر از ۰/۰۵ شود، نشان از رابطه بین سازه ها در سطح اطمینان ۹۵٪ است.

نمودار شماره ۱ نشان دهنده ضرایب مسیر و مقادیر p-value است که بر این اساس به غیر از مسیر "عامل آموزشی - ترویجی" به "میزان کارآفرینی" بقیه مسیرهای تعیین شده مقدار p-value بیشتر از ۰/۰۵ است بنابراین فقط "عامل آموزشی - ترویجی" به "میزان کارآفرینی" معنادار است و بقیه مسیرهای تعیین شده در داخل مدل معنادار نیست پس نتیجه می شود که در مدل بررسی شده فقط عامل آموزشی - ترویجی بر روی میزان کارآفرینی تأثیر معناداری دارد.

جدول ۶- ضرایب مسیر و مقادیر معنی داری

P values	t	ضریب مسیر	مسیر
۰/۱۳۸	۱/۴۵۳	۰/۲۱۱	(عامل فردی - روان شناختی) ← (کارآفرینی)
۰/۰۳۴	۲/۲۶۶	۰/۲۶۴	(عامل آموزشی - ترویجی) ← (کارآفرینی)
۰/۲۳۴	۱/۲۹۷	۰/۱۶۳	(عامل اقتصادی) ← (کارآفرینی)
۰/۲۵۹	۱/۱۲۵	۰/۱۱۱	(عامل اجتماعی) ← (کارآفرینی)

نمودار (۱) ضرایب مسیر و مقادیر p-value

نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادها

دستیابی به اهداف توانمند سازی زنان مستلزم کارآفرینی آنان و مشارکت مؤثر و فراگیری است که بتواند محدودیت‌های نهادهای را که اکثر کارآفرینان کوچک را از دسترسی به کالاهای عمومی و فرصت‌های تجاری محروم می‌کند، برطرف سازد. دستیابی به توانمندسازی اقتصادی زنان نیازمند سیاست‌های مناسب با رویکردی جامع و تعهدی بلندمدت است. بهبود فضای کارآفرینی زنان در ایران به شرایط و الزاماتی نیاز دارد تا فرصت‌های توسعه را برای زنان کارآفرین فراهم کند. این الزامات عبارت‌اند از: ثبات سیاسی و اجتماعی؛ زیرساخت فیزیکی؛ ثبات اقتصاد کلان؛ سیستم مالی کارآمد؛ بازار رقابتی؛ تغییر در بخش خصوصی، سیاست حمایتی و دسترسی به منابع و خدمات پشتیبانی. در همه اقتصادهای موفق، کارآفرینان برای رشد، ایجاد شغل و پیشرفت اجتماعی و توسعه کسب‌وکارهای کوچک به این الزامات نیاز دارند. بنابراین، دولت‌ها و سازمان‌های غیردولتی باید تلاش‌های خود را قوی‌تر به کار گیرند تا مطمئن شوند که زنان کارآفرین، به‌ویژه در مناطق روستایی، به‌خوبی حمایت و تقویت می‌شوند.

نتایج مطالعه حاضر در زمینه شناخت عوامل تأثیرگذار بر کارآفرینی زنان در تعاونی‌های روستایی استان خراسان جنوبی نشان داد شامل چهار عامل "فردی - روان‌شناختی" و "آموزشی-ترویجی"، "اقتصادی"، "اجتماعی" شناسایی شد. عامل فردی - روان‌شناختی دارای بیشترین بار عاملی بوده است که نمایانگر اهمیت این عامل در گرایش به فعالیت‌های کارآفرینی است. نتایج آزمون اسپیرمن جهت بررسی رابطه بین کارآفرینی و عوامل تأثیرگذار بر کارآفرینی تعاونی‌های زنان روستایی نشان داد که متغیر کارآفرینی رابطه مثبت و معناداری با عوامل تأثیرگذار بر کارآفرینی تعاونی‌های زنان روستایی دارد. مدلیابی معادلات ساختاری از طریق نرم‌افزار smart PLS جهت بررسی الگوی ساختاری عوامل تأثیرگذار بر کارآفرینی تعاونی‌های زنان روستایی خراسان جنوبی نشان داد که فقط مسیر عامل آموزشی - ترویجی به کارآفرینی معنادار است و بقیه مسیرهای رسم شده در این مدل معنادار نیست. باتوجه به اهمیت آموزش‌های ترویجی در فرایند کارآفرینی پیشنهاد می‌شود زیرساخت‌های آموزشی و ترویجی برای آموزش مؤثر در زمینه کارآفرینی زنان روستایی تقویت شود. باتوجه به یافته‌های تحقیق پیشنهادهای ذیل ارائه می‌گردد:

- ۱- از آنجایی که جامعه مخاطب بزرگسال می‌باشند و عمدتاً دارای فرزندان تحصیل کرده هستند، دوره‌های آموزشی با حضور مادران و فرزندان تدوین شود تا کار تیمی و جمعی تعاونی بیشتر نمود داشته باشد. در عین حال دوره‌های آموزشی و ترویجی بصورت کارگاهی و عملی تشکیل شود.
- ۲- تاکید بر دوره‌های آموزشی در زمینه کارآفرینی اجتماعی که با روحیه و خصیه‌های زنانه همسو است و می‌تواند به توانمندی اجتماعی زنان و مشارکت مؤثر آنها در عرصه‌های اقتصادی و اجتماعی منجر شود.
- ۳- ترویج اشتراک دانش و یادگیری هم‌تا به هم‌تا: تشویق تبادل دانش و فرصت‌های یادگیری هم‌تا به هم‌تا در میان زنان کارآفرین در تعاونی‌های روستایی برای ایجاد و تقویت شبکه مشارکتی و حمایتی.
- ۴- تقویت مکانیسم‌های حمایت مالی: حمایت مالی مؤثر، مانند طرح‌های اعتبارات خرد و کمک‌های بلاعوض هدفمند جهت دسترسی زنان کارآفرین به منابع مالی در راستای ایجاد کسب و کارهای کوچک خانگی.
- ۵- تحقیقات و سیاست‌های آینده به ویژه در برنامه‌ها و اسناد فرادستی و استانی باید فرصت‌های سرمایه‌گذاری در حال تحول و گسترده را در چارچوب محیط کارآفرینی دیجیتالی برای کمک به پیشرفت کسب‌وکارهای تحت رهبری زنان مد نظر قرار دهند.

References

- Alison, Theaker. (2022). Enabling Women Entrepreneurs in a Rural Context through Mentoring. [doi: 10.5465/ambpp.2022.11235abstract](https://doi.org/10.5465/ambpp.2022.11235abstract)
- Amanian Bidkhti, P., & Sadeghi Nia, S. (2015). The role of rural cooperatives in income generation and increasing investment in the handicraft sector (Case study: Handmade carpet cooperatives in Khorasan Razavi province). *Rural Research & Planning*, 4(3), 101–113. <https://doi.org/10.22067/jrrp.v4i3.41870> [In Persian]
- Anandhi, G. (2022). A Study on Challenges and Problems Faced by Women Entrepreneurs. *Technoarete Journal on Accounting and Finance*, [doi: 10.36647/tjaf/02.04.a004](https://doi.org/10.36647/tjaf/02.04.a004)
- Anastacia, Mamabolo., Reitumetse, Lekoko. (2021). Entrepreneurial ecosystems created by woman entrepreneurs in Botswana. *South African Journal of Business Management*, [doi: 10.4102/SAJBM.V52I1.2228](https://doi.org/10.4102/SAJBM.V52I1.2228)
- Arasti, Z. (2006). Iranian women entrepreneurs: Socio-cultural structures affecting the creation of entrepreneurial businesses. *Women in Development & Politics*, 4(1-2), 93–119. https://jwdp.ut.ac.ir/article_19209.html?lang=fa [In Persian]
- Bharadwaj, R. (2023). The Challenges and Performance of Female-Owned Entrepreneurial Firms and Management Strategies. *Advances in Logistics, operations, and management science book series*, [doi: 10.4018/978-1-6684-7509-6.ch003](https://doi.org/10.4018/978-1-6684-7509-6.ch003)
- Bhaskar, Kumar, Kakati., Sanjeeb, Kakoty. (2022). Role of Women's Cooperative in Empowering Women: A Study in Jharkhand. [doi: 10.21844/16202115109](https://doi.org/10.21844/16202115109)
- Chen, Z., & Barcus, H. R. (2024). The rise of home-returning women's entrepreneurship in China's rural development: Producing the enterprising self through empowerment, cooperation, and networking. *Journal of Rural Studies*, 105, 103156.
- Corrêa, V. S., Lima, R. M. D., Brito, F. R. D. S., Machado, M. C., & Nassif, V. M. J. (2024). Female entrepreneurship in emerging and developing countries: A systematic review of practical and policy implications and suggestions for new studies. *Journal of Entrepreneurship in Emerging Economies*, 16(2), 366-395.
- Daniela, Freund., Karla, Boluk. (2023). Exploring the gendered tourism entrepreneurial ecosystem in Barcelona and responses required: a feminist ethic of care. *Journal of Sustainable Tourism*, [doi: 10.1080/09669582.2023.2207780](https://doi.org/10.1080/09669582.2023.2207780)
- Diana, Garcia-Quevedo. (2022). How gender norms impact growth-oriented female entrepreneurs. *Entrepreneur & Innover*, [doi: 10.3917/entin.049.0060](https://doi.org/10.3917/entin.049.0060)
- Einali, J. (2024). Evaluation of the role of entrepreneurship and economic development in rural areas, case study: Zanjan-Takestan axis villages in Zanjan province. *Regional Planning*, 14(53), 45-60. [doi: 10.30495/jzpm.2024.31461.4191](https://doi.org/10.30495/jzpm.2024.31461.4191) [In Persian].
- Elhoussain, Bouichou., Tahirou, Abdoulaye., Khalil, Allali., Abdelghani, Bouayad., Aziz, Fadlaoui. (2021). Entrepreneurial Intention among Rural Youth in Moroccan Agricultural Cooperatives: The Future of Rural Entrepreneurship. *Sustainability*, [doi: 10.3390/SU13169247](https://doi.org/10.3390/SU13169247)
- Emon, M. H., & Nipa, M. N. (2024). Exploring the Gender Dimension in Entrepreneurship Development: A Systematic Literature Review in the Context of Bangladesh. *Westcliff International Journal of Applied Research*, 8(1), 34-49.
- Faraji Sabkbar, H. A., Badri, S. A., Sejasi Gheydari, H., Sadeghlou, T., & Shahdadhajeh Asgari, A. (2011). Prioritizing rural entrepreneurship development using the PROMETHEE technique (Case study: Houmeh Dehestan, Central District, Khodabandeh County, Zanjan Province). *Human Geography Research*, 43(75), 53–68. https://journals.ut.ac.ir/article_24486.html [In Persian]
- Firoozabadi, S. A., Imani Jajarmi, H., & Dabbaghi, H. (2018). Rural women's cooperatives: A potential for social entrepreneurship (Case study: Mehr Afarin Eram Rural Women Cooperative, Pakdasht County). *Women in Development & Politics*, 16(1), 149–173. <https://doi.org/10.22059/jwdp.2018.238461.1007241> [In Persian]
- Gijanto, Purbo, Suseno., Nataliningsih, Nataliningsih. (2023). The Role of Women's Cooperatives as an Institution to Empower Women in Supporting the Achievement of the SDGs. *International Journal of Ethno-sciences and Education Research*, [doi: 10.46336/ijeer.v3i2.418](https://doi.org/10.46336/ijeer.v3i2.418)
- Hazrati, M., Majidi, B., & Rahmani, B. (2010). Identifying the factors affecting the success of agricultural cooperatives in developing the rural economy of the Central District of Khodabandeh County. *Cooperation & Agriculture*, 21(3), 89–109. <https://sid.ir/paper/93676/fa> [In Persian]
- Hosseini, T., & Lashgarara, F. (2014). Identifying factors affecting the development of entrepreneurial skills in rural women's cooperatives in Fars Province. *Agricultural Extension & Education Research*, 7(2), 13–33. <https://sanad.iau.ir/Journal/jaeer/Article/825989> [In Persian]
- Makizadeh, Vahid (2022). Iranian women entrepreneurs: creating household value through entrepreneurship. [doi: 10.4337/9781789901375.00022](https://doi.org/10.4337/9781789901375.00022)

- Malebo, Mulaudzi., Chris, Schachtebeck. (2022). Challenges faced by female entrepreneurs: The South African learner transport industry case. *International Journal of Research In Business and Social Science*, doi: [10.20525/ijrbs.v11i5.1883](https://doi.org/10.20525/ijrbs.v11i5.1883)
- Manuela, Hermeziu. (2023). How to erase gender differences in entrepreneurial success? Look at the ecosystem. *Journal of business research*, doi: [10.1016/j.jbusres.2022.113320](https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2022.113320)
- Moghimi, S. M. and Ahmadpour Dariani, M. (2008). Entrepreneurship Education in Iran SMEs Iran: Needs and Alternatives. *Journal of Entrepreneurship Development*, 1(1), 205-445. https://jed.ut.ac.ir/article_22442.html?lang=fa[In Persian].
- Monfared, N. (2016). Survey of women,s cooperatives Establishment and investigating the problems of women in cooperatives (Case Study: Bushehr). *Journal of Studies in Entrepreneurship and Sustainable Agricultural Development*, 3(1), 17-33. <https://doi.org/10.22069/jead.2016.2920>[In Persian].
- Neeti, Chaudhari., Anurag, Srivastava. (2022). An analytical study related to women dairy cooperatives in gujarat. Towards excellence, doi: [10.37867/te140332](https://doi.org/10.37867/te140332)
- Neumeyer , X. (2022). Inclusive High-Growth Entrepreneurial Ecosystems: Fostering Female Entrepreneurs' Participation in Incubator and Accelerator Programs. *IEEE Transactions on Engineering Management*, doi: [10.1109/tem.2020.2979879](https://doi.org/10.1109/tem.2020.2979879)
- Özyücel, Mostafa (2023) .The Role of Women's Cooperatives in Local Development: Search of Yalvaç Pisidia Antiokheia Women Entrepreneurs Cooperative. Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, doi: [10.21076/vizyoner.1190188](https://doi.org/10.21076/vizyoner.1190188)
- Pauline, Gibard., Marie-Christine, Chalus-Sauvannet. (2022). Contributions of entrepreneurial support in the understanding and financing of women entrepreneurs: Comparison between a gendered and a mixed incubator. *Journal of the International Council for Small Business*, doi: [10.1080/26437015.2021.1970493](https://doi.org/10.1080/26437015.2021.1970493)
- Pragathi,B., G., Rishitha, V., Ujjwal,, Ch., Pranathi, , & M., Gopi. (2023). The Role of Mentoring for Women Entrepreneurs. doi: 10.5772/intechopen.109422
- Ramlogan,R.,&Rigby,J. (2012).The Impact and Effectiveness of Entrepreneurship Policy. *Conference: Nesta Working Paper* No. 1 3/01
- Rupall, Joshi. (2022). Contribution on empowerment by women cooperatives in sudurpaschim province. *International journal of engineering applied science and technology*, doi: [10.33564/ijeast.2022.v07i08.012](https://doi.org/10.33564/ijeast.2022.v07i08.012)
- Santosh, Devlina, Kumar, Sahu. (2023). Bureaucratic and Societal Determinants of Female-Led Microenterprises in India. *Administrative Sciences*, doi: [10.3390/admsci13030068](https://doi.org/10.3390/admsci13030068)
- Shamsoddini, A. and Dehghani, F. (2024). Assessment of the Impact of Community-Based Tourism on the Economic, Social, and Cultural Empowerment of Women (Case Study: Coastal Villages of Bushehr Province). *Spatial Planning*, 14(2), 125-162. doi: [10.22108/sppl.2024.138517.1738](https://doi.org/10.22108/sppl.2024.138517.1738)[In Persian].
- Woldesenbet Beta, K., Mwila, N. K., & Ogunmokun, O. (2024). A review of and future research agenda on women entrepreneurship in Africa. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, 30(4), 1041-1092.
- ZIÃ (2023), Cooperative entrepreneurship and autonomization of rural women in cote d'ivoire. *Journal of Developmental Entrepreneurship*, doi: [10.1142/s1084946723500036](https://doi.org/10.1142/s1084946723500036).

Research Paper

Identifying and Explaining the Barriers to Agricultural Development From the Perspective of Farmers in the Deprived Area of Hamadan Province

Hajar Vahdat Modab: PhD Student of Agricultural development, Bu-Ali Sina University, Hamedan, , Iran

Musa Azami *: Associate Professo of Rural development, Bu-Ali Sina University, Hamedan, Iran

ARTICLE INFO

Received: 2022/05/16

Accepted: 2023/03/18

PP: 101-114

Use your device to scan
and read the article
online

Keywords: *Agricultural Development, Barriers to Agricultural Development, Kaboudrahang County.*

Abstract

Knowing the bottlenecks of agriculture is the first step in other fundamental planning in order to solve the problems of deprived areas and balanced development. The purpose of this study is to identify barriers to agricultural development from the perspective of farmers in Kaboudrahang city in Hamadan province. The statistical population of the study was active farmers in 10 villages of Kaboudrahang. Using the Cochran's formula, the sample size was estimated and selected 288 people. The data collection tool was a researcher-made questionnaire, to ensure the validity of the questionnaire from the experts' point of view and to calculate its level and level of reliability, Cronbach's alpha method has been used. The value of 0.89 is obtained, which indicates the validity of the questionnaire. Based on the results obtained in relation to barriers to agricultural development in the study area, 43 variables were summarized in 7 factors (economic, natural, infrastructure, socio-cultural, educational-promotional, institutional and technical) using factor analysis technique. The results showed from the farmers' point of view, the economic factor was the first obstacle to the development of agriculture in the region. The sum of these factors explained 61.6% of the variance of agricultural development barriers in Kaboudrahang city. Based on the results, it is recommended to prepare a land use plan specific to the region in the agricultural sector and then modify the support policies in accordance with these plans so that the government based on the advantages of the city to support producers.

Citation: Vahdat Modab, H., & Azami, M. (2025). **Identifying and Explaining the Barriers to Agricultural Development From the Perspective of Farmers in the Deprived Area of Hamadan Province**, *Journal of Regional Planning*, 15(57), 101-114.

DOI:10.30495/jzpm.2023.30459.4106

* **Corresponding author:** Musa Azami, **Email:** aazamialireza@yahoo.co.uk, **Tel:** +988134425932

Extended Abstract

Introduction

Agriculture has been the source of livelihood for the majority of people in rural areas of developing countries (Berman, 2013). Hence, it has a significant impact on the economic, social and environmental development of most rural areas (John and Xiang, 2011). The agricultural sector has been multidimensional for this reason, it has played a major role in various aspects of human life from the beginning until now, therefore, the extent of the activity of the agricultural sector in rural areas of a country and job and income dependence of villagers on this sector, makes the attention of planners to this issue necessary (Mir Lotfi et al., 2012). Insufficient attention to barriers or obstacles to agricultural development, evaluating their impact will reduce the agricultural potential of rural areas and the continuation of this process will lead to the destruction of the agricultural sector and consequently the instability of the social and economic sector of rural areas (Karimzadeh, 2021). Iran is not very rich in some sources of agricultural production, especially water and with the passage of time and the indiscriminate use of farmers, these problems have doubled. This problem is very significant and evident in some parts of Hamedan province, especially Kaboudarahang city. Considering that the activities related to the major part of agriculture and the different capabilities of the regions in this field can be considered as aspects of regional inequalities in the country first, inter-regional and intra-regional differences must be made clear to us, as different problems require different solutions due to this nature, zoning of agricultural development is necessary in order to acquire knowledge, study the sequence and spatio-temporal distribution of agricultural phenomena. Kaboudarahang city which is located in Hamedan province according to the 2016 census, and the economy of this city is mainly based on agriculture and animal husbandry. Based on the results obtained in a recent study conducted by researchers, Kaboudarahang city is very weak in terms of agricultural development indicators and is classified as a deprived area of the province in this regard (Azami and Vahdat Modab, 1400). The issue that is being considered is why, due to the economic, geographical and climatic

situation of the region, the status and level of agriculture has been lower among the cities of the province. Therefore, the present study seeks to study the factors and barriers to agricultural development in this city.

Methodology

The purpose of this study was to investigate the obstacles to agricultural development in Kaboudarahang city and it is considered as one of the applied researches. The information required in this study was collected by conducting a structured interview and using a questionnaire. The statistical population of the study consists of all farmers in 10 rural areas of Kaboudarahang city. The sample size was estimated to be 288 using the Cochran's formula. The collected data were analyzed using SPSS software. Obstacles to agricultural development were categorized by factor analysis.

Results and Discussion

The subjects in this study are 288 farmers with a mean age of 42.26, the majority of respondents are literate and elementary and only 3.12% of them had a university education. Based on these results, the region is facing a shortage of young, literate and specialized manpower. The value of Cronbach's alpha coefficient is at a high level and for the whole questionnaire, the coefficient value is 0.89. The results of factor analysis also led to the creation of 7 factors (economic, natural, infrastructure, socio-cultural, educational-promotional, institutional and technical) that explained 61% of the total variance of the questionnaire.

Conclusion

The agricultural sector plays a key role in the economies of countries in transition. Since the agricultural sector is important in terms of meeting the food needs of the people, the supply of industrial raw materials, employment and income generation, the development of the agricultural sector is a major factor contributing to social stability and economic growth, so the pathology of the development process in the agricultural sector is one of the necessities of community development, therefore, the overall purpose of this study was to identify barriers to agricultural development from the perspective of farmers in Kaboudarahang as a city deprived of agricultural development indicators. By

identifying and analyzing the obstacles to agricultural development in the city, a step can be taken to make more use of production capacities and improve the situation of the agricultural sector. The required information was collected through a questionnaire from 288 farmers in the study area. the results showed that the economic factor is the most important obstacle to agricultural development in the study area. farmers' financial weakness makes them unable to buy the inputs they need on time, especially fertilizers, pesticides and agricultural machinery. on the other hand, the lack of agricultural facilities can exacerbate this problem, which as a major obstacle can lead to underdevelopment of agriculture. in general,

.

one of the most important obstacles to the lack of development of the agricultural sector is financial and economic problems. considering the research findings, it can be said that the agricultural sector of Kaboudrahang city is facing economic problems and lack of investment resources to achieve the goals of development programs. Compensating for this problem requires improving investment security. therefore, it is necessary to pay more attention to the improvement of investment security indicators in this sector in city development plans.

فصلنامه علمی برنامه ریزی منطقه‌ای

دوره ۱۵، شماره ۵۷، بهار ۱۴۰۳
شاپا چاپی: ۶۷۳۵-۲۲۵۱ - شاپا الکترونیکی: ۷۰۵۱-۲۴۲۳
<https://sanad.iau.ir/journal/jzpm>

مقاله پژوهشی

شناسایی و تبیین موانع توسعه کشاورزی از دیدگاه کشاورزان منطقه محروم استان همدان

هاجر وحدت مودب: دانشجوی دکتری توسعه کشاورزی، دانشگاه بوعلی سینا همدان، ایران.
موسی اعظمی*: دانشیار گروه توسعه روستایی، دانشگاه بوعلی سینا همدان، ایران.

چکیده	اطلاعات مقاله
شناخت تنگناهای کشاورزی، اولین گام در راستای برنامه‌ریزی اصولی در راستای حل مشکلات مناطق محروم و توسعه متوازن می‌باشد. لذا تحقیق حاضر با هدف شناسایی موانع توسعه کشاورزی در منطقه محروم استان همدان انجام شده است. این پژوهش از نظر هدف کاربردی، از نظر میزان و درجه کنترل متغیرها میدانی است. جامعه آماری تحقیق شامل کشاورزان منطقه محروم بود که با استفاده از فرمول کوکران حجم نمونه ۲۸۸ نفر برآورد و به روش انتساب متناسب انتخاب شدند و سپس با ابزار پرسشنامه محقق ساخته نظرت آنان جمع آوری شد. میزان پایایی پرسشنامه با روش آلفای کرونباخ ۰/۸۹ برآورد گشت که نشان از قابل قبول بودن اعتبار پرسشنامه داشت. پس از جمع آوری داده‌ها، با استفاده از نرم افزار Spss22، و تکنیک تحلیل عاملی موانع اصلی توسعه کشاورزی در منطقه محروم، شناسایی و دسته بندی شدند، به طوری که ۷ عامل اقتصادی (۳۹/۸۶٪)، طبیعی (۱۶/۶۲٪)، زیرساختی (۱۰/۶۹٪)، فنی (۶/۶۱٪)، فرهنگی-اجتماعی (۹/۸۸٪)، آموزشی-ترویجی (۸/۹۲٪)، نهادی (۷/۴۱٪) به عنوان موانع توسعه کشاورزی در این منطقه تشخیص داده شدند. نتایج نشان داد براساس دیدگاه کشاورزان، عامل اقتصادی مهمترین مانع توسعه کشاورزی منطقه بود. مجموع این عوامل ۶۱/۶ درصد از واریانس موانع توسعه کشاورزی منطقه محروم استان همدان را تبیین نمود. با توجه به نتایج توصیه می‌شود برنامه آمایش سرزمینی مختص منطقه در بخش کشاورزی تهیه و سپس سیاست‌های حمایتی منطبق با این برنامه‌ها اصلاح شود به طوری که دولت براساس مزیت‌های شهرستان اقدام به حمایت از تولیدکنندگان نماید.	تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۲/۲۶ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۲/۲۷ شماره صفحات: ۱۰۱-۱۱۴ از دستگاه خود برای اسکن و خواندن مقاله به صورت آنلاین استفاده کنید واژه‌های کلیدی: توسعه کشاورزی، موانع توسعه کشاورزی، منطقه محروم، استان همدان.

ا ستناد: وحدت مودب، هاجر و اعظمی، موسی (۱۴۰۴). شناسایی و تبیین موانع توسعه کشاورزی از دیدگاه کشاورزان منطقه محروم استان همدان، فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای، ۱۵(۵۷)، ۱۰۱-۱۱۴.

DOI: 10.30495/jzpm.2023.30459.4106

مقدمه

کشاورزی یکی از اصلی‌ترین فعالیت‌های اقتصادی انسان در جهان است که از نظرگاه بررسی تاریخی، نقشی بنیادین در زندگی بشر داشته و بزرگ‌ترین وسیله و زمینه پیشرفت انسان و جامعه بشری بوده است (Behjani and Pishbin, 2022:83). این بخش گسترده و دارای قدمت دیرینه بیشترین دگرگونی در محیط زیست جهانی را داشته (Fattahi Milasi & Ismaili, 2020:16) و منبع زندگی و معیشت اکثریت مردم در مناطق روستایی کشورهای در حال توسعه بوده است (Luo & Bao, 2019:353; Barman, 2013:227). از این رو تأثیر بسزایی در توسعه اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی اکثر نواحی روستایی دارد (Jun and Xiang, 2011:1532). بخش کشاورزی چند بعدی بوده به همین دلیل در ابعاد مختلف زندگی بشر از ابتدا تا کنون نقش اساسی داشته و هنوز دارد که مهمترین آنها عبارت است از: ارتقای سلامت (Azami and vahdat, 2021:124)، کاهش فقر (Anjum & Tarique, 2017:37; Thapa et al., 2019:30; Webb, 2019:53)، امنیت غذایی (Connor, 2017)، حفظ محیط زیست (Liu et al., 2016; Lorenz & Block, 2012; Anderberg, 2019:53)، ایجاد اشتغال (Lal 2016:103) و تأمین مواد اولیه صنایع و تأمین معیشت روستایی (Moradi et al., 2018:314; Keshavarz, 2018:139).

در واقع کشاورزی و فعالیت‌های متنوع آن به عنوان اولین فعالیت بشر اهمیت اساسی در حیات و توسعه روستایی داشته است (Karimzadeh, 2021; Mohammadi & Nabati, 2013). بنابراین، برنامه‌ریزی دقیق و سرمایه‌گذاری در راستای دستیابی به برنامه‌های توسعه کشاورزی کلید دستیابی به رشد اقتصادی است (Alimardani et al., 2020; UN-GGIM, 2016) و تا زمانی که موانع توسعه این بخش مرتفع نگردد، سایر بخش‌ها نیز به آسانی به شکوفایی و توسعه دست نخواهند یافت (Maruf et al., 2019). میزان توسعه این بخش در سطح بین الملل و ملی و حتی منطقه‌ای و ناحیه‌ای متفاوت بوده و علت شکاف و تفاوت به عوامل مختلف پیش‌برنده و بازدارنده زیادی بستگی دارد. بدیهی است، امروزه توسعه کشاورزی در مناطق مختلف کشور با موانع نرم افزاری و سخت افزاری عدیده‌ای مواجه است (Karim et al., 2018). عدم توجه کافی به عوامل بازدارنده یا موانع توسعه کشاورزی و ارزیابی میزان تأثیر آنها موجب کاهش توان کشاورزی مناطق روستایی می‌گردد و استمرار این رویه منجر به نابودی بخش کشاورزی و به تبع آن ناپایداری بخش اجتماعی و اقتصادی مناطق روستایی خواهد شد (Karimzadeh, 2021:144; Takaloo et al, 2021).

بنابر این عدم شناخت تنگناهای کشاورزی، مانعی جدی در توزیع متوازن منابع و برنامه‌ریزی اصولی در راستای حل مشکلات مناطق محروم می‌باشد. با توجه به اینکه نتایج پژوهش اخیر محققین حاکی از این بود که شهرستان کبودرآهنگ و فامنین از نظر شاخص‌های توسعه کشاورزی بسیار ضعیف بوده و به عنوان منطقه محروم استان در این زمینه دسته‌بندی شدند (Azami & Vahdat moadab, 2021:127). لذا این پژوهش به دنبال شناسایی و تبیین موانع توسعه کشاورزی از دیدگاه کشاورزان منطقه محروم استان همدان است تا به سوالات ذیل پاسخ دهد:

مهمترین موانع توسعه کشاورزی در منطقه محروم استان همدان چیست؟

راهکارهای رفع موانع توسعه کشاورزی در منطقه محروم استان همدان کدامند؟

پیشینه تحقیق و مبانی نظری

با توجه به اهمیت موضوع، موانع توسعه کشاورزی در پژوهش‌های مختلف مورد بررسی قرار گرفته است که از آن جمله می‌توان به پژوهش‌های ذیل اشاره نمود:

هوو^۱ و همکاران (۲۰۲۲) با بررسی موانع توسعه کشاورزی نوین در دو منطقه دشت شمال و شمال شرق چین به این نتیجه رسیدند که عدم آموزش ماشین‌آلات و تکه تکه شدن زمین از مهمترین موانع در این راستا بودند. پلگرینو^۲ (۲۰۱۸) معتقد است موانع بخش کشاورزی در بسیاری موارد مربوط به زمینه‌ها، ساختار بازار و بلوغ این بخش است. به خصوص این بخش به دلیل افزایش رقابت جهانی و چالش‌های زیست محیطی، چالش‌های بسیاری را تجربه کرده است (اولون بلاد و اولون بلاد و همکاران، ۲۰۲۰). اولون بلاد و اولون بلاد^۳ (۲۰۱۸) کمبود منابع از قبیل کمبود منابع مالی، مهارت‌ها و تجربه‌های مدیریتی را از جمله مهم‌ترین موانع پیشروی بخش کشاورزی ذکر نمودند. ماکال و همکاران^۴ (۲۰۱۷) در مطالعه خود تحت عنوان مسائل و مشکلات توسعه کشاورزی بنگال غربی، اظهار داشتند که نگهداری

¹ Huo

² Pellegrino

³ Ulvenblad and Ulenblad

⁴ Makal et al

محصولات کشاورزی، نهاده‌های کشاورزی مدرن، زیست محیطی، تولید، هزینه‌های تولید و نوسان قیمت مهمترین مشکلات کشاورزی این منطقه است. در پژوهشی که در مطالعه انسیکاک و کسیت (۲۰۱۵) در کشور نیجریه انجام گرفت، مشخص شد که چالش‌های موجود در بخش کشاورزی این کشور شامل تغییر آب و هوا، شیوه‌های قدیمی کشاورزی، زیربنای ضعیف بخش کشاورزی و حمایت ضعیف دولت از تحقیقات و توسعه تکنولوژی‌های بخش کشاورزی می باشد که مانع از افزایش تولید در بخش کشاورزی نیجریه شده است. یافته‌های پژوهش کرباسیون و همکاران (۲۰۰۸) نشان می دهد بودجه ناکافی وزارت کشاورزی، عدم تماس بین المللی، سیاست‌های ناعادلانه و عدم اعتماد به نفس کشاورزان برای سرمایه گذاری، از مهم ترین موانع توسعه کشاورزی در ایران هستند.

آربونی و همکاران (۱۴۰۱) با مطالعه راهکارهای معیشتی مقابله روستائیان با اثرات خشکسالی در شهرستان زنجان به این نتیجه رسیدند که تفاوت معناداری بین راهکارهای معیشتی در دهستان‌های منطقه مورد مطالعه وجود دارد. کامو سی علمداری و همکاران (۱۴۰۰) با مطالعه چالش‌ها و راهبردهای توسعه پایدار منطقه‌ای با رویکرد آینده‌پژوهی در منطقه آزاد ارس به این نتیجه رسیدند که آینده چالش‌های پیش روی توسعه پایدار منطقه آزاد ارس به شدت تحت تأثیر ضعف مدیریت و نبود برنامه مشخص برای توسعه آن‌ها ضعف نهادهای مالی - پولی؛ و وجود محدودیت‌های قانونی برای توسعه کالبدی بخش صنعت قرار خواهد گرفت. عطایی و همکاران (۱۴۰۰) نیز به بررسی تأثیر مانع بزرگی چون خشکسالی اقلیمی دوده (۱۳۹۰-۱۳۷۰) بر ناپایداری توسعه در دهستان هشیوار شهرستان داراب پرداختند و به این نتیجه رسیدند که خشکسالی‌های این دوره سبب کاهش سطوح زیر کشت در روستاهای دهستان هشیوار گردیده و ناپایداری توسعه در زمینه‌های اقتصادی و اجتماعی را به همراه داشت. کریم زاده (۱۴۰۰) با بررسی موانع توسعه کشاورزی در مناطق روستایی شهرستان سراوان به این نتیجه رسید که مهمترین موانع مؤثر بر توسعه کشاورزی در سراوان به ترتیب عبارتند از: عدم حمایت مناسب از کشاورزان، موانع اقتصادی، موانع محیطی، موانع زیرساختی، موانع انگیزشی و موانع اطلاعاتی. فتاحی و اسماعیلی (۱۳۹۹) در پژوهش خود به بررسی بازدارنده‌های آموزشی توسعه پایدار کشاورزی شهرستان لردگان پرداختند که نتیجه نشانگر آن بود که موانع به ترتیب اهمیت شامل مدیریتی-حمایتی، کیفیت آموزش، ارتباطی-اطلاعاتی، زیر ساختی، فرهنگی، روان‌شناختی بودند. یآوری و عزیزی (۱۳۹۹) موانع و چالش‌های عدم دستیابی به اهداف برنامه‌های توسعه در بخش کشاورزی را مطالعه نمودند براساس نتایج مهمترین دلایل عدم دستیابی به اهداف برنامه‌های توسعه در بخش کشاورزی به ترتیب شامل موانع اقتصادی سیاسی، موانع اجرایی- ساختاری، موانع علمی و موانع اجتماعی فرهنگی می‌باشند. مرادی و همکاران (۱۳۹۷) در پژوهش خود اقدام به شناسایی موانع توسعه کشاورزی کرده نتایج نشان داد براساس دیدگاه کشاورزان، عامل زیرساختی اولین مانع توسعه کشاورزی دهستان قراتوره است. اکبر زاده و سلیمانی (۱۳۹۷) به آسیب شناسی موانع توسعه بخش کشاورزی در کشورهای اسلامی پرداختند و به این نتیجه رسیدند که از بین موانع توسعه اقتصادی بخش کشاورزی، عقب ماندگی صنعتی و فناوری، ضعف‌های ساختاری کسب و کارهای فعال در حوزه کشاورزی، مشکلات تحقیق و توسعه و بومی سازی دانش کشاورزی و عدم ورود به بازار جهانی دارای بیشترین اهمیت می باشد. بازیار و احمدوند (۱۳۹۶)، در مطالعه خود تحت عنوان تبیین بازدارنده -های توسعه کشاورزی در روستاهای شهرستان رستم به این نتیجه رسیدند که عوامل بازدارنده توسعه در بخش کشاورزی بر اساس میزان تأثیر در توسعه کشاورزی به ترتیب شامل عوامل اقتصادی، اجتماعی، تسهیلاتی، آب و منابع، آموزشی - ترویجی، سازمانی و مدیریتی، سرمایه ای، برنامه ریزی، مشارک بازاریابی و فنی خدماتی می باشد. جعفری مورکانی و بخشیار پور (۱۳۹۵) به بررسی و تحلیل موانع توسعه کشاورزی و اثرات اقتصادی و اجتماعی آن در روستای سید سلطان پرداخته اند. نتایج تحقیق نشان داد که عامل کم آبی از مجموعه عوامل محیطی مهم ترین مانع توسعه کشاورزی بوده و عوامل ساختاری و فرهنگی در اولویت‌های بعدی قرار دارند. عزمی و همکاران (۱۳۹۲)، در مطالعه خود با عنوان چالش‌ها و مشکلات بخش کشاورزی و نقش آن در مهاجرت از روستا به شهر به این نتیجه رسیدند که کشاورزی دهستان شیراز با محدودیت و تنگناهای بسیاری از جمله: نوع مالکیت اراضی، استفاده از منابع آب، چاه‌های عمیق، سرمایه‌های خرد خانوادگی، مساحت کم زمین کشاورزی و قطعه قطعه بودن زمین‌های زراعی روبه روست. همچنین نشان می‌دهند که فقدان صنایع تبدیلی در کاهش درآمد روستائیان منطقه نقش اساسی دارد که همین امر منجر به افزایش مهاجرت به شهر شده است. محمدی یگانه و نباتی (۱۳۹۲) به بررسی و تحلیل موانع توسعه کشاورزی در دهستان کرانی با توجه به نقش مهم آن به عنوان اشتغال غالب روستائیان پرداختند. نتایج تحقیق نشان داد که عوامل ساختاری در دهستان کرانی مهم ترین مانع توسعه کشاورزی بوده و عوامل فرهنگی، محیطی و بازاری در اولویت‌های بعدی قرار دارند. عزمی (۱۳۹۰) با بررسی وضعیت و چالش‌های کنونی بخش کشاورزی در سهرین زنجان، نشان داد که کشاورزی در روستای سهرین با مشکلاتی همچون عدم استفاده از بذرهای اصلاح شده، عدم استفاده از کودهای تلفیقی، ضعف دانش علمی و بی توجهی به توصیه‌های مروجین، بی سوادی و کم سوادی کشاورزان، عدم رغبت به پذیرش الگوهای جدید زراعی و عدم توجه محققان به شرایط مکانی برای برگزاری کلاسهای آموزشی مواجه است.

بررسی ادبیات تحقیق نشان دهنده اهمیت بخش کشاورزی در توسعه روستایی است. همچنین بررسی نتایج مطالعات فوق نشان می‌دهد که عمده موانع توسعه کشاورزی مشتمل بر عوامل اقتصادی، اجتماعی، زیرساختی، سرمایه‌ای، سازمانی و مدیریتی، فنی و آب می‌باشند. میزان اهمیت این عوامل با توجه به شرایط هر منطقه متفاوت است. بنابراین دست‌یابی به توسعه کشاورزی نیازمند شناخت موانع و چالش‌های مرتبط با آن و برنامه‌ریزی در جهت رفع آنهاست. از این رو پژوهش حاضر در پی شناسایی مهمترین موانع توسعه کشاورزی در منطقه محروم استان همدان است تا با ارائه راهکار جهت رفع این موانع گامی در جهت توسعه کشاورزی منطقه محروم استان همدان بردارد.

مواد و روش تحقیق

پژوهش حاضر با هدف شناسایی موانع توسعه کشاورزی در منطقه محروم استان همدان انجام شده است که از نظر هدف کاربردی، از نظر میزان و درجه کنترل متغیرها میدانی، از لحاظ نحوه نظارت بر داده‌ها جزو پژوهش‌های توصیفی است که از میان روش‌های توصیفی، از پیمایش بهره‌برده است. اطلاعات موردنیاز در این پژوهش با انجام مصاحبه ساختارمند و استفاده از پرسشنامه گردآوری شده است. جامعه آماری پژوهش را تمامی کشاورزان منطقه محروم استان همدان تشکیل داده است که بعد از انجام پیش‌آزمون با استفاده از فرمول کوکران حجم نمونه ۲۸۸ نفر برآورد شد و به روش انتساب متناسب در هر کدام از نقاط روستایی اقدام به جمع‌آوری داده‌گشت. که در نهایت داده‌های جمع‌آوری شده با استفاده از نرم‌افزار SPSS۲۲ و بهره‌گیری از تکنیک تحلیل عاملی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند.

محدوده مورد مطالعه

بنا بر نتایج مطالعه پیشین محققین در راستای منطقه بندی استان همدان از نظر شاخص‌های توسعه کشاورزی (Azami & Vahdat, 2021:127) شهرستان فامنین و کبودراهنگ به عنوان مناطق محروم استان شناسایی شد، لذا این پژوهش از لحاظ جغرافیایی، محدوده این دو شهرستان‌های (مناطق محروم استان همدان) را در برمی‌گیرد (شکل ۱).

شکل ۱- موقعیت مناطق محروم استان همدان در تقسیمات جغرافیایی استان همدان، منبع: اعظمی و وحدت‌مودب، (۱۴۰۱)

بحث و یافته‌های تحقیق

افراد مورد بررسی این پژوهش جامعه کشاورزان منطقه مورد مطالعه است که نظرات و پاسخ‌های آنها به عنوان منبع پاسخگویی به سوالات مورد توجه این تحقیق است. افراد مورد مطالعه ۲۸۸ نفر کشاورز با میانگین سنی ۴۲/۲۶ می‌باشند، که اکثریت پاسخگویان دارای سواد خواندن نوشتن و ابتدایی هستند و تنها ۳/۱۲ درصد از آنان دارای تحصیلات دانشگاهی بودند. بر اساس این نتایج منطقه با کمبود نیروی انسانی جوان، با سواد و متخصص روبرو است.

تحلیل موانع توسعه کشاورزی در منطقه مورد مطالعه

در بخش تحلیلی تحقیق پاسخ‌های ارائه شده به سوالات در زمینه موانع اصلی توسعه کشاورزی در منطقه مورد توجه قرار گرفت. در این راستا ۷ عامل اصلی به عنوان عوامل بازدارنده یا مانع توسعه کشاورزی شامل (اقتصادی، طبیعی، زیرساختی، فرهنگی-اجتماعی، آموزشی-ترویجی، نهادی و فنی) مورد تحلیل و بررسی قرار گرفت. تحلیل پاسخ‌های افراد پاسخگو، با روش تجزیه مؤلفه‌های اصلی و چرخش

واریماکس^۱ انجام شد. قبل از استفاده از روش تحلیل عاملی، لازم بود که از بالا بودن ضرایب هم بستگی نمره‌های بین سؤال‌های پرسشنامه اطمینان حاصل شود. برای این منظور، شاخص‌های کفایت نمونه‌گیری کایزر، مایر و اولکین^۲ و آزمون کرویت بارتلت بررسی شد. مقدار شاخص KMO به دست آمده برای موانع توسعه کشاورزی ۰/۸۱۷ می‌باشد که مقدار قابل قبولی است (مقدار قابل قبول برای KMO بیشتر از ۰/۶ است). همچنین، مقدار آماره کای اسکوتر برای آزمون کرویت بارتلت ۲۴۶۱/۳۰ به دست آمد که در سطح ۹۹٪ اطمینان، معنادار بود. بنابراین، می‌توان گفت که کفایت نمونه‌گیری برای انجام تحلیل عاملی اکتشافی رعایت شده است و می‌توان نتیجه گرفت که انجام تحلیل عاملی، توجیه می‌شود. پس از اطمینان از این پیش فرض، تحلیل عاملی به روش مؤلفه‌های اصلی و با استفاده از چرخش واریماکس روی پاسخ‌های آزمودنی‌ها به ۴۴ سؤال پرسش نامه انجام شد. مقادیر اشتراک استخراجی یک سؤال کمتر از ۰/۵ بود و از تحلیل حذف شد. پس از مشاهده نتایج، برای استخراج عامل‌ها مقادیر ویژه بالاتر از ۱ به عنوان ملاک انتخاب در نظر گرفته شد. نتایج تحلیل نیز به ایجاد ۷ عامل منجر شد که در مجموع ۶۱ درصد واریانس کل پرسشنامه را تبیین می‌کردند. بر این اساس، با توجه به اینکه مقدار واریانس بیشتر از ۶۰ درصد به عنوان ملاک تعیین تعداد مؤلفه‌ها در نظر گرفته می‌شود (حبیب پور و صفری، ۱۳۹۲). عدد ۷ به عنوان تعداد نهایی عامل‌ها در نظر گرفته شد. در جدول ۱، عامل‌های استخراج شده، درصد واریانس تبیین شده و واریانس تراکمی^۳ تبیین شده برای هر یک از این عامل‌ها، قبل و بعد از چرخش واریماکس، مشخص شده است.

جدول ۱- مؤلفه‌های مستخرج از تحلیل عاملی

عامل	مقدار ویژه	درصد واریانس	درصد واریانس تجمعی
اول	۶/۶۴۱	۱۳/۶۵۷	۱۳/۶۵۷
دوم	۲/۷۷۰	۱۱/۷۱۸	۲۵/۳۷۶
سوم	۱/۷۸۱	۱۰/۳۱۷	۳۵/۶۹۲
چهارم	۱/۶۴۶	۸/۸۱۶	۴۴/۵۰۹
پنجم	۱/۴۸۶	۷/۱۹۲	۵۱/۷۰۱
ششم	۱/۲۳۴	۵/۶۳۱	۵۷/۳۳۲
هفتم	۱/۱۰۰	۴/۳۶۳	۶۱/۶۹۵

منبع: یافته‌های پژوهش

برای اختصاص هر سؤال به یک مؤلفه، بارهای عاملی حدود ۰/۶ و بالاتر در نظر گرفته شده است. پس از تعیین عامل‌های استخراج شده، نام گذاری هر عامل با توجه به محتوای سؤال‌ها صورت گرفت. در جدول ۲، مؤلفه‌ها همراه با تعداد سؤال‌های مربوطه و ضرایب آلفای کرونباخ برای بررسی پایایی نمره‌های آزمون‌های فرعی، درج شده است. همان گونه که مشاهده می‌شود، مقدار ضریب آلفای کرونباخ تمام آزمون‌های فرعی، در سطح بالایی است و برای کل پرسشنامه، مقدار ضریب ۰/۸۹ به دست آمده است.

جدول ۲- گویه‌های مرتبط و ضرایب آلفای کرونباخ آزمون‌های فرعی ۷ مؤلفه پرسش نامه

مؤلفه	تعداد سوال	ضریب آلفای کرونباخ
اول	۹	۰/۹۱
دوم	۸	۰/۸۹
سوم	۸	۰/۸۳
چهارم	۶	۰/۷۹
پنجم	۵	۰/۷۵
ششم	۴	۰/۷۱
هفتم	۳	۰/۶۸

منبع: یافته‌های پژوهش

^۱ Varimax rotation^۲ Kaiser, Meyer & Olkin^۳ Cumulative variance

پس از تعیین عامل‌های استخراج شده، نام گذاری هر عامل با توجه به محتوای سؤال‌ها صورت گرفت که در ادامه به هر یک پرداخته شده است.

عامل اول: نتایج جدول ۳ نشان می‌دهد ۹ متغیر عدم توانایی تأمین و خرید بموقع نهاده‌ها، کمبود تسهیلات، گرانی نیروی کار و محدودیت تأمین آن در منطقه فقر کشاورزان و نبود سرمایه کافی در مناطق روستایی منطقه، کمبود منابع مالی برای خرید ماشین آلات کشاورزی، عدم وجود سرمایه اولیه برای احیاء و بازسازی زمین‌های کشاورزی، هزینه‌های زیاد سیستم‌های آبیاری تحت فشار، عدم وجود مشوق‌های حمایتی جهت سرمایه گذاری بخش خصوصی و نبود بازار مناسب برای محصولات کشاورزی منطقه در عامل اول بارگذاری شده اند که در مجموع ۱۳/۶۵۶ درصد از موانع توسعه کشاورزی منطقه محروم استان همدان را تبیین کرده اند. متغیرهای فوق هر کدام به نوعی بر شرایط و عوامل اقتصادی دلالت دارند. لذا عامل اول اقتصادی نام گذاری شد.

عامل دوم: متغیرهای خشکسالی طولانی مدت در منطقه، مناسب نبودن شرایط جوی و نزولات آسمانی، کمبود منابع آبی کشاورزی، کمبود زمین زراعی، نظام زمین‌داری خرده مالکی و خرد، پراکنده و کوچک بودن اراضی کشاورزی منطقه، فساد پذیری محصولات تولیدی و مشکل بازاریابی آن، کمبود زمین‌های حاصلخیز در منطقه و ضعف امکانات رفاهی و خدمات زیربنایی رفاهی زندگی با تبیین ۱۱/۷۱۹ درصد از متغیر وابسته، گرایش به عوامل محیطی و طبیعی داشته اند، لذا عامل دوم، موانع طبیعی نام گذاری شد.

عامل سوم: متغیرهای عدم دسترسی به ادوات و ماشین آلات کشاورزی، عدم سرمایه گذاری مناسب دولت در ایجاد زیرساخت‌های کشاورزی در مناطق روستایی منطقه، کمبود و سایل مورد نیاز برای حمل و نقل محصولات، عدم برخورداری از شبکه جاده ای مناسب، فقدان کانال‌های آبیاری و زهکشی، نبود سردخانه یا مکان مناسب جهت ذخیره سازی محصولات کشاورزی، فاصله زیاد روستا تا مرکز خدمات جهاد کشاورزی و نبود صنایع تبدیلی کشاورزی در مناطق روستایی منطقه با تبیین ۱۰/۳۱۶ درصد از موانع توسعه کشاورزی منطقه محروم استان همدان، بر عوامل زیرساختی دلالت دارند.

عامل چهارم: نتایج جدول ۳ نشان می‌دهد ۸/۸۱۷ درصد از متغیر وابسته به وسیله ۶ متغیر مهاجرت نیروی فعال منطقه، عدم استقبال نسل جوان از کار کشاورزی در روستاها، عدم گرایش به انجام کار سخت (کشاورزی) در منطقه، پایین بودن سطح سواد روستاییان، عدم گرایش کشاورزان به بیمه محصولات کشاورزی و فقدان انگیزه تولید در میان کشاورزان تبیین شده است. مفهوم کلی متغیرهای فوق تداعی کننده عوامل اجتماعی و فرهنگی در ارتباط با توسعه کشاورزی بوده است؛ لذا عامل چهارم اجتماعی-فرهنگی نامگذاری شد.

عامل پنجم: پنج متغیر کافی نبودن دانش کارشناسان در زمینه مشکلات کشاورزی منطقه، عدم هماهنگی آموزش‌های ارائه شده با نیازهای اطلاعاتی کشاورزان، کمبود آموزش‌های ترویجی و عدم آموزش‌های حرفه ای به کشاورزان، کمبود مروجان و کارشناسان با تجربه در شهرستان و ارتباط ضعیف بین کارشناسان و کشاورزان با تبیین ۷/۱۹۱ درصد از موانع کشاورزی منطقه محروم استان همدان، تداعی گر عوامل آموزشی و ترویجی بوده، لذا عامل پنجم آموزشی-ترویجی نامگذاری شد.

عامل ششم: چهار متغیر وجود دلالان و سود کم کشاورزان، نبود شرکت‌های تعاونی کشاورزی فعال و قوی در منطقه، عدم خرید تضمینی محصولات کشاورزی توسط دولت و عدم همکاری بانک کشاورزی و اعطای تسهیلات بانکی ناکافی، با تبیین ۵/۶۳۲ درصد از موانع توسعه کشاورزی در عامل ششم بارگذاری شدند. متغیرهای فوق دلالت بر عوامل نهادی تاثیرگذار در روند توسعه کشاورزی دارد، بنابراین عامل ششم آموزشی-ترویجی نامگذاری شد.

عامل هفتم: نتایج جدول ۳ نشان می‌دهد سه متغیر عدم برخورداری کشاورزان از دانش فنی لازم، استفاده روش‌های سنتی در تولید محصولات کشاورزی و عدم استفاده از فناوری‌های نوین در مناطق روستایی منطقه در عامل هفتم بارگذاری شده اند که در مجموع ۴/۳۶۲ درصد از موانع توسعه کشاورزی محدوده مورد مطالعه را تبیین کرده اند. با توجه به متغیرهای قرار گرفته در عامل هفتم، این عامل فنی نامگذاری شد

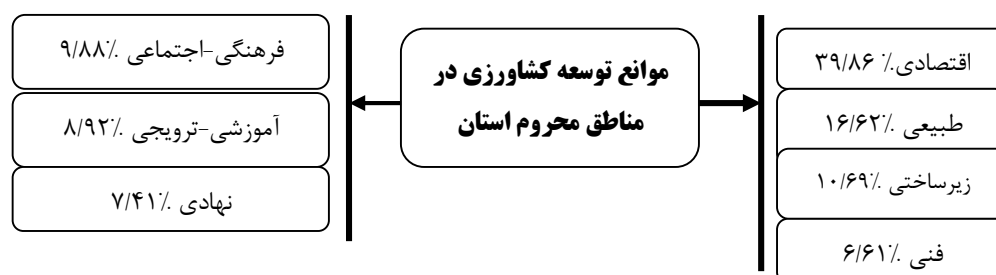
جدول ۳- نام گذاری مؤلفه‌های شناسایی شده و ضرایب عاملی دوران یافته موانع توسعه کشاورزی

مؤلفه	ویژگی سنجیده شده	گویه‌های مرتبط	بار عاملی
اول	اقتصادی	عدم توانایی تأمین و خرید بموقع نهاده‌ها بخصوص کود و سم	۰/۷۹۰
		کمبود تسهیلات ویژه برای توسعه کشاورزی روستایی	۰/۷۳۴
		گرانی نیروی کار و محدودیت تأمین آن در منطقه	۰/۸۷۴
		فقر کشاورزان و نبود سرمایه کافی در مناطق روستایی منطقه	۰/۸۵۷
		کمبود منابع مالی برای خرید ماشین آلات کشاورزی	۰/۸۲۵

مؤلفه	ویژگی سنجیده شده	گویه‌های مرتبط	بار عاملی
		عدم وجود سرمایه اولیه برای احیاء و بازسازی زمین‌های کشاورزی	۰/۷۴۷
		فشار تحت سیستم‌های آبیاری هزینه‌های زیاد	۰/۷۷۹
		عدم وجود مشوق‌های حمایتی جهت سرمایه‌گذاری بخش خصوصی	۰/۷۹۹
		نبود یا محدودیت بازار مناسب برای محصولات کشاورزی منطقه	۰/۶۹۵
دوم	طبیعی	خشکسالی طولانی مدت در منطقه	۰/۷۵۱
		جوی و نزولات آسمانی شرایط نبودن مناسب	۰/۷۵۴
		آبی کشاورزی منابع کمبود	۰/۸۱۸
		زمین زراعی کمبود	۰/۷۴۴
		نظام زمین‌داری خرده مالکی و خرده، پراکنده و کوچک بودن اراضی کشاورزی منطقه	۰/۷۷۷
		فساد پذیری محصولات تولیدی و مشکل بازار یابی آن	۰/۷۲۸
		کمبود زمین‌های حاصلخیز در شهرستان	۰/۷۷۲
		زندگی رفاهی زیربنایی خدمات و رفاهی امکانات ضعف	۰/۶۹۵
		کشاورزی آلات ماشین و ادوات به دسترسی عدم	۰/۷۱۱
		عدم سرمایه‌گذاری مناسب دولت در ایجاد زیرساخت‌های کشاورزی در مناطق روستایی منطقه	۰/۷۲۵
سوم	زیرساختی	کمبود وسایل مورد نیاز برای حمل و نقل محصولات	۰/۷۵۸
		مناسب ای جاده شبکه از برخورداری عدم	۰/۷۳۳
		زهکشی و کانال‌های آبیاری فقدان	۰/۷۴۴
		نبود سردخانه یا مکان مناسب جهت ذخیره سازی محصولات کشاورزی	۰/۶۸۹
		شهرستان کشاورزی جهاد خدمات مرکز تا روستا زیاد فاصله	۰/۶۹۱
		نبود صنایع تبدیلی کشاورزی در مناطق روستایی منطقه	۰/۷۸۱
		مهاجرت نیروی فعال منطقه	۰/۶۹۵
		عدم استقبال نسل جوان از کار کشاورزی در روستاها.	۰/۷۴۷
چهارم	فرهنگی-اجتماعی	عدم گرایش به انجام کار سخت (کشاورزی) در منطقه	۰/۷۲۴
		روستاییان سواد سطح بودن پایین	۰/۷۱۶
		کشاورزی محصولات بیمه به کشاورزان گرایش عدم	۰/۶۷۸
		فقدان انگیزه تولید در میان کشاورزان	۰/۷۱۱
		کافی نبودن دانش کارشناسان در زمینه مشکلات کشاورزی منطقه	۰/۷۱۲
		عدم هماهنگی آموزشهای ارائه شده با نیازهای اطلاعاتی کشاورزان	۰/۶۶۴
پنجم	آموزشی-ترویجی	کشاورزان به ای آموزش‌های حرفه عدم و آموزش‌های ترویجی کمبود	۰/۶۴۶
		کمبود مروجان و کارشناسان با تجربه در شهرستان	۰/۶۹۹
		ارتباط ضعیف بین کارشناسان و کشاورزان	۰/۶۶۱
		وجود دلالتان و سود کم کشاورزان	۰/۶۸۴
ششم	نهادی	نبود شرکت‌های تعاونی کشاورزی فعال و قوی در منطقه	۰/۶۱۲
		دولت توسط کشاورزی محصولات تضمینی خرید عدم	۰/۶۵۴
		عدم همکاری بانک کشاورزی و اعطای تسهیلات بانکی ناکافی	۰/۶۱۶
		لازم کشاورزی فنی دانش از برخورداری کشاورزان عدم	۰/۶۳۹
هفتم	فنی	استفاده روش‌های سنتی در تولید محصولات کشاورزی	۰/۵۹۶
		عدم استفاده از فناوری‌های نوین در مناطق روستایی منطقه.	۰/۶۱۴

منبع: یافته‌های پژوهش

همان طوری که شکل ۲ نشان می‌دهد موانع توسعه کشاورزی در مناطق محروم استان همدان در قالب عامل‌های اقتصادی (۳۹/۸۶٪)، طبیعی (۱۶/۶۳٪)، زیر ساختی (۱۰/۶۹٪)، فنی (۶/۶۱٪)، فرهنگی-اجتماعی (۹/۸۸٪)، آموزشی-ترویجی (۸/۹۲٪)، نهادی (۷/۴۱٪) ظهور یافته است.

شکل ۲- مدل تحلیلی موانع توسعه کشاورزی همراه با سهم درصد هر یک از عوامل، منبع: یافته‌های پژوهش

نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادها

با توجه به اینکه توسعه بخش کشاورزی از عوامل عمده کمک کننده به ثبات اجتماعی و رشد اقتصادی جامعه به شمار می‌آید (کریم و همکاران، ۱۳۹۷). لذا آسیب شناسی روند توسعه در بخش کشاورزی یکی از ضروریات توسعه جامعه است، از این رو هدف پژوهش حاضر شناسایی موانع توسعه کشاورزی از دیدگاه کشاورزان شهرستان های کبودرآهنگ و فامنین به عنوان شهرستان های محروم از نظر شاخص های توسعه کشاورزی بود تا با شناسایی و تحلیل موانع توسعه کشاورزی در منطقه، گامی در راستای استفاده بهتر از ظرفیت های تولید و بهبود وضعیت بخش کشاورزی برداشته شود. اطلاعات مورد نیاز از طریق پرسشنامه از ۲۸۸ کشاورز در منطقه مورد مطالعه جمع آوری گردید. نتایج به دست آمده از تجزیه و تحلیل داده ها نشانگر آن بود که عامل اقتصادی مهم ترین مانع توسعه کشاورزی در منطقه مورد مطالعه است. ضعف مالی کشاورزان موجب می شود آنان توانایی خرید به موقع نهاده های مورد نیاز خود، به خصوص کود و سم و ماشین آلات کشاورزی را نداشته باشند. از سوی دیگر کمبود تسهیلات کشاورزی می تواند این مشکل را وخیم تر کند که به عنوان مانع بزرگی می تواند به عدم توسعه کشاورزی منجر شود. این یافته با نتایج بخش هایی از مطالعات کریم زاده (۱۴۰۰)، یآوری و عزیزی (۱۳۹۹)، تقی ملایی و مهدوی (۱۳۹۵) و مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی (۱۳۸۹) بورجا و بورجا (۲۰۱۰) و صامتی و فرامرزیور (۱۳۸۳) همسویی دارد. نتایج عزمی و همکاران (۱۳۹۲). شاهشیدها^۲ و همکاران (۲۰۰۷) نیز عوامل بازدارنده بکارگیری آبیاری قطره ای را هزینه بالای اجرای سیستم و فقدان سرمایه برای مالکیت آبیاری قطره ای را می دانند.

یکی دیگر از مشکلات عمده منطقه محروم استان همدان کمبود آب است. که وجود نیروگاه حرارتی شهید مفتاح واقع در دشت کبودرآهنگ و فامنین با برج های خنک کننده از نوع تر این مشکل را تشدید کرده است، بزرگترین مشکل این نیروگاه در تولید برق، کاهش منابع سفره های آب زیر زمینی می باشد و باعث به حداقل رساندن آب های زیر زمینی دشت کبودرآهنگ و فامنین شده است. کمبود آب های سطحی و زیرزمینی به صورت مشکلی اساسی در مسیر توسعه کشاورزی منطقه ظاهر شده که برای مقابله و سازگاری با این شرایط، اجرای تدابیر خاصی در منطقه ضروری است. از جمله مدیریت چاه های عمیق در منطقه، بهینه سازی و افزایش راندمان آب، مدیریت منابع آب با طرح های آبخیزداری در منطقه تا بتوان آب مورد نیاز بخش کشاورزی را تأمین کرده و زمینه برای توسعه کشاورزی مهیا شود. یکی دیگر از مشکلات و مانع اصلی در راه افزایش تولید و توسعه کشاورزی در منطقه، پراکندگی قطعات و کوچکی آنها است و طبیعتاً بازدهی یک زمین کوچک نیز کم خواهد بود. با یکپارچگی اراضی می توان در جهت رفع این مشکل اقدام کرد. این نتیجه با یافته های ترک و همکاران (۱۴۰۰)، کریم زاده (۱۴۰۰)، کریم و همکاران (۱۳۹۷)، محمدی و نباتی (۱۳۹۲)، تقدیسی و بسحاق (۱۳۸۹)، هرتویگسن^۳ (۲۰۱۴) همسویی دارد.

عامل سوم نشان دهنده عدم وجود خدمات زیربنایی کشاورزی و زیرساخت های کشاورزی در منطقه می باشد. مایر و لارسون (۱۹۹۶) در مطالعه ای خود بر این باوراند که برای دستیابی به توسعه کشاورزی، باید به ایجاد زیرساخت های مهم پرداخت. روستاییان به دلیل ضعف توسعه خدمات زیربنایی در مناطق روستایی مهاجرت را در پیش می گیرند و بدین وسیله کشاورزی و فعالیت های وابسته به آن را ترک می کنند. لذا توجه به خدمات زیربنایی روستایی از اهمیت بالایی برخوردار است. با افزایش امکانات روستاییان، توزیع نهاده های کشاورزی در مناطق مستعد و بستر سازی مناسب توسعه فعالیت هایی مانند احداث صنایع تبدیلی کشاورزی می توان در جهت توسعه کشاورزی منطقه اقدام کرد. این نتیجه با یافته های کریم زاده (۱۴۰۰)، مرادی و همکاران (۱۳۹۹) و کریم و همکاران (۱۳۹۷)، همسویی دارد. نتایج حاصل از

¹ Burja

² SHashidhara

³ Hartvigsen

فقدان کانال‌های آبیاری و زهکشی با یافته‌های بامری و همکاران (۱۳۸۶) مطابقت دارد. فقدان صنایع تبدیلی و کلیه صنایع وابسته به بخش‌های مختلف کشاورزی، همسو با یافته‌های کلانتری و همکاران (۱۳۸۹) است.

براساس نتایج بدست آمده چهارمین عامل از موانع توسعه کشاورزی، عامل فرهنگی-اجتماعی می باشد. جوانان روستایی تمایلی به فعالیت در حوزه کشاورزی ندارند. از این رو مهاجرت وسیع جوانان روستایی به شهرها باعث شده است که میانگین سنی شاغلین بخش کشاورزی افزایش یافته و در نتیجه نسبت بزرگی از کشاورزان را جمعیت افراد میان سال و نیز سالخورده تشکیل دهند. مهاجرت جوانان پیامدهای منفی دیگری در پی خواهد داشت که از آن جمله می‌توان به مواردی چون کاهش بهره‌وری نیروی کار، عدم پذیرش نوآوری و فن آوری نوین، نداشتن خلاقیت اشاره کرد. علاوه بر جوانان روستایی، ممکن است کسانی که سال‌ها در روستا ساکن بوده‌اند و شغل آنها کشاورزی بوده، به دلایل زیادی روستا و کشاورزی خود را رها و جذب شهرها شوند. بالا بودن هزینه تولید، عدم وجود بازار مناسب، بیکاری فصلی و پنهان و کاهش درآمد در این بخش کشاورزی را با مشکلات و چالش‌هایی روبه رو کرده است که منجر به مهاجرت کشاورزان منطقه شده است. از دیگر دلایل مهاجرت کشاورزان، می‌توان به درآمد پایین، سخت بودن شغل کشاورزی، نبود جاذبه‌های تفریحی و امکانات رفاهی در روستاهای شهرستان اشاره کرد. عدم گرایش کشاورزان به بیمه محصولات خود نیز یکی از موانع توسعه کشاورزی است که می‌تواند ناشی از نارضایتی از عملکرد صندوق بیمه کشاورزی در پرداخت به موقع غرامت و همچنین پرداخت کم غرامت به کشاورزان، فاصله بسیار زیاد بین رقم واقعی خسارت با غرامت پرداختی توسط صندوق بیمه دانست. این قسمت از نتایج پژوهش با یافته‌های کریم و همکاران (۱۳۹۷)، محمدی و نباتی (۱۳۹۲) و وندور (۲۰۰۱) مطابقت دارد.

نتایج نشان داد پنجمین مانع توسعه کشاورزی منطقه از دیدگاه کشاورزان، عامل آموزشی-ترویجی می باشد. کمبود آموزش‌های ترویجی به کشاورزان سبب استفاده از شیوه‌های سنتی در کشاورزی می‌شود. برخی از کشاورزان منطقه نسبت به خدمات آموزشی و ترویجی گله‌مند بودند و اذعان داشته‌اند هیچ کلاس ترویجی در روستایشان برگزار نمی‌شود. همچنین عدم تشکیل کلاس‌های ترویجی در روستاها و تشکیل این کلاس‌ها در جهاد کشاورزی، سبب شده کشاورزان به دلیل برخی از مشکلات از جمله مسافت طولانی نتوانند در این کلاس‌ها شرکت کنند و از خدمات آموزشی و ترویجی بهره‌مند شوند. با توجه به کمبود و پایین بودن آموزش‌های کشاورزی در منطقه، باید نسبت به افزایش کمیت و کیفیت آموزش‌های ترویجی اقدام گردد. همچنین با توجه به وابسته بودن معیشت روستاییان منطقه به کشاورزی می‌توان با تربیت نیروی انسانی متخصص باعث بهبود معیشت و درآمد مردم شد. نتایج پژوهش در این بخش با یافته‌های کریم زاده (۱۴۰۰)، تبرایی و حسن نژاد (۱۳۸۸) و مختاری حصار و همکاران (۱۳۹۶) مطابقت دارد.

مانع ششم شناسایی شده اشاره به موانع نهادی دارد، با توجه به اینکه مشکلات اقتصادی مهمترین مانع شناسایی شده، حمایت‌هایی چون اعطای تسهیلات ضروری به نظر می‌رسد، عدم اعطای وام توسط بانک کشاورزی و همچنین نداشتن شرایط اخذ وام توسط کشاورزان به دلیل داشتن مشکل تأمین وثیقه باید مورد توجه قرار گیرد. مشکل دیگر عدم خرید تضمینی محصولات کشاورزان توسط دولت می باشد که باعث می شود دلالان و واسطه‌ها نفوذ بیشتری پیدا کنند و محصولات را با قیمت پایین تر از کشاورزان خریداری کنند، دولت می تواند با اعمال سیاست‌های حمایتی مختلف، مانند دادن انواع یارانه‌ها، جلوگیری از واردات بی‌رویه، خرید تضمینی محصولات کشاورزان و بیمه، انگیزه‌ی تولید بیشتر را در آنان تقویت کند که در نتیجه آن، علاوه بر بهبود معیشت کشاورزان و روستاییان، امنیت غذایی سایر مردم کشور نیز تأمین خواهد گردید. نتایج پژوهش در این بخش با یافته‌های کریم و همکاران (۱۳۹۷) و محمدی و نباتی (۱۳۹۲) مطابقت دارد.

آخرین مانع شناسایی شده موانع فنی است؛ عدم برخورداری کشاورزان از دانش فنی لازم کشاورزی و عدم آگاهی از روش‌های زراعی و باغداری جدید و پیشرفته، موجب می‌شود کشاورزان از روش‌های سنتی یا نیمه سنتی استفاده می‌کنند و بهره برداری بهینه از محصولات خود نداشته باشند که این باعث عدم توسعه مورد نظر می باشد.

با عنایت به یافته‌های تحقیق می‌توان گفت که بخش کشاورزی منطقه محروم استان همدان برای تحقق اهداف برنامه‌های توسعه با مشکل اقتصادی و کمبود منابع سرمایه گذاری روبه رو است. جبران این مشکل، نیازمند ارتقای امنیت سرمایه گذاری است. بنابراین لازم است در برنامه‌های توسعه منطقه به بهبود شاخص‌های امنیت سرمایه گذاری در این بخش توجه بیشتری شود بیشتر سیاست‌های حمایتی یارانه ای اعم از یارانه انرژی، بارانه تجاری و یارانه نهادها و ماشین آلات به صورت عمومی در سطح کشور انجام می‌گیرند و از کارایی کمی برخوردارند. لذا توصیه می‌شود برنامه آمایش سرزمینی مختص هر منطقه در بخش کشاورزی تهیه و سپس سیاست‌های حمایتی منطبق با این برنامه‌ها اصلاح شود به طوری که دولت براساس مزیت‌های منطقه اقدام به حمایت از تولید کنندگان نماید.

همچنین پیشنهاد می‌شود یک رسانه اختصاصی جهت تولید محتوا برای بخش کشاورزی در استان ایجاد گردد. این رسانه می‌تواند با پخش برنامه‌های متنوع آموزشی و ترویجی به بالا بردن سطح سواد، فرهنگ و آگاهی‌های عمومی و تخصصی کشاورزان منطقه کمک کند. با

توجه به هزینه بالای تجهیز بخش کشاورزی به ماشین آلات و تجهیزات مکانیزه توصیه می‌شود و وام‌های بلندمدت متناسب با شرایط کشاورزان به آنان اعطا گردد.

با توجه به اهمیت ضعف برقراری ارتباط کارشناسان و کشاورزان پیشنهاد می‌شود در دوره‌های آموزشی از وجود رهبران محلی که به عنوان گروه‌های مرجع و مورد پذیرش همگان هستند، بهره گرفته شود و به منظور ارتقاء کیفیت آموزش، بهره‌گیری از روش‌های نوین تدریس، برگزاری انواع دوره‌های آموزشی به صورت منظم، برگزاری کارگاه‌ها و بازدیدهای علمی، بکارگیری شیوه آموزش ملاقات با کشاورزان نمونه و تهیه محتوای آموزشی دوره‌ها در قالب جزوه، لوح فشرده و کتاب پیشنهاد می‌گردد.

با توجه به شناسایی عامل فرهنگی-اجتماعی به عنوان یکی از موانع توسعه کشاورزی، پیشنهاد می‌شود تا فراگیران در زمینه فرهنگی مورد آموزش قرار گرفته و با برگزاری کلاس‌های آموزشی، روحیه مشارکت بین جوانان روستایی منطقه مورد مطالعه را پرورش داد. همچنین برگزاری برنامه‌هایی جهت فضا سازی مناسب فعالیت‌های اجتماعی و گسترش فرهنگ سخت کوشی از طریق رسانه‌های جمعی پیشنهاد می‌شود. همچنین با توجه به عدم وجود صنایع تبدیلی کشاورزی در منطقه توصیه می‌گردد دولت با ایجاد مشوق‌های حمایتی اعم از اعطای تسهیلات و معافیت‌های مالیاتی موجب جذب سرمایه گذارهای بخش خصوصی به مناطق روستایی شهرستان‌های کبودرآهنگ و فامنین شود.

References

- Akbarzadeh, M., & Soleimani, M. (2018). Pathology of barriers to agricultural sector development in Islamic countries. *Islamic Economics Studies*, 11(1), 49–68. <https://doi.org/10.30497/ies.2018.2332> [In Persian]
- Alimardani, A., Keshavarz, M., Karami, R., & Ebrahimi, M. A. (2020). Assessing the priority and effectiveness of strategies to improve water productivity and comprehensive development of the agricultural sector in development programs: A case study of Qazvin province. *Agricultural Economics and Development*, 28(4), 59–91. <https://doi.org/10.30490/aead.2021.342671.1227> [In Persian]
- Anderberg, S. (2020). The contribution of organic agriculture to poverty reduction (Vol. 3, pp. 41–71). Linköping University Press.
- Anjum, S., & Tarique, M. (2017). Agriculture and poverty reduction in India: An empirical study. *Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities*, 7(9), 35–48. <https://doi.org/10.5958/2249-7315.2017.00441.5>
- Arboni, Z., Yeghaneh, B., Einali, J., Farahani, H., & Cheraghi, M. (2022). Analysis and ranking of livelihood strategies for villagers to deal with the effects of drought: Case study of Zanjan city. *Regional Planning*, 12(48), 221–236. <https://doi.org/10.30495/jzpm.2021.26920.3818> [In Persian]
- Azami Musa, H., & Vahdatmodab, M. (2021). Analysis of geographical gap of agricultural development indicators in Hamadan province. *Geographical Studies of Mountainous Areas*, 2(4), 115–132. <https://doi.org/10.52547/gsma.2.4.115> [In Persian]
- Azami, M., Ahadnejadrooshti, M., & Tohidloo, S. A. (2018). Zoning of agricultural development of Hamedan cities using TODIM model. *Regional Planning*, 8(29), 53–64. <https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=360822> [In Persian]
- Azmi, A. (2011). Investigating the current situation and challenges of the agricultural sector in Sohrin, Zanjan (Zanjan city). *Urban Ecology Research*, 2(4), 31–40. <https://doi.org/10.1001.1.25383930.1390.2.4.3.0> [In Persian]
- Azmi, A. (2011). Investigating the current situation and challenges of the agricultural sector in Sohrin, Zanjan (Zanjan city). *Urban Ecology Research*, 2(4), 31–40. <https://doi.org/10.1001.1.25383930.1390.2.4.3.0> [In Persian]
- Azmi, A., Mirzaei Ghaleh, F., & Shamsi, R. (2013). Challenges and problems of the agricultural sector and its role in migration from rural to urban areas: Case study of Shears village, Harsin city. *Space Planning (Teacher of Humanities)*, 17(2), 55–70. <https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=260909> [In Persian]
- Azmi, A., Mirzaei Ghaleh, F., & Shamsi, R. (2013). Challenges and problems of the agricultural sector and its role in migration from rural to urban areas: Case study of Shears village, Harsin city. *Space Planning (Teacher of Humanities)*, 17(2), 55–70. <https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=260909> [In Persian]
- Barman, U. (2013). Adjusting farmers' training for sustainable agricultural development: Need for facilitation. *Journal of Academic and Industrial Research*, 1(9), 525–529.
- Barman, U. (2013). Adjusting farmers' training for sustainable agricultural development: Need for facilitation. *Journal of Academic and Industrial Research*, 1(9), 525–529.
- Baziar, E., & Ahmadvand, M. (2017). Explaining the barriers to agricultural development in the villages of Rostam city. *Agricultural Extension and Education Research*, 10(1), 65–75. <https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=300478> [In Persian]
- Baziar, E., & Ahmadvand, M. (2017). Explaining the barriers to agricultural development in the villages of Rostam city. *Agricultural Extension and Education Research*, 10(1), 65–75. <https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=300478> [In Persian]

- Behjani, Morad, & Pishbin, Syamak. (2022). Investigating the effects of production cooperative companies on sustainable agricultural in city of Jahrom. *Sustainable Agricultural Science Research*, 2(1), 75–89. <https://doi.org/10.30495/sarj.2022.1959802.1073> [In Persian]
- Burja, C., & Burja, V. (2010). Sustainable value analysis for Romanian agriculture. *Environmental Engineering and Management Journal*, 9(6), 839–846. <http://eemj.eu/index.php/EEMJ/article/view/2749>
- Burja, C., & Burja, V. (2010). Sustainable value analysis for Romanian agriculture. *Environmental Engineering and Management Journal*, 9(6), 839–846. <http://eemj.eu/index.php/EEMJ/article/view/2749>
- Connolly-Boutin, L., & Smit, B. (2016). Climate change, food security, and livelihoods in sub-Saharan Africa. *Regional Environmental Change*, 16, 385–399. <https://doi.org/10.1007/s10113-015-0761-x>
- Connolly-Boutin, L., & Smit, B. (2016). Climate change, food security, and livelihoods in sub-Saharan Africa. *Regional Environmental Change*, 16, 385–399. <https://doi.org/10.1007/s10113-015-0761-x>
- Connor, D. J. (2018). Organic agriculture and food security: A decade of unreason finally implodes. *Field Crops Research*, 225, 128–129. <https://doi.org/10.1016/j.fcr.2018.06.008>
- Connor, D. J. (2018). Organic agriculture and food security: A decade of unreason finally implodes. *Field Crops Research*, 225, 128–129. <https://doi.org/10.1016/j.fcr.2018.06.008>
- Eftekhari, R., Arefnia, K., Sajasi Qedari, H., Firuznia, Q., Sadegh Lou, T., & Fattahi, A. (2010). Development strategies for sustainable development education in Iran. *Geography*, 8(25), 47–66. <https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=112482> [In Persian]
- Eftekhari, R., Arefnia, K., Sajasi Qedari, H., Firuznia, Q., Sadegh Lou, T., & Fattahi, A. (2010). Development strategies for sustainable development education in Iran. *Geography*, 8(25), 47–66. <https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=112482> [In Persian]
- Fattahi Milasi, A., & Ismaili, R. (2020). Investigation of educational barriers to sustainable agricultural development in Lordegan city. *Agricultural Education Management Research*, 12(53), 3–32. <https://doi.org/10.22092/jaeer.2020.128556.1671> [In Persian]
- Habibpour, K., & Safari, R. (2013). Comprehensive guide to the use of SPSS in survey research. Tehran: Motafkaran Publications. [In Persian]
- Huo, Y., Ye, S., Wu, Z., Zhang, F., & Mi, G. (2022). Barriers to the development of agricultural mechanization in the North and Northeast China plains: A farmer survey. *Agriculture*, 12(2), 287. <https://doi.org/10.3390/agriculture12020287>
- Islamic Consultative Assembly Research Center. (2010). A look at the main strategies of the agricultural sector in the five-year development plans of the last twenty years. Tehran: Research Center of the Islamic Consultative Assembly. [In Persian]
- Jafari Morkani, S., & Bakhtiarpour, A. (2016). Study of barriers to agricultural development with emphasis on water shortage (Seyed Sultan village of Ahvaz). In *Proceedings of the First International Conference on Natural Hazards and Environmental Crises in Iran: Solutions and Challenges*, Ardabil. <https://civilica.com/doc/548973> [In Persian]
- Jun, H., & Xiang, H. (2011). Development of circular economy is a fundamental way to achieve agriculture sustainable development in China. *Energy Procedia*, 5, 1530–1534. <https://doi.org/10.1016/j.egypro.2011.03.262>
- Kalantari, K., Abdi, R., & Movahed Mohammadi, H. (2004). Factors promoting and preventing the creation and development of agricultural conversion and complementary industries in North Khorasan province. *Agricultural Economics and Development*, 18(70), 19–37. <https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=137542> [In Persian]
- Kamoussi Alamdari, J., Asghari, H., Poursheykhian, A., & Hasanimehr, S. (2022). Analysis of sustainable development guidelines & challenges with future trending survey (Case study: ARAS Free region). *Regional Planning*, 11(44), 103–118. <https://doi.org/10.30495/jzpm.2022.4068> [In Persian]
- Karbasioun, M., Mulder, M., & Biemans, H. (2008). Changes and problems of agricultural development in Iran. *World Journal of Agricultural Sciences*, 4(6), 759–769. <https://edepot.wur.nl/40733>
- Karim, M. H., Sardarshahraki, A., & Hosseini, S. M. (2018). Obstacles to rural development from the perspective of Helmand farmers. *Space Economics and Rural Development*, 7(1), 149–166. <https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=527239> [In Persian]
- Karimzadeh, M. (2021). Prioritization of barriers to agricultural development in rural areas of Saravan city. *Cooperative and Agriculture Quarterly*, 10(37), 137–163. <https://doi.org/10.22034/ajcoop.2021.228665.1567> [In Persian]
- Keshavarz, M. (2018). Addressing barriers of rural development under drought. *Journal of Research and Rural Planning*, 7(2), 135–156. <http://dx.doi.org/10.22067/jrrp.v5i4.68518>
- Liu, H., Yi, Y., Blagodatsky, S., & Cadisch, G. (2019). Impact of forester and conservation agriculture on sediment export: A case study in a montane reserve, south-western China. *Science of The Total Environment*, 702, 134802. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2019.134802>

- Loizou, E., Karelakis, C., Galanopoulos, K., & Mattas, K. (2019). The role of agriculture as a development tool for a regional economy. *Agricultural Systems*, 173, 482–490. <https://doi.org/10.1016/j.agsy.2019.03.016>
- Lorenz, K., & Lal, R. (2016). Environmental impact of organic agriculture. In D. L. Sparks (Ed.), *Advances in Agronomy* (Vol. 139, pp. 99–152). Elsevier. <https://doi.org/10.1016/bs.agron.2016.04.001>
- Luo, X., & Bao, J. (2019). Exploring the impacts of tourism on the livelihoods of local poor: The role of local government and major investors. *Journal of Sustainable Tourism*, 27(3), 344–359. <https://doi.org/10.1088>
- Makal, A., Banerjee, A., Roy, A., Hazra, S., & Polley, K. (2017). Issues and problems in agricultural development: A study on the farmers of West Bengal. In Bhui, S., Das, M. S., & Coomar, P. C. (Eds.), *Development among the Tribal and Minority Societies* (pp. 292). Gyan Publishing House.
- Maruf, M., Pour Saeed, A., Eshraghi Samani, R., & Chahar Soughi Amin, H. (2019). Designing a model for promoting healthy crop farming behavior in Kermanshah province in Iran. *Journal of Agricultural Extension and Education Research*, 12(3), 35–48. https://doi.org/10.15666/aeer/1701_795824
- Miroltafi, M. R., Shayan, A., & Sidamir, M. (2012). A survey on the level of agricultural development and its effective indicators in Hirmand. *Geography and Development*, 10(28), 95–114. <https://doi.org/10.22111/gdij.2012.490> [In Persian]
- Mohammadi Yeganeh, B., & Nabati, A. (2013). Analysis of barriers to agricultural development in rural areas using hierarchy analysis (AHP): Case study of Karani County, Bijar County. *Geographical Space*, 13(44), 135–152. <https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=215883> [In Persian]
- Mokhtari Hesari, A., Shaban Ali Fami, H., Asadi, A., & Zarei Dastgerdi, Z. (2017). Analysis and assessment of the level of rural areas with services, agriculture and determining the central villages for agricultural services: A case study of the central part of the central city. *Village and Development*, 13(3), 85–104. <https://doi.org/10.30490/rvt.2018.59191> [In Persian]
- Moradi, J., Mirkzadeh, A. A., & Rostami, F. (2018). Identifying barriers to agricultural development from the perspective of Qaratoreh farmers. *Rural Development Strategies*, 5(3), 311–327. <https://doi.org/10.22048/rdsj.2019.97696.1676> [In Persian]
- Mukhoti, B. (2019). Agriculture and employment in developing countries: Strategies for effective rural development. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429038099>
- Nsikak-Abasi, A. E., & Kesit, K. N. (2015). Barriers to increasing agricultural production in Nigeria. *American Journal of Agricultural Science*, 2(4), 138–143.
- Osabohien, R., Matthew, O., Gershon, O., Ogunbiyi, T., & Nwosu, E. (2019). Agriculture development, employment generation and poverty reduction in West Africa. *The Open Agriculture Journal*, 13, 82–89. <https://doi.org/10.2174/1874331501913010082>
- Pellegrino, G. (2018). Barriers to innovation in young and mature firms. *Journal of Evolutionary Economics*, 28(1), 181–206. <https://doi.org/10.1007/s00191-017-0532-4>
- Saif al-Dini, F., & Refugee, M. (2010). Challenges and obstacles of regional development planning in Iran. *Human Geography Research*, 42(73), 83–98. <https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=116435> [In Persian]
- Sameti, M., & Faramarzpour Darzini, B. (2004). Investigating barriers to private investment in Iran's agricultural sector. *Agricultural Economics and Development*, 12(45), 91–112. <https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=6593> [In Persian]
- Shashidhara, K. K., Bheemappa, A., & Hirevenkanagoudar, S. (2007). Benefits and constraints in adoption of drip irrigation among the plantation crop growers, Karnataka. *Journal of Agricultural Science*, 20(1), 82–84.
- Tabraei, M., & Hassan Nejad, M. (2009). Investigating the performance and effective factors on the acceptance of extension programs implemented in the process of agricultural development: A case study of wheat farmers in Mashhad. *Agricultural Economics and Development (Agricultural Science and Technology)*, 23(1), 59–68. <https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=97607> [In Persian]
- Taghdisi, A., & Boshagh, M. (2010). The most important activities and challenges on agriculture and the influence of level of changes under cultivation on the situation of rural population (Case study: Eastern Silakhor village of the town Azna). *Journal of Rural Research*, 1(2), 137–160. <https://sid.ir/paper/356444/en> [In Persian]
- Taghi Mollai, Y., & Mahdavi, A. (2016). Interest rates and their impact on investment in agriculture and forestry. *Quarterly Journal of Strategic Forest Strategy*, 1(3), 1. <https://www.magiran.com/p1684316> [In Persian]
- Takaloo, A. R., Shamsoddini, A., Rahmani, B., and Shariat Panahi, M. V. (2021). Spatial and Space Analysis of Human Resources Challenges in Agricultural Sector in Rural Areas of Malayer County. *Human Geography Research*, 53(1), 139–156. [doi: 10.22059/jhgr.2019.282216.1007940](https://doi.org/10.22059/jhgr.2019.282216.1007940). [In Persian]
- Thapa, G., Gaiha, R., & Imai, K. (2019). The role of agriculture in poverty reduction in Nepal. In *Agricultural Transformation in Nepal* (pp. 27–47). Springer, Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-13-5824-7_2
- Tork, A., Azmi, A., & Moradi, O. A. (2022). Evaluation of the effects of Shahid Mofateh Power Plant on Hamedan on the surrounding villages. *Journal of Rural Research*, 13(1), 122–139. <https://doi.org/10.22059/jrrr.2022.331422.1681> [In Persian]

- Ulvenblad, P., & Cederholm Bjoklund, J. (2018). A leadership development programme for agricultural entrepreneurs in Sweden. *The Journal of Agricultural Education and Extension*, 24(4), 327–343. <https://doi.org/10.1080/1389224X.2018.1477864>
- United Nations Committee of Experts on Global Geospatial Information Management (UN-GGIM). (2016). Report of the inter-agency and expert group on sustainable development goal indicators. UN Economic and Social Council. <http://ggim.un.org/knowledgebase/KnowledgebaseArticle51479.aspx>
- Vandever, M. L. (2001). Demand for area crop insurance among litchi producers in northern Vietnam. *Agricultural Economics*, 26(2), 173–184. <https://doi.org/10.1111/j.1574-0862.2001.tb00061.x>
- Webb, P., & Block, S. (2012). Support for agriculture during economic transformation: Impacts on poverty and undernutrition. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 109(31), 12309–12314. <https://doi.org/10.1073/pnas.0913218109>
- White, B. (2012). Agriculture and the generation problem: Rural youth, employment and the future of farming. *IDS Bulletin*, 43(6), 9–19. <https://doi.org/10.1111/j.1759-5436.2012.00353.x>

Research Paper

Structural Analysis of Urban Livability in Ahvaz Metropolis: A Futures Research Approach

Mina khandan^{*}: Assistant Professor, Department of Urban Planning, Roudehen Branch, Islamic Azad University, Roudehen, Iran

Nobakht Sobhani: PhD in Geography and Urban Planning, Sciences and Research branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran

ARTICLE INFO

Received: 2021/11/14

Accepted: 2022/08/02

PP: 115-128

Use your device to scan
and read the article
online

Keywords:

Structural analysis, Urban livability, Futures research, Ahvaz metropolis .

Abstract

Nowadays, most metropolises are facing challenges in various dimensions, including economic, social, physical, environmental, etc., and a variety of approaches such as livability and future research have been proposed to solve the problems in the current situation. In addition to sustainable urban development, these two categories can be developed as a guiding principle in the framework of sustainable discourse in policy-making and urban planning. Therefore, it is important and necessary to take into account the dimensions and foresight of livability in the current situation. In this regard, this study is aimed at the structural analysis of urban livability in the metropolis of Ahvaz using a futures research approach. It is an applied study conducted using the analytical exploratory design based on the futures research method. The statistical population consists of 8 experts of futures research, urban planners and managers selected by purposive sampling. The Mic Mac method of cross-impact analysis was used to analyze the findings. The results showed that more than 2% of the variables had no influence, 24% of them were effective, 65% were reinforcing and finally about 8% were empowering. On the other hand, the variables of "having appropriate savings" and "access to urban facilities and services" were the most influencing and influenced variables, respectively. The results also showed that the variables of "savings" and "access to urban facilities and services" were the most influencing and influenced variables, respectively. In general, the distribution of variables in the dispersion map of 1410 Horizon shows that livability has an unstable status in the study area.

Citation: Khandan, M., Sobhani, N. (2025). **Structural Analysis of Urban Livability in Ahvaz Metropolis: A Futures Research Approach**. *Journal of Regional Planning*, 15(57), 115-128.

DOI: 10.30495/jzpm.2023.29384.4016

^{*} **Corresponding author:** Mina khandan, **Email:** mina.khandan@iau.ac.ir, **Tel:** +989125485909

Extended Abstract

Introduction

One of the main goals of urban managers and planners to get out of the current situation in Ahvaz metropolis is to make decisions at the present time so that future urban activities can be properly managed and planned for the benefit of its residents. Therefore, the management and planning of Ahvaz metropolis is faced with many of the above-mentioned complexities due to its spatial-physical extension and the multiple variables affecting its dimensions. In fact, this metropolis lacks an urban planning system in line with urban management decisions as well as proper foresight to improve livability and increase the quality of life. In addition, the lack of a flexible and long-term vision, horizon and strategic approach in urban policy-making and the existence of sectoral management in the city body have put its development in a cycle of confusion. Therefore, resolving problems and conflicts at such a level of complexity requires a coherent, purposeful, and flexible structure with a futures research approach that can and should be considered by urban policymakers and practitioners as a fundamental strategy. By exploring the various facilities and potentials in Ahvaz metropolis, this approach (futures research) brings a broader perspective towards a variety of possible and favorable futures for urban planners, managers and actors. It also helps to provide better strategies and different scenarios of urban space management and design plans to deal with unexpected events and move in the right direction. Thinking in the above approach helps us to understand the logic of developing livability in urban spaces and improving it in tropical metropolises, and to identify the driving forces, key factors, main actors and our own potential for exerting influence.

Methodology

This is an applied study in terms of purpose and an analytical-exploratory study based on the futures research method with a combination of quantitative and qualitative models. Theoretical and experimental data were collected using the desk-based and the Delphi survey methods, respectively. In this research, 5 general dimensions (economic, managerial, social, environmental and physical) and 47 variables

were selected by experts and specialists in the field. The statistical population consisted of 8 specialists, experts, professors and faculty members. The cross impact analysis, MICMAC was used to analyze the findings. Thus, the variables in the questionnaire were evaluated as without influence (zero), influencing (one), strengthening (two) and empowering (three). After the above step, the data were entered into MICMAC software to identify their relationship. Therefore, the influencing and influenced variables were determined in terms of direct and indirect influence using this output.

Results and Discussion

After identifying the probable and effective variables in improving the livability of Ahvaz metropolis and using the opinions of experts, all the variables were analyzed in MICMAC software. After forming the initial matrix of variables and entering the weights obtained from the opinions of experts, the 47x47 matrix dimensions were classified in 5 general dimensions. The filling index of cross-effects analysis for the variables with 2 data rotations shows the number 95%, which reflects the high influence of the variables on each other and the relationships between them have the value of cross effects. Out of the total relationships of cross-effects analysis, 47 relationships had no influence on each other, 538 relationships influenced each other slightly, 1449 relationships were reinforcing with relatively strong influencing relationships, and 175 relationships, equal to 7.92%, had a numerical value of 3, indicating that they were very empowering and both highly influenced and were influenced by other variables. Also, based on the variables with 2 rotations, it had 100% desirability and optimization, indicating the high validity of the questionnaire.

Conclusion

The livability of Ahvaz metropolis was evaluated in different dimensions using a futures research approach. In this research, the dimensions of the matrix were 47x47, which were classified into 5 different dimensions (physical, economic, social, environmental and managerial). According to the results, the filling index of the cross-effects analysis shows the number of 5%, indicating the high influence of the variables on each other. Out of the total

relationships of cross-effects analysis, 47 relationships had no influence on each other, 538 relationships influenced each other slightly, 1449 relationships were reinforcing and 175 relationships were empowering, indicating that they both highly influenced and were highly influenced by other variables. A comparison of the results of the analysis of direct and indirect effects shows that indicators such as inflation, haze, dust and green space per

capita had the most direct influence on the livability of the studied area with the first to third ranks, respectively. As for indirect effects, variables such as the family size, urban unit management and citizens' level of knowledge and literacy respectively have the greatest influence from the studied variables. However, the distribution of the variables shows that livability in the studied area is unstable.

فصلنامه علمی برنامه ریزی منطقه‌ای

دوره ۱۵، شماره ۵۷، بهار ۱۴۰۳
شاپا چاپی: ۶۷۳۵-۲۲۵۱ - شاپا الکترونیکی: ۷۰۵۱-۲۴۲۳
<https://sanad.iau.ir/journal/jzpm>

مقاله پژوهشی

تحلیل ساختاری زیست پذیری شهری در کلان شهر اهواز با رویکرد آینده پژوهی

مینا خندان*؛ استادیار گروه شهرسازی، واحد رودهن، دانشگاه آزاد اسلامی، رودهن، ایران.
نوبخت سبحانی: دکتری جغرافیا و برنامه ریزی شهری، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

چکیده

امروز بیشتر کلان شهرها چالش‌های در ابعاد مختلف اقتصادی، اجتماعی، کالبدی، زیست محیطی و غیره مواجه هستند و رویکردهای گوناگونی برای حل مشکلات در وضع موجود مطرح شده است که یکی از آن‌ها زیست پذیری و آینده پژوهی می‌باشد. این دو مقوله علاوه بر توسعه پایدار شهری، می‌توانند به عنوان یک اصل راهنما در چارچوب گفتمان پایداری در سیاست گذاری‌ها و برنامه ریزی شهری گسترش پیدا کنند. بنابراین، توجه به ابعاد زیست پذیری در وضع موجود و آینده نگری آن از اهمیت و ضرورت خاصی برخوردار است. در این امتداد هدف پژوهش تحلیل ساختاری زیست پذیری شهری در کلان شهر اهواز با رویکرد آینده پژوهی می‌باشد که از لحاظ هدف کاربردی و از نظر ماهیت بر اساس روش آینده پژوهی، تحلیلی و اکتشافی است. جامعه آماری در این پژوهش مشتمل بر ۸ نفر از متخصصان آینده پژوهی، برنامه ریزان و مدیران شهری که به صورت نمونه گیری هدفمند انتخاب شده‌اند، می‌باشد. برای تجزیه و تحلیل یافته‌ها از روش تحلیل اثرات متقابل، میک مک استفاده شده است. نتایج نشان می‌دهد که بیش از ۲ درصد متغیرها بدون تأثیر، ۲۴ درصد متغیرها تأثیر گذار، ۶۵ درصد متغیرها تقویت کننده و در نهایت نزدیک به ۸ درصد متغیرها توانمند ساز بوده‌اند. از سوی دیگر، متغیر داشتن پس انداز مناسب و دسترسی به امکانات و خدمات شهری به ترتیب دارای تأثیر گذارترین و اثر پذیرترین متغیر شناخته شده‌اند. همچنین بر اساس نتایج متغیر پس انداز و دسترسی به امکانات و خدمات شهری به ترتیب دارای تأثیر گذارترین و اثر پذیرترین متغیر شناخته شده‌اند. در حالت کلی پراکنش متغیرها در صفحه پراکندگی افق ۱۴۱۰ نشان می‌دهد که وضعیت زیست پذیری در محدوده مورد مطالعه ناپایدار است.

اطلاعات مقاله

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۸/۲۳
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۵/۱۱
شماره صفحات: ۱۱۵-۱۲۸

از دستگاه خود برای اسکن و خواندن مقاله به صورت آنلاین استفاده کنید

واژه‌های کلیدی:

تحلیل ساختاری، زیست پذیری شهری، آینده پژوهی، کلانشهر اهواز

استناد: خندان، مینا؛ سبحانی، نوبخت (۱۴۰۴). تحلیل ساختاری زیست پذیری شهری در کلان شهر اهواز با رویکرد آینده پژوهی، فصلنامه برنامه ریزی منطقه‌ای، ۱۵(۵۷)، ۱۱۵-۱۲۸.

DOI: 10.30495/jzpm.2023.29384.4016

* نویسنده مسئول: مینا خندان، پست الکترونیکی: mina.khandan@iau.ac.ir، تلفن: ۰۹۱۲۵۴۸۵۹۰۹

مقدمه

شهرها امروزه به مکان اصلی کار و زندگی انسان‌ها تبدیل شده‌اند (Geng, et al, 2018: 2) و در این مکان‌ها باید تمام جوانب از قبیل اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، بهداشتی، زیست‌محیطی و کالبدی برای همه ساکنین عملکرد مطلوبی داشته باشد (Ahadnejhad roshti et al, 2019: 132). بر اساس پیش‌بینی سازمان ملل بین سال‌های ۲۰۱۵ و ۲۰۵۰ بیشترین رشد جمعیت شهری مختص کشورهای در حال توسعه خواهد بود (Susanti et al, 2016: 195). این روند افزایش جمعیت و رشد آن در شهرها، چالش‌های زیادی را به همراه دارد (Allam, 2020: 55)؛ و از مهم‌ترین آن‌ها می‌توان به آلودگی‌های زیست‌محیطی، مسائل مربوط به بهداشت و درمان، نابرابری‌های اجتماعی، افزایش جرم و جنایت (UNEP, 2013)، آلودگی هوا، حمل‌ونقل ترافیکی، امکانات عمومی، رشد سریع شهرها (Ouyang et al, 2017: 437)، کاهش زیست‌پذیری شهرها، سلامت جامعه شهری و غیره اشاره کرد (Moir et al, 2014: 24; Shamsoddini et al, 2013). بنابراین هر کدام از چالش‌های مذکور تغییراتی در کیفیت زندگی، محیط ساخته شده و اکولوژیکی شهرها ایجاد کرده است (Kashef, 2016: 4; Zhan and et al, 2018: 93).

با توجه به این شرایط امروزه رهیافت‌های گوناگونی از جمله پایداری، کیفیت زندگی، رشد هوشمند، نوشهرگرایی و زیست‌پذیری برای مواجهه با مسائل و چالش‌های مذکور، مطرح شده است. رهیافت‌های یاد شده هرچند در پرداختن به رضایت افراد، ارزیابی ساکنان از محیط، امنیت، بهداشت، کیفیت مکان، محبوبیت عمومی و سیاست‌گذاری، هم‌پوشانی دارند اما اغلب در ریشه و مبنا متفاوت می‌باشند (Van kamp et al, 2003: 6). مفهوم زیست‌پذیری به‌طور خیلی واضح به مفهوم پایداری نزدیک می‌باشد. زیرا زیست‌پذیری به قابلیت‌های یک جامعه در پاسخگویی به نیازهای شهروندان فعلی خود بدون به خطر انداختن توانایی نسل‌های آینده برای دستیابی به طیف گسترده‌ای از نیازهای انسان می‌باشد (National Academies Press, 2012: 4). در حالت کلی، زیست‌پذیری به دیدگاه‌های مختلف پیرامون کیفیت زندگی اشاره دارد و با بهبود بخشیدن عملکرد و یکپارچگی زندگی انسانی مرتبط است (Ellis and Roberts, 2016).

امروزه نگاه متفاوت به آینده باعث شده که انسان به دنبال یافتن آینده نباشد، بلکه با بهره‌گیری از ابزارهای گوناگون آینده مطلوب خود را فراهم سازد. از سوی دیگر الگوی جدید سکونتگاه‌های زیست‌انسانی در مناطق کلان‌شهری، به واسطه ویژگی‌ها و پیچیدگی‌های چندوجهی، شرایطی ایجادشده تا مشکلات آن هر روز نمایان‌تر شود (Malekzadeh et al, 2016: 36). به‌طوری که در دو دهه اخیر، برای شناسایی تغییر و تحولات آتی در فضای شهرها و پیرامون آن‌ها، دانش جدیدی با عنوان آینده‌پژوهی پدید آمده که به‌جای برنامه‌ریزی خطی و قطعی برای آینده واحد، می‌کوشد با کاوش در امکانات و سبب و نا شناخته انسان و فناوری، افق بازتری را به سمت انواع آینده‌های ممکن و مطلوب پیش روی انسان بگشاید (Sharifzadeh Aghdam and Ajza Shokouhi, 2020: 135).

بر این اساس زیست‌پذیری یک شهر می‌تواند نشان‌دهنده پایداری آن باشد، این پایداری برگرفته از عوامل بسیاری می‌باشد که یکی از این موارد آینده‌پژوهی است. آینده‌پژوهی برای مدیران و سیاست‌گذاران شهری جهت اتخاذ چشم‌انداز بلندمدت از نیازها و امکانات موردنیاز در سطح کلان، ملی و خرد فراهم می‌سازد (Mardukhi, 2017: 8) تا بسیاری از مشکلات را کاهش داده و راهکارهای مناسب برای برون‌رفت از آن آماده کند؛ بنابراین، یکی از اهداف اصلی برنامه‌ریزی شهری، تصمیم‌گیری در زمان حال است تا فعالیت‌های شهری در آینده به نفع شهروندان آن به‌درستی هدایت شوند (Sobhani et al, 2018: 32). به همین خاطر نظریه‌پردازان و کارگزاران برنامه‌ریز و مدیریت برای دستیابی به کارایی و اثربخشی این مسائل و مشکلات در آینده، تلاش کرده‌اند سیستم مدیریتی و اداره متناظر با پیچیدگی و پویایی که در شهرها وجود دارد، ایجاد کنند تا از طریق آن بتوانند هدایت توسعه یکپارچه و منسجم و نیز رفع مسائل بغرنج این‌گونه فضاهای جغرافیایی در آینده اقدام کنند (Ghalibf et al, 2013: 55) تا در عرصه‌های مختلف با اطمینان خاطر بیشتری برای دستیابی به آینده بهتر برنامه‌ریزی صورت بگیرد (Bicking et al, 2012).

زیست‌پذیری در شهرهای ایران به خاطر وجود چالش‌های متعدد مانند عدم مناسب‌سازی فضاهای عمومی (sobhani et al, 2016)؛ حاشیه‌نشینی (ebrahimzadeh, 2004)؛ بیکاری و معیشتی (shamaei and Bigdeli, 2016; rakhshani nasab, 2018)؛ نابرابری‌های آموزشی (sobhani, 2020)، ضعف قوانین و مقررات (khandan, 2022) و... در سطح پائینی قرار دارد و باعث کاهش زیست‌پذیری در شهرها و کلان‌شهرها گردیده است و کلان‌شهر اهواز نیز از این قاعده مستثنی نبوده و با چالش‌های زیادی در ابعاد مختلف اقتصادی، اجتماعی-فرهنگی، کالبدی، زیست‌محیطی و غیره مواجه است.

در سال ۱۳۳۵ بیش از ۱۲۰ هزار جمعیت در کلان‌شهر اهواز ساکن بوده‌اند و این تعداد در سال ۹۵ به بیش از یک‌میلیون نفر می‌رسد. این آمار نشان می‌دهد که جمعیت بسیاری از شهرهای اطراف کلان‌شهر اهواز در هنگام جنگ به اهواز مهاجرت کرده‌اند، بدون اینکه سیاست‌گذاران و مدیران وقت زیرساخت‌های متناسب با این میزان جمعیت را در سطح شهر فراهم کنند. علاوه بر این بسیاری از روستاهای اطراف اهواز به دلیل پیشروی و افزایش جمعیت به بدنه شهر اهواز ملحق شدند که یک معضل اساسی تحت عنوان اسکان غیررسمی پدید

آورده اند. همچنین یکی دیگر از پدیده های که بر دامنه مهاجرت به سمت این کلان شهر افزوده است، وجود کارخانه ها و صنایع و فرصت های شغلی است. در نتیجه افزایش جمعیت به بیش از یک میلیون نفر در حال حاضر بدون توجه به زیرساخت ها منجر به مشکلاتی اساسی و عدم دسترسی به حداقل های اساسی برای زندگی مناسب است. به هر حال افزایش جمعیت در این کلان شهر در کنار وجود پتانسیل های درخور توجه از قبیل قطب صنایع سنگین، نیازمند درآمد پایدار، مدیریت یکپارچه، سیاست گذاری مناسب در تمامی عرصه های برنامه ریزی و مدیریت شهری و در نهایت فراهم ساختن زیرساخت های لازم می باشد. لذا این روند افزایش جمعیت و رشد آن در این شهر با چالش های زیادی مانند آلودگی های زیست محیطی، آسیب های اجتماعی؛ ترافیک، آلودگی آب و هوا، رشد سریع فضایی- کالبدی، ضعف امکانات و خدمات عمومی این کلان شهر بر اثر گسترش افراطی سبزه ها و ترافیک، افزایش روزافزون جمعیت، کیفیت پایین آب شرب، ترافیک، آلودگی هوا ناشی از ریزگردها و فلزهای نفتی، وضعیت نامناسب فاضلاب شهری، رشد بی رویه ساخت و سازها، ضعف در سیستم مدرن حمل و نقل شهر نظیر مترو، نبود سیستم فرآوری و بازیافت زباله و بسیاری از کاستی ها در زمینه اقتصادی و اجتماعی سبب شده تا زندگی در اهواز همیشه تابع شرایط خاصی باشد، روبه رو هستند و هر یک از چالش های مذکور به تنهایی می توانند زمینه را برای تغییرات در کیفیت زندگی و کاهش زیست پذیری در این محیط ساخته شده فراهم سازد به طوری که طی سال های اخیر ناپایداری ها و آلودگی های زیست محیطی به دلیل استقرار صنایع کوچک و بزرگ و توسعه آن ها، وجود ذخایر غنی نفت و گاز و صنایع پتروشیمی، صنایع برق و شرایط اقلیمی خاص به شدت افزایش پیدا کرده است؛ بنابراین هر کدام چالش ها و نابسامانی های موجود با پایداری و زیست پذیری شهری سنخیت نداشته و به صورت مستقیم و غیرمستقیم کیفیت زندگی شهروندان را تحت تأثیر خود قرار داده است. با وجود این، یکی از اهداف اصلی مدیران و برنامه ریزان شهری برای برون رفت از وضعیت موجود کلان شهر اهواز، تصمیم گیری در زمان حال است تا فعالیت های شهری در آینده به نفع ساکنین آن به درستی مدیریت و برنامه ریزی شوند. به همین خاطر مدیریت و برنامه ریزی کلان شهر اهواز به دلیل گستردگی فضایی- کالبدی و تعدد متغیرهای تأثیرگذار بر ابعاد آن، با پیچیدگی های بسیاری که در بالا به اختصار اشاره شد، روبروست.

درواقع کلان شهر اهواز فاقد نظام برنامه ریزی شهری هماهنگ با تصمیمات مدیریت شهری و آینده نگری مناسب برای بهبود زیست پذیری و افزایش کیفیت زندگی است. همچنین نبود چشم انداز، افق و نگرش راهبردی منعطف و بلندمدت در سیاست گذاری شهری و وجود مدیریت بخشی در بدنه شهر توسعه آن را در چرخه سردرگمی قرار داده است. لذا، حل و فصل مشکلات و تعارضات در چنین سطحی از پیچیدگی ها، نیازمند یک ساختار منسجم، هدفمند و انعطاف پذیر با رویکرد آینده پژوهی است که می تواند به عنوان یک راهبرد اساسی مورد توجه سیاست گذاران و دست اندکاران شهری قرار بگیرد. این رویکرد (آینده پژوهی) با کاوش در امکانات و سیع و پتانسیل های موجود در کلان شهر اهواز، چشم انداز وسیع تری را به سمت انواع آینده های ممکن و مطلوب پیش روی برنامه ریزان و مدیران و بازیگران شهری می گذارد و کمک کند تا راهبردها و ارائه سناریوهای مختلف مدیریت فضاهای شهری را بهبود ببخشد و برنامه هایی برای مقابله با رویدادهای غیرمنتظره طراحی و در مسیر صحیح به درستی گام بردارد. تفکر در رویکرد فوق به ما کمک می کند که منطق توسعه زیست پذیری در فضاهای شهری و بهبود آن در کلان شهرهای گرمسیر دریاییم و نیروهای پیشران، عوامل کلیدی، بازیگران اصلی و پتانسیل های خود را برای اعمال نفوذ بازشناسیم.

پیشینه تحقیق و مبانی نظری

آینده پژوهی معادل لغت لاتین «Futuers Study» است. کلمه جمع Futuers به این دلیل استفاده شده است که با بهره گیری از طیف وسیعی از متدولوژی ها و بجای تصور «فقط یک آینده»، به گمانه زنی های سیستماتیک و خردورزانه، در مورد نه فقط «یک آینده» بلکه «چندین آینده متصور» مبادرت می شود (Eslater, 2007: 22). این واژه با پیش بینی متفاوت است. معمولاً پیش بینی ها بر این مبنا تهیه می شوند که «آینده بسیار شبیه زمان حال خواهد بود و دنیای فردا تفاوت کمی با دنیای امروز خواهد داشت». پیش بینی چندان توسط برنامه ریزان استفاده نمی شود چون زمانی که کارها خوب پیش می رود، بدون پیش بینی هم می توان مسائل را مدیریت کرد ولی وقتی امور بر وفق مراد نیست، دیگر خیلی دیر شده است (Godet, 2003: 3). مفهوم آینده پژوهی دانشی است که در دهه های آتی پدید آمده است و برخلاف شیوه های قدیمی و سنتی تا حد زیادی بر اصول علمی تکیه دارد. آینده شناسی فرایندی است که به پیش بینی چندین رویداد محتمل در آینده می پردازد (Taghavi, 2000: 3). در حقیقت آینده پژوهی دانش تحلیل، طراحی و برپایی هوشمندانه آینده است، که به ما می آموزد در مواجهه با پدیده ناموجودی به نام آینده چگونه برخورد کنیم. آینده پژوهی در حقیقت دانش و معرفت شکل بخشیدن به آینده؛ به گونه ای آگاهانه، فعالانه و پیش دستانه و با مشخصه هایی همچون: تمرکز روی موضوعات بلندمدت، متعهد به نتایج و سیستماتیک بودن است (Babaghghi, 2010: 83). آینده پژوهی طیفی از روش های کمی و کیفی را شامل می شود، روش تحلیل اثرات متقاطع یکی از مهم ترین

روش‌ها است. این روش تحلیلی، روشی برای تحلیل گمان رخداد یک سوژه، در یک کلکسیون مورد پیش‌بینی است (Jarvenpaa, 2013: 19).

زیست‌پذیری معادل انگلیسی (livability) و شهر زیست‌پذیر معادل (livable city) ترجمه شده است (Abdul aziz, 2007). در فرهنگ شهرسازی رابرت کوان زیست‌پذیری به معنای «مناسب برای زندگی» و فراهم آوردن کیفیت زندگی خوب تعریف شده است (Bandarabad, 51: 2011). واژه شهرهای زیست‌پذیر برای اولین بار در سال 1970 توسط سازمان ملی هنرها و به دنبال آن سایر مراکز و سازمان‌های تحقیقاتی نظیر سازمان حفاظت محیطی که مطالعات گسترده‌ای در خصوص زیست‌پذیرترین شهرهای آمریکا انجام داده است، به کار گرفته شد (Larice, 2005: 58) و امروزه به عنوان یک اصل راهنما در چارچوب گفتمان پایداری در سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی شهری گسترش پیدا کرده است (Quastel, 2017: 1-2). زیست‌پذیری شهری یک مفهوم چند منظوره است که با بسیاری از حوزه‌های محیط زندگی در مناطق شهری، شامل محیط‌های فیزیکی و اجتماعی فرهنگی همراه است (Zhan et al, 2018: 1). این مفهوم به عنوان محصول تعامل بین شرایط اجتماعی، اقتصادی، بهداشتی و محیطی تعریف می‌شود که بر رفاه انسانی و اجتماعی تأثیر می‌گذارد (Atef Elsaywy, 2019: 3) و اصول کلیدی آن عدالت، کرامت، دسترسی، تعامل، مشارکت و توانمندسازی می‌باشد (Song, 2011: 3).

در طی سال‌های اخیر، پیرامون تحقیق و توسعه در مفهوم زیست‌پذیری شهری مطالعاتی صورت گرفته است (Onnom et al, 2018: 8). لیانگ و همکاران (۲۰۲۰)، در پژوهشی به ارزیابی تأثیر تغییرات آب‌وهوا بر زیست‌پذیری شهرها در چین پرداختند. نتایج نشان داد که با گرم شدن کره زمین، شرایط آب و هوایی در بسیاری از مناطق دستخوش تحولات عمیقی می‌شود، این امر می‌تواند بر برخی صنایع مانند کشاورزی و حمل‌ونقل و بر زیست‌پذیری شهرها تأثیر بگذارد؛ بنابراین امواج گرمایی و وقایع شدید بارشی تأثیر قابل‌توجهی در زیست‌پذیری شهرها در جنوب چین دارند، در حالی که هوای یخ‌زدگی باعث تغییر زندگی زیست‌پذیری در مناطق شمالی می‌شود (Liang et al, 2020). دل مار مارتینز براوو و همکاران (2019) در پژوهشی به بررسی تعادل میان پایداری شهری، آلودگی و زیست‌پذیری در شهرهای اروپایی پرداخته‌اند و نتایج نشان می‌دهد که پایداری اجتماعی شهری ارتباطی مثبت با زیست‌پذیری و آلودگی شهری با زیست‌پذیری ارتباطی منفی دارد (Del Mar Martínez-Bravo et al, 2019). ساتو (۲۰۱۴) در مقاله‌ای به بررسی زیست‌پذیری در واحدهای همسایگی متراکم در داکا پرداخته و نتایج نشان می‌دهد که به‌طور کلی زیست‌پذیری فقط تحت تأثیر تراکم نمی‌باشد و برنامه‌ریزی‌ها باید در جستجوی ایجاد زیست‌پذیری بهتر باشد (satu, 2014). بینجامین (۲۰۱۴) در پژوهشی تحت عنوان الگوی فضایی زیست‌پذیری شهری در منطقه هیمالیا نشان می‌دهد که محله‌های مرکزی محله با مقایسه در حاشیه‌های پیرامونی آن زیست‌پذیر تر هستند. همچنین نشان می‌دهد که بین ابعاد عینی و ذهنی زیست‌پذیری رابطه هم معنی وجود ندارد (Benjamin, 2014).

مواد و روش تحقیق

این پژوهش بر اساس هدف کاربردی و از نظر ماهیت بر اساس روش آینده‌پژوهی، تحلیلی و اکتشافی است که ترکیبی از مدل‌های کمی و کیفی انجام گرفته است. در گردآوری داده‌های نظری و تجربی به ترتیب از روش کتابخانه‌ای و از روش پیمایشی بر اساس روش دلفی تهیه شده است. در این پژوهش ۵ بعد کلی (اقتصادی، مدیریتی، اجتماعی، زیست‌محیطی و کالبدی) ۴۷ متغیر توسط کارشناسان و متخصصان امر انتخاب شدند (جدول ۱). جامعه آماری این پژوهش مشتمل بر ۸ نفر از متخصصان، کارشناسان، اساتید و اعضای هیئت‌علمی دانشگاه می‌باشد. برای تجزیه و تحلیل یافته‌ها از روش تحلیل اثرات متقابل، میک مک استفاده شده است. بدین ترتیب، ارزش‌گذاری اعداد در پرسشنامه به صورت بدون تأثیر (صفر)، تأثیرگذار (یک)، تقویت‌کننده (دو) و توانمند ساز (سه) می‌باشد. بعد از مرحله فوق اقدام به ورودی داده‌ها به نرم‌افزار میک مک گردید تا میزان ارتباط متغیرها باهم شناسایی گردد؛ بنابراین، با استفاده از این خروجی میزان متغیرهای تأثیرگذار و اثرپذیر از لحاظ مستقیم و غیرمستقیم را مشخص گردید.

جدول ۱- ابعاد و متغیرهای زیست‌پذیری در کلان‌شهر اهواز

ابعاد	متغیرها	آلودگی هوا
اجتماعی	امنیت فردی و اجتماعی	سرانه فضای سبز
	هویت و حس تعلق به مکان	تنوع زیستی
	آموزش عمومی	کیفیت آب
	خدمات بهداشتی-درمانی	کیفیت بصری
	کیفیت مدارس و فضاهای آموزشی	کیفیت جمع‌آوری زباله و فاضلاب
	آگاهی و سواد شهروندان	طراحی و حفاظت از چشم‌اندازها
	تعامل و مشارکت اجتماعی	کیفیت مبلمان شهری
		زیست‌محیطی

کالبدی	مکان های تفریحی و فرهنگی	اقتصادی	ریز گرد ها و گردوغبار
	فرهنگ دوچرخه سواری		مخاطرات طبیعی (سیل، گرما و ...)
	آسیب های اجتماعی		وضعیت اقتصادی مردم
	نورپردازی امکان عمومی		میزان درآمد مردم
	بعد خانوار		اشتغال
	دسترسی به تأسیسات زیربنایی		تحریم های اقتصادی
	کیفیت مسکن		پس انداز
	کیفیت حمل و نقل عمومی		سرمایه گذاری دولت و بخش خصوصی
	کیفیت شبکه راه ها و پیاده روها		بیکاری
	سازگاری کاربری ها		تورم
مناسب سازی فضاهای عمومی			
دسترسی به امکانات و کیفیت خدمات شهری			
وضعیت و کیفیت دسترسی ها			
مدیریتی			
اجرا و نظارت بر سیاست ها و طرح های توسعه شهری	وضعیت مسئولیت پذیری مدیران شهری		
ظرفیت نهادهای سازمانی در مدیریت بهینه شهری	اثربخشی و کارایی طرح ها و پروژه های اجرایی شده		
مدیریت واحد شهری	تخصص مدیران در مدیریت شهری		
جایگاه مشارکت شهروندان در تصمیم گیری و اجرا	شفافیت و برنامه ریزی		
تاب آوری مدیران در برنامه ریزی و سیاست گذاری			

منبع: یافته های پژوهش

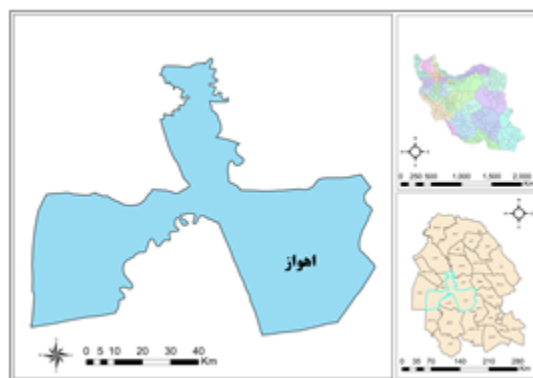
محدوده مورد مطالعه

شهر اهواز به عنوان مرکز استان خوزستان از سال ۱۳۰۳ تاکنون شناخته می شود و با مساحتی حدود ۱۸۶۵۰ هکتار، چهارمین شهر بزرگ ایران است. وجود صنایع بزرگ مانند شرکت ملی مناطق نفت خیز جنوب، شرکت ملی حفاری ایران و شرکت فولاد خوزستان، این کلان شهر را به یکی از قطب های صنعتی کشور تبدیل کرده است. موقعیت جغرافیایی اهواز در بخش جلگه ای خوزستان، در ارتفاع ۱۸ متری از سطح دریا قرار دارد. روند رشد جمعیت اهواز طی پنج دهه گذشته یکسان نبوده و عواملی مانند تمرکز صنایع و مهاجرت های کاری، نقش مهمی در افزایش جمعیت آن داشته اند. این رشد سریع بدون توجه کافی به زیرساخت های شهری، منجر به بروز مشکلاتی چون فشار بر منابع آب، گسترش حاشیه نشینی و افت کیفیت زندگی شده است که این تحولات، ابعاد مختلف اقتصادی، اجتماعی و محیط زیستی شهر را تحت تأثیر قرار داده اند.

جدول ۲- میزان جمعیت و نرخ رشد آن برای استان، شهرستان و شهر اهواز طی ۳۵-۹۵.

سال	۹۵	۹۰	۸۵	۸۰	۷۵	۷۰	۶۵	۶۰	۵۵
جمعیت	۱۶۰۰۸۱	۵۸۶۳۶۸	۳۳۳۳۳۹	۵۷۸۷۵	۹۸۱۱۸۸	۹۸۵۶۱۴	۸۸۱۴۶۱	۱۳۰۲۵۹۱	۱۳۰۲۵۹۱
نرخ رشد	۱	۵/۵	۶/۹	۵/۳	۳/۳	۲/۲	۱/۵۵	۴/۱۲	۴/۱۲

منبع: Statistics Center of Iran, 1956 – 2016

نقشه ۱- موقعیت کلان‌شهر اهواز در سطح کشور، منبع: یافته‌های پژوهش

بحث و یافته‌های تحقیق

بعد از شناسایی متغیرهای محتمل و مؤثر در بهبود زیست‌پذیری کلان‌شهر اهواز و استفاده از نظرات خبرگان و کارشناسان جامعه، تمامی متغیرها به وسیله نرم‌افزار میک مک مورد تحلیل قرار گرفته شد. پس از تشکیل ماتریس اولیه متغیرها و وارد کردن اوزان حاصل از نظرات خبرگان ابعاد ماتریس 47×47 در ۵ بخش اصلی تنظیم شد. بر اساس جدول شماره ۳ شاخص‌پردازی تحلیل اثرات متقاطع برای متغیرها با ۲ بار چرخش داده‌ای عدد ۹۵ درصد را نشان می‌دهد که منعکس‌کننده تأثیرگذاری زیاد متغیرها بر یکدیگر است و روابط بین آن‌ها دارای ارزش اثرات متقاطع می‌باشد. از مجموع روابط تحلیل اثرات متقاطع، ۴۷ رابطه بدون تأثیر بوده و بر یکدیگر تأثیر نگذاشته‌اند. ۵۳۸ رابطه نیز تأثیرگذار بوده و تأثیرگذاری آن بر یکدیگر کم بوده است. ۱۴۴۹ رابطه تقویت‌کننده بوده است و روابط تأثیرگذاری آن‌ها نسبتاً قوی می‌باشد. در نهایت ۱۷۵ رابطه معادل ۷٫۹۲ درصد دارای ارزش عددی ۳ بوده و این امر نشان می‌دهد که روابط عامل‌های کلیدی بسیار توانمند ساز بوده و از تأثیرگذاری و تأثیرپذیری زیادی برخوردار بوده‌اند. همچنین بر اساس متغیرها با ۲ چرخش از مطلوبیت و بهینه‌شدگی ۱۰۰ درصد برخوردار بوده و نشان‌دهنده روایی بالای پرسشنامه می‌باشد (جدول ۳).

جدول ۳- ماتریس اولیه داده‌ها و تأثیرات متقاطع و درجه بهینه‌شدگی متغیرها

ابعاد	ارزش عددی	47×47	درصد	تأثیرپذیری	تأثیرگذاری	چرخش
تعداد تکرار	-	۲	-	۹۳	۹۵	۱
بدون تأثیر	صفر	۴۷	۲/۱۳	۱۰۰	۱۰۰	۲
تأثیرگذار	یک	۵۳۸	۳۴/۳۵	-	-	-
تقویت‌کننده	دو	۱۴۴۹	۶۵/۶۰	-	-	-
توانمند ساز	سه	۱۷۵	۷/۹۲	-	-	-
مجموع اثرات متقاطع	-	۲۱۶۲	۱۰۰	-	-	-
درجه پراکندگی	۹۷/۸۷۲۳۴			-	-	-

منبع: یافته‌های پژوهش

تجزیه و تحلیل نتایج حاصل از نرم‌افزار میک مک بر پایه تحلیل اثرات متقاطع، متغیرهای در صفحه پراکندگی توزیع شده‌اند. اگرچه مجموع متغیرها دارای دو نوع تأثیر می‌باشند؛ مستقیم و غیرمستقیم. ولی در صفحه پراکندگی متغیرها می‌توان تمام متغیرها را در سیستم شناسایی و طبقه‌بندی کرد. در این پژوهش طبقه‌بندی صورت گرفته شامل انواع تأثیرگذار، دووجهی، تأثیرپذیر، مستقل و تنظیمی می‌باشد.

متغیرهای تأثیرگذار: متغیرهایی که در ناحیه (۱) واقع شده‌اند منعکس‌کننده توان تأثیرگذاری آن‌ها بر کل سیستم است و این ناحیه مهم‌ترین و اثرگذارترین متغیرها قرار دارند. از جمله این متغیرها می‌توان به هویت و حس تعلق به مکان؛ طراحی و حفاظت از چشم‌اندازها؛ کیفیت حمل‌ونقل عمومی؛ آموزش عمومی؛ بیکاری؛ تحریم‌های بین‌المللی؛ تورم؛ بعد خانوار؛ کیفیت جمع‌آوری زباله و فاضلاب اشاره کرد. بنابراین این متغیرها بیشترین تأثیرگذاری بر پایداری و توسعه زیست‌پذیری در کلان‌شهر اهواز دارند و به عنوان متغیرهای کلیدی شناخته می‌شوند. چون این متغیرها قابلیت کنترل توسط مدیران و سیاست‌گذاران اجرایی، برنامه‌ریزان شهری، شهرسازان و طراحان شهری هستند و در نهایت بر بهبود زیست‌پذیری محدوده مورد مطالعه تأثیرگذار هستند.

Direct influence/dependence map

influence

dependence

1. 1. قوت و حس

2. 2. توسعه روستایی

3. 3. امور و امور

4. 4. خدمات شهری

5. 5. اقتصاد مردم

6. 6. تخصص مدیریت

7. 7. مشارکت بینر

8. 8. مشارکت کاری

9. 9. امر و امر

10. 10. امر و امر

11. 11. امر و امر

12. 12. امر و امر

13. 13. امر و امر

14. 14. امر و امر

15. 15. امر و امر

16. 16. امر و امر

17. 17. امر و امر

18. 18. امر و امر

19. 19. امر و امر

20. 20. امر و امر

21. 21. امر و امر

22. 22. امر و امر

23. 23. امر و امر

24. 24. امر و امر

25. 25. امر و امر

26. 26. امر و امر

27. 27. امر و امر

28. 28. امر و امر

29. 29. امر و امر

30. 30. امر و امر

31. 31. امر و امر

32. 32. امر و امر

33. 33. امر و امر

34. 34. امر و امر

35. 35. امر و امر

36. 36. امر و امر

37. 37. امر و امر

38. 38. امر و امر

39. 39. امر و امر

40. 40. امر و امر

41. 41. امر و امر

42. 42. امر و امر

43. 43. امر و امر

44. 44. امر و امر

45. 45. امر و امر

46. 46. امر و امر

47. 47. امر و امر

48. 48. امر و امر

49. 49. امر و امر

50. 50. امر و امر

51. 51. امر و امر

52. 52. امر و امر

53. 53. امر و امر

54. 54. امر و امر

55. 55. امر و امر

56. 56. امر و امر

57. 57. امر و امر

58. 58. امر و امر

59. 59. امر و امر

60. 60. امر و امر

61. 61. امر و امر

62. 62. امر و امر

63. 63. امر و امر

64. 64. امر و امر

65. 65. امر و امر

66. 66. امر و امر

67. 67. امر و امر

68. 68. امر و امر

69. 69. امر و امر

70. 70. امر و امر

71. 71. امر و امر

72. 72. امر و امر

73. 73. امر و امر

74. 74. امر و امر

75. 75. امر و امر

76. 76. امر و امر

77. 77. امر و امر

78. 78. امر و امر

79. 79. امر و امر

80. 80. امر و امر

81. 81. امر و امر

82. 82. امر و امر

83. 83. امر و امر

84. 84. امر و امر

85. 85. امر و امر

86. 86. امر و امر

87. 87. امر و امر

88. 88. امر و امر

89. 89. امر و امر

90. 90. امر و امر

91. 91. امر و امر

92. 92. امر و امر

93. 93. امر و امر

94. 94. امر و امر

95. 95. امر و امر

96. 96. امر و امر

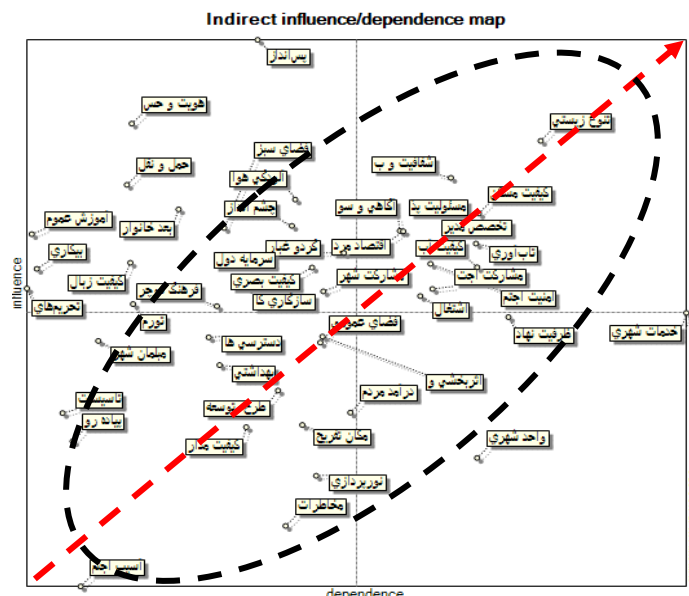
97. 97. امر و امر

98. 98. امر و امر

99. 99. امر و امر

100. 100. امر و امر

همچنین بر اساس شکل (۲)، نحوه پراکنش متغیرها در صفحه پراکندگی نشان‌دهنده نوعی سیستم پایداری و یا عدم پایداری سیستم است. در سیستم‌های پایدار متغیرهایی مانند بسیار تأثیرگذار، مستقل و متغیرهای نتیجه قابل مشاهده هستند ولی در سیستم ناپایدار وضعیت پیچیده‌تر از سیستم پایدار است. به‌طوری که متغیرها در حول محور قطری صفحه پراکنده هستند و در بیشتر مواقع حالت بینابینی از تأثیرگذاری و تأثیرپذیری را نشان می‌دهد که ارزیابی عوامل کلیدی را بسیار مشکل می‌کند. به عبارتی، اگر متغیرها L مانند باشد تعادل و پایداری در سیستم را نشان می‌دهد و چنانچه متغیرها بیشتر در نواحی اول و سوم شبکه مختصات و حول خط قطری ناحیه سوم به انتهای ناحیه اول پراکنده شده باشند، نشان‌دهنده ناپایداری توسعه زیست‌پذیری در کلان‌شهر اهواز تا افق ۱۴۱۰ می‌باشد. باوجوداین، پراکنش متغیرها در صفحه پراکندگی نشان می‌دهد که وضعیت زیست‌پذیری در محدوده مورد مطالعه ناپایدار است.

شکل ۲: پایداری و ناپایداری متغیرها در سیستم و صفحه پراکندگی، منبع: یافته‌های پژوهش

ارزیابی تأثیرات غیرمستقیم متغیرها در همدیگر

در این روش هر کدام از روابط متغیرها توسط نرم افزار به توان های ۲، ۳، ۴، ۵ و ... رسانده تا اثرات غیرمستقیم متغیرها سنجیده شود. آنچه از مقایسه نتایج تحلیل اثرات مستقیم و غیرمستقیم به دست آمده این است که صرفاً چند شاخص محدود، اثرات غیرمستقیم فراوانی بر سیستم دارند و رده بندی عوامل کلیدی را تحت تأثیر قرار داده اند. در همین راستا، شاخص های مانند پس انداز، هویت و حس تعلق به مکان و تنوع زیستی با کسب جایگاه های اول تا سوم بیشترین اثرات مستقیم بر زیست پذیری محدوده مورد مطالعه دارند. در اثرات غیرمستقیم متغیرهای مانند دسترسی به امکانات و خدمات شهری، تنوع زیستی و در نهایت ظرفیت نهادهای سازمانی در مدیریت بهینه شهری به ترتیب بیشترین اثرپذیری را از سیستم دارند. به عبارتی دیگر متغیر پس انداز و دسترسی به امکانات و خدمات شهری به ترتیب دارای تأثیرگذارترین و اثرپذیرترین متغیر شناخته شده اند (جدول ۴)

جدول ۴: اثرات مستقیم و غیرمستقیم متغیرها بر یکدیگر به تفکیک از لحاظ اثرگذاری و اثرپذیری

رتبه	اثرات مستقیم				اثرات غیرمستقیم		
	نماد	تأثیرگذاری	نماد	اثرپذیری	نماد	تأثیرگذاری	اثرپذیری
۱	پس انداز	۲۴۹	دسترسی به امکانات و خدمات شهری	۲۴۴	پس انداز	۲۴۹	دسترسی به امکانات و خدمات شهری
۲	هویت و حس تعلق به مکان	۲۳۷	تنوع زیستی	۲۳۲	هویت و حس تعلق به مکان	۲۳۷	تنوع زیستی
۳	تنوع زیستی	۲۳۴	ظرفیت نهادهای سازمانی در مدیریت بهینه شهری	۲۲۹	تنوع زیستی	۲۳۴	ظرفیت نهادهای سازمانی در مدیریت بهینه شهری
۴	کیفیت حمل و نقل عمومی	۲۲۹	کیفیت مسکن	۲۲۷	کیفیت حمل و نقل عمومی	۲۲۹	کیفیت مسکن
۵	شفافیت و برنامه ریزی	۲۲۹	مدیریت واحد شهری	۲۲۷	شفافیت و برنامه ریزی	۲۲۸	وضعیت مسئولیت پذیری مدیران شهری
۶	آلودگی هوا	۲۲۷	تاب آوری مدیران در برنامه ریزی و سیاست گذاری	۲۲۷	آلودگی هوا	۲۲۶	کیفیت آب

رتبه	اثرات مستقیم				اثرات غیرمستقیم			
	نماد	تأثیرگذاری	نماد	اثرپذیری	نماد	تأثیرگذاری	نماد	اثرپذیری
۷	بعد خانوار	۲۲۴	وضعیت مسئولیت پذیری مدیران شهری	۲۲۷	بعد خانوار	۲۲۵	مدیریت واحد شهری	۲۲۷
۸	کیفیت مسکن	۲۲۴	کیفیت آب	۲۲۷	کیفیت مسکن	۲۲۴	تاب آوری مدیران در برنامه ریزی و سیاست گذاری	۲۲۷
۹	آموزش عمومی	۲۲۲	امنیت فردی و اجتماعی	۲۲۴	طراحی و حفاظت از چشم اندازها	۲۲۲	شفافیت و برنامه ریزی	۲۲۵
۱۰	آگاهی و سواد شهروندان	۲۲۲	تعامل و مشارکت اجتماعی	۲۲۴	وضعیت مسئولیت پذیری مدیران شهری	۲۲۲	تخصص مدیران در مدیریت شهری	۲۲۴
۱۱	وضعیت مسئولیت پذیری مدیران شهری	۲۲۲	تخصص مدیران در مدیریت شهری	۲۲۴	سرانه فضای سبز	۲۲۲	تعامل و مشارکت اجتماعی	۲۲۳
۱۲	سرانه فضای سبز	۲۲۲	شفافیت و برنامه ریزی	۲۲۴	آگاهی و سواد شهروندان	۲۲۲	امنیت فردی و اجتماعی	۲۲۳
۱۳	طراحی و حفاظت از چشم اندازها	۲۲۲	آگاهی و سواد شهروندان	۲۲۲	وضعیت اقتصادی مردم	۲۲۲	اشتغال	۲۲۲
۱۴	وضعیت اقتصادی مردم	۲۲۲	وضعیت اقتصادی مردم	۲۲۲	آموزش عمومی	۲۲۱	وضعیت اقتصادی مردم	۲۲۱
۱۵	تاب آوری مدیران در برنامه ریزی و سیاست گذاری	۲۱۹	اشتغال	۲۲۲	تاب آوری مدیران در برنامه ریزی و سیاست گذاری	۲۲۰	آگاهی و سواد شهروندان	۲۲۱
۱۶	تخصص مدیران در مدیریت شهری	۲۱۹	میزان درآمد مردم	۲۱۷	تخصص مدیران در مدیریت شهری	۲۱۹	میزان درآمد مردم	۲۱۷
۱۷	سرمایه گذاری دولت و بخش خصوصی	۲۱۹	سرمایه گذاری دولت و بخش خصوصی	۲۱۷	سرمایه گذاری دولت و بخش خصوصی	۲۱۹	سرمایه گذاری دولت و بخش خصوصی	۲۱۶
۱۸	امنیت فردی و اجتماعی	۲۱۷	مکان های تفریحی و فرهنگی	۲۱۴	ریز گرد ها و گردوغبار	۲۱۷	جایگاه مشارکت شهروندان در تصمیم گیری و اجرا	۲۱۵
۱۹	کیفیت آب	۲۱۷	نورپردازی امکان عمومی	۲۱۴	کیفیت جمع آوری زباله و فاضلاب	۲۱۷	اثربخشی و کارایی طرح ها و پروژه های اجرایی شده	۲۱۵
۲۰	کیفیت بصری	۲۱۷	مناسب سازی فضاهای عمومی	۲۱۴	امنیت فردی و اجتماعی	۲۱۷	مناسب سازی فضاهای عمومی	۲۱۴
۲۱	کیفیت جمع آوری زباله و فاضلاب	۲۱۷	جایگاه مشارکت شهروندان در تصمیم گیری و اجرا	۲۱۴	کیفیت آب	۲۱۷	نورپردازی امکان عمومی	۲۱۴
۲۲	ریز گرد ها و گردوغبار	۲۱۷	اثربخشی و کارایی طرح ها و پروژه های اجرایی شده	۲۱۴	کیفیت بصری	۲۱۶	کیفیت بصری	۲۱۴
۲۳	بیابکاری	۲۱۷	کیفیت بصری	۲۱۴	بیابکاری	۲۱۶	مکان های تفریحی و فرهنگی	۲۱۳

رتبه	اثرات مستقیم				اثرات غیرمستقیم			
	نماد	تأثیرگذاری	نماد	اثرپذیری	نماد	تأثیرگذاری	نماد	اثرپذیری
۲۴	تعامل و مشارکت اجتماعی	۲۱۴	اجرا و نظارت بر سیاست‌ها و طرح‌های توسعه شهری	۲۱۲	سازگاری کاربری‌ها	۲۱۴	آلودگی هوا	۲۱۲
۲۵	سازگاری کاربری‌ها	۲۱۴	آلودگی هوا	۲۱۲	تحریم‌های اقتصادی	۲۱۴	طراحی و حفاظت از چشم‌اندازها	۲۱۲
۲۶	جایگاه مشارکت شهروندان در تصمیم‌گیری و اجرا	۲۱۴	طراحی و حفاظت از چشم‌اندازها	۲۱۲	تعامل و مشارکت اجتماعی	۲۱۳	مخاطرات طبیعی (سیل، گرما و ...)	۲۱۲
۲۷	تحریم‌های اقتصادی	۲۱۴	مخاطرات طبیعی (سیل، گرما و ...)	۲۱۲	جایگاه مشارکت شهروندان در تصمیم‌گیری و اجرا	۲۱۳	اجرا و نظارت بر سیاست‌ها و طرح‌های توسعه شهری	۲۱۱
۲۸	فرهنگ دوچرخه‌سواری	۲۱۲	کیفیت مدارس و فضاهای آموزشی	۲۰۹	اشتغال	۲۱۲	پس‌انداز	۲۰۹
۲۹	اشتغال	۲۱۲	سازگاری کاربری‌ها	۲۰۹	تورم	۲۱۱	ریزگردها و گردوغبار	۲۰۹
۳۰	تورم	۲۱۲	ریزگردها و گردوغبار	۲۰۹	فرهنگ دوچرخه‌سواری	۲۱۱	کیفیت مدارس و فضاهای آموزشی	۲۰۸
۳۱	دسترسی به امکانات و خدمات شهری	۲۰۹	پس‌انداز	۲۰۹	دسترسی به امکانات و خدمات شهری	۲۱۰	سازگاری کاربری‌ها	۲۰۸
۳۲	ظرفیت نهادهای سازمانی در مدیریت بهینه شهری	۲۰۹	خدمات بهداشتی-درمانی	۲۰۷	ظرفیت نهادهای سازمانی در مدیریت بهینه شهری	۲۰۹	سرانه فضای سبز	۲۰۷
۳۳	مناسب‌سازی فضاهای عمومی	۲۰۷	فرهنگ دوچرخه‌سواری	۲۰۷	اثربخشی و کارایی طرح‌ها و پروژه‌های اجرایی شده	۲۰۷	خدمات بهداشتی-درمانی	۲۰۶
۳۴	وضعیت و کیفیت دسترسی‌ها	۲۰۷	سرانه فضای سبز	۲۰۷	وضعیت و کیفیت دسترسی‌ها	۲۰۷	فرهنگ دوچرخه‌سواری	۲۰۶
۳۵	اثربخشی و کارایی طرح‌ها و پروژه‌های اجرایی شده	۲۰۷	وضعیت و کیفیت دسترسی‌ها	۲۰۴	کیفیت مبلمان شهری	۲۰۶	وضعیت و کیفیت دسترسی‌ها	۲۰۵
۳۶	کیفیت مبلمان شهری	۲۰۷	بعد خانوار	۲۰۱	مناسب‌سازی فضاهای عمومی	۲۰۶	بعد خانوار	۲۰۳
۳۷	خدمات بهداشتی-درمانی	۲۰۴	هویت و حس تعلق به مکان	۱۹۹	خدمات بهداشتی-درمانی	۲۰۳	تورم	۱۹۹
۳۸	اجرا و نظارت بر سیاست‌ها و طرح‌های توسعه شهری	۱۹۹	کیفیت حمل‌ونقل عمومی	۱۹۹	اجرا و نظارت بر سیاست‌ها و طرح‌های توسعه شهری	۱۹۹	هویت و حس تعلق به مکان	۱۹۹
۳۹	دسترسی به تأسیسات زیربنایی	۱۹۶	کیفیت جمع‌آوری زباله و فاضلاب	۱۹۹	میزان درآمد مردم	۱۹۶	کیفیت جمع‌آوری زباله و فاضلاب	۱۹۹

رتبه	اثرات مستقیم				اثرات غیرمستقیم			
	نماد	تأثیرگذاری	نماد	اثرپذیری	نماد	تأثیرگذاری	نماد	اثرپذیری
۴۰	میزان درآمد مردم	۱۹۶	تورم	۱۹۹	دسترسی به تأسیسات زیربنایی	۱۹۶	کیفیت حمل و نقل عمومی	۱۹۹
۴۱	کیفیت مدارس و فضاهای آموزشی	۱۹۴	آسیب های اجتماعی	۱۹۶	مکان های تفریحی و فرهنگی	۱۹۴	کیفیت مبلمان شهری	۱۹۷
۴۲	مکان های تفریحی و فرهنگی	۱۹۴	کیفیت مبلمان شهری	۱۹۶	کیفیت مدارس و فضاهای آموزشی	۱۹۴	آسیب های اجتماعی	۱۹۵
۴۳	کیفیت شبکه راه ها و پیاده روها	۱۹۱	دسترسی به تأسیسات زیربنایی	۱۹۴	کیفیت شبکه راه ها و پیاده روها	۱۹۲	کیفیت شبکه راه ها و پیاده روها	۱۹۵
۴۴	مدیریت واحد شهری	۱۸۹	کیفیت شبکه راه ها و پیاده روها	۱۹۴	مدیریت واحد شهری	۱۹۰	دسترسی به تأسیسات زیربنایی	۱۹۴
۴۵	نورپردازی امکان عمومی	۱۸۶	آموزش عمومی	۱۹۱	نورپردازی امکان عمومی	۱۸۷	بیکاری	۱۹۲
۴۶	مخاطرات طبیعی (سیل، گرما و ...)	۱۷۹	تحریم های اقتصادی	۱۹۱	مخاطرات طبیعی (سیل، گرما و ...)	۱۸۰	آموزش عمومی	۱۹۱
۴۷	آسیب های اجتماعی	۱۷۱	بیکاری	۱۹۱	آسیب های اجتماعی	۱۷۱	تحریم های اقتصادی	۱۹۱

منبع: یافته های پژوهش

بنابراین از مقایسه نتایج تحلیل اثرهای مستقیم و غیرمستقیم، یافتن عوامل کلیدی مؤثر بر بهبود زیست پذیری در کلان شهر اهواز است. بر اساس نتایج شاخص های (بهبود پس انداز، هویت و حس تعلق به مکان، تنوع زیستی، کیفیت حمل و نقل عمومی، شفافیت و برنامه ریزی و کاهش آلودگی هوا) در هر دو اثرهای مستقیم و غیرمستقیم با جابجایی نسبتاً کم عیناً تکرار شده و شاخص های ذکر شده در هر دو یکسان هستند.

نتیجه گیری و ارائه پیشنهادها

هم زمان با افزایش نرخ رشد جمعیت شهری در کشور و افزایش چالش های شهری دستیابی به شهر زیست پذیر یکی از دغدغه های اصلی برنامه ریزان و شهر سازان و مدیران شهری محسوب می شود و افزایش سطح زیست پذیری شهرها در آینده نیازمند مدیریت و شناسایی شاخص های مؤثر و تأثیرگذار می باشد. کلان شهر اهواز در طی سال های اخیر به دلیل رشد سریع فضایی، افزایش گردوغبار، آلودگی های زیست محیطی و جمعیت در نهایت کاهش زیست پذیری و دور شدن از مؤلفه های توسعه پایدار در این کلان شهر شده است و همواره با چالش های زیادی در ابعاد مختلف اجتماعی، اقتصادی، کالبدی روبه رو است. به طوری که شهرنشینی بالا و رشد جمعیتی بالا به دلیل تمرکز فعالیت های اقتصادی در این منطقه و افزایش سرمایه گذاری دولتی در بخش نفتی خود به یکی از مهم ترین معضلات زیست پذیری مبدل شده و زمینه را برای افزایش ترافیک، رشد کالبدی و غیره فراهم ساخته است. در حالی که برای دستیابی به زیست پذیری شهری و ارتقای کیفیت زندگی یکی از اصول اساسی توسعه پایدار شهری است. در همین راستا، زیست پذیری کلان شهر اهواز در ابعاد مختلف با رویکرد آینده پژوهی مورد ارزیابی قرار گرفته شد. در این پژوهش ابعاد ماتریس ۴۷×۴۷ بود که در ۵ بخش (کالبدی، اقتصادی، اجتماعی، زیست محیطی و مدیریتی) مختلف تنظیم شده است. نتایج نشان می دهد که شاخص پرشدگی تحلیل اثرات متقاطع عدد ۹۵ درصد را نشان می دهد و بیانگر تأثیرگذاری زیاد متغیرها بر یکدیگر است. از مجموع روابط تحلیل اثرات متقاطع، ۴۷ رابطه بدون تأثیر؛ ۵۳۸ رابطه نیز تأثیرگذار؛ ۱۴۴۹ رابطه تقویت کننده و در نهایت ۱۷۵ رابطه توانمند ساز بوده و بیانگر تأثیرگذاری و تأثیرپذیری بالا می باشد. آنچه از مقایسه نتایج تحلیل اثرات مستقیم و غیرمستقیم به دست آمده این است که شاخص های مانند تورم، ریزگردها و گردوغبار و سرانه فضای سبز با کسب جایگاه های اول تا سوم بیشترین اثرات مستقیم بر زیست پذیری محدوده مورد مطالعه دارند و در اثرات غیرمستقیم متغیرهای مانند بعد خانوار، مدیریت واحد شهری و آگاهی و سواد شهروندان به ترتیب بیشترین اثرپذیری را از متغیرهای مورد مطالعه دارند. با وجود این، پراکنش متغیرها در صفحه پراکندگی نشان می دهد که وضعیت زیست پذیری در محدوده مورد مطالعه ناپایدار است. نتایج این پژوهش با سایر پژوهش ها مورد ارزیابی قرار گرفت و با نتایج زیر همخوانی دارد. Al-thani (۲۰۱۹) در پژوهشی به این نتیجه رسیده است که شهر دوحه از لحاظ شاخص های زیست پذیری در بین شهرهای بین المللی پایدار نبود و جایگاهی خاصی ندارد. Landry (۲۰۰۴) در پژوهشی نشان داد که عواملی مانند تراکم، تنوع، ایمنی و امنیت، دسترسی، هویت و تفاوت ها، خلاقیت، مشارکت اجتماعی، ظرفیت سازی و رقابت در

زیست پذیری شهری مؤثرند. محمدی و همکاران (۱۳۹۹) در پژوهشی به این نتیجه رسیده است که مدیریت شهری نقش مهمی در بهبود زیست پذیری شهرکرد نداشته است (Mohamadi et al, 2020). ساسان پور و دیگران (۱۳۹۷) در پژوهشی در شهر ارومیه نشان دادند که مناطق شهر ارومیه از لحاظ زیست پذیری تفاوت عمیقی باهم دارند و عدم زیست پذیری را نشان می‌دهند (Sasanpour, 2018). موسوی پور و همکاران (۱۳۹۷) در پژوهشی در مناطق کلان شهر تهران به این نتیجه رسیدند که تمام مناطق ۲۲ گانه کلان شهر تهران شرایط زیست پذیری یکسانی ندارند و بین مناطق از لحاظ شاخص‌های زیست پذیری تفاوت معناداری وجود دارد (Mousavi Noor et al, 2018)؛ بنابراین، برای برون رفت از وضع موجود و دستیابی به کیفیت زندگی بهتر و افزایش زیست پذیری در محدوده مورد مطالعه چندین پیشنهاد ارائه می‌گردد: افزایش امنیت فردی و اجتماعی در کلیه فضاهای شهری؛ توسعه و گسترش امکانات ورزشی و تفریحی در کلیه مناطق؛ بهبود مشارکت شهروندان در امر تصمیم‌گیری و اجرای طرح‌ها و سیاست‌گذاری‌ها؛ افزایش کاربری‌های فرهنگی و اجتماعی در راستای بهبود سرزندگی اجتماعی و فرهنگی؛ تقویت شاخص‌های زیست محیطی در جهت کاهش آلودگی‌های محیطی؛ افزایش سرانه کاربری‌های فضای سبز و ایجاد آن در مناطق مختلف؛ افزایش پوشش گیاهی متناسب با منطقه برای کاهش ریزگردها؛ توسعه خدمات بهداشتی و درمانی؛ توسعه و تقویت خدمات و زیرساخت‌های متناسب با زیست پذیری منطقه؛ افزایش تعداد نقاط دسترسی به خدمات و حمل‌ونقل عمومی و بهبود امنیت آن‌ها؛ مناسب‌سازی فضاهای عمومی، معابر و پیاده‌روها

References

- Abdulaziz, N. (2007), Linking urban form To a liveable city, *Malaysian Journal of Environmental Management*, Vol 8, 101-117.
- Ahadnejhad roshti, m., sajadi, J., & yari ghohli, V. (2019). Evaluation of urban livability indicators, case study: Zanjan city region, quarterly scientific, Vol 9(34), 131-148. <https://dori.net/dor/20.1001.1.22516735.1398.9.34.11.6>. [In Persian].
- Allam, Z. (2020). Biotechnology and Future Cities: Towards Sustainability, Resilience and Living Urban Organisms, <https://dori.net/dor/10.1007/978-3-030-43815-9>
- Al-Thani, S.K., Amato, A., Koç, M., & Al-Ghamdi, S.G. (2019). Urban Sustainability and Livability: An Analysis of Doha's Urban-form and Possible Mitigation Strategies, *Sustainability, MDPI*, Sustainability, MDPI, Vol 11(3). <https://doi.org/10.3390/su11030786>
- Atef Elsaywy, A. (2019). Assessing livability of residential streets – Case study: El-Attarin, Alexandria, Egypt, *Alexandria Engineering Journal*, Vol 58(2), 745-755. <https://doi.org/10.1016/j.aej.2019.06.005>
- Babaghibi Azghandi, A.R.(2010). Futurology; A new approach to comprehensive urban transport management, traffic management studies, Vol 16, pp. 77-100, <https://ensani.ir/file/download/article/20120327155114-4014-35.pdf> [In Persian].
- Bandarabad, A.R.(2011). A livable city from basics to concepts, Azarakhsh Publications.
- Benjamin L. S. (2014). spatial pattern of urban Livability in Himalayan Region: A case of Aizawl city, india, *Social Indicators Research*, Vol 117, 541-559. <http://dx.doi.org/10.1007/s11205-013-0362-3>
- Del Mar Martínez-Bravo, M., Martínez-del-Río, J., & Antolín-López, R.(2019). Trade-offs among urban sustainability, pollution and livability in European cities. *Journal of Cleaner Production*, Vol. 224, 651-660. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.03.110>
- Ebrahimzadeh, I., bareimani, f., & nasiry, y. (2004) Marginalization: Urban problems and its modification strategies. Case study: Karimabad Zahedan, geography and development, Vol 2(3), 121-146. <https://doi.org/10.22111/gdij.2004.3833> [In Persian].
- Ellis, P., & Roberts, M. (2016). Leveraging Urbanization in South Asia: Managing Spatial Transformation for Prosperity and Livability, World Bank Group, Washington, DC. [www.worldbank.org https://www.worldbank.org/en/region/sar/publication/leveraging-urbanization-south-asia-managing-spatial-transformation-prosperity-livability](https://www.worldbank.org/en/region/sar/publication/leveraging-urbanization-south-asia-managing-spatial-transformation-prosperity-livability)
- Eslater, R.(2007). Contemplation for the New Millennium, Future Research Concepts, Methods, and Ideas, translation by Aghil Malekifar and et al, Defense Industries Educational and Research Institute Publications, Second Edition, Tehran Future Research Center.
- Geng, Y., Fujita, T., Bleischwitz, R., Chiu, A., & Sarkis, J. (2019). Accelerating the Transition to Equitable, Sustainable, and Livable Cities: Toward Post-Fossil Carbon Societies. *Journal of Cleaner Production*, Vol 239, 1-9. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.118020>
- Godet, M. (2000). The Art of Scenarios and Strategic Planning: Tools and Pitfalls, Technological Forecasting and Social Change. Vol 65(1), 3–22. [https://doi.org/10.1016/S0040-1625\(99\)00120-1](https://doi.org/10.1016/S0040-1625(99)00120-1)
- Jarvenpaa, S.T.(2013). How Finnair socialized customers for service co-creation with social media. *MIS Quarterly Executive*, 12 (3), pp. 125–136.

- https://www.researchgate.net/publication/282542636_How_Finnair_Socialized_Customers_for_Service_Co-Creation_with_Social_Media
- Kashef, M., (2016). Urban Livability across disciplinary and professional boundaries. *Frontiers of Architectural Research*. Vol 5(2), 239-253. <https://doi.org/10.1016/j.foar.2016.03.003>
- Khandan, M. (2022). Pathology of urban livability in Tehran's suburban. *Peripheral Urban Spaces Development*, 4(2), 189-204. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.26764164.1401.4.2.11.4>
- Landry, Ch. (2000). Urban Vitality: A New source of Urban Competitiveness, prince claus fund journal, ARCHIS issue Urban Vitality / Urban Heroes. <https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=1662466>
- Larice, M. (2005). Great neighborhoods: The Livability and morphology of High density neighborhoods in Urban North America, Doctor of Philosophy in City and Regional Planning, University Of California, Berkeley, Professor Michael Southworth. <https://www.proquest.com/docview/305031038>
- Liang, L., Deng, X., Wang, Pei., Wang, Z., & Wang, L.(2020). Assessment of the impact of climate change on cities livability in China, *Science of the Total Environment*, Vol 726. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2020.138339>
- Malekzadeh, N., Bazzazadeh, M., & Rafieian, M. (2016). Identification and Analysis of the Effective Key Factors on Urban Development Using Foresight Approach A Case Study of Karaj Metropolitan Area, geography and urban space development, Vol 3(2), 52-35. <https://doi.org/10.22067/gusd.v3i2.49479> [In Persian].
- Mardukhi, B. (2017). Futurology and the system of planning, development and futurology, Vol 2, No 2.
- Mohamadi, p., Ziyari, Y., & Tavakolan, A. (2020). Analysis of the role of urban management in Shahrekord's Livability, human geography research quarterly, Vol 52, No 3, pp. 1055-1069. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.22286462.1398.9.3.34.2> [In Persian].
- Moir, E., Moonen, T., & Clark, G. (2014). What are future cities? Origins, meanings and uses, London: government oggic for sciece.
- Mousavi Noor, S.A., Varesi, H.R., & Mohammadi, J.(2018). The Application of Multi-criteria Decision Making Models for Assessing the Livability of Metropolitan Areas of Tehran, Geography and regional development, Vol 16(2), 243-269. <https://doi.org/10.22067/geography.v16i2.72686> [In Persian].
- National Research Council, (2002). Community and quality of life data needs for informed decision making, National Research Council (U.S.). Committee on Identifying Data Needs for Place-Based Decision Making.; National Research Council (U.S.). Committee on Geography.
- Onnom, W., Tripathi, N., Nitivattananon, V., & Ninsawat, S. (2018). Development of a Liveable City Index (LCI) Using Multi Criteria Geospatial Modelling for Medium Class Cities in Developing Countrie, Sustainability, MDPI, Vol. 10(2),1-19. <https://doi.org/10.3390/su10020520>
- Ouyang, W., Wang, B., Li, T., & Niu, X. (2017). Spatial deprivation of urban public services in migrant enclaves under the context of a rapidly urbanizing China: An evaluation based on suburban Shanghai. *Cities*. Vol 60 (B), 436-445. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2016.06.004>
- Quastel, N.(2017). Urban Quality of Life/Liveability, Department of Geography, University of British Columbia. <http://dx.doi.org/10.1002/9781118430873.est0548>
- Rakhshani Nasab, H. R., & Nayeri, N. (2016). Assessing the Status of Urban Viability Indicators from the Citizen's Point of View (Case Study: Five Districts of Zahedan City), geography and territorial spatial arrangement, Vol 8(27), 55-74. <https://doi.org/10.22111/gaij.2018.4090> [In Persian].
- Sasanpour, F., Alizadeh, S., & Aarabi Moghadam, H. (2018). Investigating the Feasibility of Urumia Urban Areas Livability using RALSPI Model. *Researches in Geographical Sciences*, Vol 18 , No 48, pp. 241-258. <https://dorl.net/dor/10.29252/jgs.18.48.241> [In Persian].
- Satu sh.A. (2014). An examination of the livability of dense urban neighborhoods in DhakaThe impacts of urban planning, Publisher The University of Hong Kong. https://dorl.net/dor/10.5353/th_b5328047
- Shamaei, A & Bigdeli, L. (2016). Dimensions of livability in the 17th district of Tehran, *Geography Quarterly*, Vol 4(40), 171-191. https://mag.iga.ir/article_700860.html [In Persian].
- Shamsoddini, A. , Maleki, S. , & Amiri Fahlyiani, M. R. (2013). An analysis on the rate Citizen's Satisfaction of livability and sustainability in urban environment (A case study of Noorabad Mamasani). *Urban Structure and Function Studies*, 1(4), 53-70. https://shahr.journals.umz.ac.ir/article_885.html?lang=fa [In Persian].
- Sharifzadeh Aghdam, E., & Ajza Shokouhi, M. (2020). Analyzing the strategic planning of Tamarchin border and its effects on the level of development in Piranshahr City, sepehr, Vol 29(116),131-149. <https://dorl.net/dor/10.22131/sepehr.2021.242865>. [In Persian].
- Sobhani, N.(2020), Regional disparities in education for sustainable development (Case city in West Azarbaijan province), geographical planning of space quarterly journal, Vol 10(35), 216-193.<https://dorl.net/dor/10.30488/gps.2020.102603> [In Persian].
- Sobhani, N., Beyranvandzadeh, M., Gerami Tayyebi, M., & Seidbeigi, S.(2018). Spatial analysis of citizen's security feeling in urban spaces with futures studies approach (Case study: Khorramabad city), urban social geography, Vol 5(2), 31-49. <https://dorl.net/dor/10.22103/JUSG.2019.1967> [In Persian].

- Sobhani, N., Beyranvandzadeh, M., Akbari, M., & Souri, F. (2016). Assessment of the appropriate components of urban public spaces for veterans and the disabled in the city of Khorramabad, geographical urban planning research, Vol 4(2), 283-298. <https://dorl.net/dor/10.22059/jurbangeo.2016.59164> [In Persian].
- Song, Y. (2011). A Livable City Study in China: Using Structural Equation Models, Ph.D., thesis Submitted in Statistics, Department of Statistics Uppsala University.
- Statistics Center of Iran, 1956 - 2016
- Susanti, R., Soetomo, S., Buchori, I., & Brotosunaryo, P. M. (2016). Smart Growth, Smart City and Density: In Search of The Appropriate Indicator for Residential, Procedia - Social and Behavioral Sciences, 227(14), 194-201. <https://dorl.net/dor/10.1016/j.sbspro.2016.06.062> [In Persian].
- Taghavi Gilani, M., & Ghofrani, M.B. (2000). Futurology: Futurological studies and methods, rahyaft, Vol 10 (22) [In Persian].
- UNEP, (2013). City-level decoupling, Urban resource flows and the governance of infrastructure transitions, A report of the Working Group on Cities of the International Resource Panel, UNEP, Nairobi.
- Van Kamp, I., Leidelmeijer, K., Marsman, G., & Hollander, D. (2003). Urban Environmental Quality and Human Well-being: Towards a Conceptual Framework and Demarcation of Concepts; a Literature Study, Landscape and Urban Planning", Vol 65(1-2), 5-18. [https://doi.org/10.1016/S0169-2046\(02\)00232-3](https://doi.org/10.1016/S0169-2046(02)00232-3)
- Zhan, D., Zhang, W., Fan, F., Yu, J., & Dang, D. (2018). Assessment and determinants of satisfaction with urban livability in China, Cities, (72), 92-101. <https://dorl.net/dor/10.1016/j.cities.2018.02.025>

Research Paper

Evaluation of The Role of Ecotourism Houses in the Sustainable Development of Tourism Areas In Saman City

Yousef Ghanbary* Department of Geography and Rural Planning, Faculty of Geographical Sciences and Planning, Isfahan University, Isfahan, Iran

Mahshad Rikhtegaran: PhD student in Geography and Rural Planning, Faculty of Geographical Sciences and Planning, Isfahan University, Isfahan, Iran

Hanie Jahadi : MSc of Geography and Rural Planning, Faculty of Geographical Sciences and Planning, Isfahan University, Isfahan, Iran

ARTICLE INFO

Received: 2023/05/21

Accepted: 2023/07/23

PP: 129-142

Use your device to scan
and read the article
online

Keywords: Sustainable tourism, ecotourism, ecotourism houses, Saman city

Abstract

Ecotourism is an important aspect of tourism that promotes sustainability and protects the environment. By empowering local communities, particularly women, and diversifying the economy, ecotourism can create job opportunities, improve living standards, and provide social services. The aim of this research is to investigate the role of ecotourism houses in the development of sustainable rural tourism areas in Saman city. This study adopts an applied-developmental approach and a descriptive-analytical nature. The statistical population of this research is the villages of Saman city, selected based on previous and standard studies. The sample size was determined to be 337 local residents using Cochran's formula. The results of one-way analysis of variance, Tukey's test, and T-test indicate a significant difference between the rural areas of Saman city in terms of regional development indicators and the factor of ecotourism houses. The development of eco-homes can help improve the livelihoods of local residents. For example, Kahkesh village is in a weaker situation in terms of the index of residential and residential use increase, Markede is weak in the investment index, and Il Begi village is in a weak situation in the index of service activities and consumption of domestic products.

Citation: Ghanbary, Y., Rikhtegaran, M., & Jahadi, H.(2025). **Evaluation of The Role of Ecotourism Houses in the Sustainable Development of Tourism Areas In Saman City**, *Journal of Regional Planning*, 15(57), 129-142.

DOI: 10.30495/jzpm.2023.31917.4234

* **Corresponding author:** Yousef Ghanbary, **Email:** Yousef_ghanbary@yahoo.com, **Tel:** +98

Extended Abstract

Introduction

Ecotourism is an emerging concept in the global market that aims to protect the environment and develop rural communities sustainably. As a valuable branch of nature tourism, ecotourism involves protecting the environment, educating visitors, benefiting society, and improving livelihoods. Planning and developing ecotourism in rural areas, while adhering to sustainable development principles, can transform the economy of low-income rural areas and improve the lives of local communities. Moreover, ecotourism can empower local people, diversify the economy, create job opportunities, and improve living standards through social services. Saman city, located on the banks of the Zainderoud river in Chaharmahal and Bakhtiari province, has the necessary potential for the development of rural tourism. However, the city also faces challenges such as economic and cultural issues, environmental problems, breaking of social ties, overflow of unemployed workers to the outskirts of cities, and the emergence of a poverty belt. In this situation, rural ecotourism can address many issues of Armenian rural communities, develop the area, and provide opportunities to improve people's quality of life while preserving their authentic traditional culture and handicrafts. This can be achieved without the need to migrate to cities for livelihoods and jobs. Currently, more than 1.5 million people visit the natural, historical, and cultural attractions of Saman city every year. The purpose of this research is to evaluate the role of ecotourism residences in the sustainable development of Saman city's rural areas. The research aims to answer the question of whether there is a significant difference between the indicators of ecotourism houses in the sustainable development of the park in the rural areas of Saman city or not, and if so, in which region. The study will investigate the necessary potentials in the field of ecotourism to develop rural areas and create employment opportunities for local residents.

Methodology

The current study employed a descriptive-analytical and survey method to collect information. The required data was obtained through document analysis and field research,

including questionnaires and interviews. Preliminary information was gathered through library studies, followed by field studies and surveys to complete the data. The statistical population comprised residents of villages in the city, and a sample of 337 residents from surveyed villages was selected using random cluster sampling. A questionnaire was administered to collect data on indicators of ecotourism houses in sustainable tourism development. Factor analysis was conducted using different indicators such as KMO and Bartlett's test to identify different factors. Each of the factors was then investigated and compared using special and variance explanation percentages. In general, the analysis of variance method was used to investigate significant differences between the regions. This method served as a comparative tool to detect differences in the levels of the study areas with respect to the constituent indices of ecotourism houses. In the final step, the information was analyzed. The statistical population of the study comprised 337 local residents. Data analysis involved using SPSS and Excel software to conduct one-way analysis of variance (F test), Tukey test, and T test to analyze the current and future situations. ARC GIS software was used to generate the required maps.

Results and Discussion

To investigate whether there is a significant difference between the rural areas of Saman city in terms of ecotourism house indicators in sustainable tourism development, a one-way analysis of variance (F test) was used. The results show that there is a significant difference between the investigated areas in several indicators, including service activities, security and lifestyle change, improvement of communication networks and cultural interaction, provision of infrastructure services and facilities, preservation of vegetation and prevention of land use changes, creation of employment and income, improvement of quality of life and provision of services with health standards, increase in investment, environmental pollution, and increase in residential and residential use. The villages are placed in three homogeneous groups in the index of security and lifestyle change, provision of infrastructure services and facilities, improvement of quality of life, and provision of

standard health services and environmental pollution. In the index of improvement of communication networks and cultural interaction, the villages are placed in two homogeneous groups, due to the weakness of communication networks in Markdeh village. In the index of maintaining vegetation cover and preventing land use changes, the villages are in two homogeneous groups, and Markdeh village has had problems in the discussion of land use changes. In the indicator of increasing investment, the villages are in two homogeneous groups, and Markadeh village is weak in this field. In the index of service activities and consumption of domestic products, the villages are also in two homogeneous groups, and the village of Ilbeigi is in a weak situation. Finally, the villages are in two homogeneous groups in terms of the employment and income creation index, indicating that they are at the same level in terms of employment and income creation.

Conclusion

The research findings show that there are significant differences between the rural areas of Saman city in terms of eco-tourism house development indicators, including service activities and sales of domestic products, security and lifestyle change, communication networks and cultural interaction, providing infrastructure services and facilities, maintaining vegetation and preventing land use changes, creating employment and income, improving the quality of life and providing services with health standards, increasing investment, environmental pollution and increasing the use of residences and settlements. The study suggests that sustainable tourism development in rural areas requires attention to the environmental and cultural resources of each region and should be planned regionally. The strengths of the region include natural landscapes and suitable weather, and the opportunities include easy access to the region and its location in the country's tourism goals.

فصلنامه علمی برنامه ریزی منطقه‌ای

دوره ۱۵، شماره ۵۷، بهار ۱۴۰۳
شاپا چاپی: ۶۷۳۵-۲۲۵۱ - شاپا الکترونیکی: ۷۰۵۱-۲۴۲۳
<https://sanad.iau.ir/journal/jzpm>

مقاله پژوهشی

ارزیابی نقش خانه‌های بوم‌گردی در توسعه پایدار مناطق گردشگری شهرستان سامان

یوسف قنبری^{*}: دانشیار گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشکده علوم جغرافیایی و برنامه‌ریزی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران.
مهشاد ریخته‌گران: دانشجوی دکتری گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشکده علوم جغرافیایی و برنامه‌ریزی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران.
هانیه جهادی: دانش‌آموخته کارشناسی ارشد گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشکده علوم جغرافیایی و برنامه‌ریزی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران.

چکیده

اکوتوریسم به‌عنوان بخشی از صنعت گردشگری عامل مهمی در حفظ منابع و حفاظت از محیط‌زیست شناخته می‌شود که هم‌زمان پایداری گردشگری را ترویج و توسعه می‌دهد و از تخریب مداوم محیط‌زیست جلوگیری می‌کند. در این راستا گردشگری به‌ویژه اکوتوریسم رویکرد جدیدی است که می‌تواند در توانمندسازی مردم محلی و توسعه منابع انسانی به ویژه زنان، تنوع‌بخشی اقتصاد و رشد آن، خلق فرصت‌های شغلی و ارتقاء استانداردهای زندگی از طریق تامین خدمات اجتماعی نقش عمده‌ای ایفا نماید. پژوهش حاضر باهدف شناسایی نقش خانه‌های بوم‌گردی در توسعه پایدار مناطق روستایی گردشگری در شهرستان سامان صورت گرفته است. پژوهش از لحاظ هدف کاربردی- توسعه ای و به لحاظ ماهیت توصیفی تحلیلی است. جامعه آماری پژوهش، روستاهای شهرستان سامان می‌باشد که بر اساس مطالعات پیشین و معی‌های کارشناسان انتخاب شده است حجم نمونه با استفاده از فرمول کوکران ۳۳۷ ساکنان محلی، نتایج آزمون تحلیل واریانس یک‌طرفه و آزمون Tukey و آزمون T نشان داده که بین مناطق روستایی شهرستان سامان از نظر شاخص‌های توسعه‌ای خانه‌های بوم‌گردی در هر ۱۰ عامل تفاوت معنی‌داری وجود دارد و منطقه مورد مطالعه، از قوت‌ها و پتانسیل‌های زیادی در زمینه توسعه خانه‌های بوم‌گردی برخوردار بوده که در صورتی که بتوان ضعف‌ها و تهدیدها را کاهش داد، امکان قابلیت ایجاد اشتغال و درآمد برای ساکنین محلی از طریق توسعه خانه‌های بوم‌گردی وجود خواهد داشت. نتایج نشان دادند برای مثال از نظر شاخص افزایش کاربری اقامتگاهی و سکونتگاهی، روستای کاهکش در وضعیت ضعیف‌تری قرار دارد. در شاخص افزایش سرمایه‌گذاری، مارکده در این زمینه ضعف دارد. در شاخص فعالیت‌های خدماتی و مصرف تولیدات داخلی، روستای ایل‌بیگی در وضعیت ضعیفی قرار دارد.

اطلاعات مقاله

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۲/۳۱
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۵/۰۱
شماره صفحات: ۱۴۲-۱۲۹

از دستگاه خود برای اسکن و خواندن مقاله به صورت آنلاین استفاده کنید

واژه‌های کلیدی:

کشورداری، حکمرانی، منابع آب، مدیریت، تغییر اقلیم.

استناد: قنبری، یوسف؛ ریخته‌گران، مهشاد؛ جهادی، هانیه (۱۴۰۴). ارزیابی نقش خانه‌های بوم‌گردی در توسعه پایدار مناطق گردشگری شهرستان سامان، فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای، ۱۵(۵۷)، ۱۲۹-۱۴۲.

DOI: 10.30495/jzpm.2023.31917.4234

^{*} نویسنده مسئول: یوسف قنبری، پست الکترونیکی: Yousef_ghanbari@yahoo.com، تلفن:

مقدمه

اکوتوریسم، یکی از اجزای فرعی گردشگری پایدار، به یکی از مفاهیم نوظهور در بازار جهانی تبدیل شده است. با توجه به تقاضای رو به رشد جهانی برای توسعه پایدار در سال‌های اخیر، سازمان جهانی توسعه پایدار (IISD) اکوتوریسم را به‌عنوان یکی از مهم‌ترین راهکارها در زمینه آشتی با محیط‌زیست در جهت توسعه جوامع روستایی می‌داند (Rahmati et al, 2021). بوم‌گردی به‌عنوان یکی از ارزش‌مندترین شاخه‌های طبیعت‌گردی شناخته می‌شود که قصد دارد به شیوه‌ی خردمندانه‌ای با کمترین اثر منفی بر طبیعت و فرهنگ منطقه، بیشترین فایده را برای آن داشته باشد. این شاخه از گردشگری بر اساس نتایج توسعه پایدار آن شناخته شده که شامل حفاظت از محیط‌زیست، آموزش بازدیدکنندگان در زمینه پایداری و سود رساندن به جامعه محلی و ارتقاء معیشت آن‌ها می‌باشد (Wood, 2002:7; Ramzanzadeh, 2022:76). برآورد شده است که بوم‌گردی تقریباً ۲۷ درصد سفرهای بین‌المللی را در برمی‌گیرد و چنانچه به‌صورت مناسب مدیریت شود می‌تواند به اشتغال محلی، فرصت‌های توسعه بومی و حفظ محیط طبیعی منجر گردد (Githinji, 2006: 9 & Zuluaga et al, 2020:22). تمایل و نیاز انسان برای رسیدن به زندگی‌های دور از حاشیه و پیچیدگی‌های شهری منجر شده تا افرادی شیوه زندگی شان را به طبیعت نزدیک کنند. آن‌ها به روش‌های گوناگون از جمله بازسازی خانه‌های پدری و اجدادی خود از شهرهای بزرگ به روستاهای کوچک بازگشته‌اند و به عبارتی مهاجرت وارونه داشته‌اند. به این ترتیب ضمن بازگشت به گذشته و لذت بردن از ساده زیستن، این فرصت را برای دیگران نیاز مهیا ساخته‌اند تا در قالب یک سفر طبیعت‌گردی چند روز زندگی به سبک گذشتگان در خانه‌های خشتی، چوبی و سنگی را تجربه کنند (Shokouhi & Yazdanpanah). در برنامه‌ریزی و توسعه اکوتوریسم مناطق روستایی باید اصول و قواعد پایداری را رعایت کرد. سرمایه‌ها و ارزش‌های پنهان طبیعی، فرهنگی و تاریخی فراوانی در مناطق روستایی وجود دارند که قابلیت عرضه و معرفی به گردشگران داخلی و خارجی را دارد. این فرصتی است مغتنم که می‌تواند تحولی در اقتصاد مناطق کم‌درآمد روستایی در کشورهای درحال توسعه فراهم آورد و به‌عنوان ابزاری جهت ایجاد معیشتی نوین و پایدار در رونق اشتغال بومی و افزایش درآمدهای محلی محسوب شود و به بهبود اقتصاد در زندگی مناطق محروم بینجامد. مردم بومی صاحبان اصلی زیستگاه‌های طبیعی هستند. قلمرویی که در آن زندگی می‌کنند، زبان، فرهنگ، روح و دانش آن‌ها به این مردمان تعلق دارد (Toosi Rad et al, 2022:4 & Zeppel, 2006:266-256). برنامه‌ریزی و اجرای فعالیت‌های گردشگری بر اساس اصول توسعه پایدار با در نظر گرفتن ملاحظات اجتماعی و طبیعی منطقه همچنین می‌تواند انگیزه‌ای برای باقی ماندن جوانان در روستا و پیش‌گیری از مهاجرت آنان به شهرهای بزرگ باشد. کشور ایران با وجود مناطق روستایی غنی با مشکلاتی از قبیل، کمبود امکانات اجتماعی، ضعف زیرساختی و ضعف پایه‌های اقتصادی از قبیل، نارسایی خدمات تولیدی روبه‌رو است؛ بنابراین، ترسیم بخش بزرگی از ایجاد یک آینده موفق، مستلزم غلبه بر موانع فوق با بهره‌گیری از استعدادها و ظرفیت‌های محلی است (Shams dini & Jamini, 2021; Islam & Carlsen, 2012:13). در این راستا، تقویت گردشگری به‌ویژه شاخه بوم‌گردی می‌تواند در توانمندسازی مردم محلی، توسعه منابع انسانی، تنوع‌بخشی اقتصادی و رشد آن، خلق فرصت‌های شغلی و ارتقاء استانداردهای زندگی از طریق تأمین خدمات اجتماعی نقش عمده‌ای ایفا نماید. شهرستان سامان در استان چهارمحال و بختیاری به دلیل قرار گرفتن در حاشیه رودخانه زاینده‌رود از شرایط و پتانسیل لازم برای توسعه گردشگری روستایی برخوردار می‌باشد؛ اما این شهرستان به جهت چالش‌هایی همانند نبود فرصت‌های اقتصادی، مشکلات فرهنگی، زیست‌محیطی، شکست پیوندهای اجتماعی، مهاجرت سرریز نیروهای بیکار به حاشیه شهرها و پیدایش کمربند فقر در پیرامون خود مواجه بوده، که به نظر می‌رسد گردشگری روستایی به ویژه (اقامتگاه‌های بوم‌گردی) و توسعه آن فرصتی برای رسیدگی به بسیاری از مسائل جوامع روستایی می‌باشد (Azkia & Ghaffari, 2013: 278). بوم‌گردی روستایی می‌تواند شرایطی فراهم گردد که وضعیت کیفیت زندگی مردم روستا بهبود یابد و ضمن حفظ فرهنگی سنتی اصیل خود و صنایع‌دستی دیگر نیازی نباشد برای امرارمعاش و یافتن شغل به شهرها مهاجرت کنند که از یک سو موجب افزایش جمعیت شهرها شوند و از سوی دیگر به دلیل اختلافات فرهنگی مشکلات فراوانی هم برای مردم شهر و هم برای مردم تازه مهاجرت کرده ایجاد کنند. به‌طور متوسط سالانه بیش از یک میلیون و ۵۰۰ هزار نفر گردشگر از جاذبه‌های طبیعی، تاریخی، فرهنگی شهرستان سامان بازدید می‌کنند. با توجه به مطالب گفته‌شده این پژوهش باهدف، ارزیابی نقش اقامتگاه‌های بوم‌گردی در توسعه پایدار مناطق گردشگری در شهرستان سامان در نظر دارد به این سوال پاسخ دهد آیا تفاوت معناداری بین مناطق روستایی شهرستان سامان از لحاظ شاخص‌های خانه‌های بوم‌گردی در توسعه پایدار گردشگری آن وجود دارد یا خیر؟ و این تفاوت‌ها در کدام مناطق است؟ می‌پردازد تا با بررسی پتانسیل‌های لازم در زمینه بوم‌گردی، در راستای توسعه هرچه بهتر مناطق روستایی و ایجاد اشتغال و درآمد برای ساکن محلی در این منطقه بپردازد.

پیشینه تحقیق و مبانی نظری

امروزه برنامه توسعه سازمان ملل متحد، اکوتوریسم را بهترین راه توسعه خردمندانه مناطق طبیعی در کشورهای در حال توسعه دانسته و آن را ترویج می کند (Bahatta & Ohe, 2019: 146-167; Sadeghi & Shamsoddini, 2024:5). دیدگاه توسعه پایدار معنی جدیدی از حفاظت را پدید آورده است: «حفاظت یعنی هم مراقبت و هم استفاده منطقی از منابع طبیعی». چراکه بشر به عنوان جزئی از طبیعت نمی تواند آینده ای داشته باشد مگر آنکه از طبیعت و منابع طبیعی حفاظت کند. از سوی دیگر بدون توسعه ای که فقر و تیره روزی صدها میلیون انسان را تخفیف دهد، دستیابی به حفاظت ممکن نیست (Rezvani et al, 2016: 33-42). توسعه پایدار فرایندی است از توسعه سرزمین، شهرها، مشاغل، جوامع و مانند آن که برآورنده نیازهای حال حاضر بشر باشد، بی آنکه قابلیت سرزمین را برای برآورده شدن نیازهای نسل های بعد به خطر اندازد. فعالیتی که بر اساس توسعه پایدار برنامه ریزی و اجرا می شود می بایست به نسل حال و آینده پاسخ گو باشد و لجام گسیخته و رها شده گام برندارد. توسعه پایدار به یکپارچگی می اندیشد. سفرهای طبیعت گردی در مقایسه با سایر شاخه های گردشگری امکانات و زیرساخت های کمتری نیاز دارد، ولی حداقل امکانات اقامتی برای اکوتوریست هایی که تورهای به نسبت پرهزینه را خریداری کرده اند تا بتوانند تجربه سفری متفاوت داشته باشند، جزء نیازهای مهم این نوع سفرها محسوب می شود؛ بنابراین نحوه شکل گیری این اقامتگاه ها و ارتباط آن ها با یکدیگر می تواند الگوی مناسبی برای توسعه این گونه زیرساخت ها محسوب شود (Rahmanzade & Ghanbari, 2022: 6). از طرفی چون فعالیت های اکوتوریستی در درون مناطق طبیعی انجام می شود، این گونه فعالیت ها همواره در مواجهه با جامعه میزبان است؛ بنابراین جامعه میزبان جزء مهمی از یک فعالیت اکوتوریستی محسوب می شود. بررسی نگرش ساکنان محلی نسبت به این پدیده جدید و تاثیر آن در زندگی آن ها نیز می تواند درس های مفیدی برای پروژه ها و طرح های مشابه باشد. از آنجایی که در اکوتوریسم کمک به بهبود شرایط زندگی جامعه محلی از اهمیت ویژه ای برخوردار است و با توجه به این که صاحبان این اقامتگاه ها اغلب از دل جامعه محلی بیرون آمده اند حمایت و توسعه این مکان های اقامتی گامی در راه رسیدن به اهداف اکوتوریسم است (Atai et al, 2016: 44). یکی از نیازهای مهم اکوتوریسم، اقامتگاه هایی متناسب با سفرهای اکوتوریستی به عنوان مکانی خاص است که ویژگی های متفاوت و متنوعی دارد. اقامتگاه ها، بسته به اینکه در کجا قرار می گیرند و برای چه مخاطبی ایجاد می شوند، تعیین و طراحی می شوند. اقامتگاه های اکوتوریسم معمولاً در حاشیه پارک های ملی و مناطق حفاظت شده طبیعی با چشم انداز زیبای طبیعت، یا در بافت بومی مناطق روستایی و عشایری توسعه می یابد شاید در مقایسه با نیاز دیگر شاخه های گردشگری، ایجاد اقامتگاه های مناسب اکوتوریسم ۲ جهت اندازه پروژه و حجم سرمایه مورد نیاز بسیار قابل دسترس باشند. در واقع امکانات در مقایسه بسیار کم هزینه و متناسب با سطح سرمایه گذاری جامعه بومی است (Ehsani, 2015:180). مدیریت و عملکرد یک خانه اکولوژیک با یک هتل تفاوت زیادی دارد. براساس دستورالعمل های بین المللی خانه های اکولوژیک، در اغلب موارد این خانه ها در مناطق بکر و دورافتاده و توسعه نیافته قرار دارند و بخش دولتی در این مناطق در زمینه های بهداشتی، آموزشی، آب و برق کمترین میزان سرمایه گذاری را داشته است. این موضوع باعث می شود تا صاحبان اکولوژها با تکیه بر تلاش های خود و جلب حمایت مردم بومی در راستای توسعه پایدار پیش روند (Encyclopedia of Urban and Rural Management, 2009:452). همچنین مدیران از آموزش به عنوان ابزار مهم موفقیت اکوتوریسم بهره می گیرند (Wood, 27: 2002). سیاست گردشگری پایدار در دنیای امروزی، رهیافت جامعه است که خواهان رشد بلندمدت صنعت گردشگری بدون آثار مخرب بر زیست بوم های طبیعی است. همچنین براین تاکید دارد که در قالب توسعه گردشگری، بشر قادر خواهد بود که جوانب خاص از محیط در جهت مثبت یا منفی تعدیل یا دست کاری شود (Sharifzadeh and Murad Nejad, 2007:55). به همین خاطر در طول چند دهه گذشته، مفهوم گردشگری پایدار تا حدی پیشرفت کرده و جافتا شده است تا بتوان پاسخگوی تهدیدهای گردشگری نابسامان باشد، گردشگری پایدار، گردشگری را در غالب مرزها بررسی کرده و رابطه مثلث وار بین جامعه میزبان و سرزمین آن را از یک جهت و جامعه میزبان را از یک سویی و با صنعت گردشگری برقرار ساخته است (Qaderi, 2004: 13). توجه به توسعه پایدار و رعایت اصول آن در گردشگری پایدار حائز اهمیت است، چراکه زیست محیطی و حرکت به سوی استفاده از جاذبه های گردشگری مطابق با نیازهای امروز و حفظ و ماندگاری این منابع برای آینده است (Ahmadi and Etemadi, 2012:4). گردشگری پایدار مجموعه ای از عناصر است که با یکدیگر در تعامل هستند، به گونه ای که تغییر در هر یک از آن ها منجر به ایجاد تغییر در دیگر عناصر سیستم می شود (Tolai, 2019: 139). پژوهش های که در زمینه خانه های بوم گردی صورت گرفته:

نگوین و همکاران (۲۰۲۲) نشان داد که برای افزایش پایداری منابع گردشگری، می توان از راهکارهایی مانند ایجاد خدمات زیربنایی، بهبود تسهیلات و امکانات اقامتگاهی و پذیرایی، تبلیغات در زمینه گردشگری، ایجاد فعالیت های مکمل، حفظ آثار تاریخی و طبیعی و همچنین

ارتقاء و معرفی ارزش‌های فرهنگی جامعه میزبان استفاده کرد. هونگ هو (و لی چینگ (۲۰۲۲) در مطالعه‌ای نشان دادند که ساخت و سازهای جدید روستایی می‌تواند باعث توسعه اکوتوریسم روستایی، افزایش جریان مسافر و بهبود درآمد سرانه شود (۲۰۱۸). فناوری و توسعه تکنولوژی در ایجاد پایداری گردشگری نقش مهمی دارد. هان (۲۰۲۱) نیز به نقش مهم دولت و اعمال سیاست‌های نگهداری بناها و منابع گردشگری، مشارکت جامعه میزبان و خوداتکایی اقتصادی آنها در پایداری منابع گردشگری اشاره دارند. پورنومو و همکاران (۲۰۲۰) نتیجه گرفتند که عواملی از جمله تامین خدمات، توسعه زیرساخت‌ها، امنیت و فرهنگ جامعه میزبان بیشترین نقش را می‌تواند در توسعه گردشگری و منابع مرتبط با آن داشته باشد. مارتینز و همکاران (۲۰۱۹)، به نقش مهم اجتماعات محلی و تامین منابع مالی در پایداری منابع گردشگری تاکید دارند. (Abang Abdurahman, 2016) در مطالعه خود به این نتیجه رسیدند فرهنگ مهم ترین ویژگی هدف مقصد توریست در مقایسه با سایر ویژگی‌های شناخته شده تاثیر می‌گذارد. (Cobbinah, 2016) در پژوهشی نشان داد منافع و درآمد حال از اکوتوریسم در مجاورت مناطق حفاظت شده به نفع دولت و سازمان‌های مدیریتی بوده است. عدالت خواه در پژوهشی بیان کرد بهترین امتیاز به موقعیتی اختصاص داده شده که کمترین خطر وقوع سیل و رانش زمین، کمترین سختی و هزینه دسترسی به جاده و بیشترین دسترسی به آب و روستاهای اطراف را داشته باشد.

صفاری و همکاران (۱۳۹۱) پژوهشی را با عنوان شناسایی پهنه‌های مستعد اکوتوریسم در شهرستان کازرون انجام دادند. در این پژوهش با استفاده از نقشه‌ی نهایی پهنه‌بندی اکوتوریسم شهرستان، مهم‌ترین ژئومورفولوژی‌های محدوده‌ی مورد مطالعه را به دلیل داشتن اشکال ژئومورفولوژیکی مشخص نمودند. قنبری و صالحی (۱۳۹۳) در مقاله‌ای با عنوان اکوتوریسم در ایران و چالش‌های پیش روی آن، تلاش کرده‌اند به شناسایی و تحلیل انواع چالش‌های اجتماعی از جمله عدم مشارکت و عدم امنیت اقتصادی از جمله ضعف تبلیغات و نبود امکانات رفاهی و زیست‌محیطی از جمله عدم شناخت کامل پدیده‌های اکوتوریستی پرداخته‌اند. استعلاجی و جعفری (۱۳۹۳) پژوهشی را با عنوان نقش عوامل طبیعی در آرایش فضایی سکونتگاه‌های روستایی شهرستان ماهنشان انجام دادند. همچنین در این پژوهش سه عامل ارتفاع، شیب و اقلیم مورد بررسی قرار گرفت. بر اساس نتایج پژوهش، رابطه معناداری بین عوامل محیطی (همچون شیب، طبقات ارتفاعی و اقلیم) و توزیع سکونتگاه‌های روستایی از نوع معکوس ناقص و بین نوع اقلیم و استقرار سکونتگاه‌های روستایی، همبستگی از نوع ناقص مشاهده شده است. ضرابی و همکاران (۱۳۹۳) زیر ساخت‌های گردشگری را در مقصد اکوتوریستی بند ارومیه با استفاده از روش SOWT تحلیل کرده‌اند. نتایج نشان می‌دهد هر چه میزان تبلیغات افزایش یابد، به همان اندازه میزان گردشگری ورودی افزایش می‌یابد. هاشمی و همکاران (۱۳۹۵) در مقاله‌ی پهنه‌بندی توان اکوتوریسمی منطقه‌ی بافق یزد، به این نتیجه رسیدند که یکی از راهکارهای مناسب گسترش اکوتوریسم، شناسایی و برنامه‌ریزی مناطقی است که قابلیت اکوتوریسم را دارند و برای پهنه‌بندی اکوتوریسمی منطقه، سه معیار ارزش‌های اکوتوریسمی، شرایط طبیعی و زیرساخت‌ها نقش مهمی دارند. ترکمانی و همکاران (۱۳۹۷) به ارزیابی توان اکولوژیکی شهرستان میانه در راستای اکوتوریسم با استفاده از سیستم اطلاعات جغرافیایی پرداخته‌اند. در این پژوهش با بهره‌گیری از فرآیند تحلیل سلسله‌مراتبی، اقدام به پهنه‌بندی شهرستان بر اساس توان اکولوژیک با استفاده از سیستم اطلاعات جغرافیایی نموده است. نتایج بیانگر این بود که شهرستان میانه تنوعی از خرده‌اقلیم‌ها را در خود جای داده است و از نظر پتانسیل اکوتوریسم، تنوع قابل توجهی بین بخش‌ها و مناطق مختلف آن وجود دارد. توکلی‌نیا و همکاران (۱۳۹۷) به ارزیابی تناسب مکانی برای توسعه اکوتوریسم در منطقه‌ی رودبار و قصران با استفاده از روش OWA پرداخته‌اند، در این تحقیق با استفاده از سنجش‌های فازی در مطالعات پهنه-بندی پتانسیل اکوتوریسم همچنین با استفاده از شاخص‌های مؤثر در اکوتوریسم پایدار و معیارهای زیرمجموعه‌ی آن‌ها، نواحی مناسب جهت توسعه‌ی اکوتوریسم، بر اساس سناریوهای گوناگون شناسایی شده‌اند. بهمن‌پور و طاهری حسین‌آبادی (۱۳۹۸) در مقاله‌ای با عنوان ارائه الگوی تلفیقی مکان‌یابی ویژه‌ی گردشگری ورزشی با به کارگیری سیستم اطلاعات جغرافیا (GIS) و روش روی هم‌گذاری (IO) لایه‌ها تلاش کرده‌اند تا مکان‌های مناسب برای توسعه‌ی گردشگری ورزشی در شهرستان شاهرود را شناسایی و با استفاده از مدل اکولوژیکی گردشگری فعالیت‌های مناسب برای هر منطقه را مشخص کنند.

مواد و روش تحقیق

پژوهش حاضر از نظر هدف کاربردی- توسعه‌ای است و از نظر روش انجام تو صیفی- تحلیلی و پیمایشی می‌باشد. اطلاعات مورد نیاز این پژوهش به صورت اسنادی و میدانی (پرسشنامه و مصاحبه) جمع‌آوری گردید. در این پژوهش ابتدا اطلاعات مورد نیاز از طریق مطالعات کتابخانه‌ای به دست می‌آید و سپس از طریق مطالعات میدانی و تحقیقات پیمایشی اطلاعات مورد نیاز تکمیل می‌شود. جامعه آماری ساکنان

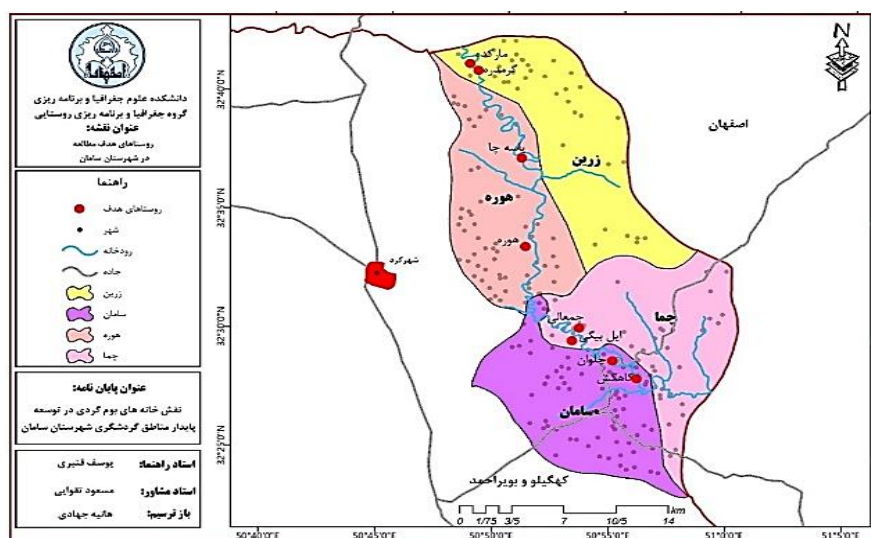
روستاهای شهرستان که با استفاده از روش نمونه گیری تصادفی خوشه ای، ۳۳۷ نفر از ساکنان روستاهای مورد بررسی به عنوان نمونه انتخاب شدند. برای جمع آوری داده ها از پرسشنامه ای شامل شاخص های خانه های بوم گردی در توسعه پایدار گردشگری استفاده شد. سپس با استفاده از شاخص های مختلف، مانند KMO و آزمون بارتلت، برای تحلیل عاملی، مدل هایی استخراج شدند که عوامل مختلف شناسایی شده اند. سپس با استفاده از مقادیر ویژه و درصد تبیین واریانس، اهمیت هر کدام از عوامل بررسی و مقایسه شده اند. به طور کلی، در این پژوهش، از روش تحلیل واریانس برای بررسی تفاوت های معنی دار بین مناطق استفاده شده است. این روش می تواند به عنوان یک روش مقایسه ای برای تشخیص اختلافات سطح مناطق مورد مطالعه در شاخص های تشکیل دهنده خانه های بوم گردی، استفاده شود. در مرحله آخر به تجزیه و تحلیل اطلاعات می پردازیم. جامعه آماری پژوهش از ۳۳۷ نفر ساکنین محلی می باشد. جهت تجزیه و تحلیل داده ها از تحلیل واریانس یک طرفه (آزمون F)، آزمون Tukey و آزمون T در راستای تحلیل وضعیت موجود و آینده با استفاده از نرم افزار SPSS و Excel استفاده شده است. برای ترسیم نقشه های مورد نیاز نیز از نرم افزار ARC GIS استفاده گردیده است.

محدوده مورد مطالعه

شهرستان سامان در موقعیت جغرافیایی بین ۵۰ درجه و ۵۹ دقیقه تا ۵۱ درجه و ۳۲ درجه و ۲۷ دقیقه تا ۳۲ درجه و ۲۸ دقیقه عرض جغرافیایی در استان چهارمحال و بختیاری قرار دارد. موقعیت نسبی آن از سمت شمال غربی به شهرستان شهرکرد و از دامنه شرقی کوه بلند شیراز قرار گرفته است؛ که طبق آخرین سرشماری عمومی نفوس و مسکن (۱۳۹۵) دارای دو بخش بهنام های زاینده رود و مرکزی براساس می باشد جمعیت شهرستان سامان ۳۴،۶۱۶ نفر می باشد.

روستاهای هدف مورد مطالعه در شهرستان سامان

روستاهای مورد مطالعه در این پژوهش با توجه به نظر کارشناسان و مطالعه متون پیشین، براساس شکل (۱) به ترتیب ایل بیگی، چلون، جمالی، کاهکش، گرم دره، مارکده، یاسه چای و هوره می باشد. روستاها به گونه ای انتخاب شده اند که از هر دهستان دو روستا را به عنوان هدف انتخاب شده اند. بیشترین جمعیت روستا متعلق به روستای هوره از دهستان هوره و بخش زاینده رود می باشد و همچنین کمترین جمعیت روستای متعلق به روستای ایل بیگی از دهستان چما و بخش مرکزی می باشد. روستاهای انتخاب شده در اطراف رودخانه زاینده رود می باشد و شغل غالب این روستاها مربوط به باغداری و کشاورزی و اقدامات مربوط به توسعه گردشگری می باشد.

شکل ۱- روستاهای هدف مطالعه در شهرستان سامان منبع: نگارندگان، ۱۴۰۱

بحث و یافته های تحقیق

تحلیل آماره توصیفی

به منظور شناخت بهتر ماهیت جامعه ای که در پژوهش مورد مطالعه قرار گرفته است، قبل از تجزیه و تحلیل داده های آماری، لازم است این داده ها توصیف شوند. ابتدا بر اساس نظر ۳۳۷ نفر ساکنان محلی تکمیل گردیده است. شاخص های بوم گردی که در پژوهش حاضر مورد بررسی

قرار گرفته است بر اساس نظر کارشناسان و مطالعه متون پیشین به دست آمد است. نتایج جدول (۱) نشان می‌دهد که با توجه مقدار KMO نتایج جدول (۱) نشان می‌دهد که با توجه مقدار KMO بالا (۰/۸۴۸) و سطح معنی‌داری کمتر از ۰/۰۵ این داده‌ها برای تحلیل عاملی مناسب هستند.

جدول ۱- مقدار KMO و آزمون بارتلت متغیرهای تحقیق

KMO و آزمون بارتلت		
کیسر-میر-اولکین اندازه کافی برای نمونه‌گیری مقدار		۰/۸۴۸
آزمون کروی بارتلت	خی دو	۱۰۹۶/۴۴
	درجه آزادی	۱۷۱۱
	معنی‌داری	۰/۰۰۰

منبع: یافته‌های تحقیق

همانگونه که در جدول (۲) مشاهده می‌شود ۱۰ عامل دارای مقادیر ویژه بزرگتر از ۱ می‌باشند. بر اساس مقادیر ویژه اولیه و مجموع ضرایب فاکتور چرخش داده شده، عوامل "افزایش فعالیت و خدمات فروش تولید مصرفی منطقه" و "حفظ پوشش گیاهی و جلوگیری از تغییرات کاربری اراضی" از اهمیت بیشتری برخوردارند. در عوض، عوامل "امنیت و تغییر سبک زندگی" و "آلودگی زیست محیطی" از اهمیت کمتری برخوردارند.

جدول ۲- عامل‌های استخراج‌شده، مقادیر ویژه و درصد تبیین واریانس آنها از مجموع شاخص‌های بوم‌گردی

عوامل	مقادیر ویژه اولیه			مجموع ضرائب فاکتور چرخش داده شده		
	مجموع	تبیین واریانس %	تجمعی %	مجموع	تبیین واریانس %	تجمعی %
افزایش فعالیت و خدمات فروش تولید مصرفی منطقه	۱۳/۴۲۸	۲۲/۷۵۹	۲۲/۷۵۹	۴/۶۷۶	۷/۹۲۶	۷/۹۲۶
امنیت و تغییر سبک زندگی	۴/۸۶۵	۸/۲۴۶	۳۱/۰۰۶	۴/۰۲۱	۶/۸۱۵	۱۴/۷۴۱
ارتقاء شبکه‌های ارتباطی و تعامل فرهنگی	۳/۵۳۶	۵/۹۹۲	۳۶/۹۹۸	۴/۰۰۲	۶/۷۸۴	۲۱/۵۲۴
ارائه امکانات و خدمات زیر بنایی	۲/۷۹۴	۴/۷۳۶	۴۱/۷۳۷	۳/۶۱۲	۶/۱۲۱	۲۷/۶۴۶
حفظ پوشش گیاهی و جلوگیری از تغییرات کاربری اراضی	۲/۳۳۲	۳/۹۵۳	۴۵/۶۸۸	۳/۰۴۹	۵/۱۶۸	۳۲/۸۱۴
ایجاد اشتغال و درآمد	۱/۸۹۹	۳/۲۱۹	۴۸/۹۰۶	۲/۸۷۲	۴/۸۶۷	۳۷/۶۸۱
ارائه کیفیت زندگی و ارائه خدمات با استانداردهای زندگی	۱/۵۹۱	۲/۶۹۷	۵۱/۶۰۳	۲/۸۶۶	۴/۸۵۷	۴۲/۵۳۸
افزایش سرمایه‌گذاری	۱/۵۵۰	۲/۶۲۷	۵۴/۲۳۰	۲/۶۸۵	۴/۵۵۰	۴۷/۰۸۸
آلودگی زیست محیطی	۱/۴۱۱	۲/۳۹۲	۵۶/۶۲۲	۲/۶۷۳	۴/۵۳۱	۵۱/۶۱۹
افزایش کاربری اقامتگاهی	۱/۳۸۵	۲/۳۴۷	۵۸/۹۶۹	۲/۴۰۴	۴/۰۷۴	۵۵/۶۹۳

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۱

بررسی تفاوت شاخص‌های تشکیل دهنده بوم‌گردی در مناطق روستایی شهرستان سامان

جهت بررسی این سوال که آیا تفاوت معناداری بین مناطق روستایی شهرستان سامان از لحاظ شاخص‌های خانه‌های بوم‌گردی در توسعه پایدار گردشگری وجود دارد؟ از تحلیل واریانس یکطرفه (آزمون F) استفاده شده است. نتایج نشان داده است که در شاخص‌های فعالیت‌های خدماتی، امنیت و تغییر سبک زندگی، ارتقاء شبکه‌های ارتباطی و تعامل فرهنگی، ارائه خدمات و امکانات زیربنایی، حفظ پوشش گیاهی و

جلوگیری از تغییرات کاربری اراضی، ایجاد اشتغال و درآمد، ارتقاء کیفیت زندگی و ارائه خدمات با استانداردهای بهداشتی، افزایش سرمایه گذاری، آلودگی زیست محیطی و افزایش کاربری اقامتگاهی و سکونتگاهی بین مناطق مورد بررسی، تفاوت معناداری وجود دارد (۳). به عبارتی دیگر، حداقل میانگین یکی از مناطق مورد مطالعه، متفاوت از دیگر مناطق در تمام شاخص های مذکور است؛

جدول ۳- مقادیر محاسبه شده با استفاده از تحلیل واریانس برای شاخص های خانه های بوم گردی

شاخص ها	واریانس	مجموع مربعات	Df	میانگین مربعات	F	sig
فعالیت های خدماتی و فروش تولیدات داخلی	بین گروهی	۴/۱۱۵	۷	۰/۵۸۸	۴/۷۱۴	۰/۰۰۰
	درون گروهی	۴۱/۰۲۷	۳۲۹	۰/۱۲۵		
	مجموع	۴۵/۱۴۲	۳۳۶			
امنیت و تغییر سبک زندگی	بین گروهی	۲۶/۲۵۷	۷	۳/۹۸۳	۷/۱۲۸	۰/۰۰۰
	درون گروهی	۱۶۵/۱۳۴	۳۲۹	۰/۵۵۹		
	مجموع	۱۹۱/۳۹۱	۳۳۶			
ارتقاء شبکه های ارتباطی و تعامل فرهنگی	بین گروهی	۲۷/۸۸۴	۷	۳/۹۸۳	۷/۱۲۸	۰/۰۰۰
	درون گروهی	۱۸۳/۸۵۲	۳۲۹	۰/۵۵۹		
	مجموع	۲۱۱/۷۳۶	۳۳۶			
ارائه خدمات و امکانات زیربنایی	بین گروهی	۲۲/۵۶۴	۷	۳/۲۲۳	۵/۶۱۵	۰/۰۰۰
	درون گروهی	۱۸۸/۸۸۵	۳۲۹	۰/۵۷۴		
	مجموع	۲۱۱/۴۴۹	۳۳۶			
حفظ پوشش گیاهی و جلوگیری از تغییرات کاربری اراضی	بین گروهی	۱۷/۳۴۷	۷	۲/۴۷۸	۳/۴۴۵	۰/۰۰۰
	درون گروهی	۲۳۶/۶۹۸	۳۲۹	۰/۷۱۹		
	مجموع	۲۵۴/۰۴۶	۳۳۶			
ایجاد اشتغال و درآمد	بین گروهی	۱۸/۱۸۲	۷	۲/۵۹۷	۴/۵۶۴	۰/۰۰۰
	درون گروهی	۱۸۷/۲۵۴	۳۲۹	۰/۵۶۹		
	مجموع	۲۰۵/۴۳۶	۳۳۶			
ارتقاء کیفیت زندگی و ارائه خدمات با استانداردهای بهداشتی	بین گروهی	۳۱/۴۷۰	۷	۴/۴۹۶	۸/۵۵۴	۰/۰۰۰
	درون گروهی	۱۷۲/۹۰۵	۳۲۹	۰/۵۲۶		
	مجموع	۲۰۴/۳۷۵	۳۳۶			
افزایش سرمایه گذاری	بین گروهی	۲۸/۴۳۵	۷	۴/۰۶۲	۶/۱۱۲	۰/۰۰۰
	درون گروهی	۲۱۸/۶۵۸	۳۲۹	۰/۶۶۵		
	مجموع	۲۴۷/۰۹۳	۳۳۶			
آلودگی زیست محیطی	بین گروهی	۱۸/۹۹۲	۷	۲/۷۱۳	۴/۶۴۰	۰/۰۰۰
	درون گروهی	۱۹۲/۳۸۳	۳۲۹	۰/۵۸۵		
	مجموع	۲۱۱/۳۷۵	۳۳۶			
افزایش کاربری اقامتگاهی و سکونتگاهی	بین گروهی	۲۰/۴۴۳	۷	۲/۹۲۰	۴/۳۸۷	۰/۰۰۰
	درون گروهی	۲۱۹/۰۳۶	۳۲۹	۰/۶۶۶		
	مجموع	۲۳۹/۴۸۰	۳۳۶			

منبع: یافته های تحقیق، ۱۴۰۱

همان طور که مشاهده شده است، با استفاده از تحلیل واریانس، مشخص شده است که بین مناطق مورد مطالعه، از نظر همه شاخص های بوم گردی، تفاوت معنی داری در سطح ۰/۹۵ درصد وجود دارد، اما تنها با استفاده از تحلیل واریانس نمی توان مشخص کرد که این تفاوت ها مربوط به کدام یک از مناطق است؛ بنابراین در این تحقیق از آزمون Tukey برای مشخص شدن اختلافات سطح مناطق مورد مطالعه، از نظر شاخص های تشکیل دهنده خانه های بوم گردی استفاده شده است. آزمون Tukey جایگاه هر روستا در شهرستان سامان را، به لحاظ عوامل مورد بررسی، با استفاده از میانگین رتبه ای، در گروه های همگن در جدول (۴) نشان می دهد.

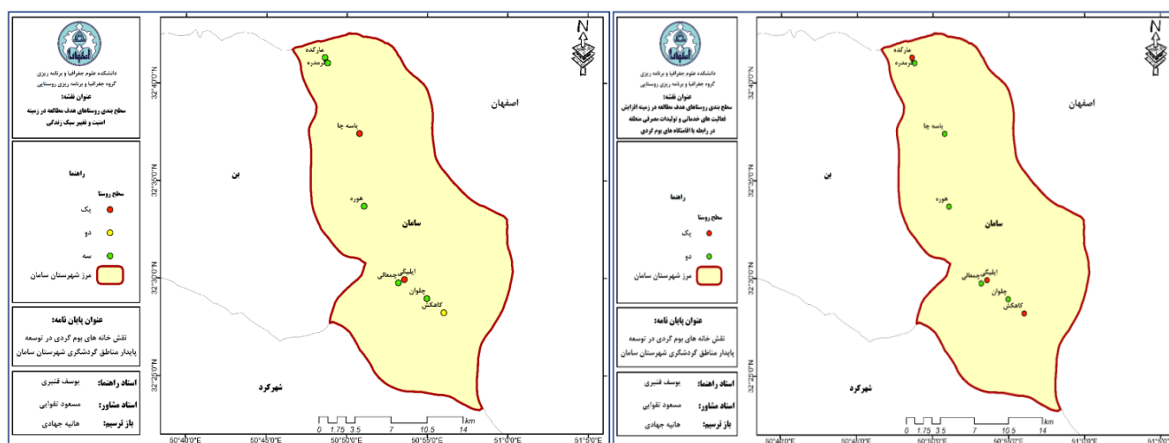
جدول ۴ - طبقه‌بندی نواحی در گروه‌های همگن بر اساس شاخص‌های خانه‌های بوم‌گردی

معناداری طبقات در سطح آلفا ۰/۰۵			تعداد	شاخص	معناداری طبقات در سطح آلفا ۰/۰۵			تعداد	شاخص
				ارائه خدمات و امکانات زیربنایی					امنیت و تغییر سبک زندگی
۱	۲	۳		ایل بیگی	۱	۲	۳	۲۲	یاسه چای
۳/۴۱۱			۱۸	مارکده	۲/۵۰۰			۱۸	ایل بیگی
۳/۵۰۸	۳/۵۲۸		۶۸	کاهکش	۲/۶۹۳	۲/۶۹۳		۲۸	کاهکش
۳/۵۲۸			۲۸	هوره	۲/۷۱۸	۲/۷۱۸	۲/۷۱۸	۶۸	مارکده
۳/۵۵۸	۳/۷۳۸		۹۶	دره گرم	۲/۷۳۷	۲/۷۳۷	۲/۷۳۷	۳۱	چلوان
۴/۰۳۶	۴/۰۳۶		۵۲	چمعالی	۲/۸۱۰	۲/۸۱۰	۲/۸۱۰	۵۲	دره گرم
۴/۱۸۷			۲۲	چلوان	۳/۰۸۴	۳/۰۸۴		۲۲	چمعالی
۴/۲۱۸			۳۱	یاسه‌چای	۳/۲۴۵			۹۶	هوره
۰/۲۰۴	۰/۱۱۵	۰/۶۸۸	۲۲	معنی‌داری	۰/۰۷۱	۰/۳۷۴	۰/۱۶۴		معنی‌داری
معناداری طبقات در سطح آلفا ۰/۰۵			تعداد	آلودگی زیست محیطی	معناداری طبقات در سطح آلفا ۰/۰۵			تعداد	ارتقاء کیفیت زندگی و ارائه خدمات بهداشتی استاندارد
۱	۲	۳			۱	۲	۳		
۲/۱۳۶			۲۲	چمعالی	۳/۲۸۳			۶۸	مارکده
۲/۴۶۵	۲/۴۶۵		۲۲	یاسه‌چای	۳/۴۵۰	۳/۴۵۰		۹۶	هوره
۲/۷۷۸	۲/۷۷۸		۵۲	دره‌گرم	۳/۵۹۸	۳/۵۹۸		۲۸	کاهکش
۲/۹۱۶	۲/۹۱۶		۱۸	ایل بیگی	۳/۷۷۴	۳/۷۷۴	۳/۷۷۴	۵۲	دره گرم
۲/۹۲۸	۲/۹۲۸		۲۸	کاهکش	۳/۷۷۷	۳/۷۷۷	۳/۷۷۷	۱۸	ایل بیگی
۲/۹۵۰	۲/۹۵۰		۹۶	هوره	۴/۰۰۰	۴/۰۰۰		۳۱	چلوان
۲/۹۷۴	۲/۹۷۴		۶۸	مارکده	۴/۱۹۳			۲۲	چمعالی
۳/۱۰۴			۳۱	چلوان	۴/۲۱۵			۲۲	یاسه‌چای
۰/۷۰۳	۰/۱۵۵	۰/۶۹۱		معنی‌داری	۰/۲۴۷	۰/۰۶۱	۰/۱۳۲		معنی‌داری
معناداری طبقات در سطح آلفا ۰/۰۵			تعداد	حفظ پوشش گیاهی و جلوگیری از تغییرات کاربری اراضی	معناداری طبقات در سطح آلفا ۰/۰۵		تعداد	ارتقاء شبکه‌های ارتباطی و تعامل فرهنگی	
۱	۲	۱			۲				
۳/۱۹۱			۶۸	مارکده	۳/۲۳۲		۶۸	مارکده	
۳/۲۶۰	۳/۲۶۰		۹۶	هوره	۳/۵۱۲	۳/۵۱۲	۹۶	هوره	
۳/۳۳۳	۳/۳۳۳		۱۸	ایل بیگی	۳/۵۸۳	۳/۵۸۳	۱۸	ایل بیگی	
۳/۴۱۰	۳/۴۱۰		۲۸	کاهکش	۳/۷۲۰	۳/۷۲۰	۲۸	کاهکش	
۳/۴۷۷	۳/۴۷۷		۲۲	چمعالی	۳/۹۱۹		۵۲	دره گرم	
۳/۶۵۸	۳/۶۵۸		۵۲	دره گرم	۳/۹۷۷		۲۲	یاسه‌چای	
۳/۷۸۲	۳/۷۸۲		۳۱	چلوان	۴/۰۰۷		۲۲	چمعالی	
۳/۸۵۲			۲۲	یاسه‌چای	۴/۰۵۳		۳۱	چلوان	
۰/۱۱۴	۰/۱۱۵			معنی‌داری	۰/۰۸۷	۰/۱۷۳		معنی‌داری	
۱	۲			افزایش سرمایه‌گذاری	۱	۲		افزایش کاربری اقامتگاهی و سکونتگاهی	

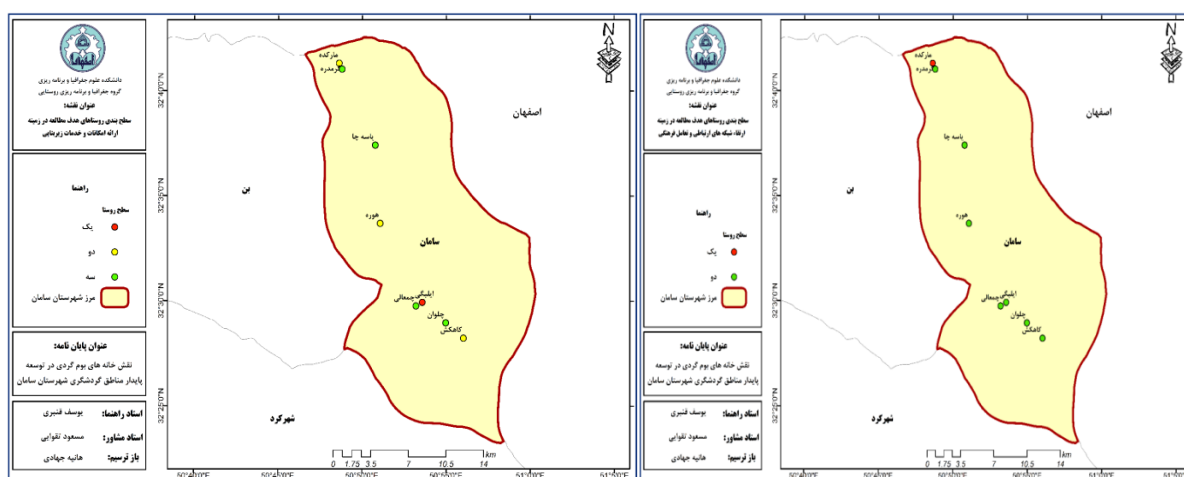
معناداری طبقات در سطح آلفا ۰/۰۵			تعداد	شاخص	معناداری طبقات در سطح آلفا ۰/۰۵			تعداد	شاخص
				ارائه خدمات و امکانات زیربنایی					امنیت و تغییر سبک زندگی
۱	۲	۳			۱	۲	۳		
۳/۳۵۲			۶۸	مارکده	۳/۰۳۵			۲۸	کاهش
۳/۷۷۷			۱۸	ایل بیگی	۳/۲۲۰		۳/۲۲۰	۶۸	مارکده
۳/۸۵۲			۵۲	دره گرم	۲/۲۳۶		۲/۲۳۶	۹۶	هوره
۳/۹۲۴			۲۲	یاسه چای	۳/۳۱۴		۳/۳۱۴	۱۸	ایل بیگی
۳/۹۴۷			۹۶	هوره	۳/۶۰۲		۳/۶۰۲	۵۲	دره گرم
۴/۰۸۳			۲۸	کاهش	۳/۶۹۸			۳۱	چلوان
۴/۱۷۲			۳۱	چلوان	۳/۷۵۷			۲۲	چمعالی
۴/۳۶۳			۲۲	چمعالی	۳/۸۳۳			۲۲	یاسه چای
۰/۰۹۲		۰/۰۸۲		معنی داری	۰/۱۱۷		۰/۰۶۶		معنی داری
			معناداری طبقات در سطح آلفا ۰/۰۵	تعداد	ایجاد اشتغال و درآمد		معناداری طبقات در سطح آلفا ۰/۰۵	تعداد	فعالیت های خدماتی و فروش تولیدات داخلی
۱					۲		۱		
۳/۶۹۱			۶۸	مارکده			۲/۹۹۳	۱۸	ایل بیگی
۳/۷۱۶			۹۶	هوره	۳/۱۰۸		۳/۱۰۸	۶۸	مارکده
۳/۷۶۷			۲۸	کاهش	۳/۱۲۰		۳/۱۲۰	۲۸	کاهش
۴/۰۲۷			۱۸	ایل بیگی	۳/۱۸۸		۳/۱۸۸	۹۶	هوره
۴/۰۹۰			۲۲	یاسه چای	۳/۲۷۸			۲۲	یاسه چای
۴/۱۷۷			۳۱	چلوان	۳/۳۵۱			۵۲	دره گرم
۴/۲۲۶			۵۲	دره گرم	۳/۳۵۸			۲۲	چمعالی
۴/۲۳۸			۲۲	چمعالی	۳/۳۵۸			۳۱	چلوان
۰/۰۸۶				معنی داری	۰/۱۰۲		۰/۳۶۷		معنی داری

منبع: یافته های تحقیق، ۱۴۰۱

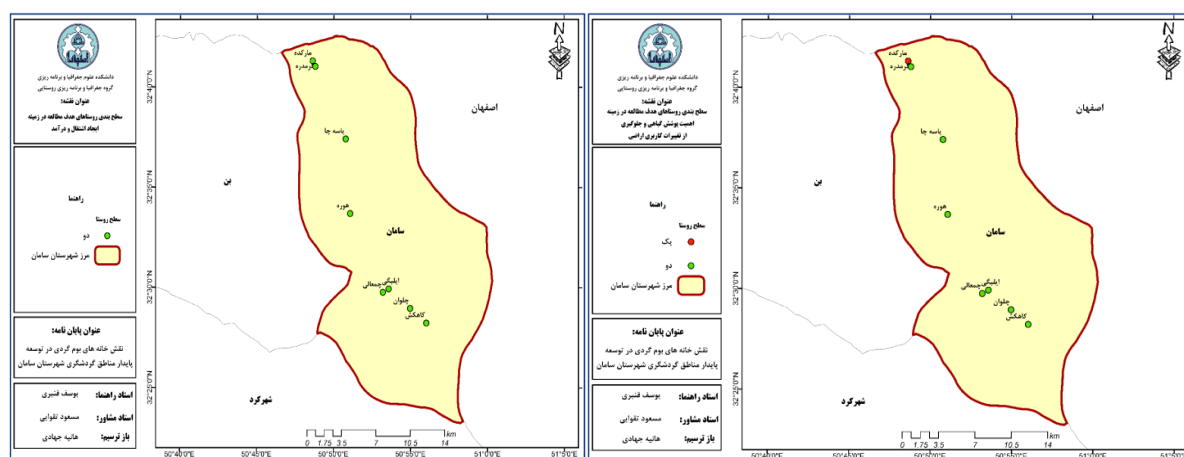
جدول (۴) قرارگیری روستاها را در گروه های همگن نشان می دهد. همانگونه که در جدول فوق مشاهده می شود روستاها در شاخص امنیت و تغییر سبک زندگی، ارائه خدمات و امکانات زیربنایی، ارتقاء کیفیت زندگی و ارائه خدمات بهداشتی استاندارد و آلودگی زیست محیطی بر اساس شکل های (۱۱، ۹، ۴، ۶) در سه گروه همگن قرار گرفته اند. در شاخص ارتقاء شبکه های ارتباطی و تعامل فرهنگی بر اساس شکل (۵) روستاها در دو گروه همگن قرار گرفته اند که به دلیل ضعف شبکه های ارتباطی در روستای مارکده می باشد. در شاخص حفظ پوشش گیاهی و جلوگیری از تغییرات کاربری اراضی بر اساس شکل (۷) هم روستاها در دو گروه همگن قرار دارند که روستای مارکده در بحث تغییرات کاربری اراضی مشکلاتی به همراه داشته است. همچنین از نظر شاخص افزایش کابری اقامتگاهی و سکونتگاهی بر اساس شکل (۱۲) که روستاها در دو گروه همگن و روستای کاهکش در شرایط ضعیف تری قرار دارد. در شاخص افزایش سرمایه گذاری بر اساس شکل (۱۰) روستاها در دو گروه همگن و روستای مارکده در این زمینه ضعف دارد. در شاخص فعالیت های خدماتی و مصرف تولیدات داخلی بر اساس شکل (۳) روستاها نیز در دو گروه همگن قرار دارند و روستای ایل بیگی در وضعیت ضعیفی قرار دارد. و در نهایت روستاها از نظر شاخص ایجاد اشتغال و درآمد بر اساس شکل (۸) در دو گروه همگن قرار دارند که نشان می دهد از نظر ایجاد اشتغال و درآمد در یک سطح قرار دارند.

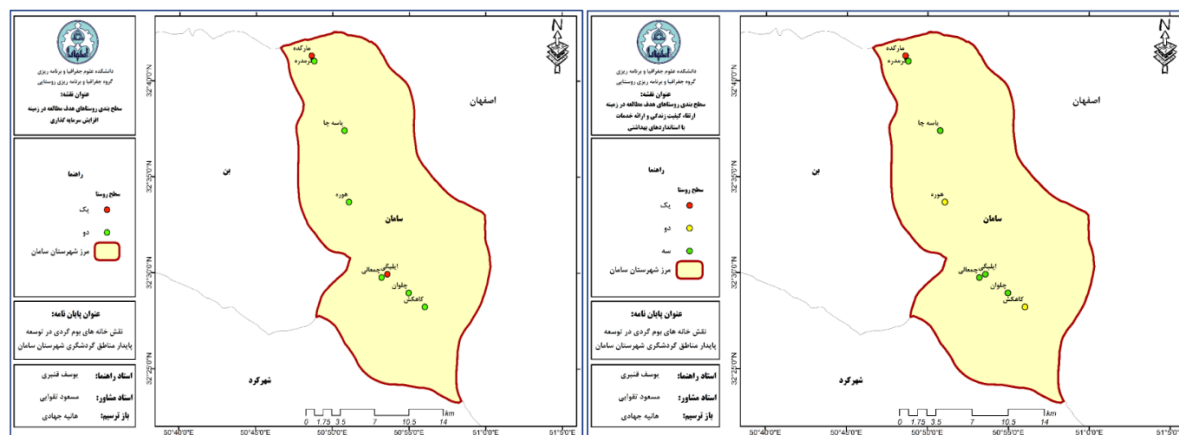
شکل ۳- طبقه بندی روستاهای مورد مطالعه شکل ۴- طبقه بندی روستاهای مورد مطالعه براساس فعالیت خدماتی و تولیدی براساس امنیت و تغییر سبک زندگی

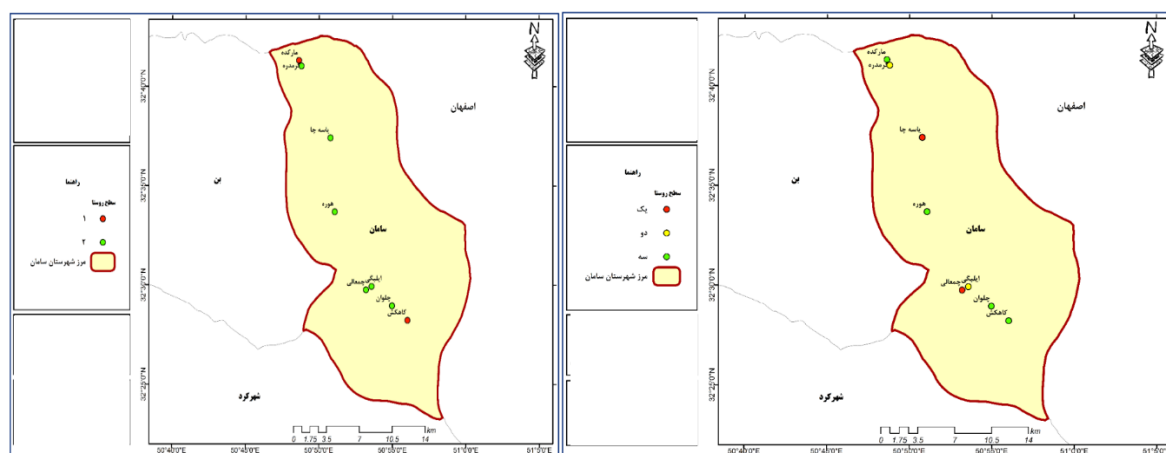
شکل ۵- طبقه بندی روستاهای مورد مطالعه براساس ارتقاء شکل ۶- طبقه بندی روستاهای مورد مطالعه شبکه ارتباطی و تعادل فرهنگی در زمینه ارائه امکانات و خدمات زیر بنایی

شکل ۷- طبقه بندی روستاهای مورد مطالعه براساس اهمیت شکل ۸- طبقه بندی روستاهای مورد مطالعه پوشش گیاهی و جلوگیری از تغییر کاربری اراضی ایجاد اشتغال و درآمد

شکل ۹- طبقه بندی روستاهای مورد مطالعه براساس ارتقاء کیفیت شکل ۱۰- طبقه بندی روستاهای مورد مطالعه براساس زندگی و آراء خدمات با استانداردهای بهداشتی افزایش سرمایه گذاری

شکل ۱۱- طبقه بندی روستاهای مورد مطالعه شکل ۱۲- طبقه بندی روستاهای مورد مطالعه در زمینه در زمینه آلودگی های زیست محیطی افزایش کاربری های اقامتگاهی و مسکونی

نتیجه گیری و ارائه پیشنهادها

مناطق روستایی کشور با مشکلاتی مانند، کمبود امکانات اجتماعی و ضعف زیرساختی که شامل خدمات بهداشتی، آموزشی حمل و نقل و سوخت روبه رو می باشند که یکی از مهم ترین آن ها، ضعف پایه های اقتصادی از قبیل، نارسایی خدمات تولیدی، بازار، کمبود فرصت های درآمد، اشتغال و نظایر آن است؛ بنابراین، ترسیم بخش بزرگی از ایجاد یک آینده موفق، مستلزم غلبه بر موانع فوق با بهره گیری از استعدادهای و ظرفیت های محلی است.

با توجه به نتایج پژوهش مشخص شد تفاوت معناداری بین مناطق روستایی شهرستان سامان به لحاظ شاخص های توسعه خانه های بوم گردی که شامل فعالیت های خدماتی و فروش تولیدات داخلی، امنیت و تغییر سبک زندگی، ارتقاء شبکه های ارتباطی و تعامل فرهنگی، ارائه خدمات و امکانات زیر بنایی، حفظ پوشش گیاهی و تغییر کاربری اراضی، ایجاد اشتغال و درآمد، ارتقاء کیفیت زندگی و ارائه خدمات با استانداردهای بهداشتی، افزایش سرمایه گذاری، آلودگی زیست محیطی و افزایش کاربری اقامتگاهی و سکونتگاهی وجود دارد. این تفاوت ها حاکی از آن است که روستاها در شاخص امنیت و تغییر سبک زندگی، ارائه خدمات و امکانات زندگی، ارتقاء کیفیت زندگی و ارائه خدمات بهداشتی استاندارد و آلودگی زیست محیطی در سه گروه همگن قرار گرفته اند. در شاخص ارتقاء شبکه های ارتباطی و تعامل فرهنگی روستاها در دو گروه همگن قرار گرفته اند که به دلیل ضعف شبکه های ارتباطی در روستای مارکده می باشد. در شاخص حفظ پوشش گیاهی. جلوگیری از تغییرات کاربری اراضی هم روستاها در دو گروه همگن قرار گرفته اند که به دلیل ضعف شبکه های ارتباطی در روستای مارکده می باشد در شاخص حفظ پوشش گیاهی و جلوگیری از تغییرات کاربری اراضی هم روستاها در دو گروه همگن قرار دارند که روستای مارکده در بحث تغییرات کاربری اراضی مشکلاتی به همراه داشته است. همچنین از نظر شاخص افزایش کاربری اقامتگاهی و سکونتگاهی که روستاها در دو گروه همگن و روستای کاهکش در وضعیت ضعیف تری قرار دارد. در شاخص افزایش سرمایه گذاری در روستاها در دو گروه همگن و روستای

مارکده در این زمینه ضعف دارد. در شاخص فعالیت‌های خدماتی و مصرف تولیدات داخلی روستاها نیز در دو گروه همگن قرار دارد؛ و روستای ایل‌بیگی در وضعیت ضعیفی قرار دارد؛ و در نهایت روستاها از نظر شاخص اشتغال و درآمد در یک گروه همگن قرار دارند. مهم‌ترین نقاط قوت منطقه، وجود چشم‌اندازهای طبیعی اقلیم و آب‌وهوای مناسب است و مهم‌ترین فرصت‌ها شامل دسترسی آسان به منطقه و قرار گرفتن این شهر در قطب‌های هدف گردشگری کشور است.

در پژوهش‌های که در راستای هدف توسعه گردشگری و خانه‌های بوم‌گردی انجام شده‌اند به ابعاد مختلف اکوتوریسم پرداخته شده است اما تحقیق حاضر پتانسیل‌های لازم را در زمینه بوم‌گردی، موانع و مشکلات در راستای برنامه‌ریزی، برای ایجاد اشتغال و ایجاد درآمد و راه‌های برون رفت از این وضعیت فعلی که دچار اقتصاد تک‌محصولی و عدم تنوع فعالیت‌های اقتصادی هستند را مورد ارزیابی قرار داده است و از این جهت پژوهش پیش رو جنبه نوآورانه دارد. امید است پژوهش حاضر گامی هرچند کوچک در جهت توسعه پایدار صنعت گردشگری شهرستان سامان باشد

References

- Abdurahman, A. Z. A., Ali, J. K., Khedif, L. Y. B., Bohari, Z., Ahmad, J. A., & Kibat, S. A. (2016). Ecotourism product attributes and tourist attractions: UiTM undergraduate studies. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 224, 360-367. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2016.05.388>
- Adesunloye, D. T., & Arowosafe, F. C. (2022). Evaluation of Tourists Satisfaction with Ecotourism Services in Six Ecotourism Destination in South West, Nigeria. *Journal of Applied Sciences and Environmental Management*, 26(12), 2005-2013. Doi:10.4314/jasem.v26i12.14
- Atai, P., Izadi, N., and Yaqoubi Farani, A. (2015), structures that determine the attraction of tourists in rural areas from the perspective of the host community of Esfidan village, Bejnord city, <https://civilica.com/doc/604139>
- Azkiya, M., Ghaffari, Gh. (2013) Rural Development with Emphasis on Rural Society of Iran. Tehran, Ney Publication. [In Persian]. (DOI): [10.22059/jtcp.2023.364662.670404](https://doi.org/10.22059/jtcp.2023.364662.670404)
- Azkiya, M., Ghaffari, Gh. (2013) Rural Development with Emphasis on Rural Society of Iran. Tehran, Ney Publication. [In Persian]. (DOI): [10.22059/jtcp.2023.364662.670404](https://doi.org/10.22059/jtcp.2023.364662.670404)
- Bahatta, K., Itagaki, And Ohe, Y. (2019). Determinant Factors of Farmer's Willingness to start Agritourism in rural Nepal. *Journal of agricultural Extension and Rural Development*. 4(1). 146-16. <https://doi.org/10.1515/opag-2019-0043>
- Bahmanpour, H., & Taheri Hosseinabadi, M. (2018). Presenting the integrated positioning model for sports tourism by using the geographic information system and layering method. Publication of the network. Vol. 41.
- Chen, L., Hu, H., He, X., & Lyu, M. (2022). The development path and data mining mode of rural tourism under the background of big data. *Wireless Communications and Mobile Computing*, 2022, 1-13. <https://doi.org/10.1155/2022/3031169>
- Chen, L., Lyu, M., Hu, H., & Zheng, Y. (2022). The Interactive Relationship between Rural Ecotourism Development and New Rural Construction under the Background of Internet. *Mobile Information Systems*, 2022. <https://doi.org/10.1155/2022/8608836>
- Cobbinah, P. B., Amenuvor, D., Black, R., & Peprah, C. (2017). Ecotourism in the Kakum Conservation Area, Ghana: Local politics, practice and outcome. *Journal of outdoor recreation and tourism*, 20, 34-44. <https://www.weforum.org/reports/travel-and-tourism-competitiveness-report-2013>. <https://doi.org/10.1016/j.jort.2017.09.003>
- Dahal, B., Anup, K. C., & Sapkota, R. P. (2020). Environmental impacts of community-based home stay ecotourism in Nepal. *The Gaze: Journal of Tourism and Hospitality*, 11(1), 60-80.
- Kilian, L. Lewis, L.T, (2011): Does the Fed Respond to Oil Price Shocks? *Economic Journal*, pp: 1047-1072.
- Ehsani, A. (2014). Ecotourism is a way for sustainable tourism. *Mahkame*, 10 (3), pp:6-9. [in Persian]
- Encyclopedia of Urban and Rural Management (2009). Tehran, Publications of the Organization of Municipalities and Rural Affairs. [In Persian].
- Fatahi, M., Hosseini, M, and Rahmati, S. (2021). Feasibility of reviving Zarghan wetland in Zarghan urban regional development. *Regional Planning Scientific Quarterly*, 12 (46), 33-48. doi: 10.30495/jzpm.2022.29107.398. (In Persian)
- Fukuyama, F. (2001). Social capital, civil society and development. *Third world quarterly*, 22(1), 7-20
- Ghanbari, Y., & Samieh, M. (2013), Ecotourism in Iran and its challenges, *Development Strategy*, 11(3). [in Persian]
- Giao, H. N. K., Vuong, B. N., Phuong, N. N. D., & Dat, N. T. (2021). A model of factors affecting domestic tourist satisfaction on eco-tourism service quality in the Mekong Delta, Vietnam. DOI 10.30892/gtg.362spl14-696
- Gössling, S. 2017. "Tourism, information technologies and sustainability: an exploratory review". *Journal of Sustainable Tourism*, Vol.25. No.7. pp.1024-1041. <https://doi.org/10.1080/09669582.2015.1122017>

- Han, H. 2021. "Consumer behavior and environmental sustainability in tourism and hospitality: A review of theories, concepts, and latest research". *Journal of Sustainable Tourism*, Vol. 29. No.7, pp. 1021-1042. <https://doi.org/10.4324/9781003256274>
- Higham, J. (2007). *Critical Issues in Ecotourism: Understanding a complex tourism phenomenon*. Oxford: Butterworth-Heinemann
- Baumeister, C. and Peersman, G. (2012). Time-varying effects of oil supply shocks on the US economy. Bank of Canada working paper series, WP2012-02.
- Hill, H., Smith, H. (2003). *Responsible Nature-based Tourism Strategy*. Government of South Australia.
- Ang, J.B. (2007). Co₂ Emissions Energy Consumption, and Output in France. *Energy Policy*, Vol. 35, pp: 4772-4778. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2007.03.032>
- Holden, A. (2015). *Environment and Tourism*. New York: Routledge.
- De Vita, G. and Kyaw, K. S. (2013). Role of the exchange rate in tourism demand. *Annals of Tourism Research*, 43, pp:624-627. <https://doi.org/10.4324/9781315767659>
- Islam, F., & Carlsen, J. (2012). Tourism in rural Bangladesh: Unlocking opportunities for poverty alleviation?. *Tourism Recreation Research*, 37(1), 37-45. <https://doi.org/10.1080/02508281.2012.11081686>
- Khatiwada, S. S. (2022). Ecotourism Practice with Community Based Home-stay Program in the Gandaki Province of Nepal. *FORMATH*, 21, 21-001. <https://doi.org/10.15684/formath.21.001>
- Mohammadi Turkmani, H., & Taher Khani, A. (2018). Evaluation of the ecological potential of the city of Mianeh in line with the development of ecotourism using the geographic information system. *Applied Research of Geographical Sciences*, 19(55), 215-232. [in Persian]
- Nguyen, T. Q. T., Johnson, P., & Young, T. 2022. "Networking, coopetition and sustainability of tourism destinations". *Journal of Hospitality and Tourism Management*, Vol.50. No.1. pp.400-411. <https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2022.01.003>
- Ramzan-zadeh Lesboi, M., & Ghanbari, R. (2022). Analysis of the effects of motivation and self-efficacy components on the success of tourism entrepreneurs in Mazandaran province. *Regional Planning Scientific Quarterly*, 13(49), 73-86. [in Persian] [10.30495/jzpm.2021.25667.3708](https://doi.org/10.30495/jzpm.2021.25667.3708)
- Rezvani, M., Najarzadeh, M., and Torabi, Z. (2015). Challenges and topics of agricultural tourism development under study: rural areas of Shahrood. *Tourism Management Studies (Tourism Studies)*, 11(36), 61-84. [in Persian]
- sadeghi, H. and Shamsoddini, A. (2025). Analyzing the role of handicrafts in the development of Iranian tourism and the challenges it faces. *Tourism management studies of the smart era*, 2(1), 193-203. [doi: 10.22072/tmsse.2025.2055993.1027](https://doi.org/10.22072/tmsse.2025.2055993.1027). [in Persian]
- Shamsoddini, A. and Jamini, D. (2024). Identifying the most important strategy for the development of nomadic tourism (case study: Fars province). *Economic Geography Research*, 5(17), 13-27. [doi: 10.30470/jegr.2024.2037659.1207](https://doi.org/10.30470/jegr.2024.2037659.1207) [in Persian]
- Shokouhi, Mehdi, & YAZDANPANAH, MASOUD. (2019). Effect of Empowerment on Residents Support for Tourism the Case of Kamardough Tourism Region. *SPATIAL PLANNING (MODARES HUMAN SCIENCES)*, 23(1), 151-168. SID. <https://sid.ir/paper/398973/en>. [in Persian]
- The International Ecotourism Society. (1991). *TIES Global Ecotourism Fact Sheet*- www.ecotourism.org Becken, s. (2011). Oil, the global economy and tourism. *tourism review*, Vol 66.
- Toosi Rad, Z., Nahfi Kani, A., & Khajeh Shahkahi, Alireza. (1402). Feasibility of tourism development in the villages of Maneh and Samalqan summer areas. *Regional Planning Scientific Quarterly*, 13(49), 253-268. [10.30495/jzpm.2021.27294.3850](https://doi.org/10.30495/jzpm.2021.27294.3850). [in Persian]
- United Nation World Tourism Organization (2002), *The World Ecotourism summit: Final report*. Available on www.worldTourismorg/sustainable/1YE/quebec/anglais/Fainal-Report-QuebecSummit-web.pdf.
- Wearing, S., Neil, J. (2009). *Ecotourism: Impacts, Potential and Possibilities?*. Butterwoith-Heinemqann, Oxford, UK
- Balaguer, J. and Cantavella-Jorda, M. (2002). Tourism as a long-run economic growth factor: The Spanish case. *Applied Economics*, 34(7), pp: 877-884.
- Wood, M. E. (2001). *Ecotourism: Prinsiple, Practices, Policies for Sustainability*. Burlington: UNEP AND TIES.
- Zeppel, H. (2006). *Indigenous ecotourism: Sustainable development and management (Vol. 3)*. Cabi. *Environmental Change*, 15(3), pp:253-266

